

*Національна спілка краєзнавців України
Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Хмельницька міська організація Національної спілки краєзнавців України
Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України
Хмельницький обласний краєзнавчий музей*

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 9

Хмельницький
2016

УДК 908 (477.43)

ББК 26.891 (4 Укр-4Хме)

Хме 65

Рекомендовано до друку Вченою радою

*Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України
Протокол №7 від 27.10.2016 р.*

Рецензенти:

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор
Місінкевич Леонід Леонідович, доктор історичних наук, професор, Почесний краєзнавець України

Голова редакційної колегії:

Баженов Лев Васильович, доктор історичних наук, професор, голова Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України (голова);

Редакційна колегія:

Байдич Володимир Григорович, кандидат історичних наук, директор Хмельницького обласного державного архіву, член Національної спілки краєзнавців України;

Брицька Олена Миколаївна, директор Хмельницького обласного краєзнавчого музею, Заслужений працівник культури України;

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент, голова Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України (співголова);

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, член Національної спілки краєзнавців України, Заслужений працівник культури України (відп. секретар);

Погорілець Олег Григорович, директор історико-культурного заповідника «Межибіж», член Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України;

Синиця Надія Миколаївна, директор Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. М. Островського, член Національної спілки краєзнавців України, Заслужений працівник культури України;

Телячий Юрій Васильович, доктор історичних наук, професор, начальник Управління контролю за діяльністю вищих навчальних закладів Державної інспекції навчальних закладів України (м. Київ), член Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України.

Хме 65 **Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник** / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький, ФОП Стрихар А. М., 2016. – Вип. 9. – 246 с.

Збірник містить наукові та краєзнавчі дослідження членів Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України та матеріали їх колег з інших регіонів.

Матеріали друкуються в авторській редакції.

© Автори публікацій, 2016

НАШІ ЮВІЛЯРИ

РОЗДОБУДЬКО АНАТОЛІЙ ГРИГОРОВИЧ

*Григоренко О.П.
м.Хмельницький
Григоренко Л.О.
м.Київ*

АНАТОЛІЙ ГРИГОРОВИЧ РОЗДОБУДЬКО: НАРОДЖЕНИЙ БУТИ ЛІДЕРОМ

У статті розповідається про відомого в Хмельницькій області культурно-освітнього і громадсько-політичного діяча, одного із засновників Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України А.Г. Роздобудька. Акцентується увага на тих позитивних зрушеннях, які були досягнуті А.Г. Роздобудьком за час керівництва Славуцьким районом та гуманітарною сферою Хмельницької області.

Ключові слова: *Роздобудько Анатолій Григорович, Поділля, Волинь, район, промисловість, сільське господарство, освіта, наука, культура, релігія, історико-краєзнавчі дослідження.*

20 жовтня виповнилося 70 років Анатолію Григоровичу Роздобудьку, громадсько-політичному і культурно-освітньому діячу, відповідальному секретарю Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, обраному на цю громадську роботу на І-конференції організації в 2008 р. [1, с. 58]. Він доклав чимало зусиль для розбудови обласної спілки краєзнавців, залученню до її складу допитливих дослідників історії краю, завдяки його наполегливості осередки організації створені майже в кожному районі області та містах обласного підпорядкування. На сьогодні Хмельницька обласна організація НСКУ одна з найбільших та розгалужених в Україні.

Бог, природа і батьки наділили цю людину особливими здібностями — вмінням налагоджувати спільну діяльність, гуртувати людські колективи. Він вміє підшукати кожному його місце в загальній справі, зацікавити нею інших. З ним легко і приємно працювати. Він ніколи не підвищує голос, не намагається вивершитися над іншими своєю посадою, а створює навколо себе атмосферу доброзичливості, розуміння необхідності діяти саме таким чином, при цьому зробити більше, якісніше. Його не роз'їдає адміністративна сверблячка, а висловлені міркування і пропозиції завжди конструктивні й компетентні. Характерно, що такий керівник не боїться й не соромиться сказати в певних ситуаціях «я цього не знаю», майже ніколи не відмовляє у проханнях підлеглих, а сказане „ні» – обґрунтоване, доречне, переконливе. Він не боїться визнати й власні помилки, чесно й відверто говорить про них, вживає заходів, щоб їх позбутися.

Народився Анатолій Григорович у м. Лубни Полтавської області в сім'ї службовців. Саме сюди після закінчення війни з нацистською Німеччиною приїхала до рідного брата на тимчасове проживання його мати Ніна Кирилівна Роздобудько. Її доля в чомусь була схожою до долі багатьох радянських людей того покоління. Вона рано залишилася без батька Кирила Тимофійовича, голови багатодітної селянської родини на Чигиринщині, померлого в 1920 р. під час епідемії черевного тифу – жорстокого супутника воєнних дій та розрухи в Україні в 1919-1920 рр. Свій самостійний життєвий шлях сільська дівчина розпочала в п'ятнадцятирічному віці, вступивши до Одеського хіміко-технологічного технікуму спиртової промисловості. Після його закінчення набувала виробничого досвіду на спиртових заводах Вінницької області, а в 1938 р. стала студенткою Московського бібліотечного інституту, бо з дитинства мріяла досягнути золоті скарби художньої літератури, оволодіти надбанням кращих майстрів слова. Тут її і застала німецько-радянська війна. 8 березня 1942 р., у Міжнародний жіночий день, вона без вагань прийняла направлення ЦК ВЛКСМ до лав Червоної армії. Служила в штабах авіаційних та автомобільних частин діючої армії до самого дня Перемоги. Нагороджена медалями «За бойові заслуги», «За взяття Кенігсберга», «За Перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.». І от тепер після понад трьох років військового гарту треба було влаштувати своє життя в умовах миру, ростити сина.

Батьки Анатолія Григоровича часто міняли місце проживання в зв'язку з переведенням на роботу його матері. Спочатку переїхали в с. Плужне, потім – у м. Бар, а згодом – у с. Юрківці Могилів-Подільського району Вінницької області. Тут серед чарівної подільської наддністрянської природи пройшло дитинство Анатолія. У 1954 р. він пішов у школу. Вчився добре, шкільний матеріал давався легко, любив точні науки. А разом з тим його привчали до певного кола обов'язків у хатніх справах, з догляду за домашньою птицею та худобою, формували риси працелюбства та відповідальності. Та й у школі йому подобалися уроки праці, на яких здобував такі потрібні на все життя навички володіння слюсарними та деревообробними інструментами. Запамяталося Анатолію Григоровичу й те, як їх, тоді 11-12-річних підлітків, виводили всім класом із сапами на поля місцевого колгоспу обробляти сходи цукрових буряків, кукурудзи, а пізньої осені – збирати їх врожай. Через таке суто радянське трудове позашкільне «виховання» пройшло не одне покоління сільських школярів.

У 1960 р. сім'я Роздобудьків переїхала в с. Довжок біля Кам'янця-Подільського. Анатолій спочатку навчався в місцевій школі, а потім – у школі №8 м. Кам'янця-Подільського. В ці роки він захопився радіомодельованням, грою в шахи, відвідуючи відповідні гуртки міського будинку

піонерів. Завершив повний курс музичної школи по класу баяна. У 1964 році, навчаючись у 10-му класі, освоїв навчальний план 11-го класу, здав екстерном екзамену за середню школу й вступив на вечірнє відділення Кам'янець-Подільського загальнотехнічного факультету Київського автомобільно-дорожнього інституту, зекономивши таким чином цілий рік. Вдень працював на електромеханічному заводі, а ввечері займався в інституті. Але коли почалася позмінна робота, що заважало навчанню, довелося перейти на інше підприємство, – на консервний завод. Спочатку збивав ящики в тарному цеху, потім в електроцеху набув спеціальність електрика. Скрізь до роботи ставився відповідально та акуратно, обов'язки прагнув виконувати повною мірою – таким був його характер, таким було сімейне виховання. Своє перебування в робітничих колективах згадує з приємністю, як хорошу й потрібну життєву школу.

Але поєднувати повноцінне навчання на вечірньому відділенні з роботою на виробництві було дуже нелегко, тому наполегливий і цілеспрямований юнак мріяв продовжити освіту на стаціонарі. Після першого року навчання перевівся на другий курс Київського автомобільно-дорожнього інституту. Зумів за короткий час надолужити певну різницю між навчальними програмами вечірнього та денного відділення й включився в активне студентське життя. Із захопленням зайнявся спортивним плаванням, що було можливим на той час лише в умовах таких великих міст, як Київ. Згодом його включили до збірної команди інституту. З цікавістю слідував за культурним життям міста, не раз відвідував столичні театри, музеї, формуючи свої художні смаки та мистецькі уподобання. Тоді можна було знайти більше вільного часу на таку культурну програму, бо ще не було комп'ютерів, смартфонів, а телевізор у гуртожитку рідко коли працював.

Отримавши спеціальність інженера-механіка з експлуатації автомобільного транспорту, у 1969 р. був прийнятий інженером автоколони № 2232 в м. Кам'янці-Подільському. Але в зв'язку з тим, що в інституті не було військової кафедри, Анатолія Григоровича незабаром призвали до Збройних сил СРСР, де до грудня 1970 р. проходив строкову військову службу, займався ремонтом військової автомобільної техніки. Своєю дисциплінованістю, ґрунтовними знаннями та сумлінним освоєнням солдатської науки привернув увагу командирів. За їх дорученням став проводити заняття з особовим складом підрозділу на фахову та політичну тематику, набираючись досвіду виступів перед аудиторією.

Серед нагород, що зберігаються в родинному архіві А.Г.Роздобудька, привертає увагу лист-подяка на адресу його матері Ніни Кирилівни від командира військової частини, в якій проходив строкову військову службу її син: «Від імені командування військової частини висловлюю Вам щиро вдячність за виховання мужнього, дисциплінованого, загартованого,

чесного і наполегливого захисника нашої Батьківщини. Його організованість, відповідальність, сумлінне виконання свого службового обов'язку є яскравим прикладом для всього особового складу. Ми пишаємося Вашим сином» [2].

Після демобілізації необхідно було обирати подальший свій шлях. Міг знову піти на автопідприємство. Але в Кам'янці-Подільському тоді досить високими темпами розвивалася промисловість. Ставали до ладу нові підприємства (цементний, молочний, хлібний заводи, м'ясокомбінат), велася реконструкція та нарощувалися потужності на існуючих (кабельний, приладобудівний заводи, завод дереворізальних інструментів та інші), які приваблювали новизною продукції та сучасними технологіями. І скрізь потрібні були робітники та інженери. Та найбільше притягав молодь своїм розмахом, перспективами на житло й порівняно високою оплатою праці завод «Електроприлад», який швидко будувався, а виробничники заводу слідом за будівельниками розгортали випуск новітньої, за мірками того часу, продукції – накопичувачів інформації до електронно-обчислювальних машин. Саме сучасний рівень цього виробництва й зацікавив Анатолія. Починав інженером з експлуатації обладнання відділу головного механіка. Зразу ж отримав доручення організувати інвентаризацію всього верстатного парку заводу, зробити переоцінку обладнання, завести чіткий його облік. За виконання завдання в стислий термін отримав свою першу нагороду – премію від керівництва заводу. А невдовзі його перевели безпосередньо на виробництво – майстром дільниці нового цеху. Довелося терміново налагоджувати зв'язки з суміжними цехами, займатися усуненням технічних та конструкторських неув'язок, слідкувати за якістю робіт. Своїм відвертим та щирим спілкуванням з робітниками, а разом з тим виваженою вимогливістю, йому вдалося швидко згуртувати колектив дільниці, досягти взаєморозуміння й забезпечити головне – виконання виробничого плану. Анатолій Григорович добре вписався в колектив заводу й був задоволений інтенсивним ритмом виробничого життя.

Незабаром молодого й активного інженера стали помічати. Якогось дня запросили в міськом партії й запропонували посаду завідувача організаційним відділом міськомкому комсомолу. Анатолій Григорович на той час тільки освоївся на дільниці й не бажав залишати свій колектив. Через деякий час йому запропонували посаду інструктора Кам'янець-Подільського райкому партії. У ті часи партія ще мала певний авторитет, мільйони комуністів сумлінно виконували свої службові обов'язки, дійсно дбали в першу чергу про суспільні інтереси. Робота в партійному комітеті вважалася досить престижною й Анатолій Григорович дав згоду на перехід. Ось так у червні 1972 р. став інструктором оргвідділу Кам'янець-Подільського райкому партії, вів парторганізацію промислових

підприємств, транспортних та будівельних організацій району, зокрема – цукрового та молочного заводів, комбінатів будматеріалів та хлібопродуктів, Нігинського кар'єроуправління, Гуменецько-Вербецького заводоуправління, Староушицького промкомбінату, лісгоспзагу, міжколгоспбуду та інші. Перевагу надавав не зверхнім інструкторським настановам, а товариському спілкуванню з людьми, часто відвідував колективи, виступав на зборах, на нарадах секретарів парторганізацій. Вивчав кандидатури для формування резерву кадрів партійних, господарських керівників у закріплених організаціях.

Досить швидко утвердився як здібний і перспективний працівник і в червні 1975 р. був обраний заступником голови Кам'янець-Подільського райвиконкому з питань підготовки до затоплення водосховища Дністровської ГЕС, й водночас – головою районної комісії з оцінки будівель, споруд і насаджень у зоні затоплення. У Кам'янець-Подільському районі під повне чи часткове затоплення потрапляли майже тридцять населених пунктів, понад 3,5 тисячі садиб, переселенню підлягало декілька тисяч чоловік. А.Г.Роздобудько з перших днів роботи добре усвідомив, що ці люди, на відміну від інших жителів району, вже не один рік перебували в напруженому психологічному стані під вантажем проблем з питань переселення, а тому до будь-яких запитів кожного з них мав підходити терпеливо та уважно, прагнучи допомогти чим тільки міг. Так і будував свої стосунки з переселенцями. На той час якраз завершувалася робота з оцінки вартості сільських садиб у зоні затоплення, відбувалося вручення відповідних оціночних актів їх власникам. У зв'язку із цим у людей з'являлося безліч гострих запитань, не раз виникали бурхливі емоції, скарги, зокрема, на низькі розцінки нерухомого майна, проявлялося невдоволення самим фактом переселення з обжитих, чудових за кліматичними умовами, місць. А.Г.Роздобудько не відсиджувався в кабінеті, а організовував виїзди оціночної комісії в села зони затоплення, проводив збори переселенців, на яких, зберігаючи витримку та виваженість, надавав жителям необхідні роз'яснення й допомогу. Не раз доводилося чути несправедливі докори, грубощі, а то навіть і образи. Але поступово справи просувалися вперед, розгорталося будівництво житла для переселенців, ситуація на місцях заспокоїлася. Йому подобалася конкретна організаторська робота, за ритмом вона чимось була схожа до заводського виробничого життя. Багато часу віддавав роботі з проектувальниками, відпрацюванню генпланів забудови сіл Стара Ушиця, Колодіївка, Сокіл та інших, узгодженню проектів житлових будинків, об'єктів соціально-культурного призначення. У полі зору тримав питання організації будівництва різних об'єктів у місцях нових поселень, забезпечення забудовників матеріалами. Часто спілкувався з заступником голови облвиконкому В.В.Крикливим, вчився у нього ді-

ловитості, вимогливості, умінню оперативно розв'язувати найскладніші завдання. Саме Віктор Володимирович показав, як потрібно ставити й вирішувати питання в урядових та вищестоящих республіканських відомствах й організаціях. Доброю школою управління стала співпраця з такими авторитетними керівниками, як перший секретар райкому партії, депутат Верховної Ради УРСР В.М.Смирнов, голова райвиконкому А.Я.Михайлик.

У вересні 1976 р. Хмельницький обком партії направив А.Г.Роздобудька на стаціонарне навчання до Вищої партійної школи при ЦК Компартії України в м. Києві. Тут ґрунтовно викладали політекономію, основи законодавства та державного будівництва, економіку промисловості, філософію, знайомили з досвідом роботи багатьох державних та місцевих органів влади. Закінчивши навчання в 1978 р., повернувся в область на посаду інструктора організаційного відділу Хмельницького обкому партії, за розподілом обов'язків був куратором Дунаєвецької та Полонської районних партійних організацій. Систематично бував у цих районах, швидко опанував інформацією про їх економічний стан, особливості розвитку та проблемні питання. Декому з тодішніх колег, хто контактував з Анатолієм Григоровичем, запам'яталося його уміння в умовах жорсткої партійної дисципліни й вимогливості вибудовувати толерантні, ділові відносини з партійцями районної ланки.

Посада інструктора у А.Г.Роздобудька була тимчасовою. За встановленим порядком бюро обкому партії включало випускників ВПШ до списку резерву кадрів, який затверджувався на закритому (таємному) засіданні бюро, і згодом направляло їх на відповідальну партійну чи радянську роботу в райони або міста області. Анатолія Григоровича також внесли до списку резерву – на секретаря Славутського міськкому партії, нещодавно утвореного на базі Славутського райкому. У березні 1980 р. на пленумі міськкому партії А.Г. Роздобудько був обраний на цю посаду. Так почався його славутський період життя протяжністю в двадцять років, насичений активною публічною діяльністю, вагомим впливом на економічний розвиток Славутчини. За розподілом обов'язків між секретарями міськкому партії відповідав за стан справ у промисловості, будівництві, в транспортних організаціях Славути та Славутського району. А займатись було чим. Якраз у 80-і роки минулого століття почалася чергова, але остання за радянський період, розбудова міста та району. Можна сказати, що тоді на Славутчині відбувалося щось подібне до економічного буму. У місті були побудовані й введені у дію руберойдовий завод, надпотужний солодовий завод, а поряд з ним за короткий час постав найбільший в області маслоробний комбінат з переробки до 400 тон молока на добу, почав діяти комбінат «Естафета» державного комітету резервів УРСР, новий вироб-

ничий корпус на заводі «Будфарфор», цех силікатної цегли потужністю 60 млн штук на заводі силікатних стінових матеріалів, технологічна лінія з виробництва обсмаженого та розчинного цикорію на цикорієсушильному заводі, імпортна паркетна лінія в лісгоспі, спорудили горілчаний цех на Ганнопільському спиртзаводі. На заводі залізобетонних конструкцій міністерства транспортного будівництва СРСР виробництво продукції сягнуло майже 140 тис. кубічних метрів на рік, на повну потужність працювали суконна та швейна фабрики, Славутська та Полянська паперові фабрики, склозавод, деревообробний комбінат Південно-Західної залізниці, Романінський цегельний завод та цілий ряд інших підприємств. На введених у дію виробництвах було створено сотні нових робочих місць.

А разом із цим розвивалася соціальна інфраструктура міста, зростала якість міського життя. З'явилися нові корпуси центральної районної лікарні, саме в першій половині 1980-х рр. у Славуті почали працювати міські очисні каналізаційні споруди, було введено в дію декілька артезіанських свердловин питної води, водоочисна станція, водогони. Славута ще й досі живе на цих потужностях. Їх функціонування надало можливість розгорнути спорудження багатоповерхових житлових будинків за рахунок бюджетних коштів та дольової участі підприємств, що розбудовувалися. Одного року площа зданого в експлуатацію житла досягла майже 10 тис. кв. метрів! Завдяки ініціативі та впертому ентузіазму керівництва Славутчини вдалося «пробити» будівництво двох мостів через річку Горинь, автомобільного шляхопроводу над коліями залізничної магістралі Київ-Львів, яка проходить по північному краю Славуті, збудувати приміщення краєзнавчого музею й відкрити його експозицію до 40-річчя Перемоги над нацистською Німеччиною, вишукати кошти, матеріали, обладнання та завершити в 1987 р. величезний спортивний комплекс з двома басейнами та двома спортивними залами площею 1608 та 680 кв. метрів. Подібної споруди ще до цих пір немає ні в жодному районі чи місті області, окрім Хмельницького. А.Г.Роздобудько доклав чимало зусиль до його спорудження. Зокрема, завдяки своєму авторитету та діловим стосункам з керівниками будівельно-монтажних організацій на Хмельницькій АЕС, залучив за методом народної будови спеціалістів монтажного управління «Теплоенергомонтаж» до монтажу ферм перекриття спорткомплексу, монтажного управління № 8 – до монтажу та наладки вентиляційного обладнання, монтажного управління № 13 – до монтажу електричних кабелів та проводів, управління механізації – до благоустрою території спорткомплексу литим бетоном, а польських будівельників, які також працювали на об'єктах Хмельницької АЕС, – до оздоблення приміщень басейнів, душевих кімнат художньо оформленою керамічною плиткою, виготовленою в Польщі й безкоштовно наданою для спорткомплексу. Він особисто розшу-

кав у Львові провідних майстрів з монументального живопису й запросив їх до оздоблення фойє споруди, забезпечив їх матеріалами, організував належні умови праці. Створене ними художнє мозаїчне панно «Скіфські ігрища» в поєднанні з мармурово-гранітним оздобленням стало мистецькою прикрасою спортивного комплексу, воно визнане кращою художньою роботою 1987 р. по Львівському відділенню Художнього фонду УРСР.

У ті роки процес розвитку торкнувся й сільського господарства району. У колгоспах з'явилося декілька нових тваринницьких приміщень для утримання до двох тисяч голів великої рогатої худоби, а в багатьох селах району стали до ладу прекрасні магазини райспоживспілки. Навіть важко перерахувати все, що тоді було зроблено та які величезні інвестиції були спрямовані на розвиток Славутчини. У реалізації цих господарських, але таких необхідних для зміцнення економіки району проєктів, брав активну участь А.Г.Роздобудько разом з іншими керівниками Славутчини.

Та головним об'єктом його партійної відповідальності була Хмельницька атомна електростанція, яку почали зводити біля села Нетішин. А.Г. Роздобудько вже на другий день після обрання секретарем Славутського міськкому партії почав знайомитися з будовою. Згодом добре знав стан справ на головних будівельних майданчиках, особливо соціально-побутового призначення, володів проблемними питаннями і домагався їх вирішення, постійно контактував з бригадами, майстрами, від яких і залежало виконання виробничих завдань. А коли не вистачало робітників, щоб завчасно завершити будівництво житлових будинків, допомагав будівельниками з Славути, залучав до роботи добровольців. Брав активну участь у зборах трудових колективів, партійних організацій, як будівництва АЕС, так і промислових підприємств міста та району, принципово реагував на негаразди, недоліки й помилки в роботі. Висока вимогливість була не лише його суто службовим обов'язком, але й глибоким життєвим кредо Анатолія Григоровича. Говорив завжди по суті справи, емоційне, негативні явища називав своїми іменами, міг покритикувати будь-якого посадовця. Але всі знали, що в його критиці ніколи не було нічого особистого, а лише щире вболівання за справи.

З самого початку будівництва Хмельницької АЕС обласний та міський комітети партії зайняли принципову позицію щодо черговості спорудження об'єктів і вимагали, щоб житло та об'єкти соціально-культурного призначення будувалися випереджуючими темпами, щоб будівельники і експлуатаційники АЕС швидше отримали в молодому місті всі умови для зручного проживання. Не всі розділяли таку стратегію, дехто у відомчих колах вимагав більше уваги зосередити на виробничих об'єктах. Та вже наставали інші часи, прийшла пора жити й будувати в нормальних цивілізованих умовах, а не так, як у перші радянські п'ятирічки, у чому й

був переконаний Анатолій Григорович. Доводилося не раз у гострих дискусіях відстоювати спорудження життєве необхідних соціальних об'єктів молодого міста. Врешті-решт у Нетішині були побудовані всі передбачені генпланом школи, дитячі садки, культосвітні та спортивні споруди, торгові центри, 90% житла. Далеко не кожне місто енергетиків України, та й СРСР, мало до початку роботи енергоблоку таку розвинуту інфраструктуру соціально-культурних та комунальних об'єктів.

У березні 1990 р. А.Г. Роздобудько був обраний головою виконкому Славутської міської ради, якій підпорядковувалися села району та деякий час міста Славута й Нетішин. А наступного року відбулися надзвичайно важливі історичні події – розпад СРСР, проголошення незалежності України, ліквідація органів компартійного керівництва, а відтак – уся відповідальність за збереження політичної стабільності на підвідомчій території, забезпечення чіткого функціонування органів влади перейшла повною мірою до міськвиконкому. Анатолій Григорович схвально сприйняв нову сторінку в історії України, мав велику надію, що в країні швидко запанують демократичні засади її суспільного життя. Керівником районної влади на Славутчині А.Г. Роздобудько працював протягом 10 років, хоча назва його посади змінювалася кілька разів. У квітні 1992 р. він був призначений представником Президента України в Славутському районі, але згодом інститут представників скасували й керівники районів – голови районних рад – тепер мали обиратися всенародно. У червні 1994 р. відбулися вибори до місцевих органів влади, на яких А.Г. Роздобудько був обраний на альтернативній основі головою Славутської районної ради. Та в липні 1995 р. знову сталися зміни в структурі влади й Анатолій Григорович розпорядженням Президента України був призначений головою Славутської районної державної адміністрації.

Він ще з перших днів роботи на посаді голови Славутського міськвиконкому захопився планами соціально-економічного розвитку району й почав вишукувати шляхи та ресурси для цього. Слід відмітити, що йому вдавалося знаходити досить неординарні резерви для реалізації своїх планів. Ось один із прикладів. Анатолій Григорович виявив, що ряд підприємств і організацій, а це Здолбунівський цементно-шиферний комбінат, Хмельницький завод будівельних і залізобетонних конструкцій, Хмельницький комбінат будівельних матеріалів облімжколгоспбуду та інші, щорічно вивозили з кар'єрів Славутського району десятки тисяч кубометрів глини та піску для потреб свого виробництва, але жодної копійки не сплачували в бюджет району, ніякої допомоги району не надавали, бо були зареєстровані на інших територіях. Навіть на рідному Славутському заводі силікатних стінових матеріалів важко було отримати хоча б з десяток кубометрів силікатних блоків чи цегли для потреб району, тоді як завод

також працював на місцевому піску. Казали: «Давайте наряд і отримаєте блоки». Такою була радянська планова система. Району за тими самими фондами та нарядами з облплану перепало на рік, до прикладу, всього-навсього один-два вагони цементу, тисяча листків шиферу. Чи можна було щось зробити в умовах такого постачання? А тут поряд на сировині з кар'єрів району працюють такі гіганти будівельної індустрії й нічим не допомагають району. Так далі бути не могло. І ось тоді Анатолій Григорович прийняв сміливе рішення: землю під розширення кар'єрів відвести лише за угодами про співпрацю: підприємство відпускає району без нарядів свою продукцію, а міськвиконком надає землю під розширення кар'єру. Знав, що керівники підприємств будуть невдоволені й, можливо, чинитимуть тиск через вищу владу, але демократичні засади набирали все більшої ваги, почала зростати роль місцевого самоврядування у вирішенні життєвих проблем територіальної громади й вимоги влади в інтересах громади вже не можна було придушити начальницьким окриком чи адміністративним тиском.

Власники кар'єрів, дізнавшись про нові умови відводу землі, спочатку гучно обурювалися, навіть скаржилися на А.Г. Роздобудька до обласної влади, але коли побачили, що Славута вперто стоїть на своєму, почали підписувати договори. У результаті район отримав із Здолбунівського цементно-шиферного комбінату 8 тис. тонн цементу та 70 тис. листків шиферу. Це була перша, але не остання, перемога виконкому в цій «кар'єрній» епопеї! У районі була повністю знята проблема з шифером, а цемент направили на будівництво доріг у селах, благоустрій ферм, тракторних бригад. Силами управління будівництва Хмельницької АЕС та міжколгоспбуду було відрито майже 200 кілометрів бетонних шляхів у 46 селах району. Якраз тоді активній діяльності голови міськвиконкому посміхнулася удача: разом з начальником районного фінансового відділу А.С. Новаком вдалося віднайти джерела фінансування дорожнього будівництва. Такої протяжності доріг за короткий термін у Славутському районі ще не будували ніколи та й навряд чи коли ще стільки буде зроблено.

Комбінат будівельних матеріалів облміжколгоспбуду зобов'язався за відвід землі під розширення кар'єру замінити дерев'яний міст через Горинь у селі Стригани, який часто зносило під час повені, Хмельницький завод будівельних і залізобетонних конструкцій виготовив проектну документацію та розпочав фінансування будівництва мосту через Горинь у селі Полянє, виділяв матеріали для місцевого колгоспу, на землях якого був його кар'єр, завод силікатних стінових матеріалів надав без нарядів для потреб району 3 тис. кубометрів силікатних блоків, 2 млн штук цегли, Славутський завод залізобетонних конструкцій – плити перекриття тощо. Цими матеріалами були «закриті» всі будови в районі. Значно зменшилася

черга на них серед індивідуальних забудовників. На прохання релігійних громад надали цеглу на спорудження церков в селах Жуків, Манятин, Клепачі, Піддубці та інших. Ось так принципова позиція нового голови виконкому зразу ж принесла плідні результати щодо розвитку району.

А.Г. Роздобудько не лише займався суто районними справами, але й почав відновлювати й зміцнювати зв'язки з міністерствами уряду України, що дало можливість прискорити розвиток деяких галузей економіки району. Після кількох відвідин міністра сільського господарства України вдалося включити Славутський район у державну програму розвитку племінного поголів'я великої рогатої худоби м'ясного напрямку шляхом трансплантації ембріонів з високими генетичними даними. Це було нове наукове слово у тваринництві не тільки району, а й області, важливий крок для подальшої його спеціалізації в м'ясному напрямку. Адже тоді в колективних господарствах Славутчини утримувалося понад 50 тис. голів великої рогатої худоби, існувала розвинута система пасовищ, удосконалювалася технологія відгодівлі та відновлення поголів'я. Усі плани керівництва виконкому були направлені на розвиток цього, як вбачалося, перспективного напрямку сільськогосподарського виробництва, адже жили надією на краще. Ніхто й подумати не міг, що незабаром в Україні тваринництво в колективних господарствах буде зведене до краху. Міністерську програму встигли реалізувати ще до розвалу в тваринництві й створили в районі репродуктивну ферму чистопородної великої рогатої худоби м'ясного напрямку, налагодити трансплантацію ембріонів і почали отримувати свій якісний молодняк таких перспективних порід як абердин-ангуська, герефордська, лимузин та інших. Згодом цій фермі був присвоєний статус племінної.

Або інший приклад. Такі ж самі особисті перемовини голови міськвиконкому А.Г.Роздобудька з керівництвом міністерства зв'язку України також були успішними: міністерство за два роки замінило в районі, до речі – в одному з перших в області, усі застарілі АТС координатно-аналогового типу на цифрові, а замість повітряних проводових ліній проклали під землею майже 250 кілометрів телефонного кабелю. Жителі міста та району, для яких і робилася ця реконструкція, зразу ж відчували кардинальне поліпшення якості зв'язку. А голова міськвиконкому вже виношував нові плани розбудови району.

Та, на жаль, в економіці держави стали наростати негативні тенденції, що не могло не позначитися на регіонах. Проголошений у державі відхід від адміністративно-планової системи й перехід до ринкової економіки відбувався хаотично, без системного контролю та дієвої регулятивної політики уряду. Стару систему надломали, вона почала давати збої, а нова – просто не діяла. Економічний параліч, галопуюча інфляція та ріст цін швидко руйнували сільське господарство, промисловість, різко скороти-

лися обсяги виробництва, зменшилися надходження до бюджетів усіх рівнів, почалися перебої з виплатою зарплати працівникам бюджетної сфери, пенсій. Людей охоплювала невпевненість і розпач, на адресу влади лунала різка критика. Місцеві органи влади виявилися безсилі щось протиставити цьому. У верхах бачили, що діється розвал, але врятувати країну не спромоглися. Розхвалена система приватизації державного майна виявилася вигідною купці спритних ділків, які швидко перетягнули народне добро до своїх кишень, видавши громадянам України відчипне у вигляді сертифікатів. Люди самі почали рятуватися: возили на собі закордонний товар, мільйони співвітчизників подалися на заробітки. Наростали борги по зарплаті, не було чим вчасно виплачувати жалюгідні пенсії. А заручниками ставали керівники господарств, підприємств, органів влади, які були ближче всього до народу і тому їм діставалося більше всіх.

Усі ці проблеми повною мірою зачепили й А.Г. Роздобудька. Він робив усе можливе, щоб підтримати жителів району, зберегти мережу й функціонування закладів гуманітарної сфери – освіти, охорони здоров'я, культури. І робив це старанно, самовіддано й результативне, наскільки це було можливо в тих умовах.

У серпні 2000 р. голова облдержадміністрації В.М. Лундишев запросив здібного й талановитого керівника району, на той час – депутата обласної ради, на вищу посаду – заступником голови ОДА з гуманітарних питань [3, с.196]. Анатолій Григорович і в цю галузь обласного життя привніс немало нового, бо знав роботу на рівні районної ланки, бачив звідти переваги й недоліки в стилі керівництва обласних управлінь, які тепер були підпорядковані йому. Підлеглі зразу ж відмітили системність у роботі нового куратора, відчували його послідовну вимогливість. З самого початку він наполегливо радив підпорядкованим управлінням більше уваги приділяти потребам районів та міст, знати їх проблеми, допомагати у їх вирішенні, бачити наскільки результативно працюють керівники районної ланки. Ще одним новим і ефективним елементом у стилі керівництва А.Г. Роздобудька стала його систематична участь у засіданнях колегій обласних управлінь гуманітарної сфери. Тут він активно спілкувався з відповідними керівниками районного рівня, вникав у їх проблеми, виступав з аналізом роботи, порівнював райони за результатами діяльності, а разом з тим бачив роботу управління з середини, його здатність керувати відповідною галуззю в області. Такий підхід А.Г. Роздобудька сприяв зміцненню атмосфери діловитості та відповідальності в закріплених управліннях, взаємодовіри між керівництвом облдержадміністрації та начальниками управлінь.

У структурних підрозділах облдержадміністрації вже незабаром пересвідчилися, що в нового заступника «не пройде» жоден наспіх складений

документ. Анатолій Григорович особливо вимогливо підходив до змісту розпоряджень голови облдержадміністрації, рішень колегії ОДА, що стосувалися сфери його кураторства, особисто, навіть деколи прискіпливо, контролював їх виконання.

Позитивне значення мали запроваджені А.Г. Роздобудьком щоквартальні наради з заступниками голів райдержадміністрацій та міських голів з гуманітарних питань, які він проводив, як правило, на базі районів, міст. Ось, зокрема, одна з таких нарад-семінарів відбулася в Дунаєвецькому районі. Її підготовка, що тривала кілька місяців, суттєво вплинула на стан об'єктів соціально-культурного призначення як у райцентрі (будинок культури, райлікарня, музей, будинок школярів, школи), так і в селах Лошківці, Томашівка, Балин, Маків, Шатава. Незважаючи на дефіцит часу, Анатолій Григорович водив заступників голів, начальників управлінь і відділів по всіх об'єктах, вимагаючи поставити на такий рівень роботу в усіх містах і районах.

А.Г.Роздобудько приділяв увагу й підтримував розвиток краєзнавства в області. Робив це не за посадовою інструкцією, а за покликом своєї душі, прагнучи сприяти відновленню історичної правди про Україну, про Хмельниччину. Так, до прикладу, за його ініціативою було винесено на обласний рівень презентацію унікальної монографії «Кузьмин: літопис історії» відомого краєзнавця з Красилівщини О.В. Байдича. Анатолій Григорович подбав про вшанування автора книжки, про його відзначення обласною нагородою. На цей захід він запросив заступників голів райдержадміністрацій та міськвиконкомів і на прикладі даного видання націлював їх на те, щоб на місцях всіляко підтримували й належно оцінювали творчу працю краєзнавців. За його дієвої підтримки були введені штатні одиниці науковців у Центрі дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України, що дало можливість у наступні роки значно збільшити кількість виданих Центром наукових матеріалів. Вже в перші місяці на новій посаді відновив роботу обласної редакційної колегії з написання тому «Хмельницька область» Зводу пам'яток історії та культури України. Він залучив до написання статей велику групу провідних вчених та краєзнавців області, опрацював з ними структуру тому, разом з управлінням культури вирішив питання з фінансуванням. Така організаторська діяльність незабаром дала плідні результати: упродовж наступних років фахівцями були написані сотні нових статей до Зводу пам'яток по Хмельниччині.

До вагомих здобутків Анатолія Григоровича слід віднести його участь у створенні в містах і районах області центрів ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів, хворих на ДЦП. До цього батьки таких дітей у повсякденних турботах залишалися сам-на-сам зі своїми проблемами, вони

не отримували належної підтримки з боку влади, у районах не було закладів, які б брали на себе щоденний догляд і працю з реабілітації хворих дітей у ранньому віці. А.Г. Роздобудько разом з керівництвом обласного управління соціального захисту населення вивчив досвід роботи центрів у Миколаєві й взявся за їх організацію в області. Перший такий заклад був створений у Деражнянському районі. А незабаром Анатолій Григорович зібрав сюди заступників голів райдержадміністрацій та міськвиконкомів і на прикладах роботи з хворими дітьми показав доцільність і необхідність таких центрів у районах і містах, кожному району було надано пакет установчих документів, встановлено строки відкриття подібних закладів. Організаторська робота заступника голови облдержадміністрації та обласного управління соціального захисту населення була результативною: у 2005 р., в останній рік роботи Анатолія Григоровича, в області діяло вже 14 таких центрів, вони щодня приймали до 150 дітей-інвалідів, хворих на ДЦП.

У той час в освіті вдалося не тільки зберегти мережу закладів, особливо – у селі, але й вийти на перше місце в Україні з кількості закладів нового типу, охопленню дітей дошкільною підготовкою. Активно домагався поповнення комп'ютерної бази загальноосвітніх шкіл за рахунок різних джерел фінансування. На виконання програми комп'ютеризації шкіл області було придбано більше двох тисяч сучасних комп'ютерів, десятки шкіл приєднані до мережі Інтернет, а в Красилівському районі вперше в області була створена районна освітянська комп'ютерна мережа.

Всіляко сприяв медичній галузі, що зазнала серії скорочень, реорганізацій під дією славнозвісної формули – «приведення мережі і штатів у відповідність з бюджетом». Від цього нормативного винаходу стогнала освіта, медицина, культура. При формуванні бюджету 2003 р. не без зусиль А.Г. Роздобудька, як заступника голови облдержадміністрації та депутата обласної ради, вдалося закласти помітну для того часу суму – 1 млн гривень – на придбання медичного обладнання. У наступні роки обсяги фінансування на ці цілі зростали. Для забезпечення фельдшерсько-акушерських пунктів області телефонним зв'язком, нормативним медичним обладнанням, холодильниками, ініціював прийняття розпорядження голови облдержадміністрації, в якому кожному району були визначені конкретні завдання і строки виконання. Через деякий час стан справ на ФАПах став поліпшуватися. Жорстко контролював рейтингові показники міст та районів з питань освіти, культури, медицини. Охорона здоров'я області за 2001-2004 рр. за рейтинговими показниками піднялася з 13 на 8 місце в Україні [4, с.171].

У галузі культури ставив завдання зберегти мережу і кадри. В умовах незадовільного фінансування вдалося створити обласний симфонічний

оркестр, який і до сьогодні радує слухачів своєю вишуканою майстерністю, відшукати кошти й провести ремонти занедбаних експозиційних приміщень державних історико-культурних заповідників «Межибіж» та «Самчики», музею М.Островського в Шепетівці. Були організовані муніципальні художні колективи в містах Хмельницький, Кам'янець-Подільський, у Ярмолинецькому, Хмельницькому, Білогірському, Летичівському районах. Власне покидав посаду з почуттям виконаного обов'язку. На посаді заступника голови обласної державної адміністрації працював до квітня 2005 р. Займаючи високу державну посаду, він володів великою владою, але ніколи не зловживав нею, завжди ставив державні й громадські справи вище особистих.

Анатолій Григорович не раз успішно проходив випробування на довіру та авторитет людей, балотуючись до складу місцевих парламентів. Він завжди щиро й відверто спілкувався з виборцями, ніколи ні при яких обставинах не давав пустопорожніх обіцянок, не обманював людей, а тому й отримував їх підтримку при обранні депутатом Кам'янець-Подільської районної, Славутської міської та районної, Хмельницької обласної рад багатьох скликань.

Результати діяльності А.Г. Роздобудька на відповідальних керівних посадах знайшли достойну оцінку з боку вищих органів влади: Указом Президента України він був нагороджений в 2004 р. орденом «За заслуги» III ступеня, отримував Подяки Прем'єр-міністра України, удостоєний Почесної відзнаки Міністерства культури і мистецтв України (2002), нагороджувався Почесними грамотами обласної державної адміністрації та обласної ради (1996, 1999, 2001). Відзначили його і слаутчани, присвоївши у 2016 р. звання Почесний громадянин Славутського району. Але особливо пам'ятною нагородою Анатолій Григорович вважає орден Святого Рівноапостольного Великого князя Володимира Української православної церкви, бо отримав його особисто з рук, тепер вже вікопомного нашого земляка, знаменитого Митрополита Київського і всієї України, Предстоятеля УПЦ Блаженнішого Володимира.

Завершивши своє державне служіння, Анатолій Григорович не залишився поза творчою діяльністю. В особистому плані він розпочав в ряді архівів України ґрунтовне дослідження історії свого роду, а в 2008 р. на пропозицію доктора історичних наук, професора Л.В. Баженова дав згоду долучитися до організаційної роботи в обласній спілці краєзнавців. Того ж року був обраний відповідальним секретарем правління обласної організації Національної спілки краєзнавців України на громадських засадах. Не рахуючись з власним часом, А.Г. Роздобудько активно взявся за розбудову обласної організації. Він підготував необхідні документи й провів її державну реєстрацію, керуючись Статутом НСКУ, організував

роботу з прийому до складу НСКУ кращих дослідників історії Хмельниччини, надавав їм безпосередню допомогу в підготовці документів. Знаючи особисто багатьох керівників міст та районів, заручився їх підтримкою місцевих осередків краєзнавців. У результаті обласна організація НСКУ стала однією із самих потужних і дієвих в Україні. Її осередки створені в 20 містах та районах області й нараховують понад 300 чоловік. Наша організація, мабуть, єдина в Україні, в якій регулярно, за Статутом НСКУ, проводяться звітні-виборні конференції (2008, 2011, 2014), пленуми правління, засідання президії, на яких обговорюються злободенні питання життя та діяльності організації. В цьому є беззаперечна заслуга А.Г. Роздобудька. Він безпосередньо займається їх підготовкою, ретельно фіксує перебіг засідань у протоколах і, таким чином, веде літопис організації. Анатолій Григорович ініціював відкриття фонду обласної організації НСКУ в державному архіві області, підготував і передав на збереження документи організації, з якими тепер може ознайомитися будь-хто. Отож, ним проводиться ота, можливо, інколи малопомітна й рутинна, але така необхідна робота без якої спілка не буде мати обличчя організованого загону дослідників. За свою плідну організаторську роботу в краєзнавчому русі області удостоєний в 2015 р. Грамоти правління Національної спілки краєзнавців України.

Любов до історії України, рідного Поділля в діяльності Анатолія Григоровича трансформувалася у ряд науково-краєзнавчих статей, участь у регіональних, всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях. Він опублікував понад 60 статей з краєзнавчої тематики в наукових збірниках та періодичній пресі. Але головним своїм творчим здобутком вважає те, що за останні роки створив рукопис обсягом понад 500 аркушів під назвою «Історія роду Роздобудьків від XVIII до початку XXI століття». Анатолій Григорович особисто зібрав матеріали про своїх предків в десяти центральних та обласних державних архівах, розробив на основі архівних документів родовід Роздобудьків у восьми поколіннях, на якому позначено майже 140 членів роду, створив фотолітопис «Історія родини Роздобудьків у фотографіях», зафіксувавши для нащадків імена своїх попередників (інколи тільки йому відомі), що зображені на фото, та їх життєпис, починаючи із світлини свого прадіда Тимофія Никифоровича Роздобудька (1839-1918) і закінчуючи нині сущими членами роду.

Громадська і організаторська діяльність А.Г. Роздобудька органічно поєднується з духовним багатством його душі. Він уважний і спостережливий природолюб, із хвилюванням стежить за всіма подіями суспільно-політичного життя країни. В Анатолія Григоровича надійний тил, що сприяє повному розкриттю фізичного здоров'я і морального стану. Вірним і надійним супутником є дружина Світлана Миколаївна. Вони позна-

Йомилися багато років тому під час однієї з виробничих нарад. Струнка, кароока вона відразу сподобалася йому. «Я щаслива людина, – зазначає Анатолій Григорович. – Щасливий тому, що доля подарувала мені зустріч з Світланою, моїм єдиним і вірним коханням на все життя». Вже чимало років вони живуть у повній гармонії, у мирі й злагоді. З плином літ, у бурхливому житейському морі, за суєтою суєт вони не розгубили своїх почуттів. З кожним прожитим днем вони стають ще ніжнішими і романтичнішими. Анатолія Григоровича поєднує з дружиною духовне багатство, радість спілкування, єдине розуміння подолання проблем, що неминуче виникають у подружньому житті. Вони живуть дуже насиченим, але надзвичайно цікавим життям. Світлана Миколаївна дуже мила й розумна, привітна й завжди гостинна жінка. Вона є спеціалістом молочної промисловості й працювала на таких відповідальних посадах як головний інженер Кам'янець-Подільського молокозаводу та Славутського маслоробного комбінату, начальник молочного цеху Славутської фірми «Прогрес». Добрими й щирими людьми, вихованими на принципах християнської моралі, виростили вони сина Андрія, який працює в торговій сфері, та доньку Олену. Вона закінчила юридичний факультет Національного економічного університету, працює в системі нотаріату. Діти перейняли від батьків їх найкращі людські якості, а головне – не жадібність до багатства, а до знань, творчої праці, здатність зрозуміти ближнього й готовність прийти йому на допомогу. Батьки прищепили їм почуття гідності, віри в людину, щедрість, доброзичливість, принциповість. Особливо радують Анатолія Григоровича й Світлану Миколаївну їх онуки Дарій та Поліна. Щасливої їм долі.

Сьогодні Анатолій Григорович живе інтересами обласної організації краєзнавців, своїми засобами працює на її зміцнення. У таких людей, як А.Г. Роздобудько, життєвий принцип: якщо штурмувати, то лише вершини, якщо ставити завдання, то лише реальні і неодмінно домагатися їх виконання, уміти повноцінно жити й завжди залишатися людиною. Анатолій Григорович усім своїм єством, усією душею відданий Україні. Обравши своїм життєвим компасом совість, Анатолій Григорович твердо й непохитно, не дивлячись на будь-які обставини, не звертає з цієї дороги вже сім десятиліть. Від цього йому не завжди легко і комфортне в житті, він зазнає багато душевних страждань. Але інакше жити він не може. Анатолій Григорович не став дуже багатим матеріально, але духовно, творчо, науково він є надзвичайно багатою людиною.

Такою є постать А.Г. Роздобудька: оптиміста й патріота України, людини з великим і щедрим серцем, запрограмованим на добро.

Джерела:

1. Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2016 рік (ювілейне видання). Рекомендаційно бібліографічний довідник. – Хмельницький, 2015. – С.58
2. З родинного архіву А.Г.Роздобудька.
3. Анатолій Григорович Роздобудько // Історичне краєзнавство і проблеми регіональної історії Правобережної України (наукова школа). Біобібліографічний покажчик. Випуск 12. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С.196.
4. Прокопчук В.С. З плеяди творців // Видатні постаті міста Хмельницького (Матеріали Другої науково-практичної конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України»). 19 вересня 2007 року. – Хмельницький, 2007. – С.171.

Література про А.Г.Роздобудька

1. Тяжкі плоди земні... // Трудівник Полісся. – 1993. – 30 жовтня.
2. Найвища влада – володіти собою... // Трудівник Полісся. – 1994. – 23 червня.
3. Подякували за працю, побажали успіхів у майбутньому // Трудівник Полісся. – 2000. – 4 серпня.
4. Ковальчук С., Ковальчук А. Славута. Минуле і сучасне. – К., 2003.
5. Прокопчук В.С. З плеяди творців // Видатні постаті міста Хмельницького (Матеріали Другої науково-практичної конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України»). 19 вересня 2007 року. – Хмельницький, 2007. – С.164-172.
6. Добро пам'ятається... // Трудівник Полісся. – 2009. – 16 жовтня.
7. Анатолій Григорович Роздобудько // Історичне краєзнавство і проблеми регіональної історії Правобережної України (наукова школа). Біобібліографічний покажчик. Випуск 12. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С.195-197.
8. Ковальчук С. Ф. Цікавий екскурс, або Як розбудовувалася Славута та район // Трудівник Полісся. – 2012. – 23 серпня.
9. Любаров Ю. Семья Роздобудько. Взгляд в прошлое // Вечерний Николаев. – 2015. – 3 серпня.

Почесна ГРАМОТА

Правління Хмельницької міської організації
Національної спілки краєзнавців України
нагороджує цією Почесною Грамотою

**Роздобудька
Анатолія Григоровича,**

відповідального секретаря Хмельницької обласної
організації Національної спілки краєзнавців України,
відомого громадського діяча краю, знаного дослідника
історії Поділля і Хмельниччини за багаторічну плідну
діяльність на краєзнавчій ниві регіону та з нагоди
70-річчя від дня народження.

З глибокою шанобою і повагою
Голова правління
міської організації
краєзнавців

Ю. Блажевич

Ю. Блажевич

м. Хмельницький
20 жовтня 2016 року

АДАМСЬКИЙ ВІКТОР РОМАНОВИЧ

ЖИТТЄВИЙ ПРОСТІР ВІКТОРА АДАМСЬКОГО: МІЖ ПОЛІТИКОЮ ТА НАУКОЮ

У статті розповідається про відомого в Хмельницькій області громадсько-політичного діяча, науковця, освітянина В.Р. Адамського. Акцентовується увага на науковій складовій його життєвого простору.

Ключові слова: *Адамський Віктор Романович, освіта, наука, Кам'янець-Подільський державний український університет, «Просвіта».*

Постать Віктора Адамського – і в політиці, і в науці – явище досить неординарне, якщо врахувати принаймні той факт, що його світоглядне становлення, навчання та подальша праця припали на часи карколомних системних змін. Однак у даному нарисі ми сконцентруємося переважно на науковій складовій його життєвого простору з огляду на ту обставину, що саме науку він вважає головною справою свого життя.

У 1984 р. В. Адамський закінчив на відмінно Красилівську середню школу № 3, навесні наступного року – міське СПТУ № 12 за спеціальністю токар. У травні 1985 р. був призваний на службу до Збройних сил СРСР. Звільнившись за два роки у запас, поступив на навчання до Київського національного університету імені Т. Шевченка на історичний факультет.

Це був час карколомних змін в суспільно-політичних процесах радянської держави, що, звісно, не могло не позначитися й на розвитку історичної науки. Тому роки навчання у столичному університеті для більшості студентів-гуманітаріїв, тим більше істориків, це час усвідомленої боротьби за реалізацію національних засад у навчальному процесі та державного суверенітету у політичній площині. Перший із них розпочинався із жорстких вимог переведення викладання на українську мову, другий своїм найбільшим проявом демонструвала студентська Революція на граніті 1990 р., безпосереднім учасником якої був Віктор.

Загалом навчання в університеті було захоплюючим, адже бурлило не лише на вулицях Києва, бурлило ціле інтелектуальне середовище в підходах до вироблення оцінок найбільш контroversійних явищ та подій української історії. На факультеті змагалися різні історичні школи, формуючи підвалини сучасної національної історіографії. Плеяда вітчизняних науковців, представлена іменами А. Г. Слюсаренка, М. Г. Щербака, В. І. Сергійчука, Н. І. Миронець, Ю. А. Левенця та багатьох інших на усе подальше життя заклала зразки і критерії до наукової творчості.

Після закінчення на відмінно у 1992 р. вищого навчального закладу В. Адамський повертається на Хмельниччину, де приступає до праці вчителем історії Терешківської загальноосвітньої школи I-III ступенів Красилівського району. Восени 1993 р. поступає на навчання до аспірантури Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАН України. За керівництва академіка НАН України Ю. М. Пахомова досліджує український культурологічний феномен у контексті впливу західної та східної цивілізацій. У відділі співпрацює з відомими представниками суспільствознавчих дисциплін – істориком Ю. В. Павленком, філософом С. Б. Кримським, автором науково-популярних книг, в яких подаються альтернативні версії та оригінальні теорії давньої історії та історії Русі Ю. М. Канигіним та ін.

У цей час у наукових журналах та збірниках праць з'являються перші публікації В. Адамського¹. На початку 1996 р. він отримує пропозицію від В. Полохала та О. Дергачова, котрий виступав керівником авторського колективу, написати разом із співробітником Інституту Б. Канцелярюком розділ про „українське питання” в політичній стратегії Росії для колективної монографії, в якій міститься комплексний історико-політологічний та соціально-філософський аналіз проблем української державності в ХХ столітті. Характерно, що дане видання вийшло у світ трьома мовами – українською, російською та англійською².

Визначаючи політичну доктрину Росії щодо України, автори відзначили, що її домікантою від часу Переяславської ради був принцип централізму та викорінення будь-яких проявів „національного сепаратизму”. Попри виразну тенденцію до наростання українського визвольного руху на початку ХХ ст., вона не зазнала жодних принципових змін. Імперська політика обґрунтовувалась низкою різноманітних теорій, за якими на теренах від Карпат до Тихого океану живе єдиний російський народ, котрий розмовляє єдиною російською мовою та має єдині історичні традиції.

У монографії лаконічно простежено реалізацію означеної стратегії від 1906 р., коли українське питання вперше офіційно набуло суспільної ваги, ставши об'єктом розгляду не лише імперського уряду, а й новоствореної законодавчої інституції – Державної думи. Продовжено аналіз подіями Першої світової війни, коли політика царського уряду визначалася завданням практичної реалізації двоєдинної мети: по-перше, прагненням максимально розширити зовнішній простір державного комплексу шляхом політичної інкорпорації західноукраїнських земель, населення яких, навіть з точки зору російських лібералів, належало до етнографічного масиву російської народності, а, по-друге, прилученням західного регіону самодержавство розраховувало добитися й внутрішнього оздоровлення країни, раз і назавжди розв'язавши українське питання в столицінському дусі.

З крахом царського режиму в Росії, стверджували автори, верховна державна влада на період до скликання Всеросійських Установчих зборів перейшла до новосформованого Тимчасового уряду України. Його політику спрямовувала партія конституційних демократів, яка враховувала господарське і військово-стратегічне значення для майбутнього російської державності.

У травні 1917 р. лідер російських кадетів П. Мілюков, роз'яснюючи завдання партії у сфері обласної реформи, зв'язаної із національними устремліннями народів імперії, висловив упевненість, що партія зуміє знайти таке рішення, яке, давши можливість окремим місцевостям Росії створити в себе обласну автономію на засадах місцевого законодавства, в той же час не зруйнує державної єдності Росії. Збереження цілісності імперського державного комплексу, акцентував увагу П. Мілюков, „це є та межа, якою диктується крайнє рішення партії. Розклад держави на суверенні незалежні одиниці уявляється їй абсолютно неможливим”. Не далеко від цієї ідеології відійшли і російські соціалісти, про що засвідчив наступний історичний етап.

У жовтні 1917 р. внаслідок перевороту до влади в Росії прийшла ліворадикальна більшовицька партія, політична доктрина якої всі найважливіші питання внутрішньої та зовнішньої політики підпорядковувала виключно „інтересам” класової боротьби пролетаріату за утвердження нових форм організації державного життя. У контексті реалізації цього стратегічного завдання Україні з огляду на її матеріальні ресурси та геополітичні характеристики відводилася першорядна роль.

До того ж доктринальні установки Петрограда щодо України були детерміновані усією історичною спадщиною російської імперії. У цьому сенсі, як слушно зауважував М. Бердяєв, більшовики репрезентували лише третє (після Московського царства та петровської імперії), дещо змодифіковане і трансформоване відповідно до нових реалій, явище російської великодержавності. Відповідно обраній тактиці вони пройшли шлях від „Декларації прав народів Росії” через „воєнно-політичний союз” як форми відтворення імперії до „добровільного об'єднання” республік у складі Союзу РСР.

Отже, констатували автори, упродовж 1917 – 1922 років тривав пошук оптимальної моделі реалізації політичної доктрини Росії щодо України. Змінювалися форми її практичного втілення, проте незмінною лишалася її сутність. Декларуючи на різних етапах різні варіанти встановлення міждержавних зв'язків, Росія фактично намагалася використати їх для досягнення стратегічної мети – збереження цілковитого контролю над усіма найважливішими сферами життєдіяльності українського суспільства. Практично централістські принципи більшовицької партії переносилися

на організацію державних структур. Форма ж (утворення СРСР) мала лише вуалювати справжню сутність запроваджуваної унітарної державності.

Після закінчення аспірантури В. Адамський знову повертається на Поділля. У рідному місті він розпочинає працю кореспондентом в редакції газети „Красилівський вісник”. Друкує достатньо гострі матеріали з різних проблем життя району.

Навесні 1998 р. на місцевих виборах вирішує виборювати посаду міського голови Красилова, аби відродити та надати справжнього змісту інституту місцевого самоврядування, знівельованого органами державної виконавчої влади. Його підтримують у цьому красилівчани, і В. Адамський наступних вісім років (два терміни) концентрує свої зусилля на вирішенні проблем місцевої громади. Звісно, в начерку неможливо проаналізувати усі складові питання, які доводилось вирішувати на цьому етапі. Але загальним критерієм діяльності може виступати той факт, що у 2006 р. його обирають депутатом Хмельницької обласної ради.

Наразі В. Адамський повертається в науково-освітнє середовище, посідаючи посаду проректора Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, згодом переходить на суто викладацьку роботу. Він знову концентрується на дослідницькій праці, прикріплюючись здобувачем в Інституті історії України НАН України за наукового керівництва доктора історичних наук, професора С. В. Кульчицького.

Поле його наукових інтересів становить вітчизняна історія першої половини ХХ століття, а головню дослідження різних аспектів суспільно-політичного, соціально-економічного та культурно-освітнього життя Подільського регіону доби національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. Працюючи над цією масштабною темою, В. Адамський значну частину часу відводить праці в архівних інституціях України. Так, він виявляє значний пласт матеріалів, пов'язаний із відтворенням життєпису відомої громадської діячки О. М. Пашенко.

Особистість Олімпіади Михайлівни насправді є непересічною в історії Подільського краю. Варто лише зауважити, що вона одна з небагатьох жінок увійшла до першого складу Української Центральної Ради, єдина на всю Україну жінка, яка в добу Директорії УНР очолювала повітове земство, тим більше прифронтового Кам'янець-Подільського повіту. Саме О. М. Пашенко стояла біля витоків ідеї заснування у губернському центрі Поділля вищої школи.

Увесь цей комплекс чинників зумовлював потребу повноцінного повернення цієї постаті із небуття. Завдяки старанням В. Адамського у 2012 р. виходить у світ книга, основу якої склали спомини О. М. Пашенко про різні етапи власного життєпису³. Поряд із відомими уже працями в книзі

вперше друкуються матеріали, які проливають світло на чимало питань вітчизняної історії. Зокрема, тут розміщено оригінальну працю про становлення та розвиток Кам'янець-Подільського земства, що є незамінним матеріалом для аналізу діяльності самоврядних інститутів революційної доби.

Водночас В. Адамському вдалося відшукати в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України та опублікувати у цей період працю ще одного відомого подолянина В. К. Приходька про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету⁴. Її цінність полягає у тому, що читачеві подана авторська версія роботи, із власними правками та корекцією тексту. В. Адамський встановив, що до написання праці автора спонукав не тільки факт особистої участі у цій справі, а й деякі моменти, так би мовити, практично-утилітарного характеру. Річ у тім, що самий спосіб організації університету в Кам'янці-Подільському та ті методи, які були застосовані при реалізації проекту, В. К. Приходько вважав майже зразковими, а отже вартими для систематизації й вивчення. Тому історію постанови навчального закладу від аналізу озвучених перших теоретичних ідей (О. М. Пашенко, О. П. Шулмінський) і до подальших практичних кроків (діяльність університетської комісії з вирішення різнопланових питань становлення університету, урядові рішення і т. ін.), він свідомо розглядав як позитивний досвід невеличкої частки для будівництва більш широкого і складного державного організму, акцентовано зосереджуючи увагу саме на засобах і методах організаційної праці.

Наступного року В. Адамський публікує спомини відомого українського культурно-освітнього діяча Л. Т. Білецького⁵, підготовкою до друку яких займався майже два роки. Робота над текстом ускладнювалась тим, що він зберігається у рукопису, який для читання надається достатньо важко. Однак сьогодні зацікавлений читач має можливість ознайомитися ще із одним поглядом безпосереднього учасника національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. на події революційної доби.

Л. Т. Білецький писав свої спомини з чітко окресленої позиції, яку він особисто означив позицією „культурного діяча”. При цьому автор також зауважував, що не претендуватиме ні на вичерпну „повноту”, ні на „наукову об'єктивність” матеріалу, але залишатиметься „спокійним” та занотовуватиме лише ті найбільш значимі події, в яких брав безпосередню участь або які вважав такими, що заслуговуватимуть увагу майбутнього історика.

Безумовно, головною темою „Моїх споминів” виступає царина освіти в усіх її тогочасних складових за умови падіння самодержавства та значної активізації громадського руху за відродження національної школи.

У цьому контексті окремо аналізується організаційна діяльність Генерального секретаріату освіти, де Л. Т. Білецький працював у департаменті середньої школи, очолюючи відділ професійної освіти. Він виокремлює два етапи у становленні центрального освітянського відомства: перший із них тривав до офіційного визнання Тимчасовим урядом краєвих органів управління та характеризувався цілковитою хаотичністю в роботі. На другому етапі Генеральне секретарство освіти структурувалося в системний орган й почало активно розробляти документ важливої ваги, зокрема проєкт єдиної школи.

Досить цікавим є погляд Леоніда Тимофійовича на предмет заснування українських вищих навчальних закладів. Він зупиняється не лише на позитивних сторонах цього процесу, сповна усвідомлюючи важливість цієї ланки освітньої системи для подальшого розвитку держави, а й намагається проаналізувати очевидні недоліки при реалізації окремих проєктів.

Друга частина споминів Л. Т. Білецького присвячена Кам'янецькій добі і безпосередньо пов'язана із становленням та діяльністю у місті державного українського університету. Аналізуючи різні аспекти з життя освітньо-наукової інституції, автор намагається дотримуватись об'єктивного погляду на процес, подаючи контрверсійні оцінки сучасників на важливі події та явища, але при цьому не уникаючи й власного трактування. Оцінка Л. Т. Білецького непересічної події концентрувала і поєднувала в собі як майбутній образ самого міста, так і піднесення в регіоні ролі національної освіти. „Заснування тут Університету надавало цьому містові із середньовічним обличчям вигляду одного із численних німецьких, італійських та інших університетських міст, самостійне життя яких та рух науково-культурний піднесли їх на високий рівень своїх творчих завдань. І Кам'янець у майбутньому мені видається таким же сприятливим осідком розвитку української науки і культури”.

Намагаючись до певної міри відсторонитися від загальнополітичного процесу, Л. Т. Білецький наразі дуже виразно змальовує специфіку перебування в краї відмінних за своїм змістом політичних сил та їхній вплив на функціонування навчального закладу. До прикладу, вступ до Кам'янця-Подільського більшовиків навесні 1919 р. супроводжувався певною розгубленістю ватажків студентської Ради, розправою нових керівників зі своїми політичними опонентами, припиненням надходження коштів до університетської скарбниці, організацією професійної учительської спілки, влаштуванням суботників та чергових дружин з підтримання громадського порядку.

В той же час просування краєм галицького війська, на переконання Л. Т. Білецького, навпаки відкрило перед університетом широкі перспективи. Передусім це позначилося на кадровому забезпеченні навчального

закладу. Приплив інтелігенції з Галичини якісно підсилив як професорську корпорацію, так і персональний склад студентства.

Досить плідним у науковому відношенні виявився для В. Адамського 2014 р. Разом із співробітником Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії Б. Крищуком він публікує збірник документів і матеріалів, присвячений діяльності товариства „Просвіта” на Поділлі в добу Української революції 1917 – 1921 рр⁶.

Значний масив документів, що увійшли складовою частиною до видання, знаходиться на збереженні в центральних та регіональних архівних установах України. Зокрема, упорядниками опрацьовані фонди Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, Державних архівів Хмельницької та Вінницької областей.

У сховищах цих інституцій виявлені цінні джерела, що розкривають педагогічну та культурно-просвітницьку діяльність товариств „Просвіта” на Поділлі щодо заснування бібліотек-читалень, проведення вистав, лекцій, організації навчальних закладів, створення хорів тощо.

Велику кількість документів почерпнуто із тодішньої періодичної преси, репрезентованої як всеукраїнськими, так і регіональними часописами, серед яких: „Нова Рада”, „Народна воля”, „Свято Поділля”, „Шлях”, „Життя Поділля”, „Село”, „Освіта”.

Загалом представлений збірник дає можливість всебічно прослідкувати еволюцію різноманітних сюжетів, пов’язаних із заснуванням та діяльністю „Просвіт” Поділля у 1917 – 1920 рр.

У цьому контексті необхідно виділити декілька базових, визначальних для змістовної сутності просвітницьких організацій тем, котрі до сьогодні залишаються полем наукових дискусій. Зокрема, опубліковані документи простежують специфіку заснування культурно-освітніх організацій за умов утвердження в краї відмінних політичних режимів. Так само викликає інтерес участь наших краян у роботі Всеукраїнського з’їзду „Просвіт”, реєстрація створюваних організацій органами судової юрисдикції та організації регіональних філій у містечках і сільській місцевості.

Окрему групу становлять джерела, що висвітлюють предметну діяльність товариств „Просвіта”. Особливо важливої ваги набувають комплекси документів про участь „Просвіт” у заснуванні початкових, середніх та вищих шкіл краю, у створенні системи позашкільної освіти, представленої гімназіями для дорослих та організацією курсів із українознавства. Цей сегмент діяльності „Просвіт” розкрито у регіональному вимірі на прикладі специфіки сільської місцевості, містечок і міст.

Заслугує уваги участь „Просвіт” Поділля у справі заснування та діяльності Кам’янець-Подільського державного українського університету. Загальновизнано, що саме діячі Подільської „Просвіти” брали у цьому

процесі найактивнішу участь, зокрема, входили до складу уповноважених самоврядними органами краю делегацій, які вирішували надскладні питання і в столиці, і на Поділлі.

Комплекси документів ілюструють подвижницьку працю „Просвіт” на ниві організації та відкриття бібліотек, наповнення їх україномовною літературою, розрахованою на різні верстви населення; відродження історичної пам’яті українського народу; вшанування пам’яті й популяризації творчої спадщини українських культурно-освітніх діячів тощо.

Важливою ділянкою діяльності „Просвіт” Поділля, представленою документальним корпусом видання, є справа влаштування театральних вистав і концертних виступів. Наявні матеріали дають підставу стверджувати про існування мандрівних театрів, організацію національних хорів, участь просвітян у літературних вечорах тощо.

Окремим аспектом слід виокремити діяльність „Просвіт” у виданні книжок та підручників для учнів початкових та середніх шкіл. У цій галузі „Просвіти” краю проявили значну активність та успішність, за що заслужили загальнонародне визнання.

Чимало документів відноситься до справи піднесення ролі жіноцтва краю. „Просвіти” організували курси крою та шиття, брали участь у діяльності фельдшерських пунктів та шпиталів.

Цього ж 2014 року внаслідок тісної співпраці з Державним архівом Хмельницької області вдалося завершити та опублікувати листування Івана Огієнка за 1909 – 1921 рр., яке зберігається в архівосховищі⁷. Воно включає кореспонденції як самого Івана Івановича до різних осіб та інституцій, так і листи до нього членів родини, земляків, колег, друзів, науковців, військових, державних та церковних діячів. У своїй сукупності вони відображають багатомірну діяльність вченого на різних ділянках культурно-освітньої, громадської та державотворчої практики і суттєво доповнюють наші уявлення про коло спілкування І. І. Огієнка в означений період, сприяють більш глибокому розкриттю та розумінню етапних віх життєдіяльності вченого, дозволяють сформувати більш повні знання з багатьох проблем, що почасти протікали достатньо латентно. За незначним винятком поданий у книзі масив документів вперше вводиться до наукового обігу.

Подане у збірнику листування поділяється на приватне, службове та офіційне. Воно відображає три знакові доби в житті І. І. Огієнка, що якісно різнилися між собою як суспільно-політичним укладом, за якого доводилося працювати, так і предметною актуальністю вирішуваних питань.

До київського періоду відносяться листи за 1909 – 1918 рр. Серед респондентів І. І. Огієнка ми зустрічаємо його старшого брата Михайла, племянника Івана Огієнка, першу вчительку Олександрю Ртищеву, універси-

тетських друзів Анатолія Зморовича, Василя Маслова, М. Величковського, відомих науковців Олексія Шахматова, Володимира Перетца, Василя Біднова, настоятеля Брусилівського православного храму о. І. Погорелова та місцевого костюлу ксьондза Н. Урода.

Окрему групу складає ділове листування з різними державними та громадськими інституціями: департаментом народної освіти Міністерства народної освіти, Головним управлінням військово-навчальних закладів, Ученим комітетом Головного управління землевпорядкування та землеробства, Радою Українського наукового товариства в м. Києві, Сквирською та Радомишльською повітовими земськими управами та іншими установами і закладами.

У залежності від авторства респондентів у повідомленнях висвітлюються й відповідні питання. Як правило, родинне листування містило інформацію про стан здоров'я рідних та близьких, прохання надати матеріальну чи фінансову допомогу, сприяти вирішити те чи інше проблемне питання. У листуванні з колегами, як правило, йшлося про різні аспекти педагогічної та видавничої діяльності, участі Івана Івановича у засіданнях науково-просвітницьких інституцій, розкриваються його зусилля, спрямовані на відкриття вищої початкової школи у містечку Брусилів. На сьогодні вони залишаються найменш дослідженими.

Листування за 1918 – 1920 рр. відображає Кам'янець-подільський період життя І. І. Огієнка. У цей час він обіймав посаду ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету. На початку 1919 р. йому довелось очолити Міністерство освіти Української Народної Республіки, далі – скеровував діяльність Міністерства ісповідань. З 16 листопада 1919 р. перебував на посаді Головного уповноваженого уряду Директорії УНР на теренах рідної землі. Відповідно кореспонденції цієї доби переважно змальовують складні процеси державного та культурно-освітнього будівництва, їхніми авторами виступають непересічні особистості: С. В. Петлюра, І. І. Мазепа, П. І. Холодний, Н. Григоріїв, М. Сімашкевич та ін. Окремою групою виділяються документи, які висвітлюють різні аспекти функціонування Кам'янець-Подільського державного українського університету. Їх автори поважні представники професорсько-викладацької корпорації та студентства, урядовці Міністерства освіти.

Листи Тарнівського періоду (1920 – 1921 рр.) у переважній своїй більшості відображають діяльність І. І. Огієнка в еміграції, коли він намагався усіляко допомогти колишнім співробітникам університету влаштуватися за нових обставин. Також чимало уваги приділено справам подальшого продовження навчання студентства, яке після поразки національно-визвольних змагань змушене було залишити терени рідної країни.

У 2014 р. Україна вшанувала 200-річчя з дня народження Т. Шевчен-

ка. З цієї нагоди В. Адамський задається метою зібрати, систематизувати та опублікувати шевченкіану О. М. Пащенко. Так появилася у світ нова книга, в якій уміщено нариси, статті, п'єси, замітки Олімпіади Михайлівни про славетного Кобзаря та його творчість⁸.

Т. Шевченко супроводжував О. М. Пащенко усе свідоме життя. У її родині, в якій стало підтримувалися національні традиції та часто лунали українські пісні, образ Тараса культивувався із самого дитинства.

Загалом генезу створення Шевченкіани Олімпіади Пащенко слід віднести до 1936 р., коли вона пише спеціальний нарис про відзначення Шевченкових річниць у різні історичні періоди. Цю працю І. І. Огієнко видрукував у редакovanій ним у Варшаві „Нашій культурі”. Шевченкові дні Олімпіада Михайлівна розглядає як символ єднання українців в одну велику родину. Кожне свято у її сприйнятті – це своєрідна хронологічна канва трагедії українського визвольного руху і наразі олімпіади життя українського народу. Відтак кожен Шевченків день є віддзеркаленням історіописання тяжкої боротьби за волю, рідне слово, рідну пісню.

Закінчення 2014 р. характеризувалося черговими карколомними політичними трансформаціями в українському суспільстві. Студентський майдан, Революція гідності, Російська агресія на сході держави – усе це проходило повз кожного свідомого українця. В. Адамський є активним учасником цих подій. У час зміни влади на регіональному рівні його обирають першим заступником голови Хмельницької обласної ради. У відповідності до розподілених обов'язків він відповідає за гуманітарну сферу та опікується питаннями, пов'язаними із захистом Вітчизни. Виїздить безпосередньо на позиції, де дислокуються хмельничани, передаючи необхідне військове оснащення, якого тоді так бракувало.

Крім того, у цей непростий час самоврядний орган Хмельниччини прийняв програму розвитку красзнавства до 2020 р., питання, яким безпосередньо опікувався В. Адамський.

Наприкінці 2015 р., він знову повертається до Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, концентруючись на викладацькій діяльності. В навчальному закладі В. Адамський започатковує видавничий проект „Освітні символи Поділля”, у рамках якого вже вийшли ювілейні спомини про Кам'янець-Подільський державний український університет⁹.

Опублікований збірник містить спомини державних та громадсько-культурних діячів, які особисто були причетними до заснування та становлення вищої школи на Поділлі. Роль і значення цієї науково-освітньої інституції у справі організації національної системи освіти важко переоцінити, позаяк навчальний заклад не лише змістовно репрезентував вітчизняний досвід університетотворення, але й структурно відповідав європейським зразкам утворення університетських інституцій.

Збірник відкривається спогадами ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету І. І. Огієнка, котрий крізь призму автобіографічної хронологічної канви аналізує різні аспекти функціонування навчального закладу. У полі зору професора перебувають питання, пов'язані із заснуванням вищої школи на Поділлі, формуванням її професорсько-викладацької корпорації, участі у цих процесах державних та науково-освітніх діячів. Попри певне суб'єктивне потрактування окремих сюжетів, погляд та думка І. І. Огієнка є надто важливими факторами при дослідженні історії навчального закладу.

До групи спогадів державно-політичних діячів віднесено доробки голови Подільського губерніального земства В. К. Приходька, голови Кам'янець-Подільського повітового земства О. М. Пашенко та представника від Національного Союзу на святі відкриття навчального закладу М. Ю. Шаповала. Спогади В. К. Приходька містять висвітлення різнопланових проблем, які доводилось вирішувати адміністрації університету у взаємовідносинах із центральними органами виконавчої влади та місцевого самоврядування. Автор досить ґрунтовно намагається проаналізувати комплекс питань, пов'язаних із процесом заснування навчального закладу, включно з характеристикою особистої участі громадських діячів, які стояли біля витоків проекту, змальовує урочисте свято відкриття університету, предметно демонструючи участь у ньому представників державних органів влади та місцевого самоврядування, широких кіл громадськості, на конкретних прикладах показує вирішення складних питань щодо налаштування навчально-виховного процесу, матеріального забезпечення та студентської самоорганізації.

Структурно розбито спогади й О. П. Пашенко. Починаючи від виникнення ідеї заснування університету в Кам'янці-Подільському, через аналіз діяльності „Просвіти” на шляху до її реалізації, перипетії вирішення питання у різних інституціях у Києві, до підготовчих робіт із відкриття навчального закладу та організації навчального процесу – усе це перебуває у центрі уваги автора. Натомість М. Ю. Шаповал концентрується лише навколо факту урочистого святкування дня відкриття університету. Але і цю подію він розглядає переважно під кутом зору політичної стратегії, реалізованої гетьманським урядом в Українській державі.

Найбільша за обсягом частка спогадів, вміщених у збірнику, належить представникам професорсько-викладацької корпорації Кам'янець-Подільського державного українського університету. Читач має змогу ознайомитися із матеріалами декана богословського факультету В. О. Біднова, декана історико-філологічного структурного підрозділу Л. Т. Білецького, приват-доцентів Д. І. Дорошенка, В. О. Гериновича, Ю. Й. Сіцінського, який також був настоятелем університетської церкви,

лектора С. Ф. Русової, асистента Л. Бачинського, помічника бібліотекаря Л. Ю. Биковського та лікарського помічника Ю. А. Гудзія. У кожному з них висвітлено окремі сторони складних процесів, які супроводжували становлення навчального закладу.

Врешті, окрему групу спогадів складають доробки студентів, які навчалися на різних факультетах Кам'янець-Подільського державного українського університету. У роздумах П. Білона можна ознайомитись із спостереженнями молоді, яка вирішила присвятити своє життя служінню рідній Вітчизні, і принципово вирішила отримати вищу освіту у стінах національного університету. У цьому аспекті цікавими для нас є лапідарні характеристики, подані П. Білоном на членів викладацького складу теологічного факультету, позаяк вони наочно ілюструють не лише особистісні риси та фаховий досвід останніх у сприйнятті підопічних, але й у значній мірі віддзеркалюють ту внутрішню атмосферу, в якій молодим людям доводилося здобувати наукові знання. Важливими сюжетними лініями вирізняється праця Б. Сивенка. Автор досить скрупульозно аналізує становлення студентського самоврядування в університеті, показуючи внутрішню ідейну боротьбу між різними групами та ідеологічними течіями. Питанням позауніверситетського життя та проблемам матеріального становища студентів присвятив свої спогади невідомий автор.

Наявність великого пласту мемуарних доробків досить виразно демонструє інтелектуальний потенціал модерної епохи українського національно-культурного відродження, позначеного становленням національної вищої школи. Хоча авторам у їхніх оцінках та судженнях зазвичай притаманний певний суб'єктивізм, але у своїй сукупності вони стають джерелом більш рельєфного окреслення та глибшого розуміння історії становлення та діяльності Кам'янець-Подільського державного українського університету.

Знакова подія у житті В. Адамського відбулася 29 вересня 2016 р. У спеціалізованій вченій раді Науково-дослідного інституту українознавства він захистив кандидатську дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Досліджуючи проблему заснування та функціонування богословського факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету, автор проаналізував процес від появи ідеї відповідної ідеї до ліквідації структурного підрозділу за остаточного утвердження на Поділлі комуністичної системи влади.

В. Адамський у переддень свого 50-ти річчя від дня народження сповнений бажанням реалізації чергових наукових задумів. Відтак сподіваємось, що найближчим часом він зможе представити широкому читацькому загалу свої нові праці та культурно-освітні проекти.

Джерела:

1. Адамський В. Р. Земельна реформа в контексті традицій і ментальності українського селянства / В. Р. Адамський // Розбудова держави. – 1994. – № 10. – С. 40 – 44; Адамський В. Р. Українська державність у контексті політичної стратегії Кремля: уроки історії / В. Р. Адамський, Б. І. Канцелярук // Розбудова держави. – 1995. – № 11. – С. 3 – 9; Адамський В. Р. Україна між Заходом та Сходом: ризик цивілізаційного вибору / В. Р. Адамський // Збірник наукових праць молодих вчених / Відп. ред. О. В. Плотніков. – К. : Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 1995. – Вип. 2. – С. 10 – 13; Адамський В. Р. Політичні процеси в добу тоталітаризму: „Справа ЦК УПСР” / В. Р. Адамський, Б. І. Канцелярук // Сучасність. – 1996. – № 3 – 4. – С. 65 – 73; Канцелярук Б. І. 1921: політичне „виховання” українців / Б. І. Канцелярук, В. Р. Адамський // Розбудова держави. – 1996. – № 5. – С. 59 – 61; Адамський В. Р. Депортація української інтелігенції в контексті становлення тоталітарного режиму / В. Р. Адамський // Розбудова держави. – 1996. – № 8. – С. 41 – 44; Адамський В. Р. Депортація української інтелігенції в контексті становлення тоталітарного режиму / В. Р. Адамський // Розбудова держави. – 1996. – № 9. – С. 47 – 51; Адамський В. Р. Україна в пошуках національної ідентичності: європейський контекст / В. Р. Адамський // Збірник наукових праць молодих вчених / Відп. ред. О. В. Плотніков. – К. : Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 1996. – Вип. 3. – С. 35 – 38.
2. Українська державність у ХХ столітті: історико-політологічний аналіз / О. Дергачов (керівник авт. колективу). – К. : Політична думка, 1996. – 448 с.; Ukrainian Statehood in the Twentieth Century: Historical and Political Analysis / О. Dergachov (tditor). – Kyiv : Political Thought, 1996. – 448 p.; Украинская государственность в ХХ веке: историко-политологический анализ / А. Дергачев (руководитель авт. коллектива). – К. : Політична думка, 1996. – 448 с.
3. Пашенко О. М. Матеріали до життяпису / Олімпіада Пашенко; упорядник, автор передмови В. Адамський. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2012. – 469 с.
4. Приходько В. К. З історії повстання українського університету в Кам'янці на Поділлі / Віктор Кіндратович Приходько; упорядник та автор передмови В. Р. Адамський. – Хмельницький : ПП Заколотний М. І., 2012. – 103 с.
5. Білецький Л. Т. Мої спомини (1917 – 1926 рр.) / Леонід Тимофійович Білецький; підготовка тексту, вступна стаття та іменний покажчик В. Р. Адамський. – Кам'янець-Подільський : „Медобори – 2006”, 2013. – 239 с.
6. „Просвіти” Поділля в добу Української революції (1917 – 1920): збірник документів і матеріалів / Упорядкування, вступна стаття В. Адамського, Б. Крищука. – Кам'янець-Подільський : „Медобори – 2006”, 2014. – 571 с.
7. Листування Івана Огієнка (1909 – 1921) / Упорядник, автор передмови В. Р. Адамський. – Кам'янець-Подільський : „Медобори – 2006”, 2014. – 687 с.
8. Пашенко-Шульмінська О. М. Моя Шевченкіана / Упорядник, автор передмови В. Адамський. – Кам'янець-Подільський : „Медобори – 2006”, 2014. – 248 с.
9. Кам'янець-Подільський державний український університет (1917 – 1921). Ювілейні спогади / Упорядник та автор передмови В. Р. Адамський. – Кам'янець-Подільський : „Медобори – 2006”, 2015. – 359 с.

ПОЧЕСНА ГРАМОТА

Правління Хмельницької міської організації
Національної спілки краєзнавців України
нагороджує цією Почесною Грамотою

**Адамського
Віктора Романовича,**

завідуючого Центром дослідження історії освіти
Поділля при відділенні загальної педагогіки та філософії
освіти Національної академії педагогічних наук України,
кандидата історичних наук, старшого викладача
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, члена
міського краєзнавчого осередку, відомого дослідника
історії Поділля початку ХХ ст., активного громадського
діяча краю за багаторічну плідну діяльність на
освітнянській та краєзнавчій ниві Хмельниччини та з
нагоди 50-річчя від дня народження.

З глибокою шаную і повагою
Голова правління
міської організації
краєзнавців

Ю. Блажевич
Ю. Блажевич
м. Хмельницький
7 листопада 2016 року

НАУКОВІ СТАТТІ

*Адамський В.Р.
м. Хмельницький*

ПРОСВІТНИЦЬКІ ТОВАРИСТВА ПОДІЛЛЯ НА ШПАЛЬТАХ ГАЗЕТИ „ПОДОЛЬСКАЯ МЫСЛЬ” ДОБИ ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО

Проаналізовано діяльність культурно-просвітницьких товариств „Просвіта” на Поділлі періоду гетьманату П. Скоропадського за матеріалами та інформаційними повідомленнями, які публікувалися на сторінках Кам’янець-Подільської газети „Подольская мысль”.

Ключові слова: часопис „Подольская мысль”, товариства „Просвіта”, осередок, газета, культурно-освітня праця, доба гетьманату П. Скоропадського, Поділля.

Класифікуючи пресу м. Кам’янець-Подільського доби Української держави П. Скоропадського дослідники з-поміж видань громадсько-політичного типу виділяють газету єврейського населення губернського центру Поділля „Подольская мысль”. Видавцем та редактором часопису на різних її етапах виступали відомі у місті громадські діячі – Х.Я. Крукер, С.А. Школьник, М.М. Кіпичиніцер та П.А. Виржиківський [1, с. 260; 2, с. 176; 3, с. 71]. Видання публікувалося у друкарнях Подільської губернської управи та Когана і Дунаєвського.

Конститууючись в інформаційному просторі, редакція означила себе як „орган прогресивно-демократичної думки”, перший номер якого вийшов у світ 4 серпня 1918 р. за новим стилем. Інформаційним додатком до газети були „Телеграммы Подольской мысли”. Переважна більшість матеріалів у часописі друкувалася російською мовою, і лише окремі інформаційні повідомлення та оголошення подавалися українською.

Розкриваючи різні аспекти суспільно-політичного, соціально-економічного та культурно-освітнього життя краю, редакція від самого початку заснування видання певну увагу приділяла різнобічній діяльності просвітніх організацій. Позаяк це питання як окрема проблема не відображено в національній історіографії, автор ставить за мету більш ґрунтовно проаналізувати авторські матеріали та інформаційні повідомлення, які

безпосередньо відображали проблематику культуротворчих напрацювань товариств „Просвіта” на Поділлі в період гетьманату П. Скоропадського.

30 серпня 1918 р. „Подольская мысль” довела до відома культурно-освітні організації, що згідно рішення міністерства народної освіти фінансову та юридичну допомогу отримуватимуть лише ті товариства, які ухвалють у відповідності до чинних норм власні статuti та зареєструють їх в окружних судах. При цьому повітовим земським управам було розіслано примірники зразкового статуту [4].

Значний пласт матеріалів на сторінках часопису був присвячений діяльності Подільського товариства „Просвіта”. Зокрема, в останній день літа газета повідомила про улаштований 25 серпня 1918 р. в Народному домі заходами організації за участі і допомоги Українських січових стрільців літературного вечора, в якому взяв участь відомий український письменник доктор О. Маковей. Рада „Просвіти” висловила подяку усім, хто був дотичний до організації та проведення святкового дійства [5].

За місяць „Подольская мысль” попервах ознайомила читачів із зверненням ради Подільського товариства „Просвіта” до губернського старости С. Кисельова з проханням звернути увагу на фортецю, аби там не улаштовували постій для військових чи арештованих вояків з огляду на надзвичайну археологічну та архітектурну її цінність [6]. А у середині жовтня 1918 р. умістила лист до міністерства освіти та мистецтв за підписом голови товариства П. Бутовського з проханням надати допомогу в охороні фортеці-замку [7, с. 183 – 186; 8, с. 86 – 88].

Чимало важливої інформації про структуру Подільського товариства „Просвіта” можна почерпнути із опублікованого звіту про засідання, яке відбулося 7 жовтня 1918 р. На ньому було вирішено доповнити склад окремих комісій новими членами, зокрема, господарської, лекційної, народної освіти, видавничо-книжкової, етнографічної, організаційної та артистично-мистецької. Остання, у свою чергу, поділялася на секції: співо-чу, музичну, мистецьку, драматично-аматорську та літературну [9].

Низка матеріалів, розміщених у газеті, характеризувала практичну діяльність культурно-просвітницького товариства на різних напрямках реалізації статутних завдань. 19 вересня 1918 р. у Народному домі завдяки „Просвіті” відкрилися 6-ти тижневі курси українознавства, улаштовані урядовцям м. Кам’янця-Подільського. На початку урочистого зібрання перед слухачами з вітальною промовою виступив П. Бутовський. У своєму виступі він лаконічно з’ясував становище, в якому перебувало рідне слово за імперських часів, а також зауважив, що ініціатива з організації курсів виходила безпосередньо від самих урядовців. „Просвіта” лише активно долучилася до цієї справи. Бутовський побажав слухачам щиро працювати на користь своєму народові.

Далі до присутніх звернувся голова Подільської губернської народної управи В.К. Приходько. В образній формі він відзначив той факт, що 80% відсотків населення Поділля за національністю є українцями, а 20% – представники інших національностей. До числа останніх Приходько відніс і „нашу русифіковану інтелігенцію”. Влучно порівнявши 80 відсотків етнічних українців з тілом живого організму, а українську інтелігенцію, визнавши головою того організму, голова управи зауважив слухачам, що не може бути так, щоб тіло робило одне, а голова інше. Необхідно, щоб голова була з'єднана згодою і спільністю роботи з тілом, і тільки тоді весь організм буде здоровим.

Третім на відкритті виступив лектор А. Воронець, який в загальних рисах розповів про будову мови та її елементи. На його переконання, за відведений під курси час неможливо було досконало вивчити мову, але можна довідатись про стежки, які ведуть до цього вивчення. „Отже, – наголосив Воронець, – тоді кожний із світлом цього, хоч і невеликого знання скоріше найде стежку, яка найкраще йому відповідає і до якої найбільш він припадає серцем. Найсправжньою школою є саме велике, незмірне життя. Наші ж школи мають можливість лише викликати попит знання і дати провідний напрям своїм учням” [10].

20 жовтня 1918 р. Подільське товариство „Просвіта” організувало у власному помешканні виставку сучасної української преси. Вхід для її огляду був вільним [11].

Напередодні відкриття у Кам'янці-Подільському державного українського університету Подільська „Просвіта” організувала у передмістях міста низку безкоштовних науково-популярних лекцій на тему про значення університету. Згідно розробленого графіку викладач учительської семінарії Є. Кондрацький проводив заняття у Шевченківській школі, викладач жіночої гімназії Садківський – у Гоголівській, інструктора відділу освіти Подільської губернської земської управи Сосновський і С. Козицький – відповідно у Русько-Фільварецькій та Біланівській школах [12]. Наразі у Народному домі був влаштований також безкоштовний концерт української народної пісні для вихованців навчальних закладів Кам'янця-Подільського за участі міського національного хору [13].

У день урочистого відкриття вищого навчального закладу 22 жовтня 1918 р. Подільська „Просвіта” улаштувала концерт-спектакль. Активну участь у ньому брали артисти Львівської опери, зокрема О. Любич, учасники міського національного хору та інші відомі артисти [14].

„Подольская мысль” ознайомлювала читачів і з проблемними момен-тами в діяльності просвітніх організацій. Так, наприкінці вересня 1918 р. часопис повідомив про отримання Подільським товариством „Просвіта” від Подільського губернського старости відношення, в якому останній

прохав увійти у відносини з „Человеколюбимым обществом” з метою уладнати конфлікт, який склався навколо приміщення Народного дому, що його використовували просвітяни. На підтримку культурно-просвітньої організації виступив департамент позашкільної освіти міністерства народної освіти [15].

Однак ситуація вичерпана не була. 13 листопада 1918 р. „Подольская мысль” повідомила про чергове звернення управляючого акцизними зборами Подільської губернії Істоміним до губернського старости С. Кисельова про вжиття необхідних заходів, аби помешкання в найкоротший термін було передано окружному акцизному інспектору В. Ф. Шарбау. Обґрунтовуючи своє прохання, управляючий послався на два факти: поперше, він вважав, що Подільська „Просвіта” свого часу незаконно „захватила” Народний дім, а, по-друге, необхідністю організованої видачі карток жителям Кам’янця-Подільського для придбання горілчаних напоїв за умов відновлення державного контролю за продажем алкоголю [16].

Подібна мотивація обурила місцевих просвітян. Вони відреагували на цей випад шляхом розміщення у газеті своєї відповіді за підписом „просвітянин”. Інакше кажучи, це була колективна відповідь громадських діячів. Нижче ми без скорочень подаємо цей лист: „В середу 13 листопада б. р. з’явилися замітки в газетах „Подольская мысль”, „Подольский край”, де вказується, що управляючий акцизними зборами паном Істоміним вживаються заходи перед місцевою владою про відібрання Народного дому від Подільського Українського Товариства „Просвіта” і передачі його „Попечительству Народной Трезвости”.

Не підіймаючи питання про ті наклепи, які пан Істомін та інші „Українські” урядовці звалюють на т-во „Просвіта”, кажучи нібито „Просвіта” „совершенно незаконно захватила” Народний дім, цікаво одначе звернути увагу на ті мотиви, якими доказується (перед місцевою владою) про необхідність передачі будинку Народного дому „Попечительству народной трезвости”.

Отже, ми читаємо, що в цілях боротьби з пияцтвом необхідно передати Народний дім „Попечительству народной трезвости”, аби се „Попечительство” віддало дім для роздачи карток на горілку.

Добре „Попечительство народной трезвости”, яке відновляє свою діяльність тим, що почне видавати карточки на горілку! І невже ж відновлення діяльності „Попечительства народной трезвости” так тісно зв’язано з відновленням продажу казенної горілки? А де ж були пани з „попечительства” в той час, коли почалася і тепер приняла такі неімовірні та грізні розміри самогонка? Що зробило „попечительство народной трезвости” в боротьбі з самою жадливою формою пияцтва – самогонкою?

Чи може бездіяльність панів з „Попечительства народной трезвости”

через те сталася, що нема в їх розпорядженню Народнього дому?

Потрібен дім бачимо для яких цілей” [17].

Найбільш активно та змістовно на сторінках „Подольской мысли” висвітлювалась також діяльність Жванецької культурно-просвітньої організації. Остання, на відміну від багатьох інших просвітницьких структур, зуміла 29 серпня 1918 р. пройти процедуру офіційної реєстрації в Окружному суді. З цим фактом невдовзі широкі кола громадськості повідомила „Подольская мысль” [18].

Крім того, газета помістила звіт про загальне зібрання товариства від 15 вересня 1918 р., на якому розглядалися важливі питання. До відома громадськості було доведено інформацію про територіальні межі, на яку розповсюджувалась діяльність „Просвіти” у справі надання допомоги в організації національних культурно-освітніх проектів. Зокрема, це містечко Жванець та села Гавриловецької і Рихтецької волостей: Гаврилівці, Брага, Бабшин, Гринчук, Малинівці, Малиновецька Слободка, Межигір, Каветчина, Сокола, Уст’я, Кізя, Цвиклівці, Руди, Шухнівці, Рихта, Рихтецька Слободка, Малівці, Заваля, Кудринці, Ляшковиці, Ластівці, Ісаківці, Лясківці, Вятківці і Чернокозинці. У контексті статутних завдань товариство планувало відкривати школи, бібліотеки, читальні, книжкові магазини, активно займатися видавничою справою. Особливе місце в діяльності Жванецької „Просвіти” відводилося збереженню народного фольклору та усіх старожитностей, які мали безпосереднє відношення до історії краю. Задля систематизації та збереження історико-культурної спадщини планувалося заснувати історико-етнографічний музей. На цьому зібранні головою товариства обрали Г. К. Степуру [19].

Питання принципової ваги розглядалися й на наступному засіданні Жванецького товариства „Просвіта”, яке відбулося 22 вересня 1918 р. за головування Г. К. Степури. На ньому була обрана Рада організації у складі Г. К. Степури, А. І. Погорецького, М. А. Ястрембського, А. Ю. Калиняка, Ф. Т. Журавського, Я. С. Зборовця, У. М. Козицького, М. Ю. Горчинського, В. Ф. Степури, У. С. Співака, Е. Зоря-Коляди, Я. А. Ладвшуєнка та ревізійний комітет, до якого увійшли М. А. Нараєвський, Ф. Ф. Гемблук, Л. А. Ястрембський, Ю. А. Дерев’янський і А. Пасічник.

На цьому ж засіданні одноголосно почесними членами товариства обрали М. Грушевського, М. Василенка, І. Огієнка, П. Бучинського, І. Крип’якевича та В. Гагенмейстра. Серед інших розглянутих питань редакція виокремила клопотання щодо відкриття у Жванці повної гімназії, народного дому-театру, санаторію для хворих літераторів, військових, громадських діячів та ін. [20].

Про ухвалені рішення рада товариства довела до відома відомих в Україні та на Поділлі непересічних особистостей. „Подольская мысль” на

своїх шпальтах опублікувала одне з них, адресоване І. Огієнку: „Перші загальні збори Українського Культурно-Освітнього Товариства „Просвіта”, ім. Івана Матвієвича Стешенка у м. Жванці, на Поділлію, на засіданні своєму, що одбулося 15-го вересня б. р. у м-ку Жванці, – однодушно ухвалили, доручити нам Раді Товариства, найпокірніше просити Вас, Високоповажний добродію, не одмовитись прийняти титул почесного довічного члена нашого Культурно-Освітнього Товариства і бути його радником і авторитетним заступником-оборонцем.

Товариство „Просвіта”, яко неполітична організація, узявшись до тяжкої праці на полі підняття культурного рівня нашого мало культурного в масах народу, зважаючи на ваші нечислимі заслуги і працю на полі освіти, твердо вірить, що ви зробите честь т-ву і не одмовитесь од нього окремого титулу.

Разом з цим Рада Т-ва найласкавіше просить Вас в разі згоди, надіслати Раді у можливо ближчому часі Ваш фотографічний образок для окраси просвітанського покою, а також і що можна, з Ваших заслужених творів, для окраси просвітанської безплатної книгозбірні-читальні” [21].

Від самого початку юридичного уконституювання, Жванецька „Просвіта” розпочала енергійну працю з реалізації намічених завдань. Так, у номері за 4 вересня 1918 р. дізнаємося про улаштування в приміщенні двохкласної школи гуртком української молоді під керівництвом У. Співака п’єси за твором І. Котляревського „Наталка Полтавка”. Вистава пройшла дуже гарно. Відвідувачі розійшлися із надзвичайним естетичним задоволенням. Автор повідомлення М. Різник висловив сподівання, що незабаром аматорський колектив зможе на рівних конкурувати з професійними акторами [22].

Успіх Жванецьких митців насправді виявився великим стимулом для подальших художніх постановок. Принаймні, за два дні у газеті з’явилося чергове повідомлення про влаштування драматичним гуртком 6 вересня 1918 р. двох наступних вистав – „По ревізії” та „кум Мірошник”, чистий прибуток від яких планувалося спрямувати на ремонт двохкласної школи. Крім того, зазначалося, що цими ж аматорами готується до постановки п’єси І. Карпенка-Карого „Сто тисяч” [23]. Однак, з огляду на захворювання більшості учасників „іспанкою”, виставу перенесли на 14 вересня [24].

6 жовтня 1918 р. „Подольская мысль” повідомила своїх читачів про те, що завдяки старанням місцевих просвітян у Жванці засновується довгоочікуване „вище начальне училище імені славного Гетьмана України Петра Сагайдачного”. На час оприлюднення інформації уже були призначені інспектор та учителі. Тимчасово перших два класи мали розмістити у двохкласному училищі. На селянському сході, яке відбулося 27 вересня 1918 р., одногослосно було ухвалено придбати для училища ділянку садиб-

ної землі, достатньої для побудови необхідних помешкань, а також безкоштовно надати для використання кар'єри піску, глини і каміння, що мало суттєво полегшити будівництво потрібних приміщень. Уповноваженими від села для цієї мети обрали П. Годлевського та П. Козицького, які відразу ж приступили до вирішення важливих питань місцевої громади [25].

У номері від 29 жовтня 1918 р. „Подольская мысль” повідомляла про успішні досягнення Жванецького товариства „Просвіта” на інших ділянках культурно-освітньої праці. Зокрема, йшлося про значне зростання книжкового фонду місцевої бібліотеки, яка збільшувалась, головним чином, завдяки пожертвам міських та сільських меценатів. Наразі редакція констатувала, що літературний голод цим не задовольнити, а тому передала прохання ради товариства до усіх небайдужих „щедро дарувати не потрібні прочитані книги на усіх мовах”. У цьому ж контексті, як приклад, наводився факт виділення Подільським губернським земством тисячі гривень на придбання необхідних книг [26].

Жванецька „Просвіта” використовувала будь-яку нагоду, аби зібрати необхідні кошти на реалізацію культурно-освітніх ініціатив. Так, на святкуванні урочистого відкриття у Кам'янці-Подільському українського державного університету 22 жовтня 1918 р. Жванецькі просвітяни влаштували цілу акцію із збирання пожертв на користь організації. Про її результати ми можемо дізнатись із листа Г. Степури, який був опублікований в „Подольской мысли”. Ось його повний зміст: „Високоповажний Пане Редактор!

Неодмовте видрукувати у Вашій хвальній газеті список щирих жертводавців на користь „Українського Культурно-Освітнього товариства „Просвіта” імени Івана Матвієвича Стешенка в м-ку Жванці на Поділлі”:

А) на Університетському „Святі Поділля”, 22/Х:

На підписному листові № 79 зібрано В. Ф. Степурою од таких осіб: Савицький Петро – 10 карб., Ол. Хомик – 5 карб., № 62 Ю. Гудзик – 3 карб., М. Грінченко – 3 карб., М. Вікул – 3 карб., Павло Юркевич – 3 карб. [...] Мед. Тихонів – 5 карб., [...] І. Назенко – 5 карб., Булацель – 3 карб., Степан Гаєвський – 5 карб., Киселів Олександр – 3 карб. 10 коп., Ів. Убизький – 10 карб., Крамов – 5 карб., Пальчиків – 1 карб., Лисяк – 10 карб., Іволів – 2 карб., Щириця – 1 карб., св. Леонтович – 1 карб., Кук – 1 карб., № 1 Г. Пінчук – 1 карб., Дзюків – 3 карб., Ванчинський – 1 карб., Косинець – 5 карб., Танський – 6 карб., А. Шульминський – 15 карб., Пухальський – 2 карб., Д. Розвор – 5 карб., № 2 прот. А. Козубовський – 2 карб., Е. Загурський – 10 карб., прот. Гр. Кондрацький – 2 карб., А. Іллич – 1 карб., Ніколаєв – 1 карб., К. Солуха – 10 карб., Самусь – 10 карб., Ландвігер – 10 карб., Нацкевич – 2 карб., Грицай – 3 карб., № 2 Церман – 5 карб., Воловник – 1 карб., Крукер – 2 карб., № 20, № 3 Канарчук – 3 карб., Ів. Андрушенко – 15

карб., Ів. Рижий – 10 карб., А. Войтецький – 5 карб., Рогульський – 5 карб., Герасименко – 10 карб., Н. Григоріїв – 100 карб., М. Шаповал – 22 карб. 75 коп., Євг. Шманкевич – 25 карб., Д. Т. Старжинський – 25 карб., свящ. Т. Туркало – 5 карб., Урсул – 10 карб., Микола Левицький – 6 карб., Оксана Стененко – 10 карб., Софія Русова – 10 карб., др. Ст. Смаль-Стоцький – 10 карб., Пав. Зангер – 10 карб., др. Василь Тарнавський – 10 карб., Огієнко Іван – 100 карб., Холодний Петро – 100 карб., проф. Ф. Сушицький – 10 карб., Л. Сакович (у.с.с.) – 10 карб., В'ячеслав Прен – 5 карб., Ол. Саліковський – 5 карб., Вець – 5 карб., М. Сіницький – 50 карб., М. Стасюк – 5 карб., Сергій Нарбут – 40 карб., Співцов – 10 карб., Олекса Морозовський – 25 карб., В. Біднов – 5 карб., О. Кошиць – 10 карб., від інших осіб – 644 карб. 95 коп. Всього 1286 карб. 70 коп.

Б) По підписному листові № 15 через бібліотекаря Кам'янецької „Просвіти” д-ія Лотоцького:

В. Січинський – 1 карб., М. Сорокатиї – 3 карб., Євг. Шманкевич – 3 карб., Фугалевич – 2 карб., Шмарток – 5 карб. Всього – 14 карб.

В) По підписному листові № 16 через М. С. Різника:

В. Злотчанський – 5 карб., А. С. – 5 карб., Осип Кобилянський – 5 карб., А. С. – 1 карб., Федір Садківський – 5 карб., М. Фугалевич – 3 карб., М. В. – 5 карб., Ол. Пашенко – 2 карб., П. Бутовський – 5 карб., Килимник – 5 карб., С. Рудченко – 3 карб., М. Пашенко – 2 карб., Г. Ліщинський – 1 карб., Базилевич – 1 карб., Приходько Євген – 3 карб., Богацький – 1 карб., Смірнов – 5 карб., Б. – 5 карб. Всього 62 карб.

Разом же по трьом підписним листам – всього – одна тисяча триста шістдесят два карбованця сімдесят копійок (1362-70).

Рада Т-ва складає найбільшу подяку щирим пожертводавцям, які своїми лептами стали в допомозі т-ву в його тяжкій культурно-освітній праці на селах.

Р. Б. 1918/1/XI. Жванець.

Голова ради т-ва Гр. Степура” [27].

Певні зрушення відбулися і в організації театральної справи. Принаймні, газета ствердно повідомляла, що невдовзі у Жванці відкриється „справжній (зимовий) театр, з просторою глядацькою залою, великою сценою, туалетами, фойе, словом справжній театр”. З цього питання рада товариства вела інтенсивні переговори з місцевим домовласником А. Кізером. Були сподівання, що впродовж місяця приміщення для театру відремонтують і сезон „серйозних українських спектаклів” відкриється у найбільш благодатний час – осінню пору [26].

Окрему увагу редакція „Подольской мысли” приділяла питанню відкриття у Кам'янці-Подільському за сприяння Подільського товариства „Просвіта” української гімназії для дорослих. Так, у номері за 8 вересня

1918 р. вона вмістила важливу інформацію на цю тему. Було зазвчено на тому, що гімназія надаватиме повну середню освіту, тобто передусім розрахована на тих вступників, хто з певних причин не мав можливості свого часу її отримати. Курс навчання розрахований на чотири роки (по 8 місяців занять на рік), з оплатою 40 карбованців щомісяця. Лекторами запрошувалися, зокрема, й співробітники Кам'янець-Подільського державного українського університету. Бажаючі навчатись, мали подати до канцелярії товариства „Просвіта” досить вичерпну про себе інформацію, а саме: „1. №№ по порядку. 2. Фамілія й ім'я. 3. Літа. 4. Освітній ценз (школа і клас), рік закінчення вчення. 5. За скільки літ міркує підготуватися до атестату. 6. На який факультет Університету бажано поступити по скінченню гімназії. 7. В який час зручніше ходити до гімназії. 8. Чи зможе давати платню за навчання не більше 40 карб. щомісяця на протязі 8 місяців учебного року” [28].

20 вересня 1918 р. „Подольская мысль” повідомила своїх читачів про офіційне затвердження гімназії міністерством народної освіти, яка отримувала права 8-ми класних класичних чоловічих гімназій [29]. Крім цього, у цьому ж номері В. Злотчанський опублікував об'ємну статтю про новий навчальний заклад. У ній автор констатував наявність великого бажання серед українства після революції отримати освіту, й середню зокрема. Цей процес охопив і дорослих людей, які виявили бажання продовжити перерване з різних причин в юності навчання. Допомогти їм у цьому й мали на меті гімназії для дорослих, що повсюдно відкривалися по країні.

Така ініціатива завдяки Подільському товариству „Просвіта” була проявлена і в Кам'янець-Подільському. Її цілковито підтримала губерньська земська управа. Ситуацію підсилював той факт, що у місті був відкритий український державний університет, для вступу до якого в обов'язковому порядку вимагалось свідоцтво про закінчення середньої школи. Тому гімназія, за задумом її творців, мала досягнути двоєдинної мети: дати дорослим людям повну середню освіту з правом вступу до вищої школи та поступово, плано-мірно навчити їх засвоювати необхідні знання українською мовою.

З метою найбільшого та найтіснішого співробітництва з університетом та належної організації справи керівництво новим проектом перебрав на себе ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету І. Огієнко, котрий мав посісти і посаду директора гімназії. З цією ж метою до викладацької діяльності в новій інституції запросили представників професорської корпорації вищого навчального закладу. Задля стимулювання їхньої праці і запрошення найкращих викладачів була переглянута розцінка педагогічної праці у бік її істотного збільшення.

До гімназії приймалися особи обох полів, яким виповнилося 17 років. У залежності від рівня знань, який визначався спеціальною комісією,

прийом проводився відразу до усіх 4 класів. Попередній запис засвідчив досить бажаючих поступити до гімназії [30].

Уже наступного дня „Подольская мысль” подала персоналізований склад запрошених на вакантні посади викладачів. Серед них І. Огієнко, В. Злотчанський, М. Вікул, М. Любичанківський, Ю. Богацький, К. Копержинський, С. Кондрацький, І. Майстренко, А. Воронець, Садківський, Бернадський, С. Козинцев [31].

На початку жовтня 1918 р. розпочалися вступні іспити. 4-го жовтня вступники здавали екзамен з релігії, природознавства та фізики, 7-го – письмово з математики, 8-го – письмово з мовознавства, 10-го – усно з математики, історії та географії, 11-го – усно з мовознавства. Навчальний процес планувалося розпочати 15 жовтня після проведення спеціального молебню [32]. А напередодні редакція „Подольской мысли” вмістила ще одне звернення-заклик до своїх читачів: „В середині жовтня починаються заняття в українській гімназії для дорослих. В час, коли нема жадних перешкод навчанню, коли освіта стала легко доступною для всіх і разом з тим, коли життя показало всім яке лихо робить для нашої батьківщини мала освіченість народу, не повинно бути людей, котрі байдуже ставляться до своєї освіти. Щире бажання місцевої просвіти, тієї інтелігенції, котра гуртується біля допомоги розвитку свого великотерпця народу, повинно найти відклик серед широкої місцевої людности. Не дивлячись на тяжкі умови сучасного життя, кожний кому до цього часу не було можливости потурбуватися за свою освіту, повинен тепер іти получити освіту до цієї гімназії. Особливо це повинно зробити наше робітництво взагалі, а зокрема українська частина його найбільш неосвічена. Йому треба пам’ятати, що тепер, коли нема ніяких обмежень для приймання освіти, коли вони рівно доступні для всіх і багатих, і бідних, коли робітник і селянин як всякий другий може вступити до середньої школи, тепер саме час потурбуватися за освіту задля того, щоб зрівнятися освітою другими, для того, щоб взяти собі цю найкращу зброю для будування кращого життя для себе. Хай же замість того, щоб марно губити вільний час за гарною чи пустою балачкою, кожний віддасть його навчанню” [33].

Насправді урочисте відкриття гімназії для дорослих відбулося у приміщенні університету 16 жовтня 1918 р. Як і планувалося, після молебню І. Огієнко відкрив засідання педагогічної ради. У своєму зверненні до присутніх він з’ясував значення гімназії, наголосивши при цьому на урівнених її правах поряд з урядовими. Далі виступили запрошені гості: від Подільського товариства „Просвіта” К. Солуха, від губернської земської управи Ю. Богацький, від міської управи О. Шульмінський та заступник директора гімназії В. Злотчанський. На відкритті були присутніми біля ста гімназистів та багато гостей. Після урочистого свята розпочалися навчальні заняття [34].

Отже, суспільно-політичне видання єврейського громадянства м. Кам'янця-Подільського газета „Подольская мысль” впродовж доби гетьманату П. Скоропадського на своїх шпальтах приділяла чимало уваги питанням культурно-освітнього розвитку міста та регіону. У цьому контексті досить активно висвітлювалася діяльність просвітніх товариств Поділля. Найбільше уваги редакція зосереджувала на реалізації статутних завдань Подільським товариством Поділля та Жванецькою культурно-просвітньою організацією. Окремим блоком видання інформувало читачів про відкриття у Кам'янці-Подільському української гімназії для дорослих. Це сприяло мобілізації духовних сил українського народу та формування його національно-державницької ідеології.

Джерела:

1. Чубай У. Українські періодичні видання м. Кам'янця-Подільського 1918 р.: історико-типологічний аспект / Уляна Чубай // Вісник Львівського університету. Серія журналістика. – 2007. – Вип. 31. – С. 258 – 266.
2. Газети України 1917 – 1920 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : кат. / авт.-уклад.: О. А. Вакульчук (керівник), О. С. Залізнюк ; ред.-бібліографи: О. О. Стирку, Н. М. Швець ; НАН України, Національна бібліотека імені В. І. Вернадського ; редкол.: О. С. Онищенко (голова) [та ін.]. – К. : НБУВ, 2014. – 436 с.
3. Гандзюк В. О. Часописи Поділля в процесі творення державницької ідеології українства (1917 – 1920 рр.) : [моногр.] / В. О. Гандзюк. – Вінниця : ФОП Данилюк В. Г., 2009. – 368 с.
4. Местная хроника // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 30 (17) августа.
5. Местная хроника // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 31 (18) августа.
6. Местная хроника // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 29 (16) сентября.
7. Охорона пам'яток історії і культури в Україні (1917 – 1919 рр.): Збірник документів і матеріалів / Автори-упорядники: О. О. Нестуля, Г. Я. Рудий. Відповідальний редактор В. О. Горбик. – К. : Інститут історії України НАН України, 2008. – 319 с.
8. „Просвіти” Поділля в добу Української революції (1917 – 1920): Збірник документів і матеріалів / Упорядкування, вступна стаття В. Адамський. Б. Кришук. – Кам'янець-Подільський : „Медобори–2006”, 2014. – 571 с.
9. Местная хроника // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 11 октября (28 сентября).
10. Местная жизнь. Открытие курсов украиноведения // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 24 (11) сентября.

11. Местная хроника // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 17 (4) октября.
12. Университетская хроника // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 18 (5) октября.
13. Местная хроника // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 19 (6) октября.
14. Университетская хроника // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 17 (4) октября.
15. Местная хроника // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 24 (11) сентября.
16. Местная хроника // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 13 ноября (31 октября).
17. Письмо в редакцию // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 15 (2) ноября.
18. По району. М. Жванець (От собствен. корреспондента) // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 10 сентября (28 августа).
19. М. Жванець (От собствен. корреспондента) // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 1 октября (18 сентября).
20. По району. М. Жванець (От собствен. корреспондента) // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 4 октября (22 сентября).
21. Д-ю Ректору Кам'янецького Українського Університету І. І. Огієнко // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 2 ноября (20 октября).
22. По району. М. Жванець на Поділлю // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 4 сентября (22 августа).
23. По району. М. Жванець на Поділлю // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 6 сентября (24 августа).
24. По району. М. Жванець (От собственного корреспондента) // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 14 (1) сентября.
25. По району. М. Жванець (От собствен. корреспондента) // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 6 октября (23 сентября).
26. По району. М. Жванець // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 29 (16) октября.
27. Письмо в редакцию // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 12 ноября (30 октября).
28. Местная хроника // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 8 сентября (26 августа).

29. Школьная жизнь // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 20 (7) сентября.

30. В. З. Украинская гимназия для взрослых в г. Каменце / В. З. // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 20 (7) сентября.

31. Школьная жизнь // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 21 (8) сентября.

32. Школьная жизнь // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 3 октября (20 сентября).

33. Школьная жизнь // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 8 октября (25 сентября).

34. Школьная жизнь // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 18 (5) октября.

Байдич О.В.

с. Кузьмин Краси́лівського району

МАТЕРІАЛИ ПРО СТАРОКОСТЯНТИНІВ 30-х-70-х РОКІВ ХІХ ст. У ФОНДІ КАНЦЕЛЯРІЇ КИЇВСЬКОГО, ПОДІЛЬСЬКОГО ТА ВОЛИНСЬКОГО ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРА ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ УКРАЇНИ В КИЄВІ

У цій статті аналізується наявність документів з історії Старокостянтинів XIX ст. у фонді Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора у Центральному державному архіві України в Києві.

Ключові слова: *фонди ЦДАК України, одиниці зберігання, документи, кошториси.*

Попри всю серйозність проблем українського сьогодення, зацікавленість історією рідного краю у населених пунктах різних регіонів нашої країни продовжує зростати. І це не дивно. Ми ж бо її, фактично і не знаємо. Та й те, що нам ставало відомо, як правило, виявлялося вихолощеним, часто поставленим з ніг на голову. Люд же хоче знати правду про минуле, щоб правильно діяти сьогодні й вірно прогнозувати, планувати майбутнє.

Зняття обмежень радянських часів щодо історичних публікацій «це можна друкувати, а це – зась», «цьому можна досліджувати, іншому – ні» сприяло зростанню кількості наукових праць та красназавчих опусів, появи численної когорти людей, які творять сучасне трактування історії України.

На жаль, не завжди це здійснюється кваліфіковано. Бажаючих писати історію стає все більше, а науковості – все менше. Багатьом аматорам – краєзнавцям бракує елементарної наукової підготовки. Звідси й досить низький рівень значної кількості публікацій, досить поверхове трактування тих чи інших подій.

Дуже мало дослідників працює безпосередньо з архівними документами. Дедалі частіше вони використовують вже опубліковані матеріали, інтерпретуючи їх, підганяючи під власні задуми. Звичайно, і серед аматорів є дуже талановиті люди, які створюють значну частку нових історичних надбань. І все ж таки, їх ще досить небагато.

Величезні прошарки архівних документів продовжують лежати недоторканими, недослідженими, поступово руйнуючись, оскільки коштів на їх підтримання в порядку, а тим паче для реставрації виділяється катастрофічно недостатньо. Тому їх терміново необхідно опрацьовувати і вводити в науковий обіг. І тут виникає нова проблема, своєрідний «камінь спотикання», особливо для багатьох початківців-дослідників – незнання. Так, так, незнання і невміння вести пошуки. Люди просто-напросто не знають, де знаходяться матеріали для втілення своїх задумів – досліджень. Чимало аматорів досить спрощено уявляють собі роботу в архівах, гадаючи, що там все їм піднесуть на блюдечку. А то є дуже важка, тривала і виснажлива праця. Інколи доводиться витратити не кілька днів, а місяців, або ж і років, щоб знайти підтвердження тим чи іншим висновкам, явищам, подіям тощо.

Гадаю, що необхідно, не залишати осторонь дослідження історіографії тих чи інших історичних проблем, більше уваги приділяти створенню своєрідних наукових довідників про наявність в тих чи інших архівних установах документів з історії окремих поселень. Наявні навіть у центральних архівах України картотеки з відомостями про матеріали з історії окремих міст та сіл є надто поверховими і неповними, в регіональних же архівосховищах картина ще гірша. Там їх може зовсім не бути, або ж вони знаходяться в настільки занедбаному плані, що щось істотне з них почерпнути не можна зовсім.

Аматорам же краєзнавцям на початку їх діяльності вкрай необхідно мати відправні точки для своїх досліджень. Автор, у досить давні часи відчув це на власній, так би мовити, шкурі, затративши масу часу на пошук первинних документів та матеріалів по с. Кузьмин, а далі й по інших населених пунктах краю. Саме тому, я в останні роки поставив перед собою завдання не лише досліджувати історичне минуле Південно-Східної Волині та Поділля, й ознайомлювати краєзнавців і, в певній мірі, науковців, з місцезнаходженням документів з історії певних населених пунктів у архівних установах України.

У цій статті й чиниться спроба ознайомити зацікавлених осіб з наявністю документів, що стосуються історії м. Старокостянтинова XIX ст., у Центральному державному історичному архіві України у Києві, а саме – у фонді канцелярії Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора (Ф. 442 ЦДІАК України).

У ньому, лише в хронологічних рамках 1831-1874 рр., фіксується майже 60 одиниць зберігання, які або повністю, або частково присвячені історії міста Старокостянтинова. Стосовно їх змістового наповнення, то ці справи можна умовно поділити на ряд груп, що висвітлюють ті чи інші сторони, зокрема – економічні, правові, демографічні, статистичні, особистісні та власнісні і т.д.

У цій же статті автор чинить спробу ознайомити дослідників із наявними одиницями зберігання у Ф.442, які стосуються економіки та демографії міста Старокостянтинова у зазначених вище хронологічних рамках. Всього їх налічується біля двох з половиною десятків.

Чимала частка з них знайомить нас з кошторисами міста в різні роки. Зокрема, у фондах архіву є кошториси витрат на утримання міської поліції на 1841 р., датований 1840 р. [1, с. 44], відомості асигнувань на утримання поліції міста Старокостянтинова, Рівного, Острога та Заславля у 1844 р. [2, арк. 1-8]. Щодо кошторисів доходів і витрат міста Старокостянтинова, то їх тут налічується аж сім: 1840 [3, арк. 130], 1852 [4, арк. 59-61], 1856 [5, арк. 58-80], 1857 [6, арк. 228-255], 1858 [7, арк. 368-385], 1860 [8, арк. 181-226], 1863 [9, арк. 240-274].

До цих цифрових даних примикають справи з:

- відомостями про доходи і витрати, капітали, недобори і недоїмки, борги і невиконані витрати по м. Старокостянтинову за 1853 рік [10, арк. 324-350]

- відомостями доходів і витрат на 1855 рік, наявних сум, боргів та недоїмок м. Старокостянтинова [11, арк. 159-197, 621-627]

- відомості про доходи і видатки м. Старокостянтинова, а також про недоїмки, які рахувалися за містом [12, арк. 427-451, 581-586].

Щодо інших одиниць зберігання, в яких в тій чи іншій мірі висвітлюються питання економічного становища м. Старокостянтинова вище зазначеного періоду, то тут варто відмітити наступні:

- статистичний опис міста Старокостянтинова, з відомостями про кількість населення, будинків, про прибутки та економіку міста [13, арк. 10-13]

- відомості про кількість населення в м. Старокостянтинові з вказуванням статі, стану тощо [14, арк. 10]

- кошториси приватновласницьких міст Волинської губернії за 1851 р. [15, арк. 1-67]

- метричну відомість єврейського населення за 1853 рік по Волинській губернії та відомості про майнові будинки, школи, училища та синагоги [16, арк. 94-95]

- рапорт старокосянтинівського повітового справника від 22 серпня 1865 року з статистичними даними по повіту (про кількість населення, заводів, землі, навчальних закладів, стан установ тощо) [17, арк. 123-124]

- рапорт старокосянтинівського повітового стряпчого від 23 вересня 1865 року про кількість арештантів, які утримуються в міській тюрмі [17, арк. 135-136]

- про введення збору з нерухомого майна міст Старокосянтинова, Заславля, Острога та Рівного для забезпечення заснованих у них міських дум [18, арк. 1-25]

- переписку з міністерством внутрішніх справ, Волинським цивільним губернатором про затвердження кошторисів видатків та прибутків міст Волинської губернії: Старокосянтинова та Дубно на 1866-1867 роки [19, арк. 1-45]

- про запровадження в м. Старокосянтинові збору на облаштування мощених вулиць [20, арк. 1-9]

- відомості про рух населення, кількість шлюбів, народжень, смертей та ін., в м. Старокосянтинові за 1870 рік [21, арк. 50]

- про кількість фабрик і заводів у м. Старокосянтинові на 1873 рік [22, арк. 26 зв.]

- про кількість шлюбів, народжених і померлих у м. Старокосянтинові за 1873 рік [23, арк. 10]

- про кількість фабрик і заводів у м. Старокосянтинові на 1874 рік [23, арк. 27 зв.].

До економічного блоку історії міста Старокосянтинова XIX ст. можна віднести і представлення Волинського цивільного губернатора щодо чверть процентного збору з купецьких капіталів у містах Старокосянтинові, Заславлі, Рівному та Острозі, який входив до міських повинностей і на утримання поліції та пожежної частини [24, арк. 1-15]. Сюди ж входять і відомості про кількість селян чоловічої статі в маєтку поміщиці м. Старокосянтинова К.Ржевуської (померлої ще у 1841 р.) і сума податку під назвою «острозька ординація», який збирався щороку з цієї маєтності [25, арк. 15 зв.]. В цей блок входить і відомість про шкоду, завдану м. Старокосянтинову ураганом 1864 р., під час якого було зруйновано 137 будинків [26, арк. 1-12].

Не можемо ми не відмітити й справи про купівлю маєтку в м. Старокосянтинові у 1866 р. [27, арк. 1-19], та про зниження місцевим селянам викупних платежів [28, арк. 1-65]. З ними близько зв'язана й одиниця зберігання цього фонду, в якій знаходиться оголошення про продаж маєтку

поміщика Тржецяка в м. Старокостянтинові за борги. Тут є відомості про кількість землі в маєтку, про міські заводи: медоварний, пивоварний та свічковий [29, арк. 119].

Виходячи з вищенаведеного, можна зробити висновок, що лише в одиницях зберігання фонду 442, що входять до економічної характеристики м. Старокостянтинова, міститься великий обсяг інформації, який дозволяє досить детально описати економічний розвиток цього повітового міста впродовж майже півстоліття. Якщо ж опрацювати справи, які висвітлюють інші сторони його життя, то можна скласти досить цілісне уявлення про те, яким і чим був Старокостянтинів у XIX ст. Таке завдання є досить посильним і вартує того, щоб ним зайнятися.

Джерела:

1. ЦДІАК України. – Ф.442.- Оп. 73 (1840 р.). – Спр. 231
2. ЦДІАК України. – Ф.442.- Оп. 79 (1846 р.). – Спр. 340
3. ЦДІАК України. – Ф.442.- Оп. 72 (1840 р.). – Спр. 317
4. ЦДІАК України. – Ф.442.- Оп. 84 (1852 р.). – Спр. 37
5. ЦДІАК України. – Ф.442.- Оп. 87 (1856 р.). – Спр. 25 ч.2
6. ЦДІАК України. – Ф.442.- Оп. 88 (1857 р.). – Спр. 4 ч.1
7. ЦДІАК України. – Ф.442.- Оп. 88 (1858 р.). – Спр. 348 ч.1
8. ЦДІАК України. – Ф.442.- Оп. 89 (1860 р.). – Спр. 482
9. ЦДІАК України. – Ф.442.- Оп. 93 (1863 р.). – Спр. 302
10. ЦДІАК України. – Ф.442.- Оп. 84 (1853 р.). – Спр. 631
11. ЦДІАК України. – Ф.442.- Оп. 85 (1854 р.). – Спр. 643
12. ЦДІАК України. – Ф.442.- Оп. 85 (1854 р.). – Спр. 37
13. ЦДІАК України. – Ф.442.- Оп. 789 а (1841 р.). – Спр. 298
14. ЦДІАК України. – Ф.442.- Оп. 79 (1845 р.). – Спр. 496 ч.1
15. ЦДІАК України. – Ф.442.- Оп. 84 (1851 р.). – Спр. 43
16. ЦДІАК України. – Ф.442.- Оп. 1 (1852 р.). – Спр. 10458
17. ЦДІАК України. – Ф.442.- Оп. 44 (1865 р.). – Спр. 662 ч.1
18. ЦДІАК України. – Ф.442.- Оп. 44 (1865 р.). – Спр. 437
19. ЦДІАК України. – Ф.442.- Оп. 97 (1865 р.). – Спр. 275
20. ЦДІАК України. – Ф.442.- Оп. 102 (1869 р.). – Спр. 76
21. ЦДІАК України. – Ф.442.- Оп. 51 (1871 р.). – Спр. 377
22. ЦДІАК України. – Ф.442.- Оп. 52 (1873 р.). – Спр. 435
23. ЦДІАК України. – Ф.442.- Оп. 53 (1873 р.). – Спр. 427
24. ЦДІАК України. – Ф.442.- Оп. 7 (1838 р.). – Спр. 161
25. ЦДІАК України. – Ф.442.- Оп. 39 (1862 р.). – Спр. 104
26. ЦДІАК України. – Ф.442.- Оп. 43 (1864 р.). – Спр. 319
27. ЦДІАК України. – Ф.442.- Оп. 816 (1866 р.). – Спр. 319
28. ЦДІАК України. – Ф.442.- Оп. 299 (1866 р.). – Спр. 425
29. ЦДІАК України. – Ф.442.- Оп. 180 (1867 р.). – Спр. 447

ПРО ДЕЯКІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ МІСТЕЧКА ТАРНОРУДИ ХІХ СТОЛІТТЯ

В даній статті аналізуються документи Проскурівського повітового суду, які стосуються містечка Тарноруди ХІХ ст.

Ключові слова: *джерело історії, фонд Проскурівського повітового суду, одиниці зберігання, містечко Тарноруди.*

Історія колишнього містечка Тарноруди (тепер села Волочиського р-ну – авт.) сягає вглиб віків ХVІ ст. Численні свідчення про життя його мешканців розкидані по різних архівних установах України, Польщі, Литви, Російської Федерації та ряду інших країн. Чимало таких матеріалів,, переважно тих, які стосуються кінця ХVІІІ – ХХІ ст., знаходяться в Державному архіві Хмельницької області. Дослідники користувалися найчастіше тими з них, які мали документи узагальнюючого характеру, тобто фундами губернських установ. Фактично, майже повністю поза їхньою увагою залишилися матеріали таких інформативних (для більшості поселень) установ ХІХ ст. як повітові суди.

Це відноситься й до одиниць зберігання Проскурівського повітового суду (ф.2 ДАХМО), чимало з яких стосується містечка Тарноруди, яке тоді перебувало в юрисдикції цієї правової установи.

У цій статті автори чинять спробу ознайомити всіх, кому цікава історія знаного на Поділлі, специфічного через свій прикордонний статус, зазначеного вище містечка Тарноруди.

В описах фондів Проскурівського повітового суду налічується 33 справи, які безпосередньо присвячені життю цього поселення. Ще більше їх дають опосередковану інформацію про Тарноруду. Також, майже в кожному зведенні протоколів засідання суду по роках, записані різні події з історії цього містечка ХІХ ст.

Нижче автори оприлюднюють інформацію по тих справах, які стосуються виключно самої Тарноруди. Хронологічно вони охоплюють період з 1840 по 1872 роки.

Дванадцять років тривав у суді розгляд справи про наклеп адміністратора м. Тарноруди Подовського на засідателя повітового суду Стеканського [1]. На нього ж була заведена справа щодо розтрати ним казенних грошей [2]. До речі, правопорушенням опікунів та адміністративних управителів Тарнорудського маєтку присвячено документи кількох одиниць зберігання цього фонду. Серед них справа про зловживання опікунського

управління, відкрита у 1844 р. [3], така ж справа заведена на колишнього адміністратора (раніше власника) цього ж матку Піуса Мальчевського (розгляд її тривав з 1858 по 1868 рік) [4]. Є в цьому фонді й документи про зловживання у Тарнорудському маєтку та вплив на управління селянами іноземця Нарциза Менжинського, датовані 1860-62 рр. [5].

Щодо опікунського, адміністративного управління Тарнорудським маєтком, то причини його встановлення були наступними. В 20-30-х рр. XIX ст. власник Тарноруди Піус Мальчевський, який заліз у глибокі борги, здійснив кілька авантюрих дій, прагнучи поліпшити своє майнове становище. Фальшуючи документи, він навіть спробував захопити Сатанівський маєток Сангушків-Потоцьких [6, арк. 130-131]. Був викритий, судимий [7, арк. 1-4, 15-15зв]. За борги його власність і передали, спочатку в опікунське, а потім і в адміністративне управління [8]. Цікаво, що спочатку адміністратором призначили дружину Піуса – Іоанну, яка принесла чимало шкоди місцевому населенню. Зокрема, в 1856-57 рр., у Проскурівському повітовому суді розглядалася справа щодо смерті тарнорудських селян Івана Піса та Йосипа Целька через неправомірні дії зазначеної адміністраторки [9]. У тому ж 1856 р. здійснив невдалу спробу самогубства (вішався – авт.) селянин м. Тарноруди Іван Йосипович Савицький (він же Фурман). І знову через протизаконні накази та покарання Іоанною Пальчевською [10].

Свавілля щодо селян-кріпаків чинили й інші офіціалисти маєтку та посадовці містечка. Наприклад, у 1841 р. тарнорудський засідатель Григорович наказав покарати сотнею ударів різкою селянина Войка Бужуцького [11], що значно перевищувало тодішні нормативи покарань. Розглядалася ця справа у суді 4 роки і закінчилася, як майже завжди тоді, - виправданням звинувачених власників чи чиновників.

Оскільки Тарноруда у XIX ст. знаходилася на кордоні Російської та Австрійської імперій, її ніяк не могла оминати контрабандна торгівля. У фонді Проскурівського повітового суду знаходиться кілька справ, які стосуються нелегального перевезення товарів через кордон у цьому містечку як місцевими жителями, так і мешканцями інших місцевостей та іноземцями. Зокрема, у 1847 р. в Тарноруді прикордонна варта затримала місцевого селянина Казимира Сохацького з контрабандними товарами. Розгляд цієї справи у суді тривав аж по 1853 р. [12]. В 1849 р. тарнорудський п'ятисоцький рапортував по інстанції про перекинутий через кордон шифровальний лист на ім'я відставного унтер-офіцера Миколи Порохневського, допускаючи, що ця шифровка могла стосуватися якихось контрабандних дій [13]. 11 квітня 1855 р., біля села Сарнова, прикордонна охорона затримала парокінний віз, на якому їхали селянин м. Тарноруди Іван Васильович Дацок та селяни с. Сарнова Петро Боханко і Федір До-

скач. Під час ретельно обшуку воза виявили чимало кількості тюків контрабандного чаю [14]. Зазначимо, що вже в 1857 р. цю справу закрили. В 1863 р., у м. Тарноруді, прикордонна варта знову затримала контрабандні товари. Бюрократичний апарат у Російській імперії працював настільки повільно, що розгляд цього правопорушення завершився аж у 1870 р. [15]. Тоді ж, у 1870 р., у єврея м. Тарноруди Іді Менделя вилучили хлібну горілку, нелегально завезену з Австрійської імперії [16]. 15 січня 1870 р. такий же спиртний напій прикордонники вилучили у селянина м. Тарноруди Андрія Корвацького. У збуті йому нелегальної закордонної горілки підозрювалися місцеві євреї (Хана Сура та інші) [17].

Дві справи цього фонду стосуються питань рекрутства. Служба в армії була тяжкою і тривалою. Тому значна частина рекрутів прагнула будь-якими способами уникнути цього ярма. Так, єврей м. Тарноруди Ерзя Тепельбойм, щоб не йти до війська, в 1861 році відрубав собі два пальці на правій руці [18]. А в 1869-70 рр. тривалий час переховувався від служби в армії селянин м. Тарноруди Матвій Пацан [19].

Розглядав повітовий суд і кримінальні справи про незаконну торгівлю (без документів), про обважування покупців продавцями та власниками крамниць. Наприклад, в 1871-72 роках йшов процес у справі мешканців Тарноруди Шимона Зільбермана та Абрама Берірештейна, які вчинили підробку документів на продаж спиртних напоїв [20]. У ті ж роки судили єврейку Мислю за використання фальшивої мірки при продажу спиртного в шинку губернського секретаря Михайла Баранецького, що діяв у м. Тарноруді [21]. 1871 роком датується розгляд про зловживання єврея м. Тарноруди при продажу спиртних напоїв [22].

Цікавою та досить інформативною є справа, в якій зберігаються документи щодо скарги єврея м. Тарноруди Шльоми Лернера на збирачів податків місцевого єврейського кагалу Шулима Розентуля, Шимона Саса та інших, які збирали з нього більші податки. Розповідав він і про їхні зловживання при виконанні службових обов'язків [23].

Чимало справ тоді розглядав суд про найтяжчі кримінальні злочини – вбивства. Щоправда, по Тарноруді їх майже не було. Зафіксовано лише розгляд питання про знайдену на тарнорудському полі мертву людину, у вбивстві якої підозрювалися місцеві селяни Федір та Степан Губачі [24]. Так само зареєстровано по Тарноруді лише одне вбивство немовляти, хоча по повіту таких випадків було чимало. Новонароджену дитину, як пізніше виявилось, селянки містечка Вікторії Сухачевської, розкопала у землі собака у 1859 р. [25].

Розглядав повітовий суд і справи, пов'язані із нанесенням образ чиновникам при виконанні ними службових обов'язків. У 1868 р. це була справа капітана Чижевського проти тарнорудського єврея Іцка Райзена [26], а в

1870-71 рр. – старшини тарнорудської волості проти відставного рядового Франца Земби [27].

Кілька судових справ стосувалися священнослужителів католицької церкви часів польського повстання 1863-64 рр. та періоду після його придушення. В 1863-64 рр. судили тарнорудського ксьондза Маковського, який не дозволяв вступати в шлюб католикам з православними [28]. А в 1868-69 рр. проходив заочний судовий процес щодо втечі тарнорудського ксьондза Вікентія Бакчовського за кордон, в Австро-Угорську імперію, від переслідувань російської влади [29]. Більш ніж за двадцять років до того Проскурівський повітовий суд розглядав досить пікантну історію про утримання селянкою м. Тарноруди Гелькою Сельською ксьондза Колодзєя [30]. Виришувалися в повітовому суді і справи, пов'язані з приватною власністю на землю та майно. Так, сімнадцять років тривала суперечка між парафіяльною церквою м. Тарноруди та єврем Кельманом Шербергом за церковну землю, захоплену останнім під власні будівлі. Відбувалося це у 1843-1860 рр. [31]. Цікавою за змістом є купча кріпость, здійснена між повіреним Воховських губернським секретарем Гловачем та дворянкою Жолкевською, внаслідок якої остання стала власницею будинку із землею в Тарноруді в 1851 році [32]. Дві справи фонду Проскурівського повітового суду пов'язані із зміною власників маєтку в Тарноруді. Перша з них відноситься до 1867-1871 рр. і стосується вводу у володіння маєтком генерал-лейтенанта Андрія Кривцова [33]. У другій зберігаються документи про ввід у володіння м. Тарнорудою (вірогідно, маєтком або його частиною – авт.) надвірного радника Миколи Луценка (1870-71 рр.) [34].

Не можна оминати увагою й матеріали судової справи, в якій дворянин Людвіг Урбан просить видати йому копії урядової виписки метричного свідоцтва, яке знаходилося у справі про ліквідацію боргів Тарнорудського матку поміщика Мальчевського [35].

Вищенаведені документи, що стосуються історії Тарноруди XIX ст., є лише частиною відомостей про містечко, які зберігаються у фонді Проскурівського повітового суду. Адже ми зовсім не зачіпали матеріалів протоколів судових засідань, в яких, вірогідно, може бути не менше інформації, ніж показано у цій статті.

Доречним буде зауважити, що в кожній вищенаведеній справі зберігаються не лише документи, які супроводжують її основний зміст, а й є додаткові відомості по різних сферах і параметрах життя тодішніх мешканців Тарноруди. Часто ці дані стають справжнім сюрпризом та радості для дослідника.

Підводячи підсумок, можемо з повним правом висловити думку про те, що матеріали фонду Проскурівського повітового суду є важливим

джерелом з історії містечка Тарноруди XIX ст. Вони дозволяють нам краще зрозуміти тодішнє життя, створивши більш повну, розгорнуту картину тамтешньої дійсності.

Джерела:

1. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.336
2. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.4
3. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.393
4. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.549
5. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.582
6. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.332
7. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.321
8. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.23
9. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.514
10. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.517
11. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.342
12. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.420
13. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.430
14. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.524
15. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.693
16. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.1031
17. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.1095
18. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.603
19. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.960
20. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.1058
21. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.1072
22. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.1085
23. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.1075
24. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.761
25. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.569
26. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.848
27. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.1004
28. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.676
29. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.825
30. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.402
31. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.1174
32. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.1674
33. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.1965
34. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.2065
35. Держархів Хмельницької області. – Ф.2. – оп.1. – спр.2025

Байдич О.В.
с. Кузьмин Красилівського району,
Лавринчук В.О.
м. Красилів

ЯРМОЛИНЦІ ХІХ СТОЛІТТЯ У ДОКУМЕНТАХ ПРОСКУРІВСЬКОГО ПОВІТОВОГО СУДУ

У статті аналізується наявність документів з історії містечка Ярмолинець ХІХ ст. в матеріалах фонду Проскурівського повітового суду.

Ключові слова: *джерела історії, фонд, Проскурівський повітовий суд, містечко Ярмолинці, ХІХ століття*

Одним з важливих джерел вивчення історії населених пунктів Хмельниччини ХІХ ст. є матеріали повітових судів Подільської та Волинської губерній, до складу яких тоді входив наш край. Проте ними майже ніхто не користується. Певні спроби зацікавити дослідників документами фондів повітових судів істотних результатів поки що не принесли. Хоча розвідок по них опубліковано не так то й мало. Серед них статті В.Г. Байдича [1, с. 11-15], В.Г. Байдича і О.В. Байдича [2, с. 170-173], О.В. Байдича та Т.В. Свистуна [3, с. 55-58], в яких частково проаналізовано матеріали Старокостянтинівського та Ушицького повітових судів. На документах Проскурівського повітового суду написана стаття О.В. Байдича та В.О. Лавринчука «Рейдер з Тарноруди», виголошена на ХІУ Подільській історико-краєзнавчій конференції [4, с. 173-180].

У цій же статті автори прагнуть проаналізувати наявність та інформованість документів Проскурівського повітового суду крізь призму історії містечка Ярмолинець 30-х - 70-х рр. ХІХ ст. Точні хронологічні їх рамки – 1838–1872 рр. Одиниць зберігання цього фонду, повністю присвячених Ярмолинцям того періоду, налічується майже сорок. Умовно їх можна розділити на кілька груп справи про вбивства (в т.ч. немовлят), про пожежі, про нанесення тілесних ушкоджень, про фальшування грошей, про контрабанду, про хуліганство, про крадіжки, про збирання незаконних податків, про рекрутство, про борги, про нанесення образ, про суперечки за землю, про ввід в управління власністю. Дві справи стосуються наміру згвалтування та незаконного відкриття трактиру.

Щодо вбивств, то в 1838-1839 рр. повітовий суд розглядав справу селянина м. Ярмолинець Антона Яворського, якого підозрювали у вбивстві єврея Лейби Меєра [5]. 1863-1864 рр. датується слідство щодо задушеної невідомої жінки, знайденої під мостом на повітій дорозі (за м. Ярмолинцями) на м. Кам'янець Подільський [6]. А в 1869 р. повітовий суд розгля-

дав вияснення причин вбивства (був застрелений – авт.) в ярмолинецькому лісі горніста Херсонського піхотного полку Прокопа Антропова. Слідство завершилося лише у 1871 р., так достеменно нічого і не з'ясувавши [7].

Страшним, дуже поширеним явищем в ряді регіонів України XIX ст., було вбивство новонароджених дітей матерями – покритками. Підрахунки показують, що найбільше таких фактів спостерігалось в Летичівському повіті, дещо менша кількість зафіксована в Кам'янецькому та Ушицькому, й найменше – у Проскурівському повіті. Значно менше таких вбивств відбувалося на теренах Старокостянтинівського та Заславського повітів.

Щодо Ярмолинець, то в цьому містечку відмічено чимало подібних випадків. Зокрема, в 1839-1840 рр. у повітовому суді вели справу про вбивство позашлюбної дитини, селянкою села Ярмолинець Уршулою Шевцовою, яку вона прижила з дворянином Василем Стопневичем [8]. Вірогідно, цей Стопневич був тим самим ярмолинецьким економом Стопівичем (так у справі написано його прізвище – авт.), служниця якого Уршула Данилова вбила свою позашлюбну новонароджену дитину [9]. Справа щодо неї слухалася в суді у 1841-1842 рр. У 1841 р. судили також селянську дівчицю м. Ярмолинець Євгенію Данилову, яка кинула свою дитину в колодязь [10].

По двох справах судилася селянка м. Ярмолинець Настанісова. Її новонароджену дитину знайшли мертвою. По першій справі судовий процес тривав з 1861 по 1864 р. [11], по другій – у 1861-1862 рр. По другій справі її й засудили за вбивство немовляти [12].

Ярмолинці XIX ст. – містечко досить густонаселене. Особливе скупчення будівель, як і в більшості тодішніх населених пунктів Правобережної України, спостерігалось в центральній його частині, де проживало єврейське населення. Тому досить дивним виглядає той факт, що в матеріалах повітового суду фіксується лише дві справи, пов'язані з пожежами в містечку. Звичайно, ще якась частка таких справ могла бути відмічена в протоколах суду, які нами не опрацьовувались детально. Але все ж ця цифра на фоні таких лих в інших населених пунктах виглядає досить малою. Щоправда, одна з цих пожеж, що сталася у 1858 р., була досить масштабною, оскільки згоріло 30 житлових будинків. Розгляд причин її та пошук винуватців тривав аж до травня 1864 р. [13]. Стосовно ж пожежі, в результаті якої згорів будинок ярмолинецького третьої гільдії купецького сина Перця Зайдмана у 1843 р., то слідство, яке тривало аж по 1854 р., зуміло встановити лише те, що це був підпал. Проте знайти винуватця воно так і не зуміло [14].

У фонді Проскурівського повітового суду знаходиться й кілька справ, які стосуються свавілля офіціалістів щодо мешканців Ярмолинець. Так, в 1856 р. розпочалось слідство в справі нанесення тілесних ушкоджень тисяцькому Івану Михайлову уповноваженим ярмолинського маєтку

(управителем?) Попелем. Справа ця завершилася у 1859 р. [15]. Більш трагічні наслідки мало покарання писарем економії Кушнером селянина м. Ярмолинець Мирона Бородіна. Останній, після тілесних покарань, помер у 1860 р. Розгляд цього випадку, як майже завжди у ті часи, закінчився нічим у 1862 р. [16].

Бували й інші випадки, пов'язані з рукоприкладством. Зокрема, в 1870-1872 рр. Проскурівський повітовий суд займався розглядом питання про нанесення тілесних ушкоджень єврею м. Ярмолинець Алтеру Гайдману наглядачем соколівської гуральні (винокурного заводу – авт.) Іваном Беловим [17].

Дивною для Ярмолинець, з їхніми Петропавлівською та Михайлівською ярмарками, виглядає мала кількість справ, що стосувалися використання фальшивих грошей. Ми зафіксували лише два таких випадки. У 1861 р., в м. Ярмолинцях затримали єврея Бессарабської області Дувида Рознидло з фальшивим 50-рублевим кредитним білетом. Вияснення походження цієї купюри зайняло час аж по 1865 р. включно, і завершилося нічим [18]. Цілий рік (з 1870 по 1871 рр.) суд прослідковував проходження фальшивого десяти рублевого кредитного білета. Врешті – решт встановили, що його у Ярмолинецьку поштову контору здав селянин с. Турчинець Яків Коваль (розплатився ним – авт.). Те, що ця купюра є фальшивою, виявилось тоді, коли вона попала в Проскурівське казначейство [19].

Оскільки в Ярмолинцях діяли дві великі ярмарки, інші торги, жив значний відсоток єврейського населення, яке мало чимало родичів за кордоном, який проходив неподалік, то неминучо ставала контрабанда товарів з Австрійської імперії (і навпаки – авт.). У фонді Проскурівського повітового суду є кілька одиниць зберігання, що стосуються нелегального ввозу на територію повіту дефіцитних матеріалів. Так, у 1862 р. контрабандні товари знайшли наглядачі у будинку єврея Зельмана Різенфельда в м. Ярмолинцях. Їх походження вияснили аж по 1865 р. І безрезультатно [20]. Того ж року товари контрабандного походження, з фальшивими пломбами виявили під час пожежі в будинку мешканця м. Ярмолинець Рувіма Винокура [21]. В 1864 р., у селі Олексинець Дальній затримали австрійських євреїв, які їхали в м. Ярмолинці на весілля. Причиною їх арешту стало вилучення в них не задекларованих на митниці пороху, куль та капсулів [22]. Наступного ж року, ярмолинецькі євреї Іцик і Шлюма Поляки вчинили опір прикордонній варті під час обшуку та виявлення в них контрабандної горілки. Судили їх аж по 1870 р. [23]. У 1869 р., в трьох верстах від м. Ярмолинець дворяни Степковський, Брошневський, громадянин Белянський та інші затримали євреїв Сруля-Бера Табачника і Мейлаха Винокура, які везли контрабандні товари, не задекларовані в Ісаковецькій митниці. Кримінальну справу на останніх закрили у 1872 р. [24].

Більшість з нас звикла до того, що євреї – це помірковані, поважні, статечні люди. Але виявляється, що і серед них були буяни, хулігани, дебошири (принаймі у XIX ст. – авт.). Зокрема, єврея м. Ярмолинець, міщанина м. Саганова Еткіна у 1862-1865 рр. судили за вчинений ним безлад на тимчасовій гауптвахті, яка діяла в містечку під час Петропавлівської ярмарки [25]. У 1868 р. ярмолинецькі євреї Гершко і Янкель Фельдмани, а з ними й Зайнудельман здійснили хуліганські дії в молитовному будинку та під час похорон [26]. Того ж року порядок в молитовному будинку порушували євреї Фішерман, Нудельман та інші [27].

Спостерігалися у Ярмолинцях й крадіжки та бродяжництво. У 1870 р. поліція арештувала місцевих євреїв Аншеля Шефгака і Шелвеля Широкоборода, підозрюючи в них кишенькових злодіїв – бродяг [28]. Досить заплутаною виявилася справа дворянина Петра Табенського. Його затримали у Ярмолинцях з краденими книгами. Як виявилось, їх через кордон заборонила пропускати російська цензура. Тоді він їх викрав і доставив в Ярмолинці у 1863 р. [29]. Це був, нагадаємо рік початку польського повстання. У 1870 р. за відсутність документів затримали однодворця м. Ярмолинець Миколу Якубовського і ледве не покарали як бродягу [30].

Одна з одиниць зберігання фонду Проскурівського повітового суду стосується незаконної віддачі до військової служби підлітка з містечка Михалполя Шльоми Рувінштейна ярмолинецьким кагалом в 1867 р. [31]. В ті часи дозволялося замінювати одного рекрута на іншого, заплативши відповідну компенсацію тому, хто погоджувався йти у військо. Вірогідно, тут такої компенсації не було, до того ж хлопець відносився до іншого єврейського кагалу.

Зустрічалися тоді й випадки незаконного введення та збирання податків, не передбачених існуючим законодавством. У 1868-1870-х рр. за незаконне введення податків судили збирача податків ярмолинецького кагалу та Боруха Кмопера [32], а в 1869 р. у повітовому суді досліджувалося питання про існування ще в 1864 р. незаконних податків на муку в Ярмолинцях [33].

З кримінальної справи дворянина Вепержиковського, якого підозрювали у намірі згвалтувати єврейську дівчину Естер Кушнгер, ми дізнаємося про існування в м. Ярмолинцях вільної аптеки у 1862 р. Вепержиковський був там аптекарським учнем [34]. Інформацію про опір мешканця м. Ярмолинець єврея з міщан міста Проскурова Бой Лейба Фішермана розпорядженню поліції та нанесення ним образ тисяцькому м. Ярмолинець колезькому реєстратору Івану Єлецькому при виконанні останнім посадових обов'язків, ми черпаємо зі справи, яку повітовий суд розглядав у 1871-1872 рр. [35]. Тими ж роками датується розгляд і

рішення органу правосуддя повіту щодо незаконного відкриття в м. Ярмолинцях купцем Прокопом Люшлевым трактира [36].

Кілька справ, що зберігаються у фонді Проскурівського повітового суду, стосуються права власності на мастки, землю, будинки тощо. З 1843 по 1847 р. тривав розгляд суперечки щодо землі, належної колишньому Ярмолинецькому бернардинському монастирю, на яку претендував і місцевий поміщик Адам Орловський [37]. З цим же поміщиком пов'язанні ще дві справи щодо прав власності на землю. У 1845 р. повітовий суд оголосив своє рішення повіреному Орловського Баторському про необхідність повернути землю, належну ярмолинецькій церкві, яку поміщик захопив за кілька років до того [38]. Впродовж 1851-1852 рр. тривав судовий процес по землях, власність на які опротестував ярмолинецький бернардинський монастир [39].

Орловський Олександр фігурує ще у двох судових справах. Зокрема, у 1858 р. його повірений Гальпин звернувся до суду з проханням здійснити ввід цього поміщика у володіння маєтком в Ярмолинцях та ряді інших поселень. Це питання вирішувалось дуже довго. Розгляд його завершився тільки у 1867 р. [40]. За два роки до того, у 1856 р., доктор медицини Хома Баранецький викупив будинок в м. Ярмолинцях у поміщика Орловського. Ввід у володіння медика був здійснений в 1857 р. [41]. А вже у 1860 р. почався розгляд справи про спадщину цього доктора. Його діти, після смерті батька, просили про від їх у володіння зазначеним вище будинком. Та сталося це вже у 1863 р. [42].

Цікавою також є купча кріпость на будинок м. Ярмолинцях, який придбали Олександр та Адам Муглари у 1857 р. [43].

Як бачимо, оприлюднення лише частки відомостей про матеріали причетні до історії Ярмолинець XIX ст., показує, наскільки багатим на документи є фонд Проскурівського повітового суду. Гадаємо, що й в протоколах засідань суду гідне місце відведене цьому містечку. А ще ж є нотаріальні записи та ряд інших блоків документів, що зберігаються у цьому фонді. Вони ще чекають на свого дослідника.

Джерела:

1. Байдич В.Г. Про деякі джерела з історії Красилівщини XIX ст. / В.Г.Байдич //Красилівщина краєзнавча минуле, сучасне, майбутнє. – Хмельницький: ПП Мельник А.А, 2013. -337с.

2. Байдич В.Г. Про деякі джерела з історії міста Старокостянтинова / В.Г.Байдич, О.В.Байдич //Сучасні засоби збереження документів та нові методологічні підходи до наукових досліджень і застосування документів національного архівного фонду України. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет ім. І.Огієнка, 2012.-388с.

3. Байдич О.В. Документи Ушицького повітового суду про вінківці 40-

60 років XIX століття / О.В. Байдич, Т.В.Свистун // Віньковеччина в історії Поділля. Матеріали наукової історико – краєзнавчої конференції. – Віньківці: ПП Балюк І.Б., 2015.-312с.

4. Байдич О.В. Рейдер з Тарноруди /О.В.Байдич, В.О. Лавринчук // Матеріали XIV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції. - Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2014. - 720с.

5. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 305
6. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 689
7. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 912
8. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 312
9. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 348
10. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 347
11. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 599
12. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 600
13. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 553
14. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 390
15. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 518
16. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 589
17. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1021
18. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 609
19. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 990
20. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 651
21. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 652
22. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 702
23. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 744
24. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 906
25. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 655
26. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 813
27. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 814
28. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 995
29. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 666
30. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1000
31. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 781
32. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 815
33. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 884
34. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 635
35. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1117
36. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1054
37. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1175
38. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1198
39. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1269
40. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1779
41. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1747
42. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1813
43. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1751.

**ПЕРШИЙ ПРАВОСЛАВНИЙ
МИТРОПОЛИТ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ
(ДО 70-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕННІЙШОГО АНТОНІЯ,
КЕРУЮЧОГО ХМЕЛЬНИЦЬКОЮ ЄПАРХІЄЮ УПЦ)**

В статті на основі документальних та архівних матеріалів, публікації періодичних видань, особистих вражень автора дослідження висвітлено духовну та громадську діяльність високопреосвященнішого митрополита Антонія (в миру – Василя Івановича Фіалка), керуючого Хмельницькою єпархією Української Православної Церкви. Його життєвий шлях – від найстаршого сина в пересічній православній селянській сім'ї із села Дулицьке Сквирського (Білоцерковського) району Київської області – до першого православного митрополита на Хмельниччині – це шлях пошуків віри в Бога, вірному служінню Господу і людям, шлях відродження православ'я на Поділлі, зокрема останніх чверть століття, на благодатних землях нашого краю.

Ключові слова: митрополит Антоній, життєвий і духовний шлях, Поділля, Хмельниччина, відродження православ'я, будівництво і реставрація храмів, відкриття монастирів, громадська і добродійна діяльність.

Актуальність теми і стан її вивчення. Відродження духовного життя в Україні, зокрема й на Хмельниччині, в часи незалежності – благодатна тема для дослідників, краєзнавців, журналістів, священнослужителів, пересічних громадян. Конституція та Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», різні підзаконні нормативні акти відкрили шляхи для повернення українців на духовну дорогу, дорогу до Бога, до християнських морально-етичних цінностей, до пізнання заповідей Всевишнього. В Україні, як і на Хмельниччині, розпочалась епопея будівництва та реставрації храмів, церков, костьолів, будинків молитви, монастирів, малих культових споруд, впорядкування кладовищ, пам'ятних місць загиблим у війнах тощо. До цієї благородної цілі залучались кошти не тільки віруючих, а й спонсорська і меценатська допомога успішних земляків, колгоспів, а після їх розпаду різноманітних сільськогосподарських об'єднань, державних закладів і установ, громадських і політичних формувань, зарубіжних меценатів. Тільки на Хмельниччині за роки незалежності майже в шість разів виросла кількість релігійних громад різних конфесій, реставровано і побудовано біля 800 культових споруд, відкрито 7 духовних

навчальних закладів, 25 монастирів, діють 13 конфесійних управлінь, 6 братств, 15 місій, 441 недільна школа, виходить 14 періодичних церковних видань [1, с.1].

Все це сприяло дослідницькій, пошуковій та аналітично-статистичній діяльності новостворених духовних центрів, релігієзнавчих установ, державних структур, цілої плеяди вчених, краєзнавців, духовних осіб, зарубіжних дослідників, журналістів та ін. Починаючи із середини 90-х років ХХ ст. в центрі і на місцях стали проводитись науково-практичні та історико-краєзнавчі конференції, симпозиуми, круглі столи тощо. Окремі дослідження історії релігії на теренах України і її регіонів, зокрема Поділля й Хмельниччини, переросли в активне вивчення і висвітлення питань сучасних державно-церковних відносин, впровадження принципу толерантності в міжконфесійних стосунках, дослідження історії культових споруд різних релігійних об'єднань, діяльності релігійних діячів та їх місця і ролі в нинішній час. Так, наприклад, в історії Поділля в минулому прославились такі церковні діячі-земляки як Кирило II, Мелентій Смотрицький, Арсеній Сатанівський, Ісайя Кам'ячанин, Михайло Орловський, Євфимій Сіцінський, Василь Зеньковський, а за останні роки – Блаженніший митрополит Володимир, Предстоятель Української Православної Церкви (1992-2014 рр.) наш славетний земляк із села Марківці Летичівського району. Серед таких визначних постатей ми називаємо й нинішнього керуючого Хмельницькою єпархією УПЦ, високопреосвященнішого митрополита Антонія (в миру – Василя Івановича Фіалко), який хоча й народився на Київщині, однак із червня 1978 р. пов'язав свою долю із Поділлям (спочатку церковне служіння у Вінницькій області, а з січня 1989 р. – на Хмельниччині). Про його багатогранну діяльність детально висвітлено в біографічних нарисах «Таков бо наш подобаше архиерей» (2006 р.) та «Дорога життя» (2011 р.), в низці статей у збірниках матеріалів науково-практичних та історико-краєзнавчих конференцій, в публікаціях періодичних видань, особливо в єпархіяльному часописі «Благовіст Хмельниччини».

Виклад основного матеріалу. Наш майбутній перший митрополит Хмельниччини високопреосвященніший Антоній (в миру – Фіалко Василь Іванович) народився 2 жовтня 1946 р. в православній селянській сім'ї в селі Дуліцьке Сквирського (після об'єднання – Білоцерківського) району Київської області. Як і всі сільські діти, пізнав важкі післявоєнні роки, голод 1947 року, його босоноге дитинство проходило в нелегкій селянській праці в домашньому господарстві, в колгоспі тощо. Навчався у місцевій школі, любив багато читати, вчився на «добре» й «відмінно». У 1960 р. закінчив сім класів і успішно здав екзамени в Київський будівельний технікум, який закінчив у 1964 р. Василь був найстаршим в сім'ї, де окрім нього була ще сестра Надія, 1950 року народження і брат Володимир, 1955

року народження. Батьки Галина Гаврилівна і Іван Сергійович допомагали найстаршому сину здобути спеціальну середню освіту, підтримували, коли він, одержавши кваліфікацію «технік-будівельник», розпочав свою трудову діяльність майстром, виконробом, старшим інженером будівельних організацій в/ч 14298 (1965-1967 рр.), а з 1967 р. по 1971 р. – у Київському будівельному управлінні – 608 Мінмонтажспецбуду УРСР, із 1971 р. по 1973 р. – старшим інженером Відділу капітального будівництва КІЩА. У 1973 р. заочно закінчив Воронежський інженерно-будівельний інститут (кваліфікація «інженер-будівельник», спеціалізація «промислове і цивільне будівництво»). У 1973-1974 рр. проходив дійсну службу в Радянській Армії в м. Чугуєві Харківської області [2, с.16-31].

Нова віха в житті майбутнього Архіпастиря Церкви Христової розпочинається після військової служби у 1975 р. Саме тоді в Радянському Союзі, зокрема й в Україні, розпочався новий етап гонінь на церкву і молодому юнаку, який виховувався у православній вірі з малих літ, слова молитви, які він почув під час богослужіння у свято преподобного Сергія Радоніжського на Лаврській площі Троїце-Сергієвої Лаври, докорінно змінили світогляд Василя Фіалко – він вирішив стати на захист рідної православної віри, служити Богу і людям. В цьому ж році він, маючи світську вищу освіту, вирішив вступити і почав навчатися в четвертому класі Ленінградської духовної семінарії, однак несподівана смерть батька і деякі інші сімейні обставини змусили Василя залишити навчання. Однак мрії служити Богу не покинули його душі і серця [3, с.2].

Повернувшись на Харківщину в кінці 1975 р., Василь розпочав свою церковну кар'єру псаломщиком Свято-Преображенської церкви в м. Харкові. У 1976 р. стає іподияконом єпископа Курського і Білгородського Хризостома (Мартишкіна) і читцем Курського кафедрального собору. 24 квітня 1976 р. у Велику Суботу єпископом Курським і Білгородським Хризостомом був рукопокладений в сан диякона і призначений дияконом Іоасафовського кафедрального собору м. Білгорода. Майже через півтора року у серпні 1977 р. цим же єпископом був рукопокладений в сан священника і призначений настоятелем Хресто-Воздвиженської церкви міста Старий Оскол Білгородської області. В січні 1978 р. священник Василь Фіалко був переведений в Михайлівський храм м. Білгорода [3, с.4].

Однак, незважаючи на те, що Василь Іванович став священником, він ніколи не забував про своїх рідних, особливо про матір Галину Гаврилівну. Його тягнуло поближче до рідного дому. Тому вирішив випробувати себе у Вінницькій православній єпархії. В ті атеїстичні часи будь-які переміщення священнослужителів контролювалися владою через уповноважених Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР і відповідно союзних республік. Тому священник Василь Фіалко звернувся до уповноваженого

Ради у справах релігій при Кабінеті Міністрів УРСР з проханням про за-
раховання в клір Вінницького єпархіального управління. Уповноважений
Ради по Вінницькій області А.Собко, в свою чергу, звернувся з відповід-
ними запитами до своїх колег у Білгородській, Київській і Харківській об-
ластях і тільки після позитивних відгуків дав «добро» на те, щоб молодого
священника зачислили у клір Вінницької єпархії і указом № 213 від 1 ч ерв-
ня 1978 р. керуючого єпархією єпископа Вінницького і Брацлавського
Агафангела його було призначено настоятелем Свято-Покровської церкви
с. Новоживотів Ільїнецького району Вінницької області. Так розпочався
подільський етап духовної діяльності майбутнього владики. 12 грудня
1978 р. указом № 608 керуючого цією ж єпархією Василь Фіалко був при-
значений штатним священником Різдво-Богородичного кафедрального со-
бору міста Вінниці. Водночас він заочно навчався в Московській духовній
семинарії, яку закінчив у 1980 р. і почав навчатися заочно в Московській
духовній академії (закінчив у 1987 р.)

10 квітня 1979 р. єпископом Вінницьким і Брацлавським Агафангелом
священник Василь був пострижений в монахи з ім'ям Антоній в честь пре-
подобного Антонія Києво-Печерського (день пам'яті 23 липня), 12 червня
1981 р. указом № 306 ієромонах Антоній був призначений благочинним цер-
ков І-го округу Вінницької єпархії, а 7 квітня 1982 р. був возведений в сан
ігумена. 2 листопада 1982 р. указом № 510 ігумен Антоній був звільнений від
пастирських обов'язків у Вінницькому Різдво-Богородичному кафедрально-
му соборі, а указом № 511 від цього ж числа був призначений настоятелем
Свято-Параскевинської церкви селища міського типу Калинівка Калинів-
ського району Вінницької області. Йому також було доручено обслуговувати
Свято-Олександро-Невську церкву в с. Піків Калинівського району [2, с.36].

За свідченням уповноваженого Ради у справах релігій Ради Міністрів
УРСР по Вінницькій області В. Конверського від 8 грудня 1982 р. за час
роботи у Вінницькій єпархії благочинний Вінницького округу № 1 Фіалко
Василь Іванович (Антоній) зарекомендував себе хорошим організатором
і адміністратором, підкреслювалось, що він любить церковну службу, до-
бре знає законодавство щодо релігійних культів і не допускає його по-
рушень з боку священнослужителів округу, релігійного фанатизму не
проявляє, проводить результативну миротворчу роботу серед віруючих і
церковного кліру благочиння, бере активну участь в добровільних внесках
у радянський Фонд Миру. Уповноважений Ради особливо відзначив, що
питання, пов'язані з діяльністю округу, ігумен Антоній завжди погоджує
з апаратом уповноваженого, на критику і пропозиції в його адресу реагує
своєчасно і вірно [2, с.30].

Однак ініціативність, розуміння свого духовного і громадянського
обов'язку, постійна турбота про віруючих округу не завжди подобалась

виконавчій владі. Активна діяльність Антонія щодо ремонту церков, їх електрифікації і газифікації викликала невдоволення з боку голови районної комісії сприяння Калинівському райвиконкомом Міхєєвої Т.Л. У доповідній записці від 6 вересня 1983 р. на ім'я уповноваженого Ради по Вінницькій області В. Коверського і Калинівському райкому Компартії України вона скаржиться, що священник Філіалко В.І. (так в записці Міхєєвої Т.Л.) після прибуття в Калинівський район розгорнув бурхливу діяльність щодо збору коштів і проведення ремонтів церковних приміщень в м. Калинівка в с. Піскове. Тут варто відзначити, що в той час, в зв'язку з новою антицерковною компанією, заборонялося без дозволу вищестоящих виконавчих структур проводити будь-які ремонти, хресні ходи, відправи на кладовищах, оновлювати іконостаси, купувати нове церковне начиння тощо. Зрозуміло, що така поведінка нового благочинного не сподобалась голові районної комісії і вона неодноразово вказувала на це священнику особисто, прямо забороняла йому вмішуватись в господарську діяльність релігійних общин, не підбивати людей на збір коштів для необхідних робіт, як-от газифікації церкви в Калинівці. На реагування настоятеля храму, що у приміщенні велика сирість, віруючі восени, зимою, ранньою весною мерзнуть, простуджуються, хворіють, а водночас і він, Міхєєва Т.Л. зуміла тільки цинічно порадити тепліше одягатися. А до села Пікове священник запросив людей з Вінниці і ті підключили електроенергію до церкви і знову без дозволу властей. До прибуття в район цього благочинного, доповідала голова районної комісії, віруючі цих та інших населених пунктів ніколи не скаржились на такі речі, ніяких масових виступів і вимог не спостерігалось. В кінці доповідної записки Міхєєва Т.Л. просила вплинути на таку «активність» благочинного і припинити його намагання допомогти віруючим щодо необхідних справ в релігійній общині [2, с.39-41].

Як бачимо, районній владі не до душі прийшовся такий ініціативний священнослужитель і єпископу Агафангелу прийшлося після відповідних владних вказівок звільнити Антонія указами № 464, 465, 466 від 7 вересня 1983 р. від обов'язків благочинного і настоятеля храмів у м. Калинівка і в с. Пікове. Указом № 471 від 8 вересня 1983 р. ігумен Антоній був призначений настоятелем Свято-Успенської церкви с. Жданове Шаргородського району Вінницької єпархії. Цим же указом йому доручалось обслуговувати Різдва-Богородичну церкву с. Юхимівка цього ж району. Однак вже у грудні 1983 р. це доручення було скасоване. З цього ж місяця священник був переведений настоятелем Свято-Успенської церкви в с. Слобідка Мурафська Шаргородського району. У 1985 р. до Великоднього свята Святійшим Патріархом Піменом ігумен Антоній був удостоєний сану архімандрита, а указом архієпископа Агафангела № 549 від 14 листопада 1986 р. був призначений благочинним II округу Вінницької єпархії, до складу якого

ввійшли храми Гайсинського, Ільїнецького, Оратівського, Немирівського і Тульчинського районів [2, с.42-44].

В січні 1989 р. архімандрит Антоній приїздить на Хмельниччину, оскільки указом архієпископа Агафангела № 14 від 9 січня 1989 р. був призначений на посаду секретаря Хмельницького єпархіального управління, благочинним першого округу Хмельницької єпархії і настоятелем Свято-Різдво-Богородичного кафедрального собору. У той час не було великого собору, який міг би стати кафедрою для Хмельницької єпархії. І тут у повній мірі розкривається талант Владики, талант як пастиря і зодчого. Адже той переломний і доволі важкий час для православних хмельничан ознаменувався будівництвом нового Свято-Покровського кафедрального собору по вулиці Володимирській.

У 1989 році було не так просто отримати дозвіл на будівництво великого храму, але наполегливість, дипломатичний такт і толерантність майбутнього Архієрея дозволили зробити неможливе. Влада хоча і дозволила будувати, але всіляко ставала на заваді цього будівництва. Архімандрит Антоній особисто очолив будівництво церковної споруди на місці маленької Свято-Покровської каплички. Змінивши священницькі ризи на кирзові чоботи і фуфайку, пастир з ранку до вечора трудився на будівництві, своєю безпосередньою участю і наполегливою працею наближаючи радісний момент освячення нового православного собору, що й відбулося на початку 1992 р.

У характеристиці уповноваженого Ради у справах релігій по Хмельницькій області Д. П. Яценка від 22 березня 1989 р. на секретаря єпархії Фіалко Василя Івановича (архімандрита Антонія) було зазначено, що він володіє адміністративними навиками, вірно розуміє місце і роль церкви в державі і суспільстві, вміє розумно поєднувати їх інтереси, активно займається добродійною діяльністю віруючих церков обласного центру, за характером витриманий, спокійний, скептично сприймає спроби окремих священнослужителів возвеличувати його персону, до рекомендацій працівників апарату уповноваженого Ради у справах релігій прислуховується і робить правильні висновки. Як підкреслив Д.П. Яценко, при позитивному вирішенні питання про відновлення Хмельницької єпархії і призначенні Фіалко В.І. її керуючим він з цими обов'язками цілком справиться [2, с.12].

В 1990 р. рішенням Священного Синоду Хмельницька єпархія була виділена у самостійну, її очолив єпископ Ніфонт, а архімандрит Антоній переводиться у клір Харківської єпархії. Більшість віруючих-хмельничан були незадоволені таким рішенням, адже вони бачили, як він взявся за відродження православ'я в обласному центрі, як за його безпосередньої участі в центральній частині міста виростає кафедральний православний собор і тому у своїх зверненнях до священноначалія уклінно просили по-

вернути такого пастиря на Хмельниччину. Молитви і прохання віруючих були почуті. У 1992 р. новим Предстоятелем Української Православної Церкви став наш земляк Блаженніший Митрополит Володимир, а архімандрит Антоній стає єпископом Переяслав-Хмельницьким і був призначений вікарієм Київської єпархії. Водночас Священний Синод УПЦ призначає його вікарієм Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Володимира (Сабодана), який, як вже зазначалось, був родом з с. Марківці Летичівського району Хмельницької області [3, с.2-4].

Наступного року, 22 червня 1993 р., історичним рішенням Священного Синоду УПЦ Хмельницька єпархія розділяється на дві самостійні: Кам'янець-Подільську та Хмельницьку. Керуючим Хмельницькою єпархією було призначено Преосвященнішого Антонія з титулом «Хмельницький і Шепетівський». Тоді у склад Хмельницької єпархії входили 15 благочинницьких округів, що обіймали територію 13 адміністративних районів Хмельницької області та м. Хмельницький. На момент розділення Хмельницька єпархія нараховували 134 священнослужителя і 215 діючих парафій [4].

Щоденні труди єпископа Антонія на ниві відродження духовності полян стали приносити свої плоди. Починаючи з 1993 р. Хмельницька єпархія за кількістю релігійних громад зросла удвічі і стала однією з найбільших православних єпархій України. Станом на початок 2006 р. (року 60-річчя владики Антонія) кількість релігійних громад склала 555, у стадії будівництва знаходилося 145 храмів, було відроджено три та засновано два нових монастирі [3, с.5].

У 1995 р. в Україні і на Поділлі широко відзначалося 200-річчя заснування Подільської єпархії. В урочистостях взяв участь Блаженніший Володимир, Митрополит Київський і всієї України, Предстоятель Української Православної Церкви, низка архієреїв з усієї України, представники владних структур різних рівнів, громадських організацій, республіканських та місцевих засобів масової інформації, церковні хори, колективи художньої самодіяльності міст і районів краю. Основні ювілейні заходи проходили в Кам'янці-Подільському і Хмельницькому. При безпосередній участі митрополита Володимира і владики Антонія на площі Героїв Сталінграду обласного центру було закладено перший камінь у будівництво нового кафедрального Свято-Миколаївського собору [6, с.1-3].

В ці ж роки строгість і справедливість, чуйність і сумління, знання та духовний досвід архіпастиря завоювали любов, повагу і шану не тільки у віруючих єпархії, а й в Священноначалія. Враховуючи це, Блаженніший Володимир у 1999 р. возводить єпископа Антонія у сан архієпископа, а в травні 2007 р. в Свято-Успенській Києво-Печерській Лаврі, в день святкування 15-річчя Архієрейського собору в Харкові, на якому митрополита

Володимира було обрано Предстоятелем Української Православної Церкви, беручи до уваги церковні заслуги та ревнісне служіння Святій Церкві, владика Антоній був возведений у високий сан митрополита.

В Указі від 21 травня 2007 р. Митрополита Київського і всієї України, Предстоятеля Української Православної Церкви, Блаженнішого Володимира було зазначено: «З нагоди святкування 15-річчя Архієрейського Харківського собору (1-3 червня 1992 р.) Української Православної Церкви, знаходжу можливим з нагоди цієї пам'ятної дати, беручи до уваги Вашу невтомну працю у справі успішного розвитку Хмельницької єпархії, та у зв'язку з 60-літнім ювілеєм, за молитов святих Подільської землі, піднести Ваше Високопреосвященство до високого церковного сану МИТРОПОЛИТА» [7, с.5].

Відразу після приїзду Високопреосвященнішого Митрополита Антонія в кафедральному соборі міста Хмельницького було відправлено подячний молебень за дарований Богом благодатний дар. Дорогою, встеленою прекрасними квітами, пройшов Владика до храму. Тут парафіяни зустріли його пишним короваем, а юні слухачі недільної школи звернулися з теплим вітальним словом. Зразковий дитячий хор «Берегиня» школи мистецтв обласного центру привітав піснеспівом «Многії літа». На урочисту зустріч приїхали парафіяни та духовенство з усієї єпархії, а також привітати Митрополита Антонія прийшли представники обласних та міських владних структур, громадських і ветеранських організацій, засобів масової інформації [7, с.1].

Дійсно, правлячий архієрей, за покликанням душі і серця, згідно з Божою волею і обов'язками архіпастиря, постійно дбав і дбає про відродження православ'я на благословенній подільській землі, про навернення до заповідей Господніх людських душ, отруєних безвір'ям в атеїстичні радянські часи, проповідуючи Слово Боже і закликаючи віруючих до єдності, братерської любові, толерантності, до високих проявів патріотизму, особливо в сучасних умовах, коли путінська агресія привела до анексії Криму, до розпалювання ворожнечі і кровопролитної бойні на Сході України, в Донецькій і Луганській областях.

Сфера діяльності митрополита Антонія обширна і різноманітна: турбота про зміцнення православної віри, християнських морально-етичних принципів і благочестя; рукопокладання священників і чернечі постриги, призначення на місця їхнього служіння; відвідування парафій і вирішення насущних питань на місцях; переміщення церковного кліру в єпархії і за її межами; спостереження за правильністю відправ і богослужінь; клопотання перед Блаженнішим Митрополитом Володимиром про нагородження гідних кліриків і вірян відповідними церковними нагородами і їх нагородження; постійний контроль за будівництвом, реставрацією та

ремонтів храмів; освячення нових храмів, каплиць та інших культових споруд; опіка над іконописним оформленням церков і станом церковних співів і церковних хорів; направлення абітурієнтів для навчання в духовні академії, семінарії, училища і регентські класи; призначення працівників єпархіальних відомств і контроль за їх діяльністю; налагодження просвітницької, місіонерської та добродійної діяльності; робота з молоддю, військовослужбовцями, силовими структурами, громадськими організаціями; контроль за адміністративною, фінансовою та господарською діяльністю парафій і монастирів; участь в різноманітних наукових конференціях, урочистостях і заходах, виступи з лекціями і проповідями; вирішення згідно з церковними канонами питань шлюбів і розлучень; проведення засідань єпархіальної Ради тощо [8, с.10-11].

На початок 2016 р. в Хмельницькій єпархії УПЦ діє 10 благочинних округів, 290 парафій, всього сільських храмів – 262, міських – 28, 206 священослужителів, 4 монастирі, 1 скит, руко положено в 2015 р. правлячим архієреєм в священний сан 7 осіб, освячено 5 нових храмів і 2 каплиці. В єпархії також діють 67 бібліотек духовної літератури, 50 недільних шкіл, 4 громадські формування, друкується 6 церковних газет, регулярно виходить в телеэфір програма «Дзвони Православ'я», щоденна радіопрограма «Святий дня», щотижневі рубрики «Православне свято» і «Дорогою добра», направлено на навчання в духовні семінарії і регентські класи 15 абітурієнтів[12, с.1-9].

У Хмельницькій єпархії добре налагоджена просвітницька, місіонерська та благодійна діяльність. Багато сил архіпастир віддає турботі про молоде покоління. Благодійні програми, які реалізуються на базі недільних шкіл, а їх в єпархії 50, гартують православний дух підростаючого покоління і слугують оптимізації соціального клімату в цілому. Фактично недільні школи виконують функції, які допомагають підліткам, зокрема й батькам, об'єднати світське і духовне життя, допомагають душевно осмислити той невеликий життєвий досвід із християнськими чеснотами, поєднати біблійні заповіді з реаліями навколишнього світу. Тому в таких школах розвивається не тільки духовно-просвітницька, але й духовно-практична діяльність за різними напрямками: це спільна молитва і літургійні дійства, спільні екскурсійні і паломницькі поїздки, робота в гуртках і творчих студіях, відвідування духовних літературно-поетичних і музикальних вечорів, сімейні вечори і домашнє читання богословських і художніх творів.

Так, наприклад, при повному сприянні правлячого архієрея, в недільній школі при Свято-Покровському кафедральному соборі проходять заняття в п'яти дитячих групах, викладається вісім предметів: катехізис, загально-церковна історія, церковнослов'янська мова, літургіка, історія Нового

і Старого Завітів, сектознавство. Тут також проводяться засідання круглих столів і дискусійні семінари з батьками та іншими дорослими слухачами за спеціально для цієї мети розробленими програмами, зокрема, «Основи православної культури», а також програмами, складеними працівниками єпархіального відділу на основі класичного підручника «Закон Божий», схвалені архієреєм Антонієм [9, с.190-191].

В цій школі проводяться не тільки уроки Закону Божого, але й регулярні заняття з церковних піснеспівів, активно працює студія образотворчого мистецтва. Водночас вихованці недільної школи кафедрального собору вже декілька років відпочивають в дитячому православному літньому таборі відпочинку «Джерельце», який щорічно працює на базі Головчинецького жіночого монастиря у Летичівському районі. Спільно з учнями кращих недільних шкіл єпархії вихованці зазначеної школи щорічно беруть активну участь в традиційному вечорі колядок «Христос народжується – славимо Його», який проходить напередодні Різдва Христового з благословення владики Антонія. Так наприклад, у 2015 році в храмах районних центрів і в монастирях єпархії на другий і третій день святкування Різдва Христового були проведені регіональні конкурси дитячого малюнка і вечори колядок. 10 січня цього ж року в обласній філармонії була проведена виставка кращих робіт юних художників «Краса Божого світу» і традиційний добродійний вечір колядок [12, с.107-108]. А в дні різдвяних та великодніх свят такі колядки з уст вихованців кращих недільних шкіл звучать в дитячих будинках, школах-інтернатах, будинках для людей похилого віку, інших соціальних закладів. Традиційні екскурсійні та паломницькі поїздки учнів недільних шкіл здійснюються не менше чотирьох раз в рік – по храмах і монастирях Хмельницької і сусідніх єпархій [8, с.181-183].

Варто також відзначити, що при Свято – Покровському кафедральному соборі постійно функціонує центральна єпархіальна бібліотека духовної літератури «Покров», а також діють 67 парафіяльних духовних книгозбірень. Архієпископ Антоній постійно піклується про поповнення єпархіальної і парафіяльних бібліотек періодичними церковними виданнями, духовною літературою, відео-аудіо-касетами, а також CD, DWD – дисками церковної і богословської тематики тощо. Основними формами катехизаторської і освітньої діяльності у парафіях Хмельницької єпархії, окрім створення і діяльності недільних шкіл та бібліотек духовної літератури, є також відповідні бесіди перед прийняттям таїнств сповіді, причастя, хрещення, миропомазання та шлюбу. Керуючий Хмельницькою єпархією завжди закликає священнослужителів на місцях активно включатися в просвітницьку роботу, враховуючи, що роль духовної просвіти в сучасних умовах надзвичайно актуальна [12, с.167].

Важливе місце в духовно-просвітницькій діяльності єпархії займає творча робота з учнівською і студентською молоддю. Для кращої організації роботи з молоддю на парафіяльному і єпархіальному рівнях відповідним розпорядженням архієпископа Антонія в 2000 р. при єпархіальному управлінні був створений відділ по роботі з молодими людьми. Якщо в 90-х роках ХХ ст. і на початку ХХІ ст. священники на місцях і працівники єпархіального відділу зіткнулися з тим, що учнівська і студентська молодь, яка народилася у 80-ті роки і почала навчатися у перші роки незалежності, немала ніякої релігійної підготовки і легко підпадала під вплив будь-якої релігійної конфесії, особливо неорелігій і деструктивних сект, які заповнили ідеологічний простір молоді незалежної України (згадаймо хоча б «Біле братство»). Тому спілкуючись з учнями загальноосвітніх шкіл, профтехучилищ, студентами коледжів і вузів, священники намагалися враховувати вищевказаний чинник, шукали нестандартні, інноваційні підходи до душ і сердець підлітків, юнаків і юнок, владика Антоній взяв цю справу під особистий контроль, постійно наголошував, що працівники відповідного єпархіального відділу і священнослужителі повинні володіти педагогічним даром, знати психологію сучасної молоді, вести чесний і моральний спосіб життя (адже будь-яку фальш і непорядність молоді люди відчують відразу), мати навички місіонера [9, с.244-252]. Архієрей поставив перед працівниками відділу завдання оволодіти сучасною методикою такої духовної роботи, створити відповідні методичні рекомендації і направити їх на місця, у парафії. З цією метою він благословив відкриття єпархіального інтернет-сайту з цих та інших питань та проблем роботи з молоддю. Особливу увагу було звернуто на те, що тогочасні засоби масової інформації, особливо комерційні кабельні канали телебачення, що заповнили ефірний простір держави, намагалися відвернути молодь від реальності і кинути їх у жорстокий і нищий світ голлівудської мас-продукції, в ілюзорну атмосферу примітивних ток-шоу, бойовиків, еротики і страху, пропаганду містицизму, окультизму, псевдоастрологічних прогнозів, жадоби наживи і примітивних сексуальних інстинктів [10, с.19-32, 39-51].

Враховуючи вищевикладене, працівники відділу у справах молоді здійснювали свою діяльність в таких напрямках:

- організація місіонерської роботи серед молоді;
- залучення молоді до соціального служіння Церкви;
- узагальнення і поширення досвіду православного молодіжного руху на всіх рівнях єпархіального життя;
- підтримка православного сімейного виховання;
- організація різноманітних форм спілкування православної молоді;
- створення інформаційного простору для цієї молодіжної категорії;
- організація виховної роботи, дозвілля і екскурсій;

- підготовка педагогів для діяльності щодо духовно-морального і патріотичного виховання підлітків і юнаків;

- надання допомоги громадським організаціям в організації виховної роботи серед молоді в дусі християнських духовно-моральних цінностей [12, с.168-169].

Серед найбільш важливих форм роботи з молоддю, що реалізуються в єпархії і підтримуються правлячим архієреєм є: регулярні тематичні зустрічі; заняття з вивчення Святого Писання; соціальне служіння; волонтерство; місіонерство; паломницькі поїздки, екскурсії, турпоходи; проведення соціально значущих акцій (проти абортів, алкоголізму, наркозалежності, на підтримку сімейних цінностей тощо) [12, с.170].

При єпархіальному відділі активно діють «Батьківський комітет «Покрова», музей «Православне Поділля», клуб «Господарочка», тощо.

Практична діяльність священників у навчальних закладах обласного центру, особливо в гуманітарно-педагогічній академії, академії по підготовці прикордонників, низці загальноосвітніх шкіл показала, що найбільш дієвим засобом проти такої навали псевдокультури є прагнення учнівської і студентської молоді до спілкування і об'єднання в різноманітні громадські формування. Так, наприклад, на початку ХХІ ст. в гуманітарно-педагогічному інституті (тепер академія) викладачами вузу була організована робота по створенню громади характерного козацтва, а працівники єпархіального відділу по роботі з молоддю не тільки благословляли молодих козаків на добродійну роботу, але й брали участь у прийомі нових членів, займалися духовною просвітою студентської молоді, залучали їх до православного молодіжного служіння щодо допомоги ветеранам війни, інвалідам, дітям-сиротам, людям похилого віку тощо.

В останні роки в гуманітарно-педагогічній академії з ініціативи декана факультету початкової освіти і філології депутата обласної ради І. Яшук і при підтримці ректора І.Шоробури розгорнувся волонтерський студентський рух щодо різноманітної громадської діяльності і започаткування соціальних програм для допомоги незахищеним верствам населення, особливо інвалідам, самотнім ветеранам війни та праці, дітям-сиротам та іншим категоріям обездолених людей. Зрозуміло, що діяльність студентів-волонтерів знайшла повну підтримку священників і благословення правлячого архієпископа.

Протягом останнього періоду єпархіальний відділ по роботі з молоддю проводить акцію «Авто милосердя», в рамках якої в суботу і неділі безкоштовно підвозились в Георгієвський храм на богослужіння обездолені люди, тут також був облаштований пункт допомоги переселенцям з Криму і Сходу України. Працює в єпархії й молодіжний центр «Фавор», члени якого займались волонтерською допомогою в дитячих лікарнях, проводили заняття в недільних школах, займались репетиторством [8, с.196].

Виступаючи в засобах масової інформації, владика Антоній наголошував, що церква і батьківська громадськість, працівники навчальних закладів, представники молодіжних громадських формувань повинні об'єднатись у боротьбі за душі і серця молодих людей, а введення курсу релігієзнавства або історії релігій тільки допоможе у духовному вихованні підростаючого покоління [10, с.100-109, 123-132].

Для активізації роботи по відродженню православної сім'ї, а також з метою сприяння християнському вихованню дітей, з благословення владика Антонія, в єпархіальному управлінні було створено відділ у справах сім'ї. Діяльність нового відділу тісно пов'язана з роботою інших підрозділів єпархіального управління, особливо з відділами по роботі з молоддю, катехітичним і освітнім, місіонерським і добродійним. Проекти відділу реалізовувались з участю духовенства єпархії, активних православних мирян і представників світських організацій та приватних осіб, які поділяють православні погляди на сім'ю, навчання і виховання підростаючого покоління, допомагають формувати у молоді відповідальне ставлення до сім'ї і виховання дітей, популяризацію традиційних сімейних цінностей в суспільстві [10, с.191-199].

Так, наприклад, у 2015 р. цей відділ надавав перевагу таким пріоритетним напрямкам:

- організація постійно діючих батьківських всеобучів у парафіях, постійна методична і практична допомога в їх проведенні;
- створення Центрів сімейного дозвілля в благочинних і при єпархії, налагодження тісної співпраці з інформаційною службою в цьому напрямі, організація в таких центрах і парафіях заходів, присвячених Міжнародному дню сім'ї, Дню матері, Міжнародному дню захисту дітей, Дням молоді, студентів, Святого Миколая тощо;
- сформувати волонтерські групи щодо роботи з дітьми і малозабезпеченими сім'ями;
- посилити соціальну активність православних батьків і педагогів в єпархії;
- брати участь в проведенні і організації конференцій, круглих столів, тематичних заходів з проблеми материнства, сім'ї та молоді;
- всебічно сприяти висвітленню цієї проблематики в засобах масової інформації, активно співробітничати з регіональними органами освіти [12, с.180-182].

Під постійною опікою митрополита Хмельницького і Старокостянтинівського є місіонерська і добродійна робота в єпархії. Ще в 1996 р., з благословення Антонія, тут був створений відділ з добродійності і соціального служіння. З роками його функції тільки розширювались і нині, у відповідності з базовим документом – Основами соціальної концепції

Православної Церкви, в єпархії організувалось і організується багато різноманітних акцій, метою яких було і є надання практичної допомоги неблагонадійним сім'ям, дитячим будинкам і інтернатам, організаціям і спілкам ветеранів та інвалідів, наданням допомоги військовослужбовцям зони АТО, переселенцям і мирному населенню східних областей. З цією метою єпархіальне управління активно співробітничало з добродійним фондом «Центр Добриня», що знаходиться в обласному центрі і проводить збір різних засобів та організує закупівлю всього необхідного для Української Армії і мирного населення Донецької та Луганської областей. З благословення владики Антонія в Свято-Покровському кафедральному соборі, в інших храмах і соціальних установах, розташованих на території єпархії (дитячих будинках, школах-інтернатах, лікарнях, спецшколах, будинках для людей похилого віку), не тільки роздавались подарунки, а також проводились театралізовані вистави, цікаві конкурси і веселі ігри тощо. Монастирі і парафії організували добродійні обіди. Єпархіальним відділом з місіонерства і благодійності спільно з Православним братством Антонія і Феодосія Києво-Печерських регулярно надавались раніше і нині надається значна матеріальна допомога спілці сліпих м. Хмельницького (УТОС), громадській організації «Союз – Чорнобиль України», обласній і міській організації ветеранів та інвалідів війни, фонду інвалідів «Доброта», міській спілці жінок-інвалідів, обласній психіатричній лікарні № 1, міського центру реабілітації і тимчасового проживання, молодих інвалідів «Сімейний затишок», міському дитячому будинку, спеціалізованій школі № 32 для дітей з інтелектуальною відсталістю м. Хмельницького, на лікування приватним особам і фінансова допомога багатодітним сім'ям, відділенням гематології і нефрології обласної дитячої лікарні тощо. Також організувались добродійні обіди в день пам'яті Антонія Печерського, свят Покрови Пресвятої Богородиці, Георгія Побідоносця, Масляної, храмових свят тощо [8, с.134-136].

В 1996 р. владику Антоній благословив створення відділу місіонерської діяльності в складі єпархіального управління. З його ініціативи було організовано координаційний центр для розробки методичних рекомендацій щодо місіонерської роботи в єпархії і парафіях, узагальнення досвіду цієї діяльності з врахуванням місцевих релігійних і культурних особливостей, соціального статусу віруючих, суспільної та політичної ситуації.

Важливе місце в цій роботі займають такі напрямки місіонерської діяльності:

- виховна місія, спрямована на підготовку людей до святого хрещення, до навернення вже хрещених вірян до повноцінного церковного життя через регулярне відвідування храмів, сповіді, причастя, шлюбів, хрестин, вивчення азів православ'я тощо;

- апологетична місія, суть якої полягала в роз'ясненні істин Православ'я в порівнянні з іншими релігійними конфесіями, єретичними і сектантськими вченнями;

- інформаційна місія: освоєння інформаційного простору через телерадіопередачі, інтернет-ресурси, друковані засоби масової інформації, пропаганда духовної літератури через духовні бібліотеки, недільні школи, проведення різноманітних інформаційно-виховних заходів проти насилля, терористичного екстремізму та етноконфесійних конфліктів, запровадження принципів толерантності, віротерпимості, свободи совісті і віросповідання тощо;

- в зв'язку з путінською агресією в Криму і на Сході України особливо актуальною стала місія примирення, допомоги людям і військовослужбовцям в зоні АТО, переселенцям згідно з принципом Божественної любові, мирного співіснування різних вір і різних ідеологій заради переборення військового конфлікту, заради досягнення громадянського миру і спокою в державі. Як твердить в таких випадках митрополит Антоній: «Справжня любов до Батьківщини починається з любові до Бога і людей», «Все, чого бажаєте, щоб вам робили люди, так і ви робіть їм, – бо в цьому є закон і пророки» [9, с.276-284].

В 2015 р. єпархіальне управління плідно співробітничало з благодійним фондом «Центр Добриня», що знаходиться в обласному центрі і проводить збір коштів та організовує закупівлю всього необхідного для підтримки Збройних Сил України і мирного населення в зоні проведення антитерористичної операції.

Для цього священнослужителями єпархії було зібрано більше 100 тон продуктів харчування, а також були закуплені бронезилети, теплий одяг, предмети особистої гігієни. Необхідно також зазначити, що духівництвом і парафіянами єпархії постійно здавалась кров для поранених в госпіталі обласного центру [12, с.134].

Значна робота проводиться єпархіальним управлінням під керівництвом митрополита Антонія щодо розширення зв'язків з військовими частинами, медичними установами, силовими структурами, виправними колоніями. За останні роки при активній допомозі і участі Блаженнішого Володимира і Високопреосвященного Антонія, у чотирьох виправних установах на території Хмельницької області побудовані і освячені православні храми, за якими закріплені священнослужителі, котрі регулярно проводять богослужіння, сповідають засуджених, проводять повчальні бесіди. Варто зазначити, що 29 травня 2014 р. владика Антоній освятив закладку нового православного храму в честь Преподобного Нестора Літописця на території навчального центру Держдепартаменту з питань виконання покарань в с. Давидківці Хмельницького району, який вже до

кінця 2015 р. був освячений і розпочав свою духовну діяльність. Окрім цього продовжує свою роботу Асоціація тюремного служіння і опікунська Рада, до складу якої входять митрополит Антоній і три священники, які окормляють деякі виправні колонії. До місії тюремного служіння залучались цивільні і військові співробітники цих установ (юристи, лікарі, психологи, педагоги, вихователі, соціальні працівники), які також потребують духовної підтримки і допомоги. Керуючий Хмельницькою єпархією посилав засудженим привітання з різними державними і церковними святами, особисто благословляв проведення обласних виставок художніх робіт, обласних спортивних змагань по міні-футболу, волейболу, легкій атлетичі і гирьовому спорту серед ув'язнених колоній [10, с.149-155].

В обов'язки священнослужителів, членів єпархіального відділу щодо взаємодії з силовими структурами, які співробітничать із військовими частинами входило, надання необхідної допомоги командирам і армійцям з низки пастирських, релігійних і військово-патріотичних проєктів та програм. Активно працювали клірики з командирами і курсантами Національної академії прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, вітаючи їх з різними святами. Тут також продовжувалось викладання факультативного курсу «Основи християнської моралі», в ході якого курсанти всіх чотирьох факультетів щодня вивчали важливі для формування кожної особистості істини православної віри. В церкві-каплиці «Святого воїнства», що знаходиться на території академії, постійно здійснювались богослужіння і таїнства сповіді та причастя [12, с.194].

У військових частинах працівники єпархіального управління, з благословення архіпастиря, брали участь в різноманітних заходах історико-патріотичного і релігійно-морального напрямку: в урочистостях, присвячених Дню Збройних Сил України, Дню звільнення України і Хмельниччини від німецько-фашистських загарбників, Дню Перемоги тощо. Священнослужителі всіляко сприяли підвищенню престижу військової служби, забезпеченню конституційних прав військовослужбовців щодо свободи совісті і свободи віросповідання, сприяли використанню багатого духовного потенціалу православної церкви з метою духовно-морального виховання армійців, забезпеченню стабільного психологічного стану військових колективів для виконання бойових і спеціальних завдань, особливо в нинішніх умовах, коли йде неоголошена війна на Сході України.

Протягом 1914-1916 років обласний військомат в період осінніх і весняних призовів, а також в ході чергових мобілізацій постійно звертався до керівництва єпархії з відповідними письмовими зверненнями для централізованого призначення священників, які благословляють молодь на військову службу або в зону АТО. Ці священники також брали і беруть участь в урочистостях під час прийняття військової присяги в різних військових

частинах, розташованих на території Хмельницької єпархії. В багатьох випадках митрополит Антоній, благословляючи і підтримуючи душпастирську роботу в армійських підрозділах, особисто відвідував військові частини, проводив бесіди з командирами, офіцерами і солдатами, а також із допоміжним персоналом [12, с.194-195].

Необхідно зазначити, що єпархіальне управління, особисто владика Антоній постійно підтримують зв'язки з керівництвом, офіцерами і рядовим складом управління МВС у Хмельницькій області, обласний управлінь СБУ і ДСНС, низки інших державних установ. Священнослужителі єпархії також постійно опікуються громадськими і ветеранськими організаціями, пов'язаних із силовими структурами: спілкою ветеранів Афганістану, спілками ветеранів та інвалідів війни, різних козачих формувань, організації «Союз – Чорнобиль України», ветеранів УМВС і СБУ тощо [12, с.191-204].

Розпорядженням керуючого Хмельницькою єпархією митрополитом Антонієм № 12 від 22 червня 2-11 р. було створено єпархіальний відділ з питань співробітництва з медичними закладами. Діяльність відділу протягом останнього часу спрямовувалась в таких напрямках:

- допомога і підтримка діяльності храмів, каплиць та молитовних кімнат у медичних навчальних закладах, в лікарнях, диспансерах та інших лікувальних установах;
- духовна підтримка хворих і опіка над ними;
- організація спеціальних богослужінь для сліпих громадян;
- підготовка та за діяння нових церковно-медичних програм, спрямованих на формування християнського світогляду медпрацівників, їх духовно-моральне виховання і підтримка в процесі професійного становлення і практичної діяльності;
- мотивація людей до здорового способу життя;
- проведення різноманітних наукових заходів щодо зазначеної проблеми, участь в профілактиці, лікуванні і реабілітації алкозалежних та інших форм залежності.

Нині в єпархії функціонує три лікарняних храми-каплиці – на територіях обласного протитуберкульозного диспансеру, Віньковецької і Ярмолинецької районних лікарень, декілька молитовних кімнат в медзакладах на території єпархії [12, с.185-186].

Згідно з постановою Священного Синоду УПЦ від 20.01.2014 р. (журнал №31), з благословення владики Антонія, 3 березня 2004 р. при єпархіальному відділі катехізації і освіти був створений обласний осередок Всеукраїнського Православного Педагогічного товариства, членом якої стали викладачі вузів і шкіл, тренери спортивних організацій, працівники соціальної і культурної сфер. Основною сферою діяльності товариства

стало сприяння викладанню православних дисциплін в світських навчальних закладах, проведення лекцій, семінарів, круглих столів в обласному інституті післядипломної освіти педагогічних працівників. Важливе місце в діяльності товариства займає поширення педагогічних напрацювань православних учених, педагогів в сфері навчання і виховання підростаючого покоління, участь в культурологічних і просвітницьких заходах, організація і проведення наукових зібрань різних рівнів, сприяння державним і приватним вишам в науковій і методичній роботі. Яскравим прикладом такої ефективної діяльності є створення кафедри українського православ'я і теології в Хмельницькому інституті МАУП, яку очолив О. А. Дацюк – секретар Хмельницької єпархії УПЦ, кандидат богословських наук. Серед низки різноманітних заходів варто зазначити проведення Всеукраїнських науково-практичних конференцій «Історія, культура і освіта: християнський вимір», які вже традиційно з 2008 року проходять на базі Хмельницького інституту МАУП, науково-дискусійних семінарів «Психологія подружніх пар», «В пошуках життєвої гармонії», «Формування патріотизму і національної ідентичності особистості в сучасних умовах», «Волонтерський рух в сучасному суспільстві», «Українська мова і нація: перспективи розвитку в період глобалізації цих процесів в Україні», «Репродуктивне здоров'я людини» тощо, проведених спільно з науковцями низки вузів обласного центру. Члени товариства також сприяли поширенню інформації серед віруючих і громадян краю щодо того, що згідно із Законом України «Про освіту» з 1-го по 11-й класи в середніх навчальних закладах, за вимогою батьків, може бути введений морально-виховний курс «Біблійна історія і християнська етика». Більшість таких заходів проходили з благословіння або із безпосередньою участю керуючого Хмельницькою єпархією, кандидата богословських наук владики Антонія [8, с.175-179].

В 2005 р. правлячим архієреєм було створено паломницький відділ при єпархіяльному управлінні, члени якого займаються організацією поїздок вірян до Святих місць (Єрусалим, Афон, Почаїв, Києво-Печерська Лавра, Святогорська Лавра, інші відомі монастирі України і краю) для молитви і поклоніння мощам угодників, чудотворним іконам і до інших святинь. За 10 років діяльності відділу було розроблено багато нових паломницьких маршрутів, а загальна кількість осіб, які здійснили такі поїздки тільки в 2015 р. склала біля однієї тисячі людей [12, с.187-190].

В 1999 р., з благословіння архіпастиря, при єпархіяльному управлінні було створено Православне братство Антонія і Феодосія Києво-Печерських, члени якого з тих пір займаються активною добродійною діяльністю. Їх можна зустріти в дитячих будинках, інтернатах, лікарнях, навчальних закладах, виправних установах, в багатодітних сім'ях, серед ді-

тей-інвалідів, ветеранів війни та праці, у військових госпіталях тощо [12, с.126-129].

З ініціативи митрополита Антонія в єпархії запрацювали духовно-просвітницькі центри. До 2007 р., до поділу єпархій, такий центр було відкрито в м. Нетішин, а дещо пізніше в Георгіївському храмі м. Хмельницького, а також створені молодіжний і дитячий духовні центри УПЦ в обласному центрі і у Віньківцях. Молодіжний центр УПЦ в м. Хмельницькому водночас виконує функції православного музею Хмельниччини, тут часто бувають учні та студенти навчальних закладів міста, віруючі різних поколінь, науковці і краєзнавці, які беруть активну участь в організації і проведенні різноманітних виховних заходів, а настоятель Георгіївського храму отець Олександр двічі на тиждень проводить з молоддю міста і районів бесіди на релігійні та морально- етичні теми. Цьому ж сприяє й авторська духовна програма о. Олександра на ТРК «Поділля-центр» та інших телеканалах обласного центру.

В інших духовно-просвітницьких центрах організовані класи духовно-релігійного і культурологічного спрямування, в яких учнівська молодь пізнає ази православ'я, займається піснеспівами, художньою творчістю, проводить цікаві виховні заходи до церковних і народних свят тощо.

Високопреосвященнійший митрополит Антоній, турбуючись про життя кожної парафії, опікується також і господарськими справами єпархії. Так, за дуже короткий термін, на території єпархії виріс прекрасний будинок, в якому розмістилися єпархіальне управління, швейна майстерня, редакція єпархіальної газети, нова оздоблена ризниця кафедрального собору. Невтомною працею Владика була відремонтована підпірна стіна з північної сторони храму, сходи храму, проведені ремонти у всіх приміщеннях єпархії, закінчено благоустрій її території. Однак більше всього серцем Владика вболіває за чернече життя в єпархії, тому що розуміє, що без монастирів неможливе повноцінне духовне життя. З давніх часів на Подільській землі горіли лампади чернечого життя. Монастирі були розсадниками освіти, центрами формування культурно-релігійної та національної свідомості народу, займалися добродійною діяльністю, ставали прихистком під час нападів ворогів. В їх стінах велись літописи і хронології, друкувалась богослужбова та інша література.

Так, у 1995 році неймовірними зусиллями вдалося відродити першу чернечу обитель – Свято-Різдво-Богородичний чоловічий монастир в с. Городище Шепетівського округу, відвоювавши у влади перший монастирський корпус. Давня обитель, заснована ще у 16 сторіччі, у 1964 році була закрита, а на її території облаштували лікарню для душевнохворих. Знадобилося десять років боротьби, безперервних звернень в усі інстанції, щоб у повному обсязі всі приміщення були передані законному власнику

– Православній Церкві. Нині цей монастир знаходиться в межах Шепетівської єпархії УПЦ.

Наступний 1996 рік ознаменувався відродженням ще одної святині єпархії – Свято-Преображенського жіночого монастиря с. Головчинці Лещинського округу. Це живописне місце з величавими храмами на березі Південного Бугу упродовж чотирьох століть духовно збагачувало паломників, але і цей монастир не став виключенням у роки тотального знищення духовності – на його території облаштували школу-інтернат для дітей з порушенням психіки та дітей-сиріт.

За радянської доби монастир зазнав значних руйнацій та завдячуючи його Блаженству Митрополиту Володимирі, Предстоятелю нашої Церкви та Митрополиту Антонію святиня сьогодні постала у всій своїй величі. Вона є духовною колискою нашого Предстоятеля, саме тут, за словами його Блаженства, він прийняв Святе Хрещення і почалося його духовне формування. Нині тут діють котельня, артезіанська скважина, проскурня, облаштовано гаражі, збудовані корівники та інші господарські споруди для утримання худоби і птиці, приміщення для зберігання сіна і зерна, льох для зберігання овочів і фруктів, є також пасажирський мікроавтобус, орендується 12 гектарів землі. Тут відремонтована і облаштована богодільня, паломницький готель на 50 місць, працює офтальмологічний кабінет, побудована нова купальня біля цілющого джерела і красива каплиця. Щороку, 25 червня, на свято Святого Онуфрія, збираються сотні віруючих, майже кожний раз при житті в цей день очолював богослужіння Предстоятель Української Православної Церкви Блаженніший Володимир, який в один з приїздів подарував монастирю ікону святого Миколи Чудотворця із часткою мощів цього Спасителя [8, с.11,63].

В 2015 р. в монастирі було продовжено будівництво Свято-Троїцького храму, келій і нової трапезної, а також велись ремонтні роботи в келіях і облагороджувалась територія чернечої обителі. Дякуючи підсобному господарству, монастир не тільки повністю забезпечує себе всім необхідним, а й проводить значну добродійну діяльність. Нині в монастирі несуть послуг 27 насельниць: 1 ігуменя, 1 схимниця, 9 монахинь, 12 інокінь, 4 послушниці, а в скиті в с. Марківці – 3 послушниці і один священнослужитель [12, с.110-113].

За активним сприянням Владики Антонія започатковане чернече життя у двох нових монастирях: Святої Праведної Анни у м. Славута, який відійшов у підпорядкування Шепетівської єпархії та Живописне джерело у селі Завалійки Волочиського району. В останній обителі налагоджується повноцінне чернече життя: збудований храм, корпус, ведеться господарство. Обитель сьогодні стала улюбленим місцем паломництва для багатьох мешканців краю і України [12, с.118-119].

Митрополит Антоній постійно відвідує Завалійки, допомагає в організації і веденні господарських справ та повноцінного монаршого життя. Так, наприклад, 24 березня 2015 р. він здійснив монарший постриг – дві послушниці були одягнені в рясофор, а дві інокіні прийняли повний ангельський чин. А 17 квітня 2015 р. владики Антоній традиційно провів урочисте Богослужіння в цій чернечій обителі, де в цей день відзначається престольне свято в честь ікони Божої Матері «Живоносне джерело». Протягом 2015 р. в монастирі продовжувався розпис Свято-Троїцького храму, велись роботи по облаштуванню богодільні, ремонтувався Свято-Михайлівський храм, продовжувалось будівництво другого сестринського корпусу і нової монастирської трапезної. Нині в чернечій обителі проживає 12 насельниць: 1 ігуменя, 4 монахині, 3 інокіні і 4 послушниці [12, с.119].

Нині у віданні єпархії знаходиться й Свято-Хресто-Воздвиженський чоловічий монастир у м. Старокостянтинові. Ця чернеча обитель була збудована князем Костянтином Острозьким у 1570 р. і проіснувала до 1608 р. як православний монастир. Однак після смерті князя його син Іван прийняв католицьку віру і передав будівлі монахам-домініканцям, які володіли ним до 1832 р. і тільки в 1853 р. церква була відремонтована і освячена як православний Хресто-Воздвиженський собор. В радянські часи собор був закритий, а в приміщеннях монастиря були розміщені різні державні установи, зокрема й райвідділ міліції. Тільки після семирічної боротьби владики Антонія за його повернення, у 2004 р. Державний комітет України у справах релігій розпорядженням № 68 від 29 грудня 2004 р. зареєстрував Статут Старокостянтинівського чоловічого монастиря (Свідоцтво № 85 від 29.12.2004 р.). Зараз тут ведуться реставраційні роботи, однак вже декілька років 27 вересня щорічно в свято Воздвиження Чесного і Животворного Хреста Господнього під відкритим небом, на руїнах храму тисячі віруючих брали і беруть участь в Божественній Літургії, яку проводить митрополит Антоній і здійснюється хресна хода вулицями міста, яку також традиційно очолює Митрополит Хмельницький і Старокостянтинівський [8, с.125-127]. Нині в монастирі проживає 16 насельників: 1 ігумен, 1 ієромонах, 1 диякон і 13 послушників [12, с.115].

Ще один чоловічий монастир розташований в с. Велика Калинівка Хмельницького району. Заснував цю чернечу обитель нині покійний монах Іов (Григоренко), який мав дар лікувати душевні і тілесні недуги молитвою і цілющими відварами з лікарських рослин. Через його домівку і цілющі відвари пройшли сотні, а то й тисячі людей з усіх куточків Хмельниччини. Частина з них допомагала Іову будувати храм в честь Різдва Іоанна Предтечі, який він почав споруджувати за свої кошти. Коли храм був освячений деякий час цей скит був у віданні Свято-Троїцького Корецького Ставропігального монастиря. У 2001 р. від був переданий до юрисдик-

ції Хмельницької єпархії і після смерті 28 січня 2004 р. монаха Іова тут поселились декілька монахів і в 2008 р. тут був зареєстрований Різдово-Іоанно-Предтечинський чоловічий монастир [8, с.128-129]. У 2015 р. тут проживало 9 насельників: 2 ігумени і 7 послушників [12, с.118].

Враховуючи, що мала батьківщина покійного Блаженнішого Володимира знаходиться в межах Хмельницької єпархії (керуючий митрополит Антоній), обидва церковні ієрархи постійно дбали про розвиток парафій Летичівського району, зокрема Головчинецького жіночого монастиря з його цілющим джерелом і чудодійною іконою святого Онуфрія. На Летичівщині за цей час постало майже 20 новозбудованих і відреставрованих храмів, більшість з яких були підтримані матеріально і освячені особисто видатним земляком. В січні 2013 р. Священний Синод УПЦ ухвалив (журнал № 7), за волею Володимира, рішення про передачу вотчини в с. Марківці разом з будинком і землею Головчинецькій чернечій обителі, де було створено Свято-Михайлівський жіночий скит. При сприянні та активній допомозі владики Антонія в 2014 р. тут було побудовано новий сестринський корпус, облаштовано територію і проведено ремонт батьківської хати митрополита Володимира.

Як бачимо, нині в Хмельницькій єпархії діють чотири монастирі і один скит в яких проживають і здійснюють свою діяльність чоловічі і жіночі громади православних християн, які добровільно обрали чернечий спосіб життя заради служінню Богові. Всі ці чернечі обителі були відкриті з благословення Священного Синоду УПЦ з представлення єпархіального архієрея Антонія, під наглядом і постійною підтримкою якого вони й діють. Необхідно також зазначити, що монастирі єпархії, окрім духовної практики, надавали всіляку підтримку дитячим і спеціальним закладам: дитячим будинкам, інтернатам, дитсадкам, лікарням, людям похилого віку тощо. При обителях постійно діють добродійні трапезні, недільні школи і класи. Взагалі, монастирі – це постійна батьківська опіка митрополита Антонія. Він надає їм матеріальну допомогу – для ведення ремонтних і будівельних робіт (щорічно біля 30-40 тис. гривень), сприяння у вирішенні адміністративних і юридичних питань в місцевих владних структурах, пов'язаних з поверненням культових споруд, земельними та іншими питаннями, надання кваліфікованої інформаційної підтримки, особиста участь в богослужіннях тощо [8, с.131-132].

На наше переконання, найважливіше значення в діяльності правлячого архіпастиря Антонія, єпархіального управління, священнослужителів мала і має інформаційна сфера, бо тільки живе чи друковане слово розкриває перед людьми всю істинну велич віри в Бога, допомагає оперативно висвітлювати події церковного і світського життя в єпархії, краї, Україні і в світі. Тому у 2003 р. при єпархіальному управлінні було створено інфор-

маційний відділ (прес-службу), який є інформаційно-аналітичною структурою і функціонує під особистим керівництвом керуючого єпархією.

Прес-служба нині використовує сучасні інформаційні ресурси і технології для оперативного інформування мешканців краю і держави про події церковного життя в єпархії, для підготовки поточних новин, історичних довідок, заяв, звернень, коментарів, а також висвітлення архіпастирських служінь. Водночас постійно здійснювалось співробітництво з електронними інтернет-виданнями: Офіційним сайтом Української Православної Церкви, порталом «Православ'я в Україні», прес-службою УПЦ, надавалась інформація для публікацій в щомісячному «Віснику прес-служби УПЦ», «Церковній Православній Газеті УПЦ», для місцевих періодичних видань: 5 газет «Всім», «Подільські вісті», «Проскурів», «Сімейна газета», «Хмельниччина» тощо, телеканалів «Поділля – Центр», «Ексклюзив», «33-й», «7-й», радіостанцій «Поділля – Центр», проводового радіо обласного центру, засобів масової інформації райцентрів, які розташовані на території єпархії, інтернет-ресурсів «Хмельницький портал», «Хмельницький молодіжний портал», «Region News». Окрім цього працює офіційний сайт Хмельницької єпархії (www.fialko.org), новини на якому оновлюються декілька раз на тиждень. Періодично оновлюються постійні сторінки за підсумками річних звітів, щодо релігійного життя в благочиннях, діяльності відділів єпархіального управління, архіпастирського служіння, складу священнослужителів тощо. В єпархії також діють церковні видання «Благовіст Хмельниччини» (офіційний часопис єпархії), «Благодатний Дзвін» (Антоніни), «Православна Вінковеччина», «Духовна «Світлиця» (Деражня), «Православний Дзвіночок» (Хмельницький), інформаційний вісник «Ковчег Православ'я» (Ракове, Хмельницький). Під егідою прес-центру і з благословення митрополита Антонія діють телепрограми «Дзвони Православ'я» на ОДТРК «Поділля-Центр», «З вірою в серці» – на «33-му каналі», радіопрограми «Святий дня», «Дорогою добра» – ОДТРК «Поділля-Центр». В мережі Інтернет на новому загальноцерковному каналі «church.ua» постійно поновлюються рубрики єпархії, правлячого архієрея, кафедрального собору, монастирів і парафій [12, с.139-157].

Водночас, митрополит Антоній, керуючий Хмельницькою єпархією УПЦ, окрім щоденної діяльності на благо ввірених йому парафіян, постійно бере участь в громадських і церковних заходах держаного, єпархіального і міського масштабів, щорічно освячує 7-10 храмів і каплиць, за останні роки рукопоکлав у священнослужителі майже 200 осіб, здійснює хрещення, шлюби, похорони, освячення будинків тощо, проводить офіційні зустрічі і звертається з різними клопотаннями до народних депутатів, представників владних структур всіх рівнів – від голів сільрад до керівництва області і держави з питань, що охоплюють широкий спектр

церковного і громадського життя. Фактично його життєва дорога – це дорога добра, милосердя, духовного збагачення вірян і залучення їх до істинного служіння Господу Богу, активної миротворчої і добродійної діяльності, виховання справжніх громадян і патріотів незалежної України.

Без перебільшень, зазначали усі, хто мав нагоду спілкуватися з Владикою Антонієм, що він є людина з великою батьківською душею, яка розкривається насамперед у надзвичайній широті серця, яка охоплює тисячі людей незбагненною силою любові. Важко навіть передати усе розмаїття і глибину духовного світу Владики та значення його пастирської діяльності.

Владика Антоній відомий на Поділлі і як науковий діяч, оскільки постійно бере участь у науково-практичних конференціях, висвітлюючи свої прагнення до нових форм співпраці з органами державного самоврядування. Мета таких зібрань з представниками влади одна – духовне відродження подолян. Одна із резонансних подій у сфері пошуку нових форм співпраці з Державою стала організація Архіпастирем міжнародної науково-практичної конференції «Церква і Держава у служінні народові», яка проходила у м. Хмельницькому з 2 по 4 листопада 2005 р. і була приурочена до 70-ліття Предстоятеля нашої Церкви Блаженнішого Митрополита Володимира.

Турбуючись про відродження національної культури, владика Антоній започаткував добру традицію: проведення регулярних благодійних виставок майстрів декоративно-прикладного мистецтва «Благодать і натхнення», які проходять під патронатом Церкви майже кожного року в Свято-Покровському кафедральному соборі. До цієї ж сфери діяльності відноситься організація благодійних концертів духовної музики, вечорів, колядок, які проходять в приміщенні Хмельницької обласної філармонії та драматичного театру ім. М. Старицького. Через ці надзвичайно змістовні церковні дієства у вигляді різдвяних вертепів та прекрасні різдвяні колядки, Владика піднімає святковий настрій не тільки у вірян, але й у усіх жителів міста і області.

Незважаючи на велику зайнятість турботами єпархії, Преосвященніший єпископ Антоній у 1998 році захистив дисертацію на кафедрі Пастирського богослів'я по темі «Святитель Дмитрій Ростовський і його пастирство» і отримав наукову ступень кандидата богословських наук. Вибрана тема безумовно дуже корисна для сучасного духовенства, оскільки вивчення пастирського досвіду святителя Димитрія Ростовського наближає нас до спадщини святих отців, показує нам зразок справжнього самопожертвування і мудрості.

За праведні труди, за ревне служіння Богу, Церкві і народу Божому Високопреосвященніший Антоній, Митрополит Хмельницький і Старо-

костянтинівський, керуючий Хмельницькою єпархією Української Православної Церкви нагороджений багатьма орденами і медалями, почесними грамотами і подяками як вищих церковних інстанцій, так і місцевих органів влади, громадських організацій, державних закладів і установ. Так, наприклад, владика Антоній за ревне служіння Церкві Христовій нагороджений орденами: Святого Рівноапостольного князя Володимира III ст., «Різдво Христове – 2000», Преподобного Сергія Радоніжського II ст., Преподобного Серафима Саровського II ст., Святого Благовірного князя Даниїла Московського II ст., Преподобного Нестора Літописця I ст., Преподобного Агапіта Печерського I ст., Пам'ятною медаллю «1020-ліття Хрещення Русі», двома Ювілейними медалями «Харківський собор», орденами: «Козацька Честь» II ст., Архістратиґа Михаїла, та «Покрова» I ст., а також орденами і медалями Помісних Православних Церков. Українська Держава високо оцінила пастирське служіння Владики перед українським народом і за вагомий особистий внесок у відродження духовності, утвердження ідей милосердя й злагоди у суспільстві, активну миротворчу і благодійну діяльність нагородила його орденом «За заслуги» III і II ступенів, Почесною Грамотою й нагрудним знаком Верховної Ради України, Почесною Грамотою Кабінету Міністрів України, низкою грамот і подяк Хмельницької обласної адміністрації і обласної ради, районних та міських рад, адміністрацій та громадських формувань. Серед цих нагород виділяється пам'ятна відзнака ОДА «За заслуги перед Хмельниччиною», якою було нагороджено Владика Антонія під час святкування 1025-річчя хрещення Київської Русі. В день тезоіменин 23 липня 2015 р. владика був нагороджений медаллю Українського козацтва «За благодійність»

2 жовтня 2016 р. Високопреосвященнішому Митрополиту Хмельницькому і Старокостянтинівському Антонію виповнилося 70 літ. Вітаючи нашого архіпастиря із Славноліттям, низько вклоняємося йому за те, що Він – наш Духовний Отець і Учитель, чудовий Майстер Слова і Діла, Професіонал і Вірний Друг та Порадник. Хай Ваша доля, дорогий Владико, й надалі квітує весняним буйнотрав'ям, виповнюється добірним повнозерним колосом, переливається осіннім золотом і багрянцем, віддзеркалюється зимовими морозними візерунками, а чиста криниця Вашої душі ще на многії і благії літа повниться Вірою, Надією, Любов'ю, Здоров'ям, Удачею і Успіхом – одвічними берегами людського щастя. Нехай Ваша доброта, душевність, мудрість і увага до людей та їх проблем повертається Вам сторицею у Ваших духовних справах і в житті.

Джерела:

1. Поточний архів сектору релігій управління культури, національностей і релігій Хмельницької ОДА. Папка №1 «Релігійна мережа Хмельниччи-

ни, її кадрове та матеріальне забезпечення»: інформаційний звіт за 2014 р. – 92 с.

2. Особистий архів автора статті. Папка «Релігійні діячі Поділля». – 178 с.

3. Дорога життя. Покликання служити Богу і людям. До ювілею Архієпископа (біографічний нарис). – Хмельницька єпархія УПЦ. – 26 с.

4. Сайт «Хмельницька єпархія Української Православної Церкви» – Доступ до електронного ресурсу: fialco.org.

5. Сайт «Митрополит Антоній, керуючий Хмельницькою єпархією УПЦ». – Доступ до електронного ресурсу: vladykaantoniuy.org.

6. Благовіст Хмельниччини – Подільські єпархіальні відомості // Хмельницьке єпархіальне управління УПЦ. – №4-6, квітень-червень, 1995 р.

7. Благовіст Хмельниччини (до 2005 р. – Благовіст Хмельниччини. Подільські єпархіальні відомості // Хмельницька єпархія УПЦ. – №№ 13-14. – червень 2007 р.

8. Поточний архів Хмельницького єпархіального управління УПЦ. – Звіт за 2014 р. – Т.1. – 231 с.

9. Антоній (Фіалко), митрополит. З молитвою та смиренням...: у 2 т. – Т.1: Послання, промови, інтерв'ю. – Київ: Видавничий відділ Української Православної Церкви, 2014. – 288 с.

10. Антоній (Фіалко), митрополит. З молитвою та смиренням...: у 2 т. – Т.2: Статті та доповіді. – Київ: Видавничий відділ Української Православної Церкви, 2014. – 288 с.

11. Блажевич Ю.В. Головчинецький Свято-Преображенський монастир. До 475-річчя з часу заснування / Ю.І.Блажевич // Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2015 рік: реком.бібліогр.досвід / ХОУНБ ім. М. Островського; уклад. В. О. Мельник. – Хмельницький : ПП Заколотний М. І., 2014. – С.61-64.

12. Поточний архів Хмельницького єпархіального управління УПЦ. – Звіт за 2015 р. – Т.1. – 212 с.

Богун О.М.

м. Хмельницький

ІСТОРІЯ ГУТНИЦТВА ТА ВИРОБИ З ГУТНОГО СКЛА З ФОНДІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Скляна промисловість (стара назва – гутництво) – галузь промисловості, що виробляє будівельно-технічні вироби (віконне скло, скляні блоки й труби), тарне (пляшки, консервну й парфумерну скляну тару тощо), хімічно-лабораторне та приладобудівне скло, господарсько-побутове скло

(посуд, дзеркала), вироби зі скла і кришталю. До середини XIX ст. скло вироблялося на невеличких гутах; тепер скло відіграє щораз більше значення в будівництві й в інших ділянках промисловості, і тому збільшується його продукція й асортимент виробів.

Скло відоме людству вже майже 6 тисячоліть, а найдавніші скляні вироби були знайдені у Єгипті. Перші скляні вироби на території України з'явилися ще в античну добу, їх завозили з Греції та Сходу. В часи Київської Русі розквітло власне виробництво скла, але під час монголо-татарського поневолення воно занепало. Відродження українського скло-виробництва настало у XIV–XV ст., а надзвичайний розвиток у наступні два століття. Саме тоді виникли перші гуті – невеликі підприємства з виготовлення скла.

Гутою колись у багатьох країнах Європи називали конусоподібну будівлю зі скловарною піччю. Тому скляне виробництво й нарекли гутництвом. Гутне скло отримували шляхом спалювання при високій температурі у великих глиняних горщиках (тиглях) піску, вапняку і поташу. Вироби з гутного скла майстер-склодув створював безпосередньо біля скловарної печі шляхом вільного видування або за допомогою форм. Кожний виріб відзначався індивідуальністю і неповторністю. Гутне скло відрізнялось кольором, прозорістю, полиском і чарівною здатністю передавати заломлення, гру світла. Серед властивостей скла найціннішою є прозорість, якою воно часто не поступається перед повітрям. Скло може мати більший чи менший блиск та здатність заломлювати промені, подібно до коштовного каміння. Додаючи до скляної маси певних речовин можна одержувати будь-які кольори: від найяскравіших та найніжніших, від прозорих, напівпрозорих, опалових до зовсім непрозорих. Гутництво значного розвитку набуло за часів Київської русі. Київська Русь уже знала вироби зі скла. Ремісники вміли виготовляти цей незвичний матеріал із місцевої сировини (кварцовий пісок, дерево). Вони володіли різною технікою формотворення та декорування. Археологічні знахідки, літературні джерела засвідчують виробництво жіночих прикрас – браслетів, перснів, намист, окремих видів посуду. Майстри знали секрети виготовлення різноколірної смальти (скломаси), з якої виконувалися мозаїчні розписи. Богоматір Оранта з Софії Київської – це не лише свідчення талановитості її творців – художників, а й технологічні можливості у виготовленні такої кількості (близько 200) кольорів смальти, з якої створений цей шедевр XI ст.

Кількість майстерень з виробництва скла, так званих гут, і виробів з нього постійно зростала. Виникали вони в багатих на ліс місцевостях. Із розтопленого скла, за допомогою трубки, методом вільного видування майстри, застосовуючи декілька простих інструментів – щипці, ножиці,

вигодовляли різноманітний посуд – кухлі, чарки, штофи сулії, баклаги тощо. Особливо цінувався фігурний посуд для різних міцних напоїв. Наприклад, пляшки-«медведі», якими користувалися в свята та з нагоди урочистих подій. Із скломаси формували свічники, з неї виготовляли дитячі забавки – баранці, півники, а також жіночі прикраси, передусім намисто. Віконні шибки невеликих розмірів, переважно круглої форми, виробляли на тих же гутах. Прямокутні шибки зазвичай невеликих параметрів, робили із, так званої, халяви – видutoї із цієї ж скломаси у подоби циліндра і відтак розрізаного на куски. У XVIII – на початку XIX ст. широкою популярністю користувався скляний посуд і різноманітні штофи, баклаги, чарки з мальованими на поверхні візерунками – рослинно-квітковими композиціями, рідше побутовими сценами. Такі вироби були бажаним товаром у сусідніх країнах, зокрема, в Росії, куди XVII–XVIII ст. їх вивозили у значній кількості. Досить популярним в Росії було українське скло, де його в той час називали «черкаським». Українські вироби, серед яких переважали прості та дешеві склянки, чарки, келишки, а також дзбанки, карафки, пляшки і таке інше, своїм народним характером та доступною ціною цілком відповідали запитам. Тому деякі російські заводи XVII–XVIII ст. змушені були, рахуючись з уподобаннями покупців, випускати, крім своєї основної продукції, також посуд «на черкаський» манер. Декоративні розписи емалевими фарбами по світло-зеленому склу, що принесли українські майстри, стали у XVIII ст. типовими для виробів підмосковних склозаводів.

Склярство було важливою ланкою економіки країни. Гути не тільки забезпечували попит на місці, а й вивозили скло в Польщу, Литву, Німеччину, Туреччину та інші країни. За якістю світло-зеленого матеріалу українські вироби XVI – XVII ст. відповідали технічному рівню тогочасного скляного виробництва в інших європейських країнах (за винятком, очевидно, Венеції та Чехії). Зручні форми посудин визначались їхнім призначенням, особливостями матеріалу та вільнодувної техніки. Вироби оброблялися та прикрашувалися в гарячому стані за допомогою ліпленого скла. Привертають до себе увагу способи формування дна склянок та з'єднання чаші з ніжкою келиха. Майстри, вміло застосовуючи пластичне скло у вигляді хвилястих чи спіралевидних стрічок або багатопелюсткових квіток, надавали посудинам особливої м'якості. Їх вироби дещо нагадують європейське скло, що тоді побутувало на Україні, але в цілому мають виразні самобутні риси.

Не меншу цінність для історії українського мистецтва являють колекції гутного скла кінця XVIII – середини XIX століть. Розвиток техніки в той час був повільним, тому і методи роботи народних майстрів над художніми формами предметів загального вжитку були досить сталими,

характерними для виробів попередніх часів. На українських гутах до середини XIX ст. скло виготовлялося, переважно вільнодувним способом, який дозволяв найкраще виявити природні якості матеріалу. Майстер був одночасно і ремісником і творцем художньої форми скла. Тому вироби старих гут відзначаються своєрідністю, неповторністю кожної окремої речі і тісним зв'язком з іншими видами народного мистецтва.

Найпоширенішим було «просте» скло, що називалося також «ординарним», «посполитим», або склом «зеленої води». Остання назва найбільш точно визначає цей гатунок не зовсім прозорого матеріалу з різними відтінками зеленого кольору. Це скло правило, головним чином, для виробництва тари, але, як доводять деякі зразки старого посуду, майстри не нехтували цим видом матеріалу і нерідко добивались в ньому справжніх художніх удач. Відомо багато гут, що варили також скло вищої якості. Воно називалося «посереднє» скло, «поташне біле», скло «білої води», іноді «півкриштал». Починаючи з середини XVIII ст. окремі підприємства стали виготовляти кришталеве скло.

Гути XVIII – XIX ст. випускали, як і раніше, два основних види продукції: віконне скло і посуд. Проте, асортимент виробів значно збільшився. Головним продуктом залишився посуд побутовий – для зберігання рідких та сипких речовин, питний, аптечний, декоративний тощо. Багатий та різноманітний вибір цього начиння задовольняв побутові потреби різних верств суспільства. Найпоширенішим видом посуду були пляшки різних форм і розмірів. Цікаві великі плескуваті та круглі пляшки-сулії, а також прямокутні, що виготовлялися для перевезення напоїв у дорожніх скриньках – погрібцях. Із введенням винної монополії прямокутні пляшки стали офіційною тарою та мірою горілки і звалися штофами. Вони були звичайні, подвійні та половинні – півштофи. Виготовлялися також коштовні, оздоблені, «штофи до столу». Окрему групу становить козацький похідний посуд: баклаги, фляги, порохівниці та табакерки. У сільському домашньому господарстві широко побутували великі скляні посудини для зберігання муки, крупи тощо – кадки, діжки, корці, барила, тарілки, миски і глеки. Окреме місце у виробництві гутного скла займав аптекарський посуд. Поряд з різноманітними, іноді дуже цікавими за формою пляшечками, банками, «ампулками», «анталами» і горщечками виготовлялися розписні вироби, що прикрашували полиці аптекарської крамниці [1]. В фондах Хмельницького обласного краєзнавчого музею зберігаються зразки аптечного посуду кінця XIX – XX ст. (С-382-385, С-388-389, С-460-462, С-616-618, С-670-673, С-717-721, С-790, С-982) та посуду для парфумів.

Не менш багатий та різноманітний асортимент посуду для пиття. У народному побуті були поширені скляні чарки, питушки, братини, стопки, шкалики, рюмки, склянки, пивні кухлі, глечики тощо. Ці прості але

граціозні, зручні для вжитку вироби, нерідко оздоблювалися в народному стилі. Для козацької старшини, магнатів, духовенства, для заможних верств суспільства на гутах виготовлялися коштовні кубки, келихи та бокали. Для розливання напоїв вживалися такі вироби: дзбанки, карафки, глечики, барила і особливі посудини формою подібні до гарбузів.

Скло правило також матеріалом для виробу освітлювальних приборів – свічників. На гуті в Жовкові (Львівської області) у XVIII ст. випускалися великі декоративні люстри.

В нашому краї також були сприятливі умови для скловиробництва, отож, і для функціонування гут. По-перше, є поклади головної сировини – кварцових пісковиків. По-друге, наявність лісових масивів дозволяла виробляти поташ – невід’ємний компонент виробництва скла. До речі, місця перепалення деревини для добування поташу називалися будами. Раніше на Поділлі та Волині також було не одне село з назвою Буда, Будиська та інші. Часто гуті і буди в інтересах виробництва розташовувалися поряд. Якщо подивитись на сучасну карту Хмельниччини, то ми знайдемо 17 сіл з назвами, що походять від слова «гута» – Гута, Стара Гута, Нова Гута, Гута-Морозовецька, Гута-Глібоська та інші. Століття тому населених пунктів з такими назвами було близько 30. Найбільше гут було на Правобережжі – Поліссі, Волині та Поділлі, де було чимало деревного палива. Від середини XIX ст. стара, напівкустарна гутна промисловість занепадає, але виникають склозаводи на капіталістичних основах. Число склопідприємств зменшується але зростає їх продуктивність. У XX ст. в Україні нараховувалось півтора десятка склозаводів [6].

Один із них почав діяти в 1947 р. у Славуті. Першою продукцією було віконне скло, згодом стали випускати бутилі, посуд, лампове скло до ліхтарів. У 1956 р. завод налагодив виробництво розсіювачів для електросвітильників, а з 1960-х років до асортименту підприємства додалися скляна плитка та звичайні склянки. На заводі працювало понад півтисячі працівників, які одних «гранених» склянок у 1970-1980-х роках виготовляли 22 мільйони штук на рік [6]. У фондах музею зберігаються вироби Славутського склозаводу – це розсіювачі (С-19-23, С-41-46, С-178-182). Нині Славутський завод переживає складні часи, але намагається підтримувати колишню славу склоробів нашого краю.

Високу майстерність і вміння використовувати декоративні властивості вільнодувного скла гутники показали на фігурному посуді. Групу фігурного скла слід розглядати як творчість цілком самобутню і національно своєрідну. Основною характерною рисою цих виробів є те, що їхня форма являє собою завжди певний тип гарного посуду. Кулевидна або циліндрична пляшка, часом барильце, правлять за корпус тварини, якій доробляють голову і кінцівки. Корпусом птаха є звичайна кругла пляшка, як це видно

на прикладі «пляшки-пташки». «Ведмедик», «коник» походять від циліндричної пляшки, тоді як «посудина-баранець» є переробкою форми барила. Майстри надавали великого значення зображенню тварин. Ці образи тварин і птахів у вигляді посудин сприймаються як характерні персонажі народних казок, переказів, прислів'їв. Улюбленою фігурною посудиною українського народу є «пляшка-ведмідь», що має особливу, більш-менш постійну форму і одночасно допускає значне багатство варіантів. Як правило, звичайна пляшка з доданими пластичними формами, що взяті від реальної тварини. Проте «ведмедик» обов'язково стоїть на трьох лапах, ще двома тримаючись за голову. У цій цікавій конструкції прекрасно поєднується характерний народний гумор із суто практичними міркуваннями – п'яту лапу включено для того, аби забезпечити посудині стійкість. У XVIII ст. скляна «пляшка-ведмедик» відіграла певну роль у народних звичаях та обрядах. Вона була необхідним атрибутом сільського весілля. В групі збереження «Скло» в фондах музею знаходяться унікальні, неповторні вироби з гутного скла (11 експонатів):

1. С-59 – підсвічник з гутного скла (XIX ст.)
2. С-60 – жбанок з гутного скла (1959 р., м. Львів)
3. С-61 – графин, гутне скло (1959 р., м. Львів)
4. С-62 – графин, гутне скло (1959 р., м. Львів)
5. С-64 – ваза декоративна з гутного скла (1959 р., м. Львів)
6. С-65 – графин-жбан (1959 р., м. Львів)
7. С-66 – тигр скляний (1959 р., м. Львів)
8. С-67 – чорнильниця-півник (1947 р., м. Львів)
9. С-68 – посуд рибки з гутного скла (1959 р., м. Львів)
10. С-69 – ваза з гутного скла (1959 р., м. Львів)
11. С-439 – бутель «четверть» (20-30 рр. XX ст.)

Всі вироби наших гутників мали попит не лише на своїх землях, а й вивозилися до Московщини, Білорусії, Польщі та Прибалтики. Протягом другої половини XIX ст. під тиском конкуренції капіталістичної промисловості відбувався процес поступового згасання гутного виробництва скла, як явища соціально-економічного та мистецького. На початку XX ст. майже все скло випускалося скловиробними заводами. Їх продукцію становили вироби, позбавлені художніх якостей – тарне та віконне скло, господарський посуд.

Здавалося, що гутництво назавжди припинило своє існування. Але промисел не був забутий у народі. Збереглася спадковість поколінь. У родинах складовув професійні навички передавалися від батька до сина. Незримі зв'язки глибоких традицій виявилися досить міцними. У радянський час відновилося напівзабуте мистецтво гутного виробництва скла. Для творчої роботи майстрів були створені необхідні умови. І вже сьогодні можна розгля-

дати українське гутництво як своєрідний літопис творчих індивідуальностей. Говорячи про сьогоденне українське гутництво, не можна не відмітити його значного впливу на сучасну скляну промисловість, на широке коло художників – професіоналів, що працюють у цій сфері. Вільне видування, розмаїття гутних прийомів обробки скла приваблюють художників невимушеністю та ширістю творчого вислову, великою свободою у виборі форм, розмірів, характеру, декору. І все це – при неповторності кожного готового виробу навіть в умовах серійного випуску. Українські майстри гутництва збагатили світову спадщину художньої культури унікальними виробами.

Традиції виготовлення художнього скла зберігаються й донині у кількох містах України, зокрема в Києві та Львові, де працюють спеціальні фабрики. Гутництво продовжує існувати як один з видів декоративно-прикладного мистецтва.

Джерела:

1. Українське народне мистецтво. Київ: Мистецтво., 1974. – с. 15.
2. Тищенко О.Р. Історія декоративно-прикладного мистецтва України (XIII –XVIII ст.).
3. Українська минувшина // Ілюстрований етнографічний довідник. К.: Мистецтво, 1994. – с. 69.
4. Фонди Хмельницького обласного краєзнавчого музею.
5. Українське народознавство. К., 1994.
6. Єсунін С. Гутники-склороби // Є-Поділля, 17 листопада 2011 р.

Дячок В.В.

м. Хмельницький

ПОСЕЛЕННЯ ПРОСКУРІВСЬКОГО ПОВІТУ В КІНЦІ ХVІІІ СТОЛІТТЯ (ЗА КАМЕРАЛЬНИМ І ТОПОГРАФІЧНИМ ОПИСОМ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)

У статті на основі аналізу камерального і топографічного опису Проксурівського повіту Подільської губернії за 1797-1799 рр. вперше зроблено спробу зафіксувати кількість та структуру поселень, визначити їх власників, встановити мережу православних і римо-католицьких парафій.

Ключові слова: *Камеральний, топографічний опис, Проксурівський повіт, місто, містечка, передмістя, села, хутір, церкви, власники.*

Дослідження історичного минулого неможливе без залучення першоджерел. Тому найважливішою та найбільш актуальною проблемою укра-

їнської історичної науки є виявлення, атрибуція, ґрунтовний джерелознавчий аналіз писемних джерел (встановлення автентичності, повноти й вірогідності), введення їх до наукового обігу, що дозволить подальшому написанню ґрунтовних праць з регіональної історії та сприятиме підвищенню їх наукового рівня та ступеню достовірності й доказовості.

Кінець XVIII століття є досить складним і водночас цікавим для дослідників історії Поділля. Це період, коли внаслідок II поділу Речі Посполитої в 1793 р. Подільське воєводство було загарбане Російською імперією і перестало існувати, а політика і дії влади були спрямовані на запровадження на всіх землях імперії уніфікованої системи адміністративно-територіального устрою і державного управління.

Як відомо, процес утворення нових адміністративних одиниць та формування адміністративного апарату Правобережної України супроводжувався широкомасштабними заходами імперського уряду щодо топографічного обстеження та картографування новоприєднаних українських земель, внаслідок чого місцевими органами влади (губернськими та повітовими землемірами) були створені узагальнюючі «Камеральні та топографічні описи» Волинської, Київської і Подільської губерній та їх повітів з планами повітових міст.

«Описи» повітів та конкретних населених пунктів, на нашу думку, є найбільш цінними історичними джерелами. Адже вони містять дані про усі без виключення поселення, які на той час існували, інформацію про ландшафт місцевості, особливості економічного розвитку та соціальної структури населення, його кількість в поселеннях, повітах та в цілому в губерніях тощо.

Описом, починаючи з вересня 1797 р., були охоплені всі населені пункти Подільської губернії: міста, містечка, села, селища (мовою документів «деревни»), слободи, хутори тощо. Для проведення економіко-статистичного обстеження територій у розпорядження топографічних експедицій, які склалися з губернських та повітових землемірів, центральними органами влади були надані спеціальні інструктивні документи з переліком питань та директив, на підставі яких передбачалося здійснити обстеження та картографування губерній. Під час упорядкування узагальнювальних описів пропонувалося надати інформацію щодо кількості дерев'яних і кам'яних церков, священиків, видів занять місцевого населення. У містах російську центральну владу цікавили дані про заклади освіти та учнів у них, відомості про громадські та приватні будівлі, чисельність шляхти, купців, ремісників, дні торгів та ярмарків, звідки та з якими товарами на них приїжджають купці, на яких річках розташоване місто, якими промислами займаються місцеві мешканці та які у них існують додаткові статті прибутків [21, с. 75-76].

Звернення та використання згаданого корпусу описово-статистичних джерел, якими є «Описи», наприклад, Подільської губернії, відбулося за участі представників наукової школи Михайла Грушевського. Так, в статті одного з його учнів - Михайла Карачківського – «Матеріали до історії міст на Поділлі наприкінці XVIII віку» наводяться описи міст Балти, Брацлава, Вінниці, Літина, Летичева, Могилева, Проскурова. Як основне джерело до написання своєї розвідки М.Карачківський використав інформацію камеральних і топографічних описів семи повітів Подільської губернії кінця XVIII століття. Різноплановий джерельний матеріал (а формуляр «Описів», передбачає наступною структуру: географічне розташування міста, великі будівлі, церкви, панські двори, магістрати, єврейські школи, лазні, аптеки, промислові підприємства, крамниці, кількість міщан та їх заняття) дозволило автору прослідкувати ті моменти історії, які часто лишалися поза увагою дослідників [5, с.64-65]. Однак після спроб М.Карачківського аж до початку XXI століття ці джерела практично залишалися не затребуваними науковцями.

Починаючи з 2000-х рр. «Описи» Поділля стають об'єктом вивчення українських істориків І.Бондаренко (Петрової), С.Єсюніна, Ю.Легуна, С.Копилова і А.Задорожняка, Ю.Земського та автора даної статті [4; 7-16; 18-21]. Разом із тим, «Опис» Проскурівського повіту частково був введений до наукового обігу лише нещодавно. Зокрема, сучасний український історик Сергій Єсюнін у праці, присвяченій історії міста Хмельницького опублікував уривок «Опису» Проскурівського повіту з інформацією про повітове місто, три села Плоскирівського ключа (Заріччя, Лезневе та Гречани), а також сіл Ружична та присілка Войцехівки, що, ймовірно, пояснюється входженням усіх цих поселень в межу сучасного Хмельницького [14, с.16-27].

Слід однак враховувати, що в описі поселень Проскурівського повіту інколи зустрічаються неточності, наприклад, є випадки невідповідності щодо назв церков. Так, соборний православний храм в Проскурові, нібито названий в честь Святого Миколая, як вказує С.Єсюнін, з джерела церковного походження, як-от «Відомість про священнослужителів» за 1795 рік, містить іншу назву – в ім'я Різдва Богородиці [14, с.25-26]. На доказ автентичності останньої можемо навести дані «Клірових відомостей церков м. Проскурова та Проскурівського повіту» за 1832 рік, які підтверджують справжню назву Проскурівського храму (на той час ще дерев'яного, збудованого у 1781 році) як Різдвабогородичного [3, арк.1зв.]. Подібна неточність має місце і з назвою церкви в селі Сарнів, яка в «Описі» подається як Святого Іоанна Хрестителя, а насправді – Хрестовоздвиженська, збудована у 1748 році [2, арк.41зв.-42]. Разом із тим одну з церков передмістя Сатанова невірно найменовано в честь Покрова Пресвятої Богоро-

диці замість Преображення Господнього, що вдається з'ясувати з «Клірових відомостей» за 1801 рік [2, арк.53зв.-54].

Причина подібних огріхів, на нашу думку має пояснення. Адже під час збору необхідної інформації при укладанні «Описів» деякі дані вимагали повторних або уточнюючих запитів унаслідок того, що місцеві чиновники не бажали навантажувати себе збиранням точніших зведень. Тому, ймовірно, автори «Описів» могли просто «відписатися», повідомляючи іноді застарілі або неперевірені дані, що були у них під руками, як, наприклад, при створенні опису Київської губернії [21, с.77]. Однак, не дивлячись на певні помилки, в цілому «Описи» є важливим історичним джерелом, яке дозволяє зі значним ступенем вірогідності встановити структуру та кількість поселень, їх власників, наявність виробництва, окреслити етно-конфесійний та професійний склад населення тощо.

Так, наприклад, серед поселень Проскурівського повіту, крім Проскурова, який мав статус повітового міста, ще вісім мали статус містечок: Кузьмин, Миколаїв, Сатанів, Тарноруда, Фельштин, Чорний Острів, Шарівка та Ярмолинці. Деякі з них мали свої передмістя, тобто поселення, з якими містечка були дотичні і мали спільну межу. Найбільшу кількість передмість мав Сатанів, який був ними оточений з трьох сторін (див. Таблицю). Найбільша кількість поселень в згаданому «Описі» мали статус сіл – 111. Відмінністю сіл від «деревень» (48 поселень), як можна побачити з документа, була наявність в перших храмів. Зазначимо, що жодна «деревня» згідно «Опису» Проскурівського повіту не має церков. Проте дані «Клірових відомостей» за 1801 рік дозволяють спростувати подібну інформацію. Так Тростянець, який в «Описі» зазначений як «деревня», в «Кліровій відомості» згадується як «село», де є православна дерев'яна церква в ім'я Різдва Богородиці, збудована ще у 1753 році [2, арк. 73зв.-74]. Подібні неточності можна віднайти також в описах «деревень» Ставчинець і Томашівки, які за «Кліровими відомостями» були селами та мали, відповідно з 1752 і 1741 рр., православні церкви [2, арк.65зв.-66, 75зв.76]. Лише 5 поселень зазначені як «слободи», хоча в «Описі» цей вид поселень ототожнюють як з «деревнями», так і «присілками», яких на кінець XVIII століття на Пłosкирівщині налічувалося 6. Насамкінець «Опис» виділяє ще один тип поселень – це передмістя, які в документі мали статус або окремих поселень (передмістя містечка Сатанова), або частини містечка (Вовча Гора у складі Чорного Острова).

Переважають більшість культових споруд в поселеннях Проскурівського повіту в кінці XVIII століття складали православні церкви – 123 (при описі храмів східного християнського обряду, які були збудовані за Речі Посполитої і до 1793 р. були греко-католицькими, в «Описах» до них усіх вживається формулювання «греко-російська, з унії навернена», що свідчить про

швидке насильницьке навернення як духовенства, так і вірян-уніатів на одержавлене російське православ'я). Тоді як римо-католицьких костелів та каплиць нараховувалося лише 9. Однак зазначимо, що кількість культових споруд можна вважати лише відносно точною, оскільки даний аспект потребує синхронізації з джерелами церковного походження.

Що стосується власників населених пунктів, то переважну більшість з них становили поляки або представники спольщених литовсько-руських родів. Так, найбільшою кількістю поселень на Пłosкирівщині-Проскурівщині володіли: князі Адам та Константи Чарторийські – 18; Ігнатій та Іпполіт Дульські – 15; княгиня Любомирська Ізабелія-Єлізавета – 14 (ще 6 поселень на момент написання «Описів» були нею продані іншим власникам); маршалок Проскурівського повіту граф Міхал Пшездецький – 14; граф Мнішек – 10; графиня Терезія Граб'янка (зі Стадницьких) – 5; надвірний ловчий граф Ян Орловський – 5; каштелян Морський – 5; графи Гадомські – 5; хорунжий Фелікс Жеромський – 5; скарбник Летичівський Віцентій Івановський та його дружина – 5; граф Стадницький – 3; Францішек Залеський – 3; хорунжий Фелікс Жеромський – 3 та ще близько двох десятків дрібних власників, які володіли 1-2 поселеннями. Разом із тим в державній власності з усіх 178 поселень повіту знаходилося лише 9 (місто Проскурів та поселення Пłosкирівського ключа і село Шишківці).

Історія переведення Пłosкирова (Проскурова) з приватновласницького в казенний статус є характерною для періоду входження новопрієднаних земель до складу Російської імперії. Як відомо, після смерті у 1792 році власника Пłosкирова Анджея Замойського, спадкоємцями ординації залишалися два його сини: Олександр (1773-1800) та Станіслав-Костка (1775-1856). Проте у розподіл спадку втрутилась дружина покійного Констанція з Чарторийських (1742-1797), яка, не бажаючи віддавати управління ординацією синам, домоглася залишити для себе володіння деякими маєтками пожиттєво, серед них було й Пłosкирівське староство. Вирішення родинної суперечки відбулося після приєднання Поділля у 1793 році до Російської імперії. Однак це право розповсюджувалось лише на села староства, а не на місто Пłosкирів. Царська влада перевела землеволодіння у власність Російської держави, отож Пłosкирів та староство стали державними (казенними) маєтностями. Старостинське (як воно зветься і в «Описі») містечко Пłosкирів 5 липня 1795 року Указом імператриці Катерини II отримало статус повітового міста новоствореної Подільської губернії. У цьому Указі Пłosкирів був названий Проскуровом [6, с.64; 14, с.213]. Дозволимо висловити припущення, що статус повітового міста Пłosкирів набув за згоди Констанції Замойської (Чарторийської), перебуваючи в приватній власності останньої, і лише після її смерті 15 лютого 1797 р. у Відні місто разом із Пłosкирівським ключем (старо-

ством) на законних підставах перейшов у державне володіння. Ймовірно, цими обставинами можна пояснити той факт, що в описі Проскирова (як подається в «Описі») та семи сіл і «деревень» Пłosкирівського староства відсутня будь-яка інформація про їх власників.

Подібна ситуація склалася і з Могилевом, який ще в 1797 році було обрано повітовим містом, але тільки після смерті його власника Станіслава Потоцького у 1805 році набув державного статусу з наступного 1806 року [13, с.32; 20, с.89].

Враховуючи інформативні можливості «Описів», вважаємо за доцільне в найближчій перспективі здійснити суцільну археографічну публікацію цього комплексу джерел, яка, без сумніву, буде сприяти підвищенню ступеню доказовості та вірогідності конкретно-історичних праць з історії населених пунктів Хмельницької області. Сподіваємося, що наша публікація сприятиме розширенню джерельної бази дослідження соціально-економічних і конфесійних проблем історії Поділля та сприятиме активізації досліджень цього цінного корпусу документів науковцями та краєзнавцями.

Джерела:

1. Державний архів Хмельницької області (далі - ДАХМО). – Фонд 115. – Оп. 1. – Спр. 12. – (Камеральний і топографічний опис Проскурівського повіту Подільської губернії за 1797 рік). На 87 арк.

2. ДАХМО. – ф.315. – Оп.1. – Спр.6804. – Клірові відомості про духівництво Проскурівського повіту за 1801 рік. На 98 аркушах.

3. ДАХМО. – ф.315. – Оп.1. – Спр.7363. – Клірові відомості про духівництво Проскурівського повіту за 1832 рік. На 371 арк.

4. Бондаренко І.В. Топографічні описи України кінця XVIII – початку XIX ст. (Проблема атрибуції та інформативної джерел). Автореферат ... канд. історичних наук. – Дніпропетровськ, 2003. – 20 с.

5. Вербиленко Г. Історико-географічні дослідження в історично-філологічному відділі ВУАН у 20-30-х роках XX ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2014. – 120 с.

6. Городские поселения в Российской Империи. Т. 4. – СПб.: Тип. К. Вульфа, 1864. – 819 с. – Режим доступа: <http://znanium.com/catalog.php?bookinfo=355124>

7. Дячок В. Меджибіж і його передмістя в камеральному та топографічному описі Летичівського повіту Подільської губернії кінця XVIII-XIX століття / В.В. Дячок // Науковий вісник «Межибіж»: Матеріали Другої наукової конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України». –Хмельницький: ПП.Мельник А.А, 2009. – Ч.І.– С. 241-255.

8. Дячок В.В. Місто Бар та його передмістя в камеральному і топографічному описі Могилівського повіту кінця XVIII - початку XIX ст. / В.В. Дячок, О.Я. Дячок // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Вип. 19. Серія: Історія: Збірник наукових праць. - Вінниця, 2011. - С.277-280.

9. Дячок В.В. Містечко Дунаївці в топографічному і камеральному описі Ушицького повіту 1797 року / В.В. Дячок, О.Я. Дячок // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: Збірник науково-краєзнавчих праць. Випуск 5 / Ред.кол. Прокопчук В.С. (голова) та інш. – Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д.Г., 2013. – С. 123-131.

10. Дячок В.В. Камеральні і топографічні описи поселень-володінь Ігнація Мархоцького кінця XVIII століття / В.В. Дячок // Наукові записки Центру Мархоцькознавства / Упоряд. В.А. Захар'єв, гол. ред. Л.В. Баженов. – Хмельницький: ФОП Цюпак, 2014 – Т.6. – С. 209-221.

11. Дячок В.В. Копистин та Лісоводи в топографічному і камеральному описі Подільської губернії кінця XVIII – початку XIX століття / В.В. Дячок // Хмельницькі краєзнавчі студії.–Хмельницький: «ПП Мельник А.А», 2015. –Т.2. – С. 154-163.

12. Дячок В.В. Зіньків в топографічному і камеральному описі Подільської губернії кінця XVIII століття / В.В. Дячок // Вінковеччина в історії Поділля: Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. – Вінківці, 2015. – С. 34-42.

13. Дячок В.В. Маловідомі джерела про розселення вірмен у Подільській губернії кінця XVIII століття // Актуальні питання вірменознавства. Вип.ІІІ-ІV. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2016. – С. 24-39.

14. Історія міста Хмельницького: документи і матеріали. / Упорядник Єсюнін С.М. – Хмельницький, 2006. – 80 с.

15. Єсюнін С. Камеральний і топографічний опис Проскурова і ключа Пłosкирівського / С. Єсюнін // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України. – Київ-Хмельницький, 2006. – Т.14. – С.89-112.

16. Єсюнін С.М. Пłosкирів під гербом Єліта (друга половина XVII – XVIII ст.) / Сергій Миколайович Єсюнін // Літопис Хмельниччини-2015: краєзнавчий збірник / Ред. кол. О.М. Брицька (голова), С.М. Єсюнін (відпов. редактор) та ін. – Хмельницький, 2015. – С.207-214.

17. Карачківський М. Матеріали до історії міст на Поділлі наприкінці XVIII віку / Михайло Карачківський // Історично-географічний збірник. – Т. 4. – С. 161–187.

18. Легун Ю. В. Шаргород і передмістя у топографічному і камеральному описі 1799 року / Ю. В. Легун // Перша Шаргородська наукова історико-краєзнавча конференція: матеріали конф. 17-18 жовтня 2014 р. / Голова редкол. С. Д. Гальчак. – Вінниця, 2014. – С. 19-24.

19. Описи Подільської губернії (1800 та 1819 рр.) / упоряд. Ю.С. Земський, В.В.Дячок. – Хмельницький: ХНУ, 2005. – 106 с.

20. Описи Подільської губернії кінця XVIII – початку XIX ст. / Укладачі, автори вступної статті С.А. Копилов, А.Б. Задорожнюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – 124 с.

21. Петрова І. Історія створення "Опису м.Києва та Київського повіту" / І. Петрова // Схід: Аналітично-інформаційний журнал . – 2008 . – №3 . – С.73-77.

Таблиця

*поселень Проскурівського повіту Подільської губернії
за камеральним і топографічним описом 1797-1799 рр.,
із зазначенням наявних в них культових споруд¹ та прізвищ власників:*

№ п/п	№ згідно «Опису»	Назва поселення згідно з «описом»	Сучасна назва	Власник	Культові релігійні споруди	Посилання
1	б/н	Уездной городъ Проскировъ ²	місто Хмельницький		1) Соборна дерев'яна п.ц. в ім'я святиителя Христова Миколая Чудотворця; 2) юдейська синагога	ДАХМО. ф.115. оп.1. спр.12. арк.1.
2	2	деревня Зарѣчье	Заріччя, мікрорайон міста Хмельницького			ф.115. оп.1. спр.12. арк.3.
3	1	село Лезневъ	Лезневе, мікрорайон міста Хмельницького		дерев'яна п.ц. в ім'я Покрови Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк.3 зв.
4	3	деревня Иванковцы	село Іванківці Хмельн. р-н, Хмельн. обл.			ф.115. оп.1. спр.12. арк.4.
5	4	село Ольшинъ	село Олешин, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.		дерев'яна п.ц. в ім'я Здвиження Чесного і Животворчого Хреста	ф.115. оп.1. спр.12. арк.4.
6	5	деревня Гречаны	Гречани, мікрорайон міста Хмельницького			ф.115. оп.1. спр.12. арк.4 зв.
7	6	деревня Шаровечка	село Шаровечка, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.			ф.115. оп.1. спр.12. арк.5.
8	7	деревня Мацковцы	село Мацьківці, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.			ф.115. оп.1. спр.12. арк.5-6 зв.
9	23	деревня Волица	село Волиця, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	дідичне хорунжого пlosкiрiвського Флоріана Залеського ³		ф.115. оп.1. спр.12. арк.7.

10	22	село Водычки	село Водички, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	Дідичне ротмістра ⁴ Делецького, але в 9-річній посесії (з 1796 року) в полковника Коморовського за 60 000 злотих	дерев'яна п.ц. в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк.7 та зв.
11	24	деревня Климковцы	село Климківці, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	Дідичне ротмістра Делецького, але в доживотному володінні його рідного брата дружини (в братови)		ф.115. оп.1. спр.12. арк.7 зв.-8.
12	26	село Лапковцы	село Лапківці, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.		дерев'яна п.ц. в ім'я Здвиження Чесного Хреста	ф.115. оп.1. спр.12. арк.7 зв.-8.
13	25	деревня Данюки	село Данюки, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.			ф.115. оп.1. спр.12. арк.8 зв.
14	27	село Чабаны	село Чабани, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	Дідичне Куликовського, але придбане в останнього Старжинським	дерев'яна п.ц. в ім'я Вознесіння Господня	ф.115. оп.1. спр.12. арк.8 зв.-9.
15	28	деревня Хоминцы	село Хоминці, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	Дідичне Длужневського		ф.115. оп.1. спр.12. арк.9.
16	29	село Гелетинцы	сло Гелетинці, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	1-а частина спадкова графа Стадніцького; 2-а частина спадкова Качковського	дерев'яна п.ц. в ім'я Зачаття Святої Анни	ф.115. оп.1. спр.12. арк.9 зв.- 10.
17	127	село Доброгоща	село Доброгоща, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове графа Стадніцького	дерев'яна п.ц. в ім'я Святителя Миколая	ф.115. оп.1. спр.12. арк.10 та зв.
18	132	м'єстечко Фельштинь	село Гвардійське, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	дідичне каштеляна Морського ⁵	1) дерев'яна п.ц. в ім'я Успіння Богородиці; 2) кам'яний р-к костел в ім'я Святого Войцеха;	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 10зв.- 13.
19	133	село Райковцы	село Райківці, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	дідичне каштеляна Морського	дерев'яна п.ц. в ім'я Архистратига Михайла	ф.115. оп.1. спр.12. арк.13 та зв.

20	134	деревня Андрейковцы	село Андрійківці, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	дідичне каштеляна Морського		ф.115. оп.1. спр.12. арк.13 зв.-14
21	135	село Волковцы Высшие	село Вовківці Вищі, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	дідичне каштеляна Морського	дерев'яна п.ц. в ім'я Великомучениці Параскеви	ф.115. оп.1. спр.12. арк.14.
22	131	деревня или Слободка Нафтуловка	село Нафтулівка, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	дідичне каштеляна Морського		ф.115. оп.1. спр.12. арк.14 зв.
23	120	село Валудринцы	село Волудринці, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	дідичне графа Мнішека ^б	п.ц. в ім'я Іоанна Богослова	ф.115. оп.1. спр.12. арк.15.
24	121	село Алексинцы Подлесные	село Підлісний Олексинець, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	дідичне графа Мнішека	п.ц. в ім'я Преподобної Параскеви	ф.115. оп.1. спр.12. арк.15 та зв.
25	119	село Жищинцы	село Жишинці, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	дідичне графа Мнішека	п.ц. в ім'я Іоанна Богослова	ф.115. оп.1. спр.12. арк.15 зв.- 16.
26	118	село Бедрыковцы	село Бедриківці, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	дідичне графа Мнішека	п.ц. в ім'я Святого Великомученика Димитрія	ф.115. оп.1. спр.12. арк.16 та зв.
27	116	село Матвейковцы	село Матвійківці, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	дідичне графа Мнішека	дерев'яна п.ц. в ім'я Іоанна Богослова	ф.115. оп.1. спр.12. арк.16 зв.
28	117	деревня Тростянецъ	село Тростянець, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	дідичне графа Мнішека		ф.115. оп.1. спр.12. арк.17.
29	123	Слободка (приселокъ) Босовка	село Басівка, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	належить монастиру Панян Милосердних		ф.115. оп.1. спр.12. арк.17 та зв.
30	124	село Новый Свет	село Новий Світ, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	належить монастиру Панян Милосердних	кам'яна п.ц. в ім'я Святителя Христового Миколая	ф.115. оп.1. спр.12. арк.17 зв.
31	75	мѣстечко Кузьминъ	село Кузьмин, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	дідичне Слонецького	дві п.ц.: 1) в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці; 2) в ім'я Преподобної Параскеви.	ф.115. оп.1. спр.12. арк.18 та зв.

32	74	деревня Юлисинь или Ялисинь	зараз не існує	дідичне Слонецького		ф.115. оп.1. спр.12. арк.19 та зв.
33	76	село Шишковцы	село Шишківці, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	казенне	дерев'яна церква в ім'я Архістратига Михаїла	ф.115. оп.1. спр.12. арк.20 зв.
34	77	село Калитинцы съ приселкомъ	село Калитинці, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	належить Жеромському, а незначна частина поміщику Старжкевичу	дерев'яна церква в ім'я Успіня Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк.20 зв.-21.
35	78	деревня Журавлинцы	село Журавлинці, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	ксьондза Комицького		ф.115. оп.1. спр.12. арк.21 та зв.
36	79	деревня Веселець	село Веселець, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	дідичне Гадамського		ф.115. оп.1. спр.12. арк.21 зв.
37	80	село Рытки	в наш час є частиною села Веселець, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	дідичне Гадамського	кам'яна п.ц. в ім'я Успіня Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк.22.
38	81	село Хептинцы	село Хоптинці, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	дідичне Гадамського		ф.115. оп.1. спр.12. арк.22 та зв.
39	110	село Торчинцы	село Турчинці, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	дідичне скарбника Івановського	дерев'яна п.ц. в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк.22 зв.-23.
40	113	село Радковица	село Радковиця, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	дідичне графині Гадамської	дерев'яна п.ц. в ім'я Архістратига Михаїла	ф.115. оп.1. спр.12. арк.23-та зв.
41	112	село Борщовка	село Борщівка, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	дідичне графині Гадамської	дерев'яна п.ц. в ім'я Св. Миколая Чудотворця	ф.115. оп.1. спр.12. арк.23 зв.
42	111	село Сверховцы	село Зверхівці, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	дідичне писаря Дружбіцького	дерев'яна п.ц. в ім'я преподобного Симеона Стовпника	ф.115. оп.1. спр.12. арк.23 зв.-24.

43	104	мѣстечко Сатановъ	с.м.т. Сатанів, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	дідичне княгині Любомирської ⁷ (Слізавети-Ізабелі)	три кам'яних п.ц.: 1) в ім'я Благовіщення Пресвятої Богородиці; 2) в ім'я Успіня Пресвятої Богородиці; 3) в ім'я Воскресіння Господнього; 4) один р.-к. костел (в ім'я Св. Трійці)	ф.115. оп.1. спр.12. арк.24-27.
44	105	до сего мѣстечка или ключа принад-лежат следующие селения: предмѣстье или фольварки Покровской и Георгиевской или Юрьинской	села Покровка та Юринці, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	дідичне спадкове княгині Любомирської, маршалкової Коронної	дві дерев'яних п.ц.: 1) в ім'я Покрова Пресвятої Богородиці; 2) в ім'я Св. Великомученика Георгія Побідоносця	ф.115. оп.1. спр.12. арк.27 та зв.
45	103	предмѣстье Спасовское или фольварки Спасовскіе	село Спасівка, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	дідичне спадкове княгині Любомирської, Маршалкової Коронної	дерев'яна в ім'я Преображення Господнього	ф.115. оп.1. спр.12. арк.27 зв.-28.
46	102	Сатановской м[о]н[ас]т[ы]рь	с.м.т. Сатанів, Городоц. р-н, Хмельн. обл.		кам'яна в ім'я Сходження Святого Духа	ф.115. оп.1. спр.12. арк.28 та зв.
47	101	деревня Кренциловъ	село Кринцілів, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	дідичне спадкове княгині Любомирської		ф.115. оп.1. спр.12. арк.28 зв.
48	100	село Иваньковцы	село Іванківці, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	дідичне спадкове княгині Любомирської	дві дерев'яні п.ц.: 1) в ім'я Св. Миколая; 2) в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк.28 зв.-29.
49	106	село Сатановка	село Сатанівка, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	дідичне спадкове княгині Любомирської	дерев'яна п.ц. в ім'я Св. Архистратига Михаїла	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 29 та зв.
50	107	село Мартынковцы	село Мартинківці, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	дідичне спадкове княгині Любомирської	дерев'яна п.ц. в ім'я Св. Архистратига Михаїла	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 29 зв.-30.

51	108	м'єстечко Тарноруда	село Тарноруда, Волоч. р-н, Хмельн. обл.	княгині Любомирської	1) дерев'яна п.ц. в ім'я Св. Миколая; кам'яний р-к. 2) костел в ім'я Божої Матері	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 30-31 зв.
52	93	до сего м'єстечка или Тарнорудскаго ключа принадлежать следующіє селенія: деревня Каніовка	село Канівка, Волоч. р-н, Хмельн. обл.	спадкове княгині Любомирської, Маршалкової Коронної		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 31 зв.
53	97	село Гречана	село Гречана, Волоч. р-н, Хмельн. обл.	спадкове княгині Любомирської, Маршалкової Коронної	дерев'яна п.ц. в ім'я Св. Миколая	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 31 зв.-32 зв.
54	98	село Липовка	село Липівка, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	спадкове княгині Любомирської, Маршалкової Коронної	дерев'яна п.ц. в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 32 зв.-33.
55	99	село Бубновка	село Бубнівка, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	спадкове княгині Любомирської, Маршалкової Коронної	дерев'яна п.ц. в ім'я Покрова Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 33 та зв.
56	96	деревня Заіончки	село Зайчики, Волоч. р-н, Хмельн. обл.	спадкове княгині Любомирської, Маршалкової Коронної		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 33 зв.-34.
57	95	село Постоловка	село Постолівка, Волоч. р-н, Хмельн. обл.	спадкове княгині Любомирської, Маршалкової Коронної	дерев'яна п.ц. в ім'я Св. Архистратига Михаїла	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 34 та зв.
58	108	деревня Жагліовка	село Жаглівка, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	власність Вікентія Корчинського, набуте від княгині Любомирської		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 35.
59	109	деревня Куровка	село Курівка, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	власність графа Томаша Стадницького, придбана в княгині Любомирської		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 35 та зв.
60	92	село Рыпна	село Ріпна, Волоч. р-н, Хмельн. обл.	дідичне скарбникової Івановської, придбане в княгині Любомирської	дерев'яна п.ц. в ім'я Святих безсрібників Косми та Даміана	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 35 зв.-36.

61	90	село Соломна	село Соломна, Волоч. р-н, Хмельн. обл.	власність скарбникової Івановської, придбане в княгині Любомирської	дерев'яна п.ц. в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 36 та зв.
62	91	деревня Сербиновъ	село Сербинів, Волоч. р-н, Хмельн. обл.	власність скарбникової Івановської, придбане в княгині Любомирської		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 36 зв.
63	89	село Завалійки	село Завалійки, Волоч. р-н, Хмельн. обл.	спадкове чесникової Братковської	дерев'яна п.ц. в ім'я Святого Іоанна Богослова	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 36 зв.-37.
64	88	село Курники	нині частина с.Завалійки Волоч. р-н, Хмельн. обл.	власність чесникової Братковської, придбане в княгині Любомирської	дерев'яна п.ц. в ім'я Святого пророка Іллі	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 37 та зв.
65	87	деревня Куровечка	село Куровечка, Волоч. р-н, Хмельн. обл.	власність шамбеляна Малиновського ⁸		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 37 зв.
66	86	село Сарновъ	село Сарнів, Волоч. р-н, Хмельн. обл.	спадкове шамбеляна Малиновського	дерев'яна п.ц. в ім'я Святого Іоанна Хрестителя	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 38.
67	65	село Брунивка	село Бронівка, Волоч. р-н, Хмельн. обл.	власність графа Антонія Кросновського, придбане в ловчого Орловського	дерев'яна п.ц. в ім'я Покрова Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 38 та зв.
68	64	село Кривачинцы	село Кривачинці, Волоч. р-н, Хмельн. обл.	власність маршалка Київської губернії Новгород- Сіверського повіту Францішка Залеського	дерев'яна п.ц. в ім'я Святого Великомученика Димитрія	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 38 зв.-39.
69	63	деревня Петриковцы	село Петриківці, Волоч. р-н, Хмельн. обл.	власність графа Францішка Залеського, набуто від ловчого Орловського		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 39.
70	61	село Медведовка	село Медведівка, Волоч. р-н, Хмельн. обл.	спадкове хорунжого Антонія Волянського	дерев'яна р-к. каплиця в ім'я Успія Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 39 та зв.

71	60	деревня Качоринцы	село Качуринці, Волоч. р-н, Хмельн. обл.	спадкове хорунжого Антонія Волянського		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 39 зв.
72	62	село Бокієвка	село Бокієвка, Волоч. р-н, Хмельн. обл.	спадкове хорунжого Фелікса Жеромського	дерев'яна п.ц. в ім'я Преображення Господнього	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 40.
73	59	село Третельники	село Третельники, Волоч. р-н, Хмельн. обл.	спадкове хорунжого Фелікса Жеромського	дерев'яна п.ц. в ім'я святиителя Василя Великого	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 40 та зв.
74	58	село Криштофовка	село Криштопівка, Волоч. р-н, Хмельн. обл.	спадкове проскурівського повітового судді Яна Зеленецького	дерев'яна п.ц. в ім'я зачаття Святої Анни	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 40 зв.-41.
75	57	село Зеліона	село Зелена, Волоч. р-н, Хмельн. обл.	власність скарбника Яна Рудського	дерев'яна п.ц. в ім'я Святої великомучениці Параскеви	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 41 та зв.
76	35	село Бубновка	село Бубнівка, Волоч. р-н, Хмельн. обл.	Власність Гілярія-Яна Ліпського	дерев'яна п.ц. в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 41 зв.-42.
77	34	деревня Сергѣевка	село Сергіївка, Волоч. р-н, Хмельн. обл.	Власність Гілярія-Яна Ліпського		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 42 та зв.
78	53	мѣстечко Николаевъ	село Миколаїв, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове генерал-майорів князів Чарторийських ⁹	1) кам'яний р-к костел в ім'я Святий Миколая; 2) дерев'яна п.ц. в ім'я Покрова Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 43-44 зв.
79	38	село Маниловка	село Манилівка, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове генерал-майорів князів Чарторийських	дерев'яна церква в ім'я Архістратига Михаїла	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 44 зв.
80	54	село Гринівцы Полевые	село Польові Гринівці, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове генерал-майорів князів Чарторийських	дерев'яна п.ц. в ім'я Святого Великомученика Димитрія	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 45.
81	55	село Колачевка	село Колачівка, Волоч. р-н, Хмельн. обл.	спадкове генерал-майорів князів Чарторийських, але з 1796 року віддано на три роки в посесію стольнику ¹⁰ Віслоцькому	дерев'яна п.ц. в ім'я Покрова Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 45 та зв.

82	56	село Глядки	село Глядки, Волоч. р-н, Хмельн. обл.	спадкове генерал- майорів князів Чарторийських	дерев'яна церква в ім'я Архістратиґа Михаїла	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 45 зв.-45а.
83	36	село Пахутинцы	село Пахутинці, Волоч. р-н, Хмельн. обл.	спадкове генерал- майорів князів Чарторийських	дерев'яна п.ц. в ім'я Св. Миколая	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 45а.
84	37	деревня Ставчинцы	село Ставчинці, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове генерал- майорів князів Чарторийських		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 45а зв.
85	52	село Везденьки	село Везденьки, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове генерал- майорів князів Чарторийських	дерев'яна церква в ім'я Архістратиґа Михаїла	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 45а зв.-46.
86	51	село Орлинцы	село Малі Орлинці, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове генерал- майорів князів Чарторийських	дерев'яна п.ц. в ім'я Святого Великомученика Димитрія	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 46 та зв.
87	50	село Ходковцы	село Хотьківці, Красил. р-н, Хмельн. обл.	спадкове генерал- майорів князів Чарторийських	дерев'яна церква в ім'я Архістратиґа Михаїла	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 46 зв.-47.
88	49	село Зарудье	село Заруддя, Красил. р-н, Хмельн. обл.	спадкове генерал- майорів князів Чарторийських	дерев'яна п.ц. в ім'я Святого Іоанна богослова	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 47 та зв.
89	48	село Ходаковцы	село Ходаківці, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове князів Чарторийських, але з 1796 р. знаходилося в заставній посесії на суму 30000 злотих в стольника Дембовського.	дерев'яна п.ц. в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 47 зв.
90	47	село Пашковцы	село Пашківці, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.		дерев'яна п.ц. в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 48.
91	46	село Тирановка	село Тиранівка, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове князів Чарторийських	дерев'яна п.ц. в ім'я покрови Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 48 та зв.
92	45	село Стувчинцы	село Стуфчинці, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове князів Чарторийських	дерев'яна п.ц. в ім'я Святого архангела Михаїла	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 48 зв.-49 зв.

93	44	село Гринець	село Лісові Гриніві, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове князів Чарторійських	п.ц. в ім'я святої великомучениці Параскеви П'ятниці	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 49 зв.-50.
94	42	село Климашовка	село Климашівка, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.		дерев'яна п.ц. в ім'я святої великомучениці Параскеви	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 50.
95	43	деревня Скаржинці	село Скаржинці, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.			ф.115. оп.1. спр.12. арк. 50 зв.
96	41	село Калиновка	село Велика Калинівка, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове князів Чарторійських, але з 1799 р. в заставній посесії в скарбника Летичівського Віцентія Івановського за 3000 злотих.	дерев'яна п.ц. в ім'я Святого Великомученика Димитрія	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 50 зв.-51.
97	34	село Черепова	село Черепова, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове князів Чарторійських, але з 1796 р. в заставній посесії в чесника ¹¹ Яна Мілошевського зв 8000 злотих.	дерев'яна п.ц. в ім'я Сходження Святого Духа	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 51 та зв.
98	40	село Череповка	село Черепівка, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове князів Чарторійських	дерев'яна п.ц. в ім'я святої великомучениці Параскеви	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 51 зв.-52.
99	20	м'єстечко Черній Острів и предм'єстье Волчья Гора	с.м.т. Чорний Острів, село Вовча Гора, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове маршалка Проскурівського повіту графа Міхала Пшездецького ¹²	1) дерев'яний р-к. костел в ім'я Успіння Пресвятої Богородиці; 2) кам'яна п.ц. в ім'я Преображення Господня	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 53-54 зв.
100	19	село Захаровці	село Захарівці, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове графа Міхала Пшездецького	дерев'яна п.ц. в ім'я Святого архангела Михаїла	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 54 зв.-55.
101	18	деревня Крачки	село Крачки, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове графа Міхала Пшездецького		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 55.
102	17	село Катериновка	село Катеринівка, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове графа Міхала Пшездецького	дерев'яна п.ц. в ім'я Успіня Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 55 та зв.

103	16	деревня Антоновка	село Антонівка, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове графа Міхала Пшездецького		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 55 зв.-56.
104	15	село Осташки	село Осташки, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове графа Міхала Пшездецького	дерев'яна п.ц. в ім'я Святого Миколая	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 56 та зв.
105	14	село Грузевича	село Грузевича, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове графа Міхала Пшездецького	дерев'яна п.ц. в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 56 зв.
106	9	приселокъ Засадки	зараз не існує	спадкове графа Міхала Пшездецького		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 57.
107	10	приселокъ Дофіївка	зараз не існує	спадкове графа Міхала Пшездецького		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 57.
108	8	село Мелешовцы	село Малашівці, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове графа Міхала Пшездецького	дерев'яна п.ц. в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 57 зв.
109	13	село Мартинковцы	село Мартинівка, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове графа Міхала Пшездецького	дерев'яна п.ц. в ім'я Святого Великомученика Димитрія	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 57 зв.-58.
110	11	село Войтовцы	село Бережанка, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове графа Міхала Пшездецького	дерев'яна п.ц. в ім'я Архистратига Михаїла	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 58 та зв.
111	12	село Педосы	село Педоси, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове графа Міхала Пшездецького	дерев'яна п.ц. в ім'я Покрова Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 58 зв.-59.
112	21	село Рѣдкодубы	село Рідкодуби, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове графа Міхала Пшездецького.	дерев'яна п.ц. в ім'я Успіння Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 59.
113	32	село Юхимовцы	село Юхимівці, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове проскурівського хорунжого Антонія Залеського.	дерев'яна п.ц. в ім'я Святого Іоанна Богослова	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 60.
114	31	деревня Бочулинцы	нині не існує	спадкове проскурівського хорунжого Антонія Залеського.		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 60-61.

115	33	село Баглаи	село Баглаї, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове проскурівського хорунжого Антонія Залеського.	дерев'яна п.ц. в ім'я зачаття Святої Анни	ф.115. оп.1. спр.12. арк.61 та зв.
116	30	село Дзелынче	село Дзеленці, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	власність стольника Яна Романовського, придбаного в ротмістра Малиновського.	дерев'яна п.ц. в ім'я Святого Іоанна Богослова	ф.115. оп.1. спр.12. арк.61 зв.- 62.
117	29	приселокъ Франциш- кановка	нині є частиною с. Дзеленці, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	власність стольника Яна Романовського, придбаного в Малиновського.		ф.115. оп.1. спр.12. арк.62.
118	66	село Выдава	село Видава, Волоч. р-н, Хмельн. обл.	спадкове генерала польських військ Ігнатія Зеличинського.	дерев'яна п.ц. в ім'я Святителя Господнього Миколая	ф.115. оп.1. спр.12. арк.62 та зв.
119	67	деревня Мочулинцы	село Мочулинці, Волоч. р-н, Хмельн. обл.	спадкове генерала польських військ Ігнатія Зеличинського.		ф.115. оп.1. спр.12. арк.62 зв.- 63.
120	82	село Павликовцы	село Павликівці, Волоч. р-н, Хмельн. обл.	спадкове шляхтича Сваричев- ського.	дерев'яна п.ц. в ім'я Святого Іоанна Богослова	ф.115. оп.1. спр.12. арк.63.
121	83	село Немержинцы	село Немиринці, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	1 частина – спадкова дійсного радника ¹³ Мнішка; 2-і частини – з 22.03.1793 року знаходяться в посесії в скарбника Малиновського за 3010 злотих.	дерев'яна п.ц. в ім'я Святих Косми та Даміана	ф.115. оп.1. спр.12. арк.63-64.
122	35	село Дахновка	село Дахнівка, Городоц. р-н, Хмельн. обл.		дерев'яна п.ц. в ім'я Покрова Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк.64.

123	84	село Кумановъ	село Куманів, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	власність: 1) статського радника Бароція, 2) дідичне генерала Третецького (з 1783 р. його частина знаходиться в посесії в Яна Лопачького за 5000 злотих), 3) старости Онуфрія Загельського, 4) дідичне шляхтича Барановського.	1) кам'яний р-к костел в ім'я Успіня Пресвятої Богородиці; 2) дерев'яна п.ц. в ім'я Архистратига Михаїла.	ф.115. оп.1. спр.12. арк.64-65.
124	73	село Остапковцы	село Остапківці, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	спадкове графині старостини Терезії Граб'яно (зі Стадницьких)	дерев'яна п.ц. в ім'я Покрова Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк.65зв.
125	126	село Хмелевка	село Хмелівка, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	спадкове графині Терезії Граб'яно	дерев'яна п.ц. в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк.65зв. -66.
126	122	село Старое Поръчье	село Старе Поріччя, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	спадкове графині Терезії Граб'яно	дерев'яна п.ц. в ім'я Святого Димитрія	ф.115. оп.1. спр.12. арк.66 та зв.
127	115	деревня Новоселка	село Новосілка, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	спадкове графині Терезії Граб'яно		ф.115. оп.1. спр.12. арк.66 зв.
128	114	село Кременна	село Кременна, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	власність графині Терезії Граб'яно	дерев'яна церква в ім'я Успіня Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк.66 зв.- 67.
129	72	село Варовцы	село Варівці, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	спадкове дійсного таємного радника графа Мнішека	дерев'яна церква в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 67 та зв.
130	70	село Олешковцы	село Олешківці, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове графа Мнішека	дерев'яна церква в ім'я Покрова Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 67 зв.-68.
131	71	село Жучковцы	село Жучківці, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове графа Мнішека	дерев'яна церква в ім'я Покрова Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 68.

132	69	деревня Висваровка	На сьогодні частина села Гелетинці, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове графа Стадницького.		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 68 та зв.
133	136	село Немичинці	село Немичинці, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове регента ¹⁴ Коронного Бенедикта Грабінського	дерев'яна п.ц. в ім'я Святого Великомученика Димитрія	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 68 зв.-69.
134	132	село Росоше	село Росоша, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове Бенедикта Грабінського	дерев'яна п.ц. в ім'я Здвиження Чесного Хреста	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 69 та зв.
135	137	село Волковцы Нижние	село Вовківці Нижчі, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	власність: скарбникової Скибінецької; Даровінських, Секіранських, Гловачиновської та інших.	дерев'яна п.ц. в ім'я Святого Іоанна Богослова	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 69 зв.
136	139	деревня Резолинцы	село Рижупинці, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове Михайла (прізвище власника написано не розбірливо)		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 70.
137	140	село Кудринцы	село Кудринці, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове Виктора Белоського мечниковича Летичівського.	дерев'яна церква в ім'я Покрова Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 70 та зв.
138	141	село Малинич	село Малиничі, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	спадкове Белоського	дерев'яна п.ц. в ім'я Святого Іоанна Богослова	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 70 зв.-71.
139	142	село Розична	Ружична, район м. Хмельницького	спадкове воеводича Поморського Войцеха Градимира.	дерев'яна церква в ім'я Успія Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 71.
140	143	приселокъ Войцеховка	в наш час входить до складу Ружичної	дідичне воеводича Мира, але в посесії разом з Ружичною в Згорського.		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 71 зв.
141	144	село Рожичанка	село Ружичанка, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	власність воеводича Граби Мира(?), але знаходиться в посесії в майора Михайла Вонсовича за 7500 злотих.	дерев'яна церква в ім'я Преображення Господнього	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 71 зв.-72.

142	146	село Карповцы	село Карпівці, Хмельн. р-н, Хмельн. обл.	власність хорунжого Черкаса, придбане від шамбеляна Дульського	дерев'яна церква в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 72 та зв.
143	147	село Перегонка	село Перегінка, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	спадкове барона Іпполіта Дульського	дерев'яна п.ц. в ім'я Святого Великомученика Димитрія	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 72 зв.
144	149	село Скаржинцы	село Скаржинці, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	власність Юзефа Муравського.	дерев'яна церква в ім'я Святого Архістратига Михаїла	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 72 зв.-73.
145	150	село Лехновка	село Лехнівка, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	спадкове барона Іпполіта Дульського		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 73 та зв.
146	151	село Буйволівцы	село Буйволівці, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	власність підкоморія Гавронського, придбане в ротмістра Старжинського	дерев'яна церква в ім'я Покрова Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 73 зв.
147	128	деревня Верховцы	село Верхівці, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	власність Мацея Турського		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 74.
148	129	деревня Выхватинцы	зараз не існує	власність Турського		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 74.
149	130	село Москалевка	село Москалівка, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	власність Турського	дерев'яна п.ц. в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 74 та зв.
150	125	село Корытна	село Коритна, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	власність Косоцького, придбане від Грабянки старости.	дерев'яна п.ц. в ім'я Святого Іоанна Богослова	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 74 зв.
151	161	м'єстечко Шаравка	село Шарівка, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	спадкове підконюшого Коронного Ігнатія Дульського	1) кам'яний р-к костел ордену домінікан в ім'я Святого Якова; 2) дерев'яна п.ц. в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 75 та зв.
152	159	деревня Бендаревка	село Боднарівка, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	спадкове Дульського		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 75 зв.

153	160	деревня Борбухи	село Борбухи, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	спадкове Дульського		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 75 зв.-76.
154	154	село Вербка	село Вербка, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	спадкове Дульського	дерев'яна п.ц. в ім'я Святого Архістратиго Михаїла	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 76.
155	162	деревня Волча Гребля	поселення з такою назвою зараз не існує	спадкове Ігнатія Дульського		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 76 та зв.
156	163	деревня Татаринці	село Правдівка, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	спадкове Ігнатія Дульського		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 76 та зв.
157	164	село Зелінча	село Жилинці, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	спадкове Ігнатія Дульського	дерев'яна п.ц. в ім'я Іоанна Богослова	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 76 зв.-77.
158	152	деревня Левковці	нині північна частина с.Жилинці, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	спадкове Ігнатія Дульського		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 77 та зв.
159	153	деревня Антоновці	село Антонівці, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	спадкове Ігнатія Дульського		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 77 зв.
160	155	деревня Васильковці	село Васильківці, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	спадкове Ігнатія Дульського		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 77 зв.-78.
161	156	деревня Вихилівка	село Вихилівка, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	спадкове Ігнатія Дульського		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 78.
162	157	деревня Магдушовка	село Магнишівка, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	спадкове Ігнатія Дульського		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 78.
163	158	деревня Пасечна	село Пасічна, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	спадкове Ігнатія Дульського		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 78 та зв.
164	169	село Кадіївка	село Кадіївка, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	спадкове каштеляна Францішка Марковського	дерев'яна п.ц. в ім'я Святителя Христового Миколая	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 79.

165	168	деревня Слободка Кадіевская	село Слобідка-Кадіївська, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	спадкове володіння каштеляна Марковського.		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 79 та зв.
166	165	Слободка Алексинецька	село Слобідка-Олексинецька, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	прізвища власника не зазначено		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 79 зв.
167	166	село Алексинцы Польные или Полевые	село Пільний Олексинець, Городоц. р-н, Хмельн. обл.	власність Кадлубецького, Йосипа Хамцова та Мнішека	дерев'яна п.ц. в ім'я Іоанна Богослова	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 79 зв.-80.
168	167	село Сказинцы	село Сказинці, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	спадкове володіння каштеляна сяноцького Францішка Тарновського.	дерев'яна п.ц. в ім'я Святого Архістратиґа Михаїла	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 80 та зв.
169	176	село Соколовка Новая	село Соколівка, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	спадкове володіння шамбеляна Прилуцького.	кам'яний р-к костел в ім'я Успіня Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 80 зв.
170	177	село Соколовка Старая	село Соколівка, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	спадкове володіння Януша Четвертинського	дерев'яна п.ц. в ім'я Святого Іоанна Богослова	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 81.
171	175	деревня Томашовка Низшая	нині східна частина села Томашівка, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	спадкове володіння Олександра Писаревського		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 81 та зв.
172	170	м'єстечко Ярмолинцы	с.м.т. Ярмолинці, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	володіння надвірного ловчого Яна Орловського ¹⁵ . Передмістя Ярмолинць в дідичному володінні Михайла Писаревського.	2-і дерев'яних п.ц. в ім'я: 1) Покрови Пресвятої Богородиці; 2) Сходження Святого Духа (Св. Трійці); 3) кам'яний р-к кляштор (монастир), в якому дерев'яний костел в ім'я Святого мученика Зосима.	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 82-83.
173	171	село Нова Слобода	зараз не існує	володіння надвірного ловчого Яна Орловського.	дерев'яна п.ц. в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 83.

174	172	приселокъ Томашовка Вышая	нині західна частина с.Томашівка, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	володіння надвірного ловчого Яна Орловського.		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 83 та зв.
175	174	село Глушковцы	село Глушківці, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	володіння надвірного ловчого Яна Орловського.	дерев'яна п.ц. в ім'я Святого Миколая	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 83 зв.
176	173	Слободка Глушковская	село Слобідка- Глушковецька, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	володіння надвірного ловчого Яна Орловського.		ф.115. оп.1. спр.12. арк. 84.
177	148	село Казимирекъ	село Виноградівка, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	володіння майора Поморського.	дерев'яна п.ц. в ім'я Святого Іоанна Богослова.	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 85.
178	145	село Михалковцы	село Михалківці, Ярмол. р-н, Хмельн. обл.	володіння підсудка Фелікса Гавронського.	1)дерев'яна п.ц. в ім'я святої Великомучениці Параскеви; 2) дерев'яний р-к костел в ім'я Благодаріння пресвятій Богородиці	ф.115. оп.1. спр.12. арк. 85- 86.

Примітки:

¹ Таблиця складена на основі «Камерального и Топографического описания Подольской губернии Проскуровскаго повета»: ДАХМО. Ф.115. оп.1. спр.12.

Скорочення, які використовуються в таблиці: п.ц. – православна церква; р-к – римо-католицький; Городоц. р-н – Городоцький район; Волоч. р-н – Волочиський район; Красил. р-н – Красилівський район; Хмельниц. р-н – Хмельницький район; Ярмолин. р-н – Ярмолинський район;

Культові релігійні споруди (синоніми: храм, церква, собор, – каплиця. В кожній релігії храм має специфічну, традиційну архітектурну форму і свою назву: у православних християн та греко-католиків – церква; у християн-католиків – костел; у юдеїв – синагога; у мусульман – мечеть тощо. Звична для українців термін «церква» походить від гр. κυριαке і дослівно означає «Божий дім». У християнстві це традиційна назва культових споруд з вівтарем і приміщенням для здійснення богослужінь.

Помітно урочистіше забарвлення має поняття «собор». Собором називають «кафедральний або головний храм міста або монастиря, де здійснюють Богослужіння особи вищої духовної ієрархії».

Крім того, в «Описі» вживається термін «каплиця». Це – невелика молитовна будівля або ж церква без вівтаря. Саме остання обставина суттєво відрізняє її від церкви, адже через відсутність вівтаря – підвищеної частини храму, де відбувається священнодійство, – каплиці є функціонально обмеженими. Традиційно їх споруджували на цвинтарях, біля святих місць, на місцях чудотворного явлення, у пам'ять про важливі події релігійного або державно-суспільного життя тощо.

² Так пишеться в «Описі» назва міста, що ймовірно свідчить про поєднання старої і автентичної назви «Плоскирів» та новоприйнятої «Проскурів». Крім того, ім'я власника міста і поселень Плоскирівського староства (ключа) не вказано, на нашу думку, з причини юридичного оформлення його «казенного» статусу по смерті попередньої власниці Констанції Замоїської (Чарторийської).

³ Хорунжий – це обер-офіцерський військовий чин в Російській імперії. Згідно Табелі про ранги, спершу відносився до XIV класу і був аналогом загальновійськового чину «прапорщик», та «фенріх» (що до речі відповідало його назві). Лише з 1884 року чин хорунжого було піднято до XII класу і він став дорівнювати загальновійськовому чину «підпоручик».

⁴ Ротмістр – відповідав, згідно Табелі про Ранги, IX класу чину «титулярного радника».

⁵ Ймовірно мова йде про графа Тадеуша Морського гербу Сокира (1754–1825) – польського шляхтича, публіциста, дипломата, політичного діяча, брата Онуфрія Морського, каштеляна Кам'янецького в 1790-1794 рр.

⁶ Граф Мнішек Міхал Єжи Вандалін (1748–1806), за Речі Посполитої польський коронний великий маршал (з 1783 по 1793 рр.), згодом при Павлі I отримав титул дійсного таємного радника, що відповідало II класу «Табелю про ранги». Наприкінці життя проживав у Вишнівці на Волині, де брав участь в культурному та науковому житті.

⁷ Ізабела Любомирська з Чарторийських (уроджена Ельжбета Гелена Анна Чарторийська; 1733, за іншими даними 1736, Варшава – 1816, Відень, Австрія) – меценат і колекціонер творів мистецтва епохи рококо. Одна із найвідоміших жінок в Речі Посполитій XVIII ст. Дочка князя, руського воеводи Олександра-Августа Чорторийського та його дружини Марії-Софії з Сенявських (другий шлюб матері). Дружина Станіслава Любомирського (від 9 червня 1753 року), великого коронного маршалка, прабабця Альфреда Потоцького – намісника Галичини. Крім політичної діяльності вирізнялася як особлива опікунка селян. Володіла 14 містами і 366 селами, серед яких Сатанівський ключ.

⁸ Шамбелян або камергер (від фр. Chambellan) – в буквальному значенні «дворянин кімнати», придворний чин високого рангу у багатьох європейських монархях. У Російській імперії відповідав цивільному чину V класу. — придворний чин високого рангу у багатьох європейських монархях.

⁹ Мова йде про Адама Єжи Чорторийського (1770-1861) відомого державного, політичного та освітнього діяча, та його рідного брата Костянтина Адама (1773-1860), політичного і військового діяча, за участь у повстанні на боці останнього польського короля Станіслава Понятовського та зв'язок із Т. Костюшком були позбавлені своїх маєтків на підросійських Волині і Поділлі. Однак після прийняття присяги на вірність Катерині II їх власність була відновлена. З початку 1796 року Адам Єжи, зокрема, перетворив Меджибіж на головну свою садибу. Співволоділи десятками поселень, зокрема в Летичівському та Проскурівському повітах. В 1831 році за участь Чорторийських у Листопадовому повстанні (1830-1831 рр.) усі маєтності були остаточно конфісковані на користь держави, а на їх основі створено військові поселення. (Див. наприклад: Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини: Біографічний словник. Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2007. – С.822, 829).

¹⁰ Стольник – у Великому князівстві Литовському посада відома з середини XV століття. Стольник завідував сервіруванням столу і обслуговуванням трапези великого князя, мав підлеглих – підстоліїв. Пізніше посади стольника і підстоля стали номінальними, тобто не пов'язаними з виконанням конкретних обов'язків. З XVII століття посада стольника і підстоля існувала також в повітах.

¹¹ Чесник (пол. Cześnik, рос. Чашничий) – особа, що дбала про монаршу пивницю. З 14-го століття ця посада стала досить поважною (чесник коронний, чесник великий литовський та чесник земський) і не передбачала виконання старих обов'язків. В Першій Речі Посполитій був нижчим щаблем в урядовій ієрархії (в посадовій ієрархії (1768) в коронних землях посада місце перед ловчим, після подстоля).

¹² Дійсний таємний радник – цивільний чин II класу в Табелі про ранги. Відповідав чинам генерал-аншефа (або пізніше генерала від інфантерії, генерала від кавалерії, генерала від артилерії та інженер-генерала) і на флоті адмірала. Особи, що мали цей чин, обіймали високі державні посади (аж до міністрів).

¹³ Міхал Пшездецький (1747–1799), граф, великий литовський писар, підписувався «граф на Чорному Острові». Найімовірніше саме він збудував в містечку родинну резиденцію. Спочатку він, а згодом і його син Константи Пшездецький були маршалками Проскурівського повіту, тобто головами дворянського (шляхетського) зібрання. В Україні наприкінці 18 століття – у 19 столітті маршалком (або маршалом) шляхти в Російській імперії називали місцевого (губернського чи повітового) предводителя дворянства, посада якого була виборною.

¹⁴ Регент (від лат. rege, «правити») – у монархічних державах тимчасовий правитель замість монарха (під час малолітства, хвороби дійсного монарха). Регент також призначався під час неможливості монарха виконувати свої обов'язки, його відсутності, або коли монарший рід скінчився. Відомо, що Бенедикт Грабінський у 1766 році закінчив повний курс математики в Єзуїтській школі у Львові.

¹⁵ Ян-Онуфрій Орловський, крім поселень Ярмолинецького ключа володів містечками і селами в Ушицькому повіті (Маліівцями, Слобідкою Малієвською, Воньківцями та іншими). Ян-Онуфрій Орловський свого часу служив надвірним коронним ловчим при дворі останнього польського короля Станіслава II Августа Понятовського та був його фаворитом.

Єсюнін С.М.

м. Хмельницький

ПРОСКУРІВ НА СТАРИХ ЛИСТІВКАХ ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ: СПРОБА КАТАЛОГІЗАЦІЇ

У статті зроблена спроба каталогізації документальних листівок з видами міста Проскурова (нині – м. Хмельницький), виданих на початку 1900-х рр.

Ключові слова: *Проскурів, документальна фотографія, відкритий лист, листівка, поштова картка, поштівка.*

Важливе місце в історичній науці з-поміж зображальних джерел займають видові документальні листівки – один з різновидів ілюстрованих відкритих листів та поштових карток, в основі зображення яких фотографії (портрети, фотознімки подій, види міст і місцевостей, окремих історичних та архітектурних пам'яток) тощо.

У Російській імперії відкриті листи були введені в обіг 1 січня 1872 р. На одній стороні листівки писали адресу і наклеювалася марка, друга сторона призначалася для письмового повідомлення. Тривалий час право на випуск відкритих листів належало лише поштової відомству. Нарешті, 19 жовтня 1894 р. Міністерство внутрішніх справ Російської імперії дозволило приватним видавцям випускати бланки відкритих листів. Такий крок сприяв значному збільшенню тиражів відкритих листів та змінив зовнішній вигляд листівки: одна сторона цілком відводилася для написання адреси та тексту, на іншій розміщувалося зображення [2].

Серед перших зображень, зафіксованих на видових листівках Російської імперії, були спочатку види найбільших українських міст – Києва, Одеси, Харкова. Наприкінці XIX – на початку XX ст. з'явилися також картки з подільськими містами: Кам'янець-Подільського, Вінниці, Проскурова, Могилева-Подільського, Жмеринки, Брацлава та інших.

Вивчення листівок із фондів Хмельницького обласного краєзнавчого музею, колекцій членів ХМСК «Проскурівський колекціонер», приватних зібрань та тематичних веб-ресурсів, дозволили виявити 36 різновидів документальних листівок з видами міста Проскурова, виданих друкарським способом. Аналіз фотозображень листівок вказує на те, що частіше за все на них зафіксована центральна вулиця міста – Олександрівська (10). Вісім поштівок були з навчальними закладами, сім – з храмами міста, три – вулиці Кам'янецької. За колористикою листівки можна поділити на тоновані (сепія), чорно-білі та багатокольорові.

Для проведення атрибуції листівок за часом видання, було враховано ряд допоміжних ознак. По-перше, відомо що 1904 р. згідно Циркуляра начальника Головного управління пошт та телеграфів Російської імперії адресна сторона листівок була розділена на дві частини: одна, з горизонтальними лінійками, призначалася для адреси, інша – для письмового послання [1, с.42]. Отже, можна чітко розрізняти листівки за адресною частиною – з т.зв. «довгою адресою» (до 1904 р.) та «короткою адресою» (після 1904 р.). По-друге, у деяких фотозображеннях вулиць міста можна побачити стовпи електромережі. Враховуючи те, що електрика у Проскурові з'явилась 1911 р. [3, с.193], можна безперечно стверджувати що ті листівки, що містять зображення стовпів електромережі (не плутати із телеграфними стовпами), були видані після 1911 р. По-третє, у датуванні враховувались відмітки про проходження пошти, якщо такі були.

Додамо, що серед граничних датувань, прийнятих філокартистами для атрибузації листівок, інколи називають 1909 р. – цього року поштове відомство вирішило замінити назву «Открытое письмо» на «Почтовая карточка» [1, с.43]. Проте, дослідження листівок Проскурова та інших міст Подільської губернії вказує, що приватні видавці нашого краю ще 3-4 роки після 1909 р. вміщували на адресній частині напис «Открытое письмо». Отже, 1909 р. як граничне датування у запропонованій каталогізації не використовується.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє всі проскурівські листівки умовно поділити на три групи за часом видання: 1900-1904 рр., 1905-1910 рр., 1911-1917 рр.

Перші поштові листівки із зображенням Проскурова з'явилися на початку ХХ ст. Все вказує на те, що започаткував їх видання місцевий книжковий магазин дворянки Яніни Вільгельмінівни Яцимирської. Відомо, що Яцимирська вирішила зайнятися книжковою торгівлею наприкінці ХІХ ст., для чого придбала невеличкий одноповерховий цегляний будинок на вул. Олександрівській, 5 та подала документи на оформлення відповідного дозволу. Свідоцтво на право торгівлі вона отримала 10 листопада 1900 р., й приблизно у цей же час вирішила започаткувати видання листівок з видами міста [5, арк.15]. Спершу вийшла серія з трьох листівок – тонованих, на мармурованому тлі (див. №№1-3). Найраніша відмітка про проходження їх поштою зафіксована 1902 р. (див. №1). Після того, до 1904 р. магазин Яцимирської видав ще чотири листівки (див. №№4-7) – на двох із них вказано видавця. Об'єднує всі сім перших листівок однотипна адресна сторона та однакове виконання текстування (шрифт, російська та французька мови) і вільне місце на стороні із фотозображенням. Думаємо, що Яцимирська використовувала для видання своїх листівок фотографії місцевих фотографів. Принаймні, на одній листівці її магазину вказане прізвище відомого проскурівського фотографа Г. Голованевського (див. №7).

У 1905-1910 рр. побачили світ 11 листівок з видами Проскурова, з яких п'ять були багатокольорові (див. №№9-19). Але, хто був їх видавцем встановити не вдалося.

З 1911 р. багатокольорові листівки почав видавати вже згаданий книжковий магазин Яцимирської (див. №№20-23). Також, після 1911 р. до видання листівок з видами Проскурова долучився власник Кам'янець-Подільського магазину паперових і канцелярських товарів Григорій Мойсейович Шпірман. Відомо, що він народився 1858 р. в єврейській родині в м. Ямполі Подільської губернії, початкову освіту отримав у двокласному тамтешньому міському училищі. Згодом переїхав до губернського центру, де одружився. Торгівлею займався наприкінці ХІХ ст., видання поштових карток, переважно з видами Кам'янця-Подільського, розпочав у 1900-х рр. [4, с.182-183]

На листівках проскурівської серії Г. Шпізмана (див. №№24-29) текстування виконане в червоному кольорі російською та польською мовою. Адресна сторона була розділена на дві частини: ліва для повідомлення, права – адреси та вклеювання поштової марки. Листівки мали заголовок «Открытое письмо» (російською), «Carte postale» (французькою) та «Pocztówka» (польською). У нижньому лівому кутку листівок цієї серії зазначався двома мовами видавець – «Издание Г.Шпизмана, Каменець-Под./ Wydania G.Spismana», через кому порядковий номер цього виду в серії від 1 до 6.

1911-1917 рр. можна датувати сім листівок, виданих книжковим магазином П. Макарова (див. №№30-36). Про цю установу відомо лише те, що її власник Макаров Петро Кирилович був селянином, отримав свідоцтво на право книжкової торгівлі у Проскуріві 8 квітня 1908 р. [5, арк.15]. З його випуску привертає увагу поштова картка із багатокольоровим зображенням вулиці Олександрівської, яку П.Макаров віддрукував у шведській фірмі Гранберга в Стокгольмі (див. №35). Для провінційного Проскурова видати листівку за кордоном було особливим шиком.

Окремо слід згадати про одну листівку, яка була не поштовою, а благодійною (див. №8). Вона була видана у 1905-1907 рр. польським товариством з метою збору коштів на будівництво нового костьолу. З історії міста відомо, що будівництво нового костьолу Св. Анни започаткував у 1905 р. його настоятель ксьондз Казимир Носалевський. Саме йому вдалося вийти на відомого київського архітектора Кароля Іваницького та домовитись про швидке виготовлення проекту. Саме ескіз проекту і зображено на листівці. Завершили будівництво нового костьолу 1909 р.

Крім документальних листівок, виданих друкарським способом, на початку ХХ ст. з'явилися фотолистівки. Сталось це після того, як 1903 р. американська компанія Kodak почала випуск фотокамери No. 3A Folding Pocket Kodak з встановленою в ній плівкою на 100 кадрів. Після використання всіх кадрів, камера і плівка поверталася виробникові для друку фотографій або в сепії, або на листівках. Такі фотолистівки мали на лицьовій стороні саме фото, а на зворотному віддрукований бланк поштового відправлення. У 1910-х рр. такі листівки набули поширення в Проскуріві. Але, у зв'язку з їх дуже малими тиражами (інколи у єдиному екземплярі), нам відомо лише близько десятка їх різновидів – пивоварного заводу, вокзалу, костьолу, людей на вулиці... Зрозуміло, що подібні фотолистівки до каталогу не увійшли.

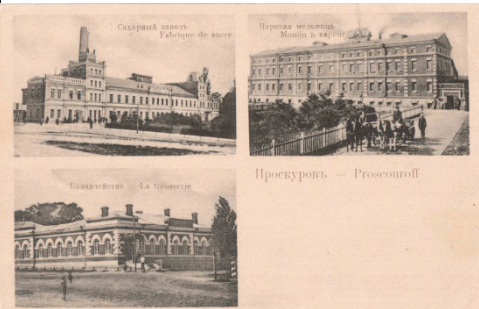
Наприкінці потрібно зазначити, що опис і систематизація матеріалів даного напрямку не завершені. Всі зауваження, уточненні та доповненні даного матеріалу приймаються з подякою за адресами: dmytro.2006@gmail.com – Казанцев Дмитро, група ХМСК «Проскурівській Колекціонер»; sergiesse@gmail.com – Єсюнін Сергій.

Джерела:

1. Забочень М. «Из истории введения открытого письма в России». Филателия СССР», 1972, №4, стр. 42-43
2. Забочень М. Україна в старій листівці / М. Забочень, О. Поліщук, В. Яцюк. – К.: Криниця, 2000. – 505 с.
3. Єсюнін С. Міста Поділля у другій половині XIX – на початку XX ст. : монографія / С.М. Єсюнін. – Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2015. – 336 с., іл.
4. Паур І. В. Види Кам'янця-Подільського на фотолістівках Г. Шпізмана / І. Р. Паур // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2012. – Т. 22: На пошану професора П. Ф. Лаптіна. – С. 182–192.
5. Центральний державний історичний архів України, ф.442, оп.859, спр.178.

Каталог: Проскурів на листівках 1900-1917 рр.

№ п/п	зображення / назва (вид)	датиування	видавництво	копір	примітки
1	 <p>Вид с гребли на ставок</p>	початок XX ст. (до 1902 р.)	б/в	тон.	довга адреса
2	 <p>Олександрівська вулиця</p>	початок XX ст. (до 1902 р.)	б/в	тон.	довга адреса

3	 <p>г. ПРОСКУРОВЪ — Proscouroff История — Eglise catholique</p>	початок XX ст. (до 1902 р.)	б/в	ТОН.	Довга адреса
4	 <p>ПРОСКУРОВЪ Vue du pont</p>	початок XX ст. (до 1904 р.)	б/в	ТОН.	Довга адреса
5	 <p>Колаж: цукровий завод, паровий млин, казначейство</p>	початок XX ст. (до 1904 р.)	б/в	ТОН.	Довга адреса

6	<p>Праскуровъ — Proscourov. Кам'янецька вулиця — Rue de Kamienetz.</p>	початок XX ст. (до 1904 р.)	магазин Яцимирської	тон.	довга адреса
Кам'янецька вулиця					
7	<p>Почта — La poste. г. Праскуровъ — Proscourov. Усіхъ вагоннихъ магаръ, дилижансовъ въ Праскуровъ. Сивихъ фот. Голландянцаго въ Праскуровъ.</p>	початок XX ст. (до 1904 р.)	магазин Яцимирської	тон.	довга адреса
Поштово-телеграфна контора					
8	<p>NOWO-WYBUDOWANY SIĘ KOŚCIÓŁ W PŁOSKIROWIE DLA RODZU.</p>	початок XX ст. (1905-1907 рр.)	б/в	тон.	благодійна
Новий костел					

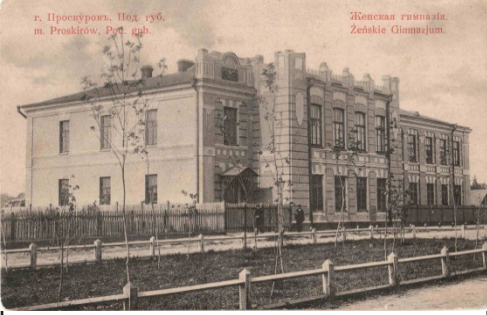
9	 <p data-bbox="341 464 565 488">Олександрівська вулиця</p>	1904-1910 рр.	б/в	ч/б	коротка адреса, відкритий лист
10	 <p data-bbox="341 863 565 887">Олександрівська вулиця</p>	1904-1910 рр.	б/в	ч/б	коротка адреса, відкритий лист
11	 <p data-bbox="359 1230 547 1254">Кам'янецька вулиця</p>	1904-1910 рр.	б/в	ч/б	коротка адреса, відкритий лист

12	 <p data-bbox="337 469 524 491">Кам'янецька вулиця</p>	1904-1910 рр.	б/в	ч/б	коротка адреса, відкритий лист
13	 <p data-bbox="356 842 505 865">Соборна вулиця</p>	1904-1910 рр.	б/в	ч/б	коротка адреса, відкритий лист
14	 <p data-bbox="356 1193 505 1216">Соборна вулиця</p>	1904-1910 рр.	б/в	кол.	коротка адреса, відкритий лист фото ідентично до п/л 13

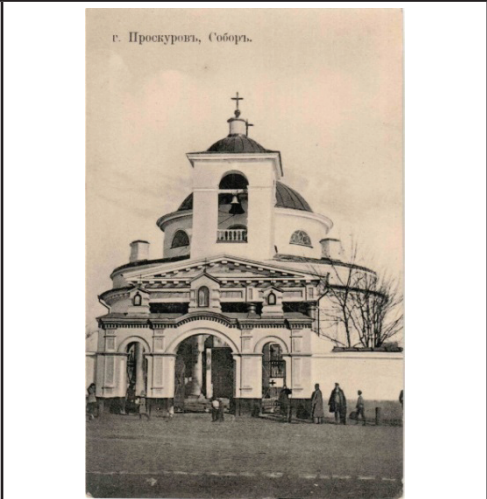
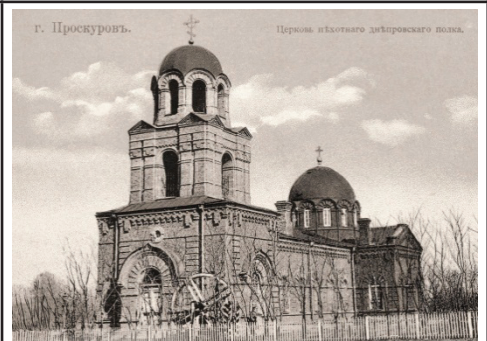
15	 <p data-bbox="327 641 580 667">Церква 12 уланського полку</p>	1904-1910 рр.	б/в	кол.	коротка адреса, відкритий лист
16	 <p data-bbox="315 1024 591 1050">Олексіївське реальне училище</p>	1904-1910 рр.	б/в	кол.	коротка адреса, відкритий лист
17	 <p data-bbox="383 1401 524 1420">Жіноча гімназія</p>	1904-1910 рр.	б/в	кол.	коротка адреса, відкритий лист

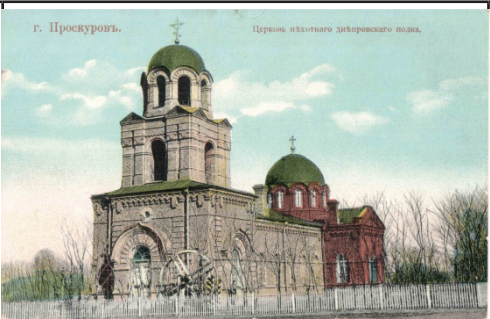

18	 <p>г. Проскуровъ Александровская улица</p> <p>Олександрівська вулиця</p>	1904-1910 рр.	б/в	ч/б	коротка адреса, відкритий лист
19	 <p>г. Проскуровъ Александровская улица</p> <p>Олександрівська вулиця</p>	1904-1910 рр.	б/в	кол.	коротка адреса, відкритий лист
20	 <p>Олексіївське реальне училище</p>	1911-1917 рр.	магазин Яцимирської	кол.	коротка адреса, відкритий лист

21	 <p>Płoskirów — Gimnazjum żeńskie Гор. Прокуровъ — Женская гимназія</p>	1911-1917 рр.	магазин Яцимирської	кол.	коротка адреса, відкритий лист
Жіноча гімназія					
22	 <p>Płoskirów — Szkoła miejska Гор. Прокуровъ — Городское училище</p>	1911-1917 рр.	магазин Яцимирської	кол.	коротка адреса, відкритий лист
Міське училище					
23	 <p>Płoskirów — Ul. Aleksandrowska Гор. Прокуровъ — Александровская ул.</p>	1911-1917 рр.	магазин Яцимирської	кол.	коротка адреса, відкритий лист
Олександрівська вулиця					

24	 <p>г. Проскуровъ, Под. губ. m. Proskirów, Pod. gubern. Церковь 12 Уланск. Бѣлор. полка. Cerkiew 12 Białogrodzkiego ułanńskiego полку.</p>	1911-1917 pp.	магазин Г.Шлізмана	ТОН.	коротка адреса, відкритий лист фото ідентично № п/п 15
25	 <p>г. Проскуровъ, Под. губ. m. Proskirów, Pod. gubern. Реальное училище. Reálne Gimnazjum.</p>	1911-1917 pp.	магазин Г.Шлізмана	ТОН.	коротка адреса, відкритий лист фото ідентично № п/п 20
26	 <p>г. Проскуровъ, Под. губ. m. Proskirów, Pod. gubern. Женская гимназія. Zhenitskie Gimnazjum.</p>	1911-1917 pp.	магазин Г.Шлізмана	ТОН.	коротка адреса, відкритий лист фото ідентично № п/п 21

27	 <p>с. Просяуровъ, Под. губ. m. Proskirów, Pod. губ.</p> <p>Городское училище. Miejska szkoła.</p>	1911-1917 pp.	магазин Г.Шпізмана	ТОН.	коротка адреса, відкритий лист фото ідентично № п/п 22
28	 <p>с. Просяуровъ, Под. губ. m. Proskirów, Pod. губ.</p> <p>Александровская улица. Aleksandrowska ulica.</p>	1911-1917 pp.	магазин Г.Шпізмана	ТОН.	коротка адреса, відкритий лист
29	 <p>с. Просяуровъ, Под. губ. m. Proskirów, Pod. губ.</p> <p>Александров. улица. Aleksandrowska ulica.</p>	1911-1917 pp.	магазин Г.Шпізмана	ТОН.	коротка адреса, відкритий лист фото ідентично № п/п 23
	№6 Олександрівська вулиця				
	№5 Олександрівська вулиця				
	№4 Миське училище				

30	 <p data-bbox="296 470 565 496">Поштово-телеграфна контора</p>	1911-1917 рр.	магазин П.Макарова	ч/б	коротка адреса, відкритий лист
31	 <p data-bbox="397 1029 464 1054">Собор</p>	1911-1917 рр.	магазин П.Макарова	ч/б	коротка адреса, відкритий лист
32	 <p data-bbox="296 1396 565 1426">Церква Дніпровського полку</p>	1911-1917 рр.	магазин П.Макарова	ч/б	коротка адреса, відкритий лист

33	 <p>г. Проскуровъ. Церковь иконостаса дніпровського полку.</p> <p>Церква Дніпровського полку</p>	1911-1917 рр.	магазин П.Макарова	кол.	коротка адреса, відкритий лист ідентично № п/п 32
34	 <p>г. Проскуровъ. Казначейство.</p> <p>Казначейство</p>	1911-1917 рр.	магазин П.Макарова	кол.	коротка адреса, відкритий лист
35	 <p>Г. Проскуровъ. Александровская улица. Розділ. Александровська вулиця.</p> <p>Олександрівська вулиця</p>	1911-1917 рр.	магазин П.Макарова, видавництво Гранберґ (Стокгольм, Швеція)	кол.	коротка адреса, поштова картка

36		1911-1917 рр.	магазин П.Макарова	тон.	коротка адреса, поштова картка
----	---	---------------	--------------------	------	--------------------------------

Використані скорочення:

б/в – без видавця

кол. – багатокольорова

тон. – тонована

ч/б – чорно-біла

Єсюніна Г.В.
м. Хмельницький

АНАТОЛІЙ МОЛОТАЙ – ОРГАНІЗАТОР, ХУДОЖНІЙ КЕРІВНИК ТА ГОЛОВНИЙ ДИРИГЕНТ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРЕЗИДЕНТСЬКОГО ОРКЕСТРУ

У статті подані біографічні відомості про видатного хмельничанина – Молотая Анатолія Михайловича, Народного артиста України, професора, художнього керівника і головного диригента, Національного президентського оркестру України.

Ключові слова: музикант, диригент, Національний президентський оркестр, Молотай Анатолій Михайлович.

Молотай Анатолій Михайлович – Народний артист України, лауреат всесоюзних та міжнародних конкурсів, професор Київської Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського, учасник ліквідації аварії на Чорнобильській атомній станції, повний кавалер ордена «За заслуги» (III ступінь – 2003 р., II ступінь – 2008 р., I ступінь – 2013 р.), автор близько 120 аранжувань для симфонічного та духового оркестрів. Й найголовніше: Анатолій Молотай – організатор, художній керівник та головний диригент Національного президентського оркестру.

Анатолій Михайлович народився 22 серпня 1938 р. в селі Ружична на Хмельниччині (нині мікрорайон Ружична м. Хмельницького). Батько – Молотай Михайло Миколайович (19171998). Мати – Молотай Анастасія Тимофіївна (1921–2002). Дружина – Інна Павлівна. Син – Валерій Анатолійович (1968) – військовослужбовець, закінчив Київське вище військово-авіаційне інженерне училище та Хмельницьку академію прикордонних військ.

П'ятнадцятирічним юнаком Анатолій Молотай розпочав свою музичну освіту у Проскурівському військовому оркестрі (нині м. Хмельницький), музичним вихованцем якого став у 1953 р. Звідти був переведений музикантом до зразкового оркестру Прикарпатського військового округу м. Львова. У 1964 р., після закінчення військово-диригентського факультету Московської державної консерваторії імені П. І. Чайковського отримав фах військового диригента. З 1980 р. – начальник військово-оркестрової служби, художній керівник оркестру і ансамблю пісні і танцю МВС СРСР по УРСР і Молдові. А. Молотай успішно поєднує виконавську і творчу діяльність з викладацькою роботою. Ще у 1986 р. почав працювати у Київській Національній музичній академії України імені П. І. Чайковського викладачем диригування кафедри духових та ударних інструментів. Довгий час на громадських засадах є членом правління Асоціації діячів духової музики України Національної всеукраїнської музичної спілки.

Відповідно до Постанови Верховної Ради України від 29 листопада 1991 року № 1861-ХІІ було створено Оркестр урочистих церемоній, урядових подій та державних свят. Основними завданнями оркестру були зустрічі і проводи офіційних представників іноземних держав, участь у державних святах і урочистостях, розвиток традицій українського війська та відродження національної культури. Засновником і художнім керівником – головним диригентом оркестру став Народний артист України, професор Анатолій Молотай, якого також призначили начальником військово-оркестрової служби Національної гвардії України.

Творча діяльність колективу розпочалася з підготовки редакції Державного гімну України, участі в державних і громадсько-політичних заходах – Всеукраїнському Віче, святкуванні 75-річчя четвертого Універсалу, урочистостях на честь першої річниці Незалежності України. Оркестр офіційно був представлений дипломатичному корпусу, акредитованому в ті часи в Україні.

Наказом Командувача Національною гвардією України від 02.06.1992 р. №17 оркестр було реорганізовано та перейменовано в Окремий зразково-показовий оркестр Національної гвардії України. З метою забезпечення музичного обслуговування заходів державного значення Указом Президента України від 30 грудня 1997 р. № 1397/97 Окремий зразково-показовий оркестр Національної гвардії України перейменовано

у Президентський оркестр Національної гвардії України. Указом Президента України від 11 лютого 2000 р. № 228/200 Президентський оркестр Національної гвардії України перейменовано у Президентський оркестр Збройних Сил України. Ураховуючи вагомий внесок Президентського оркестру Збройних Сил України в розвиток української музичної культури, значні творчі здобутки Указом Президента України від 14 квітня 2003 р. № 321/2003 оркестру надано статус Національного та змінено його назву на Національний президентський оркестр.

Національний президентський оркестр є одним із атрибутів голови Української держави. Відтак оркестр не просто символ української музики. Це величезний колектив професіоналів. Коли Анатолію Молотаю дали завдання створити оркестр, він уже викладав у Київській Національній музичній академії України імені П. І. Чайковського. Була створена комісія, яка прослуховувала кращих із кращих. Так відібрали музикантів із музичної академії. Сьогодні укомплектування національних колективів діє лише на конкурсній основі. Якщо є вакантне місце – оголошується конкурс. Проте, як стверджує маестро, талановитий чи геніальний музикант не шукає роботу, робота шукає його. Тому щойно з'являється вакансія, завжди ретельно придивляються до переможців музичних конкурсів. Бездоганна майстерність віртуозів оркестру підкреслює той факт, що стояти на одній сцені з українським колективом вважали за честь знамениті диригенти і музиканти: Бенгт Еккланд (Швеція), Франсуа Буланже (Франція), Венс Демартіно (США), Уено Токкасі (Японія), Міхаель Шрам (Німеччина) та інші. З оркестром у різні часи співпрацювали Лев Колодуб, Іван Карабиць, Євген Станкович, Анатолій Солов'яненко, Дмитро Гнатюк, Євгенія Мірошніченко, Володимир Гришко, квіртет «Явір», хор Національної опери України, капела «Думка» та багато інших музичних колективів і співаків. Національний президентський оркестр став «автором» канонічного виконання гімну України.

Очолований А. Молотаєм оркестр – це унікальний різножанровий творчий колектив, у складі якого більше 100 виконавців, що дозволяє мати духовий, камерний, симфонічний і естрадносимфонічний оркестри. Коли більше сотні віртуозів збираються на одній сцені і починають злагоджено грати, складається враження, що потрапляєш в іншу реальність. Основними завданнями оркестру є музичне забезпечення державних заходів, що проводяться за участю Президента України або під його особистим патронатом, відродження і розвиток традицій національної музичної культури України; пропаганда здобутків Національного музичного мистецтва – класичної спадщини і творів сучасних композиторів; участь у патріотичному та естетичному вихованні військовослужбовців і громадян України.

Як зауважив Анатолій Михайлович в одному із інтерв'ю журналістці Христині Мельник: *«Без культури ми нічого не зробимо. Виховання*

людини починається з її культури, світогляд формується літературою, музикою, живописом, кінематографом. Це закладається в серце, в фундамент у подальшому інтелігентної людини. Я Вам наведу приклад. Посол Франції років 10 тому у філармонії нашій грав скрипковий концерт. Взагалі аташе з культури: як вони досліджують Україну, збирають культуру, ходять в музеї, оперний театр, філармонію, виставки художні. Дуже цікавляться. А потім найкраще вони принесуть до себе».

Національний президентський оркестр працює не лише на офіційних і урочистих заходах України, він активно підтримує бойовий дух військовослужбовців Збройних Сил України, виступаючи з концертними програмами перед військовослужбовцями та членами їх сімей, військовослужбовцями учасниками антитерористичної операції на Сході України, у тому числі й перед тими, хто знаходиться на лікуванні у військових госпіталях. Національний президентський оркестр під керівництвом Анатолія Михайловича Молотая з великим успіхом гастролював у Польщі, Німеччині, Франції, Бельгії, Австрії та інших країнах ближнього та дальнього зарубіжжя. Широка географія виступів колективу й багатьма містами і гарнізонами України, включаючи Поділля. Анатолій Михайлович дуже любить земляків хмельничан і використовує будь-яку нагоду аби гастрольні тури пролягали через Хмельницький. І кожного разу приїзд такого професійного колективу – це і непересічна подія і велика честь для жителів міста.

Джерела:

1. Анатолій Молотай: Усе геніальне просте! [Електронний ресурс] // SKORYK COMPETITION 2016 – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <http://skorykcompetition.com> (дата звернення 17.08.2016). – Назва з екрана.

2. Департамент соціальної та гуманітарної політики Міністерства оборони України [Електронний ресурс] // Міністерство оборони України – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua> (дата звернення 17.08.2016). – Назва з екрана.

3. Молотай Анатолій Михайлович [Електронний ресурс] // Аргументы и факты в Украине : [офіц. сайт]. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <http://www.aif.ua> (дата звернення 17.08.2016). – Назва з екрана.

4. Молотай Анатолій Михайлович [Електронний ресурс] // Вікіпедія : [офіц. сайт]. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення 17.08.2016). – Назва з екрана.

5. Молотай Анатолій Михайлович [Електронний ресурс] // whoiswho.ua [Українська конфедероація журналістів]: [офіц. сайт]. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <http://whoiswho.ua> (дата звернення 17.08.2016). – Назва з екрана.

6. Національний президентський оркестр. Історична довідка [Електронний ресурс] // energy.gift : [офіц. сайт]. – Електрон. текст. дані. – Режим

доступу: <http://energy.gift> (дата звернення 17.08.2016). – Назва з екрана.

7. Національний президентський оркестр України [Електронний ресурс] // Національний президентський оркестр України: [офіц. сайт]. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <http://pfgf.com.ua> (дата звернення 17.08.2016). – Назва з екрана.

8. Национальный президентский оркестр [Електронний ресурс] // concert.ua: [офіц. сайт]. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <https://www.concert.ua> (дата звернення 17.08.2016). – Назва з екрана.

9. Ружична: село, військове поселення, районний центр, мікрорайон [Електронний ресурс] // Є : [офіц. сайт]. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <http://ye.ua> (дата звернення 17.08.2016). – Назва з екрана. 22.10.2016 Хмельницька міська централізована бібліотечна система <http://cbs.km.ua/print.php> 3/3

10. Хто є хто на Хмельниччині : довідково-біографічне видання. Вип. 1 / авт. ідеї та авт.упоряд. В. В. Болгов, відп. ред., худ. оформл. І. В. Болгов. – Київ : Українська академія геральдики, товарного знаку та логотипу, 2003. – 208 іл. : фот.

Западенко І.В.

сmt. Меджибіж Лetchівського р-ну

МАТІР БОЖА КАЗАНСЬКА. ОБРАЗ, ЩО НАДБАНИЙ У ВОГНІ ВІЙНИ НА ТЕРНОПІЛЛІ

Статтю присвячено дослідженню ікони Матері Божої Казанської, яка під час так званого «Тернопільського розгрому» була знайдена у с. Острів та з часів Першої Світової війни зберігається у родині мешканців м. Хмельницького.

Ключові слова: *Перша Світова війна, Тернопіль, Проскурів, полкова церква, ікона, Матір Божа Казанська*

Перша Світова війна (1914-1918 рр.) є однією з найдраматичніших війн театром для яких випало бути Україні, на той час розділеній між Російською імперією та Австро-Угорською імперіями. Територія сучасної Хмельницької області та зокрема місто Проскурів належали до прифронтової зони, де зосереджувалися війська, госпіталі, інфраструктура забезпечення. Взаємодія та контакти військових з цивільним населенням, спричинені переміщеннями військових підрозділів до місця бойових дій та з фронту у тил залишили чимало матеріальних і нематеріальних слідів, які можна знайти й досі, через століття після тієї війни.

Ця стаття розповідає про одне із таких матеріальних свідчень, яке залишила у Проскуріві Перша Світова війна – образ Матері Божої, який з

початку ХХ ст. передається в родині проскурівських міщан. Як виявилось, ця ікона має прямий стосунок до останнього найдраматичнішого епізоду Першої Світової війни – остаточного й безповоротного краху російської армії, після якого нашим дідам і прадідам довелося пережити ще більш трагедії.

Коротко подамо опис ікони. Це Казанський образ Матері Божої так званого аналойного розміру (23 на 37 см), академічного письма (*див. фото 1*). Писана на дошці, олійними фарбами, що характерно для початку ХХ ст. Образ цілнописаний, на відміну від поширених тоді дешевих «підкладних» ікон, на яких прописувалися тільки видимі з-під ризи лики та руки. Риза (російською мовою оклад) – срібна, гравірована, з позолотою. Містить клеймо майстра з літерами «ИС», яке не вдалося ідентифікувати, та пробірне клеймо Російської імперії зразку 1908-1917 років. Грецька літера «дельта» у цьому клеймі відповідає Московському пробірному округу.

Внутрішній виріз у ризи – один великий, який відкриває не тільки лики, а повністю показує фігури Богородиці та Ісуса. По контуру вирізу навколо німбів є кілька невеликих отворів – імовірно, від цвяшків. Отвори на ризи і дошці ікони співпадають між собою. На металевій ризи відсутнє зображення німбів або вінців – а отже, вони були окремими елементами. Тобто оклад ікони був набірним, про що кажуть також згадані вище отвори – сліди від кріплення вінців. Відтак, те, що бачимо сьогодні, то не повний оклад, а лише його фонові деталі. Втрата оздоблення стає зрозумілою у світлі тих подій, через які довелося іконі пройти. Завершує опис рама ікони – дерев'яна, ззовні лакована. Її розміри і стан відповідають розмірам і стану самого образу.

І саме на рамі цієї ікони ми бачимо те, що робить її не просто антикварною річчю, а історичним предметом, який прямо пов'язаний з одним із найбільш драматичних епізодів Першої Світової війни – так званим «Червневим наступом», останнім для Росії та провальним для армії.

В руках автора ця ікона опинилася, коли серед живих вже не було нікого, хто міг би розповісти про її появу у родині. Про неї просто казали: «бабусина», а після її смерті ікону багато років ніхто не знімав з полиці. І можете уявити щире здивування, коли під час її очистки від пилу позаду на верхній дошці рами показався напис (*фото 2*), зроблений від руки олівцем, дореформенним російським правописом:

«Подобрана 8-го іюля 1917 въ дер Острувъ при отступлѣнїи изъ Галиціи бомб*** [*частина слова нерозбірлива*] Болеславомъ Ключковичемъ» (*тут і далі дати подаються за старим стилем, - авт.*)

Родичів на прізвище Ключкович сім'я не мала, а на цей напис ніхто ніколи не звертав уваги – відтак, дослідити історію ікони була зацікавлена уся родина.

Отже, звернімося до подій початку липня 1917 р. та знайдемо зв'язок між Галичиною і Проскуровом (з 1954 р. – м. Хмельницький). І насамперед з'ясуємо, що село Острів (польська вимова – Острув) у Галичині — це передмістя Тернополя, розташоване на південь від цього міста.

Як тут у воєнний час могла опинитися покинута православна ікона? Образ Казанської Божої Матері загалом не характерний для греко-католицької церкви, яка є традиційною для цього краю. Відтак, з огляду на російське походження, він опинився тут в період з серпня 1914 р. і по 1917 р. Імовірних шляхів є кілька, але усі вони пов'язані з російською військовою агресією. Перший – ікона тут опинилася в ході примусового навернення греко-католиків до православ'я і належала комусь із відрядженого до Галичини православного духовенства. Другий – ікона була у вжитку російського військового священника. Третій – ікона була особистою річчю когось із російських офіцерів. Приклад останнього бачимо у епізоді призначення генерала Брусилова на пост верховного головнокомандувача: «24 травня в Кам'янці-Подільському Брусилов прощався з товаришами по службі. Від імені чинів штабу його вітав Сухомлинов, підніс Брусилову образ – таким був звичай прощання у той час» [1, с. 260] Автор ризикує помилитися – але наявність нині відсутніх частин набірної ризи, яка була більш пишною, свідчить швидше про церковне, аніж про приватне застосування ікони.

Події відбуваються у бурхливий період між двома російськими революціями. Влада належить Тимчасовому уряду під проводом голови і водночас військового міністра О.Ф. Керенського, але водночас реальний вплив на маси мають ради робітничих, селянських і солдатських депутатів — подекуди пробільшовицькі, подекуди під проводом інших партій.

На території сучасної України, включаючи Поділля, тобто на Південно-Західному фронті Першої Світової війни протистоять Російська (вже не імператорська) армія і об'єднані армії Австрії та Німеччини. У червні 1917 р. саме на цьому фронті розгортається широкомасштабна наступальна операція кількох російських армій, якій судилося стати останньою наступальною операцією Росії у Першій Світовій війні.

Цю операцію було, за словами істориків, блискуче підготовлено стратегами — але завершилася вона повним провалом і катастрофічною втечею російських військ, спричиненою повним розвалом військової дисципліни і втратою бойового духу під впливом суперечливих революційних подій. Як бачимо вище, попередні три тижні перед фатальним крахом «Червеного наступу», або інакше «наступу Керенського» були тижнями пафосної агітації військовослужбовців, аби спонукати їх до рішучого бойового руху вперед. Саме через це Південно-Західний фронт заслужив назву «фронту суцільних мітингів».

Головного удару належало завдати саме Південно-Західному фронту. 3 червня 1917 р. новий головнокомандувач арміями фронту генерал-лейтенант А. Е. Гутор поставив військам завдання в контексті загального плану кампанії, затвердженого ще Миколою П.

Морально-політичне забезпечення наступу повністю лежало на радах і військовому міністрові. З'їзд солдатських комітетів одноставно висловився за рішучі дії. Його рішення підтримав «Петросовет». 6 червня А. Е. Гутор звернувся до А. Ф. Керенського: «Вважаю обов'язком висловити переконання, що перед початком наступу потрібен як останній моральний поштовх заклик Тимчасового уряду і Ради солдатських і робітничих депутатів у формі наказу у вигляді телеграми комісарам. Усі керівні особи і солдати на чолі зі мною покійно просять Вас відвідати війська ударних армій для духовного спілкування з нами перед генеральною битвою, якій, можливо, судилося зіграти виняткову роль в долях нашої оновленої Батьківщини. Якщо Ви порадуйте нас своїми відвідинами, я прошу телеграфувати Ваш бажаний день приїзду» [2, с.35-36]. Рішення було прийняте: агітпоїздка Керенського була запланована на 14-15 червня 1917 р.

Однак, агітація за наступ не тільки не досягла результату, але й підсумок був прямо протилежний: катастрофічна втрата армією керованості та бойового духу. Як свідчить Стратегічний нарис війни 1914-1918 рр. [3], відмови військ ставати на позиції, мітинги, небажання переходити на нові позиції і інші специфічні особливості російської озброєної маси того часу затримували перегрупування, і операція, що весь час відкладалася, залишилася в проекті. 6 липня послідував удар з боку німців, який призвів до масового відступу (якщо не сказати – втечі) кількох добре озброєних російських армій.

Шляхом через Тернопіль та його передмістя, де, згідно напису було підібрано нашу ікону, відступала 11-та армія (*див. малюнок 1*), тобто військовий, який врятував цей образ, належав саме до її складу.

Тими тижнями, перед провальним «наступом Керенського», 11-а армія генерал-лейтенанта І. Г. Ерделі, яка протистояла переважно 2-й австро-угорській армії, головні зусилля зосередила у напрямі населеного пункту Золочів і проти 54-ї австро-угорської дивізії із складу Південної армії. Для цього виділялися 17, 6, 49-й армійські корпуси, для розвитку успіху - 1-й гвардійський і 5-й армійський корпуси. Всього: 173 679 багнетів і 3902 шашки, 1283 кулемети, 345 бомбометів і 69 мінометів, 1 бронепоезд, 50 аеропланів, 3 відділення і 1 дивізіон броневих автомобілів [2, с. 39]. На напрямі головного удару російські війська перевершували неприятельські за чисельністю в шість разів.

Як розгорталася подія тих кількох днів, завдяки яким ікона опинилася у Проскурові? За Стратегічним нарисом [3, с. 78], 6 липня супротивник

на світанку відкрив артилерійський вогонь по корпусах лівого флангу 11 армії і майже одночасно його піхота повела наступ на фронт Пеняки-Млинівці. Атаковані частини самовільно пішли назад. Супротивник спрямувався у відкритий проміжок і почав розвивати свій удар в південно-східному напрямку. Почався нестримний відхід військ на схід. Багато частин, отримавши бойові накази, обговорювали їх на мітингах, в комітетах, гаяли час, а то і зовсім відмовлялися виконувати їх. Вже 7 липня верховний головнокомандувач Брусилов писав головнокомандувачу Південно-Західним фронтом Гутору, що військ у нього більше, аніж потрібно, але необхідно змусити їх битися: «Наказую не лише вжити усіх заходів до того, щоб зупинити наступ супротивника, але енергійно перейти в контратаку і відновити положення... Не допускаю і думки, що розвиток успіху супротивника може загрожувати Тернополю».

Але ранком 7 липня супротивник продовжував розвивати прорив. 17-й корпус 11-ї армії, нестримною хвилею відходив назад. Спрямовані на підтримку і для контратак частини 49-го корпусу відмовлялися у більшості випадків їх виконувати або виявляли повну нестійкість, відходячи під впливом самого тільки артилерійського вогню. До полудня лінія фронту атакованої ділянки 11-ї армії проходила вже через Заложці – Куклинці.

Брусилов цього числа для Південно-західного фронту підтвердив до виконання операцію 8-ї армії від Галича на Рогатин, висловивши цього разу вже не вимогу, а лише «повну упевненість, що Тернопіль не буде відданий і війська Південно-Західного фронту не припустять ганьби, щоб прорив не був локалізований».

Ранком 8 липня (тобто у день, позначений написом на іконі) супротивник здійснив енергійний наступ уздовж Тернопільського шосе, збив частини 17-го корпусу, що також відійшли на схід від Серету. До вечора того дня супротивник зайняв передмістя Тернополя, а корпуси 11-ї армії зосередилися за Серетом. 11 липня німецькі війська зайняли Тернопіль, покинутий без бою 1-м гвардійським корпусом [4, с. 373-381].

Штаб 11-ї армії, який знаходився у Кременці, ще до того спішно евакуювався до Проскурова, захопивши з собою весь рухомий склад з залізничної станції. Мало того, що штаб армії був у паніці – навіть штаб фронту, який сидів у Бердичеві на відстані 300 км від першої лінії окопів, не витерпів та відійшов до Києва. Весь Південно-Західний фронт було розлагоджено.

Про ці та інші подробиці липневого відступу з Галичини розповідається у спогадах прапорщика Дмитра Оськіна, піхотний полк якого знаходився у складі 11-ї армії: «У той час як штаби поспіхом тікали, наші передові частини повільно відходили – і не тому, що їх сильно тіснив супротивник, а тому, що вони втратили зв'язок зі своїми штабами і вважали цілком при-

родним та закономірним відхід піхотних частин, коли навіть штаб дивізії тікав до тилу. Тернопільський відступ, який розпочався 6 липня, тривав аж до 15-го. Протягом 9 днів штаби, обози, військові частини нестримно котилися до тилу без якого-небудь особливого натиску з боку супротивника. Величезні запаси снарядів, озброєння, продовольства були покинуті напризволяще, і дуже рідко солдати, які охороняли запаси, зосереджені перед позиціями, знищували їх за власною ініціативою. 9 днів не було жодного зв'язку міжштабами полків і штабом дивізії, між штабом дивізії і штабом корпусу і, насамкінець, з штабом армії. Дивізійні та армійські установи, які обслуговували фронт, зникли без сліду. Зник цілковито з нашого поля зору польовий телеграф, польова поштова контора. Неможливо було отримати листа або надіслати листа на батьківщину. Неможливо було отримати телеграму на позиції та з тилу чи з армії направити телеграму до тилу» [5]. І це була лише частина тієї військової катастрофи, зворотна хвиля якої докотилася з Галичини до Подільської губернії.

Подальше дослідження обставин, пов'язаних з іконою, вимагає конкретизації військових підрозділів, які тими днями 1917 р. рухалися через с. Острів, а потім слідували через Проскурів. Саме в цей час тут знаходився й штаб 11-ї армії. Зазвичай він знаходився у Кременці, але саме тими днями перебував на місці названих вище подій: «Штаб 11-ї армії знаходився у Тарнополі з 7 липня дні три, після чого повернувся до Кременця [6, с. 205] За твердженням тернопільського історика С. Ткачова, перебував штаб саме у передмісті Тернополя – Острові. Також через Острів від с. Домаморич і Довжанка відступав 64-й Казанський полк. С. Ткачов також люб'язно надав копії фотографій, на яких зображено офіцерів штабу 11-ї армії на фоні палацу в с. Острів. Цей палац спалено росіянами під час відступу.

Отже, покинуту і вочевидь безгосподарну православну ікону було буквально вихоплено із того катастрофічного руху військових сил, який військові історики називають «Тернопільським розгромом». Не буде перебільшенням сказати, що ця ікона побувала там, звідки у Першій Світовій війні почала спочатку морально, а потім фізично зазнавати краху армія Росії. Видається значущим той факт, що в атмосфері поразки та безладу комусь спало на думку зберегти цю сакральну річ і доправити її з собою за 100 кілометрів, до Проскурова. Хто такий бомбардир Болеслав Клюкович, звідки, в якій частині служив - невідомо, досі розшуки нічого не дали. Але у тій атмосфері загибелі армії величезної країни цей бомбардир, судячи з імені та прізвища етнічний поляк, під час боїв та відступу підбирає як цінність залишену кимось православну ікону. Завдяки військовому, який у тій обстановці зберігає релігійні та моральні принципи, ікона «відступає» разом з російськими військами до Проскурова і залишається тут.

Наступне питання: як ікона опинилася саме у цій проскурівській родині? Можливі два припущення.

Перша версія – це те, що військовий залишив образ місцевим жителям у першому ж місті, де його частина мала більш-менш тривалу зупинку.

Друга – що ікона спочатку опинилася у церкві (у проскурівському соборі Різдва Богородиці), а вже пізніше, у 1937 р., коли собор закрили за рішенням радянської влади, була забрана звідти разом з іншими церковними речами, які парафіяни ховали по хатах від знищення. У цьому ж будинку знаходилися й інші речі, не характерні для вжитку простих парафіян. Це, наприклад, печатка для просфор, датована 1915 р. (у 2009 р. як річ церковна була передана до сучасного хмельницького Святопокровського собору), а також велика кількість церковних книг, які були сховані на горищі – і, на жаль, повністю загинули за кілька десятиліть.

Зв'язок із церквою Різдва Богородиці у родині, що проживає тут з 1914 р. – прямий. Адже бабуся Ольга Стефанівна, від якої ікона передавалася далі, була донькою Стефана Тимофійовича Уроди, проскурівського шевця, людини грамотної і «книжної», до того ж активного парафіянина собору Різдва Богородиці, який на початку ХХ ст. був старостою цього храму.

Його онука Євгенія Грігель (1927 р. н.) поділилася спогадом: «Звідки ікона з'явилася у нас вдома – не знаю. Але раніше на ній було багато золотих прикрас. Коли у 1933 році був голод, коли не було що їсти – наша мама їх познімала і віднесла у «Торгсін», де можна було за це купити продукти. І так нас рятувала» (*записано 15 квітня 2014 р.*). Це не узгоджується з припущенням, що ікона опинилася в родині після закриття собору, але в дитячих спогадах не варто покладатися на дати, та й голодних часів тоді вистачало.

Про ці обставини, пов'язані з історією згаданої ікони повідомлялось на ХІ науково-красознавчій конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: Поділля та Південно-Східна Волинь у 60-ті роки ХІХ – 40-ві роки ХХ століття», яка відбулася 13-14 червня 2014 р. [8].

Але часом повз увагу автора, який захоплюється визначними деталями свого дослідження, проходить щось дуже визначне. І лише згодом ця вагома обставина відкривається та дивує тим, як було можливо не звернути на неї увагу. Так сталося й цього разу, тому автор зобов'язаний, нічого не міняючи у викладеному вище, доповнити статтю одним непересічним фактом:

День 8 липня за старим стилем (або 21 липня за сучасним літочисленням), коли, відповідно до напису на іконі, її було врятовано в селі Острів, є... святом набуття (*рос. - "обретения"*) ікони Казанської Божої Матері. Воно відзначається у пам'ять чудесного набуття цього образу 1579 р. у

Казані, зруйнованій страшними пожежами. За переказами, дев'ятирічній дівчинці, стрілецькій дочці Мотроні з'явилася уві сні Богородиця і звеліла шукати на попелищі згорілого будинку свою ікону. Дівчинці довго не вірили, але ось 8 липня за юліанським літочисленням, втомившись від безплідних ходінь до міських властей, мати Мотрони сама взяла заступ і знайшла на вказаному місці ікону, загорнуту в зношений рукав чоловічого одягу з вишневого сукна [9].

За дивовижним збігом обставин, саме у день набуття цього шанованого у східному християнстві образу й було набуто (підібрано) на зруйнованому жорстокими боями Тернопіллі ікону, про яку йдеться у статті.

Додатки:

*Фото 1. Ікона Матері Божої Казанська,
що зберігається у родині хмельничан*

Північна 8-а армія / 1917 від пр. островів Луцьк, ст. Туринська
 1021 1022 1023 1024 1025 1026 1027 1028 1029 1030 1031 1032 1033 1034 1035 1036 1037 1038 1039 1040 1041 1042 1043 1044 1045 1046 1047 1048 1049 1050 1051 1052 1053 1054 1055 1056 1057 1058 1059 1060 1061 1062 1063 1064 1065 1066 1067 1068 1069 1070 1071 1072 1073 1074 1075 1076 1077 1078 1079 1080 1081 1082 1083 1084 1085 1086 1087 1088 1089 1090 1091 1092 1093 1094 1095 1096 1097 1098 1099 1100 1101 1102 1103 1104 1105 1106 1107 1108 1109 1110 1111 1112 1113 1114 1115 1116 1117 1118 1119 1120 1121 1122 1123 1124 1125 1126 1127 1128 1129 1130 1131 1132 1133 1134 1135 1136 1137 1138 1139 1140 1141 1142 1143 1144 1145 1146 1147 1148 1149 1150 1151 1152 1153 1154 1155 1156 1157 1158 1159 1160 1161 1162 1163 1164 1165 1166 1167 1168 1169 1170 1171 1172 1173 1174 1175 1176 1177 1178 1179 1180 1181 1182 1183 1184 1185 1186 1187 1188 1189 1190 1191 1192 1193 1194 1195 1196 1197 1198 1199 1200 1201 1202 1203 1204 1205 1206 1207 1208 1209 1210 1211 1212 1213 1214 1215 1216 1217 1218 1219 1220 1221 1222 1223 1224 1225 1226 1227 1228 1229 1230 1231 1232 1233 1234 1235 1236 1237 1238 1239 1240 1241 1242 1243 1244 1245 1246 1247 1248 1249 1250 1251 1252 1253 1254 1255 1256 1257 1258 1259 1260 1261 1262 1263 1264 1265 1266 1267 1268 1269 1270 1271 1272 1273 1274 1275 1276 1277 1278 1279 1280 1281 1282 1283 1284 1285 1286 1287 1288 1289 1290 1291 1292 1293 1294 1295 1296 1297 1298 1299 1300 1301 1302 1303 1304 1305 1306 1307 1308 1309 1310 1311 1312 1313 1314 1315 1316 1317 1318 1319 1320 1321 1322 1323 1324 1325 1326 1327 1328 1329 1330 1331 1332 1333 1334 1335 1336 1337 1338 1339 1340 1341 1342 1343 1344 1345 1346 1347 1348 1349 1350 1351 1352 1353 1354 1355 1356 1357 1358 1359 1360 1361 1362 1363 1364 1365 1366 1367 1368 1369 1370 1371 1372 1373 1374 1375 1376 1377 1378 1379 1380 1381 1382 1383 1384 1385 1386 1387 1388 1389 1390 1391 1392 1393 1394 1395 1396 1397 1398 1399 1400 1401 1402 1403 1404 1405 1406 1407 1408 1409 1410 1411 1412 1413 1414 1415 1416 1417 1418 1419 1420 1421 1422 1423 1424 1425 1426 1427 1428 1429 1430 1431 1432 1433 1434 1435 1436 1437 1438 1439 1440 1441 1442 1443 1444 1445 1446 1447 1448 1449 1450 1451 1452 1453 1454 1455 1456 1457 1458 1459 1460 1461 1462 1463 1464 1465 1466 1467 1468 1469 1470 1471 1472 1473 1474 1475 1476 1477 1478 1479 1480 1481 1482 1483 1484 1485 1486 1487 1488 1489 1490 1491 1492 1493 1494 1495 1496 1497 1498 1499 1500 1501 1502 1503 1504 1505 1506 1507 1508 1509 1510 1511 1512 1513 1514 1515 1516 1517 1518 1519 1520 1521 1522 1523 1524 1525 1526 1527 1528 1529 1530 1531 1532 1533 1534 1535 1536 1537 1538 1539 1540 1541 1542 1543 1544 1545 1546 1547 1548 1549 1550 1551 1552 1553 1554 1555 1556 1557 1558 1559 1560 1561 1562 1563 1564 1565 1566 1567 1568 1569 1570 1571 1572 1573 1574 1575 1576 1577 1578 1579 1580 1581 1582 1583 1584 1585 1586 1587 1588 1589 1590 1591 1592 1593 1594 1595 1596 1597 1598 1599 1600 1601 1602 1603 1604 1605 1606 1607 1608 1609 1610 1611 1612 1613 1614 1615 1616 1617 1618 1619 1620 1621 1622 1623 1624 1625 1626 1627 1628 1629 1630 1631 1632 1633 1634 1635 1636 1637 1638 1639 1640 1641 1642 1643 1644 1645 1646 1647 1648 1649 1650 1651 1652 1653 1654 1655 1656 1657 1658 1659 1660 1661 1662 1663 1664 1665 1666 1667 1668 1669 1670 1671 1672 1673 1674 1675 1676 1677 1678 1679 1680 1681 1682 1683 1684 1685 1686 1687 1688 1689 1690 1691 1692 1693 1694 1695 1696 1697 1698 1699 1700 1701 1702 1703 1704 1705 1706 1707 1708 1709 1710 1711 1712 1713 1714 1715 1716 1717 1718 1719 1720 1721 1722 1723 1724 1725 1726 1727 1728 1729 1730 1731 1732 1733 1734 1735 1736 1737 1738 1739 1740 1741 1742 1743 1744 1745 1746 1747 1748 1749 1750 1751 1752 1753 1754 1755 1756 1757 1758 1759 1760 1761 1762 1763 1764 1765 1766 1767 1768 1769 1770 1771 1772 1773 1774 1775 1776 1777 1778 1779 1780 1781 1782 1783 1784 1785 1786 1787 1788 1789 1790 1791 1792 1793 1794 1795 1796 1797 1798 1799 1800 1801 1802 1803 1804 1805 1806 1807 1808 1809 1810 1811 1812 1813 1814 1815 1816 1817 1818 1819 1820 1821 1822 1823 1824 1825 1826 1827 1828 1829 1830 1831 1832 1833 1834 1835 1836 1837 1838 1839 1840 1841 1842 1843 1844 1845 1846 1847 1848 1849 1850 1851 1852 1853 1854 1855 1856 1857 1858 1859 1860 1861 1862 1863 1864 1865 1866 1867 1868 1869 1870 1871 1872 1873 1874 1875 1876 1877 1878 1879 1880 1881 1882 1883 1884 1885 1886 1887 1888 1889 1890 1891 1892 1893 1894 1895 1896 1897 1898 1899 1900 1901 1902 1903 1904 1905 1906 1907 1908 1909 1910 1911 1912 1913 1914 1915 1916 1917 1918 1919 1920 1921 1922 1923 1924 1925 1926 1927 1928 1929 1930 1931 1932 1933 1934 1935 1936 1937 1938 1939 1940 1941 1942 1943 1944 1945 1946 1947 1948 1949 1950 1951 1952 1953 1954 1955 1956 1957 1958 1959 1960 1961 1962 1963 1964 1ені

Фото 2. Напис на рамі ікони

Малюнок 1. Схема переміщення військ на Південно-Західному фронті у дні Тернопільського розгрому 6-15 липня 1917 р. [3]

Джерела:

1. Семанов С. Генерал Брусилов: Документальное повествование / С. Н. Семанов. – М.: Воениздат, 1988. – 318 с.
2. Фронт сплошных митингов. Обобщенные архивные данные об июньском наступлении 1917 года войск Юго-Западного фронта / Военно-исторический журнал, 1999. – № 2. – С. 34-46.
3. Зайончковский А. Стратегический очерк войны 1914-1918 гг. – Ч. 7. Кампания 1917 г. / А. М. Зайончковский. – М. : Высший военный редакционный совет, 1923. — 207 с.
4. Деникин А. Очерки русской смуты: Крушение власти и армии. – Т. 1. Февраль-сентябрь 1917. / А. И. Деникин. – Минск: Харвест, 2002. – 464 с.
5. Дроздов С. Современники о Брусилове. ч. 4. Наступление 1917-го [электронный ресурс] / С. Дроздов. — Режим доступа : <http://www.proza.ru/2013/11/19/471>
6. Геруа Б. Воспоминания о моей жизни. Т.1. / Б. В. Геруа. – Париж: Танаис, 1969. – 275 с.
7. Тірі А. На периферії війни. Бельгійський бронедивізіон в Україні. 1916-1918. / А. Тірі. — К. : Темпора, 2010. — 128 с.
8. Западенко І. З Острова до Проскурова. Домашня ікона, що стала свідком краху російської армії / Ігор Западенко // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник "Межибіж", 1'2014). – Хмельницький : ІРД, 2014. – Ч. 1. – С. 122-131.
8. Набуття ікони "Казанська ікона Божої Матері" [електронний ресурс] / Оранта. Галерея православних ікон. – Режим доступу: <http://icon-gallery.com/uk/uforetype/460-nabuttya-ikoni-kazanska-ikona-bozhhoji-materi.html>

*Іваневич Л. А., Трембіцький А. М.
м. Хмельницький*

ПОДОЛЯНИН ВАСИЛЬ ДУБИНА – ЗНАНИЙ ПИСЬМЕННИК, ПОЕТ І ПУБЛІЦИСТ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ США

*У статті розкрито особистісно-індивідуальний світ і творчу спадщину талановитого українського письменника, поета і публіциста української діаспори США, подолянина Василя Дубини (*04.03.1924(11.11.1923? – †14.12.1998, Чикаго, США), уродження с. Мала Стружска (нині – Новоушицького району Хмельницької області).*

Ключові слова: *письменник, поет, публіцист, українська діаспора США, Василь Дубина, Поділля*

Постать подолянина, поета та письменника Василя Дубини добре знана в українській діаспорі Сполучених Штатів Америки, проте в Україні, і

зокрема в нас на Поділлі, про нього не згадували і його твори не друкували. Інтерес до життя і творчої спадщини поета, письменника та перекладача обмежився оприлюдненням невеликої стислої літературно-біографічної статті-розвідки в газеті літературної спілки Поділля «Літературна громада» Л. Трембіцької (1997) [1], коротеньким статтею-гаслом «Дубина Василь» у збірці «Білий цвіт на калині» В. Мацька (2001) [2] та літературно-краєзнавчою розвідкою Л. Іваневич (2005) [3].

Василь Дубина народився 24 березня 1923 р. у мальовничому селі Мала Стружка Новоушицького району Хмельницької області, в сільській родині [4; 5]. Батьки, віруючі протестанти общини ЕХБ, виховували дітей, а Василь був любимцем, в атмосфері шанування рідної української мови та звичаїв свого народу і водночас – у душі любові до України. Дитинство Василь провів у рідному селі, в тому славному куточку подільської землі, який дарує людині красу і ніжність барв рідного краю. Навчався в сільській школі, учився добре, ще будучи підлітком почав писати вірші, був спокійним і вдумливим юнаком, прив'язаним до своїх батьків, до природи Поділля, до свого рідного села. В 1939 – старший брат Михайло був призваний на службу в Червону Армію, яку проходив у Ковелі та Новоград-Волинському. Підтримуючи листування з рідними, Михайло в своїх листах часто просив Василя добре вчитися та вдосконалювати свої знання в області літератури, тому що рахував його дуже обдарованим юнаком. «... Згадуєш свої листи із армії, в яких ти мене пробирав за навчання, дякую тобі за ті листи, бо наука це ніщо інше, як розумовий розвиток людини, а що скажи варта та людина, що позбавлена цього в своєму житті? Звичайно нуль. Але й нулів потрібно на землі. Бо й без них був би не цікавий й нудний цей світ» – пізніше писав В.Дубина в своїх листах [6]. Саме тут, в українському селі Мала Стружка над Дністром, п'ятнадцятирічний хлопчак Василь, виконуючи настанови брата, написав свої перші вірші. Один із яких, а саме вірш «На пам'ять брату», надіслав Михайлу у військову частину і одночасно видрукував в газеті «Червоний кордон». Проте війна перервала листування між братами. Лише в 1946 р., Михайло, пройшовши через всі перипетії Другої світової війни, повернувся додому і довідався від батьків про долю свого молодшого брата Василя.

Друга світова війна змінює усе подальше життя сімнадцятирічного Василя. Для того, щоб врятувати свого батька, якого призначили для відправки на примусові роботи в Німеччину, він був змушений вступити в німецьку прикордонну охорону, де в 1942-1944 рр., з дрючком в руках «проходив службу» на румунському кордоні по річці Дністер. В 1944 р. – виїхав разом із відступаючими німецькими частинами, і в рідне село вже більше не повернувся. За два-три дні до відступу німців, Василь прислав підводу за батьками, пропонуючи їм також їхати з німцями, але батько

відмовився. Пізніше батько згадував: «Чого ж йому боятися, що ж він вивуватий, що пас хлопчина корову проїжджала рядом німецька машина або навіть просто проходили – ну і забрали, хватали робочу силу, мало таких випадків. Василь хоч і в прикордонній охороні служив, правда, нікому нічого не робив, але знаєте, як люди. Смішно, настрахався, батьки не пускали, так куди там от тепер залишається надіятись на яку не-будь зміну, що там родина, добро, господарство, нехай усе пропадає! Пішли б! Там би все знову мали!». Після війни, Василь Дубина залишається в Німеччині, де працює на шахтах і одночасно закінчує інститут журналістики, вивчає англійську, іспанську, німецьку і польську мови.

Через вісім років по війні в 1953 р. він переїхав у Чикаго (США), про що пізніше писав: «після великої війни, яка нахлинула на нашу землю-Батьківщину, мене воєнна буря вирвала із рідного лона Малостружських ярів, верб і долин, і безжалісно кинула аж за океан, в Америку» [7]. Там він знайшов своє кохання, одружився з україною Ніною, родом із Полтави, з якою виховав четверо дітей: «старша донька Леся працює в одній з найбільших страхових компаній Америки комп'ютершиком, син Леонід працює в Чикаго – інженер, син Михайло – відомий тут художник і донька Катя – медсестра» [4]. Потім купив дім, в одній половині якого проживала його сім'я, а в другій батьки його дружини. В 1956 – Василь встановив із своїми батьками, а пізніше у вересні 1957 – із своєю двоюрідною сестрою Ольгою Петрівною Лобатюк-Бетлій, яка мешкала в м. Липецьк (Росія), і до якої в своїх листах звертався «дорога сестричко, братова і тьотя!», «люба і найдорожча сестра Олюся!» [8; 9; 10; 11; 12].

Про свою роботу в Америці писав: «я дуже багато працюю, навіть, щоб хотів написати, що я роблю, то напевно, місця в одному листі забракло б. Все роблю, що під руки попадеться...». Так, щоб утримувати сім'ю, він влаштувався перекладачем в одній торгівельній агенції, приватно викладав російську мову та літературу в сім'ї багатіїв – вихідців із Росії, одночасно писав сюжети для українських програм радіо, оформляв торговельні реклами [13]. Був літературним редактором і коректором україномовної газети «Люстро» (Чикаго), писав і друкував свої поетичні, літературні та сатиричні твори на рідній українській мові в журналах «Мітла», «Сучасність» та інших [2, с.36]. Варто зазначити, що Василь Дубина підтримував дружні і творчі стосунки з поетом-ліриком Михайлом Ситником, який, на жаль, трагічно загинув 21 серпня 1958 р. у Чикаго [1; 2, с.76-77].

Описуючи в листах до рідних своє життя та роботу, він згадував: «Маю багато радянських пластинок», читаю радянські журнали: «Перець», «Дніпро», журнал «Україна»... пишу оповідання, фейлетони, гуморески, статті» [8]. Зокрема, в своєму листі до брата він писав: «Згадуєш про мої віршики, я їх до сіх пір, ще не розучився писати, що стало головною ме-

тою у моєму життї. Пишу тепер виключно ліричні твори або дитячі вірші. Оце видам швидко дитячу збірку «Голубі хмаринки» [6]. Ця поетична збірка була видана під назвою «Блакитні хмаринки» у видавництві Юліана Середяка (Буенос-Айрес, 1966) [2, с.36: 4; 5]. Тепер працюю над дитячою поемою про війну. Тільки у мене не будуть воювати люди з людьми, а миші з котами. Ось початок: «Якось моторошно й чудно, на майдані в рогозі, вдарили коти у бубни, зроблених із гарбузів. Загриміли у литаври, з порцелянових мисок, що із ляку навіть равлик, впав із дерева в пісок» [8].

В усіх його віршах і оповіданнях, написаних на чужині, бринить туга за рідним краєм, за Україною. Так, Василь писав: «А це мене «осідлало» натхнення, строчу оповідання за оповіданням... Отож пишу й злюся... непокоїть власне безсилля, дурне еміграційне становище, що порушило мій життєвий план». Дорога сестро, ти пишеш за повернення на Батьківщину, але це тепер не можливо: «Боже ж мій, ласкавий та милий, хто ж би не хотів повернутись в той милий, рідний і найдорожчий Край, в якому свою молодість, своє найкраще найдорожче дитинство провів. Де всі стежки, ярки, долинки, де кожний бур'янець і навіть непомітний куц тернини – я в пам'яті і досі бережу.

*Я знаю прохолоду рідних піль,
Я п'ю очима солодоці степу
Я бачу край свій, навіть і звідсіль,
Разом люблю і ненавиджу чужину!*

Всі мої найкращі почування – це для Батьківщини. Але де ж та кладка по якій я б зміг перейти?», – писав він у вірші «Кладка», згадуючи рідний подільський край:

*... Аби лише вона, та рідна кладка
Вела туди, де залишив я дім... [9].*

Тугу про Україну, про рідне Поділля, про матір, Василь проніс через усе своє життя, про що у присвяченому «любій найдорожчій Матусі» вірші «Вечір» писав:

*У кімнаті тихій і глухій
Місяць тче проміння золотаве.
Від твоїх, матусе, теплих мрій
Вечір посвітлював і розправив
Волохати крила над посілком,
Мов схотів летіти в ті краї,
Ген туди, де догоряє зірка, –
Де твій син – сподіванки твої.
Він спішить розтануть, добрий вечір,
Щоб твої похилі рідні плечі
Обійняв твій син – твоя любов.*

Про свою тугу за матір'ю, він у листі до рідної сестри писав: «Марія, обрадуй там мою матір, скажи їй, нехай не плаче про мене, я ще живий, тільки і всього, що не разом живемо, а це вже не таке велике горе, дасть Бог зустрінемось ще. А що, скажи Марія, роблять ті матері, сини яких загинули на війні. Утіш матір, як можеш, скажи їй, нехай береже себе і свої нерви для будущих днів, в яких ми неприміно повинні зустрітись» [7].

Часто згадуючи матір, Василь Дубина в 1952 р. писав в одному із своїх віршів:

*... Так прийди ж, усміхнися, хоч у сні
І хоч трохи посидь біля мене,
Роз'ятри кволе серце мені
Для любови, для щастя й натхнення...*

Розповідаючи рідній сестрі про своє життя в еміграції, він просив її передати матері, щоби «не турбувалися про мене, я живу так, як тільки може жити чоловік на землі» [7]. Висловлюючи турботу про здоров'я матері, він писав у листах до сестри «заспокой хоч ти її, кажи хай не плаче, бо плачуть тільки за мертвими, а я ще живий і довбнею не доб'єш мене. Кажі матері, щоби зберігала силу свою і нерви не для того, щоби виплакувати мене, бо це зайве і непотрібне, хай зберігає свої нерви для того, щоби дочекались мене побачити на берестовім порозі під солом'яною, чи пак, під черепичною кришею» [6]. В більшості своїх віршів, в т.ч. у вірші «Синіві», він згадуючи рідну Україну, писав:

*... Та ось підростеш – я вкладу
В уста твої слово нетлінне,
Що пахне, як липа в саду,
Те слово святе – Україна!..*

В своїх листах до рідних він завжди з повагою і любов'ю звертався до них «мої любі і найдорожчі батьки». Згадуючи розлуку з рідними, з рідним Поділлям, він писав, що «багато вже минуло місяців, років і незлічених днів з того часу, як розлучила нас зла мачуха–доля наша. В нас тепер починається весна, оживають поля, зеленіє травичка, де-не-де прокидаються в перший лист дерева, повіває теплий вітерець звичайно, як кажуть пахне весною. Я оце нестерпно чекав весни, мов перелітний птах... Гарно весною, де все прокидається зі сну, я пригадую наш український ліс, ще як я був дома, зайдеш бувало в ліс, наче у рай. Тут тобі цвіте козодристь, підсніжники, фіялки, співають птахи... За соловейка не згадую бо тільки думка в згадку, а сльози на очі, жаль, що згубив таку красу. Та не про те мова, вибачте дорогі мої. Мова про весну» [14].

Василь Дубина в листах до брата Михайла, до батьків, до родичів і сестри Ольги, постійно просив їх розповідати про все, що відбувається в рідному краї. Так, в одному із листів він писав: «дорога сестричко Олюся! ...розкажи, як є у Тебе щось новенького радісного –

*Напиши і серце розігрій,
розтривож мою зів'ялу душу, –
бо на морі грізний буревій,
гонить хвилі пагубні на сушу!»*

Часто повертаючись у своїх листах до теми весни, він писав: «Скоро настане весна. Я до безтями люблю весну. Пригадуеш, як в нас вдома наступала весна, з якою радістю зустрічали її, як заслуховувались у перший поворот солов'я, як же ж він, той соловейко та витьохкував... Я ще тепер, як згадаю вдумуючись у своє дитинство казкове ніби бачу у вербах, там над лотоками похило-звислі віти вербові, чую невгамовні, серцевіні, незабутні, трелі солов'я... Боже ж мій, як це все для мене тепер стало рідним і далеким. Весна тривожить мене, наганяє радість і сум. Радію, що знов наступає весна... сумую, що я її більше не побачу такою, як я колись там на Батьківщині бачив і зустрічав з затаєним у серці подихом... Скоро з далеких країв повертатимуться перелітні птахи... А я, як підбитий, запізнільний птах заздритиму їхньому повороту вільному... я залишу в місті, в димах і смородах зустрічатиму свою сорокову весну. А сорок би болячок німцям в серце!», – проклинав він війну і всі події, що сталися з ним [10].

Василь, мешкаючи далеко від рідної України, завжди цікавився культурними подіями, що відбувалися в США, в яких висвітлювалося життя на Батьківщині. Так, у листі до сестри Ольги, після перегляду фільму «Летять журавлі», він писав: «Дуже мені сподобався. Це майже найкращий фільм, що мені довелося бачити цього року. Прийшовши з фільму додому, написав ось такого вірша:

*Вже у вирій відлітають птиці,
А мене бере за серце злість,
Я ж блукаю по чужій столиці,
Як нікому непотрібний гість.
І моїм плащем тріпоче вітер
І на душу наганяє лід...
Хочеться ї собі уже летіти,
Тільки не на південь, а на схід.
Мрії, мрії ... Мої дальні птиці,
Полетять собі, знайдуть свій шлях,
Я ж зостанусь, у чужій столиці,
Як підбитий, запізнільний птах.*

«А може воно не так комусь цікаво читати, як мені переживати гірку розлуку із рідним краєм, заздрити тим вільним птицям, що довгими ключами повертаються з радісним курликанням знову до своїх старих гнізд, до тих берегів, де почалось їхнє безтурботне життя – де почалось і моє дитинство...», – із жалем писав він [11].

Дякуючи сестрі «за запросини додому» в Україну, він згадував: «Знаю, що вдома добре, знаю, що вдома прекрасно... як мені хочеться додому. Ти ж була на чужині, жила між чужими людьми ну і сама знаєш чим пахне чужа чужина». Про свою тугу за Україною, за рідним подільським краєм, за Малою Стружкою, про важке життя емігранта, він писав у листі до сестри:

*Чужина гірка, як полин
Полинь моє серце, полинь...
Туди де матуся стара
На хвилі могуті Дніпра,
Мої там згубились сліди,
Туди ж моє серце, іди.
Іди, віднайди, не забудь!
На схід простелилася путь,
Іду, сам не знаю куди...
А сніг замітає сліди...
Ще й вітер регоче в путі,
Нам більш не зустрітись в житті!*

«Оце вже почав віршувати, – писав він, – та годі, про дім, так зразу повляються згадки, минуле, самі сльози мимо волі набігають рясно на очі і плачу, або пишу, щоб затамувати свій біль, вірші» [12].

Заповідаючи своєму сину Михайлу, відвідати Малу Стружку, якщо самому не вдасться це зробити, він писав:

*... Можливо, не вдасться мені
Ступити туди ногою,
За мене у райдужні дні,
Підеш туди, сину, весною...*

На превеликий жаль, майже весь значний творчий доробок поета та письменника Василя Дубини і досі залишається малознаним в Україні та зберігається, разом із щоденниками, в його родичів у Сполучених Штатах Америки [4].

До недавнього часу його ім'я, як письменника і поета української діаспори, який писав на українській мові, було відоме лише дуже вузькому колу спеціалістів, літературо – та краєзнавців. У всіх енциклопедично-довідкових виданнях України його ім'я відсутнє, його праці на території пострадянських держав не друкувалися.

В цей складний час духовної прострації, нечуваного поширення зневажливого ставлення в Україні до національних літераторів, ми маємо надію, що внесок подолянина Василя Дубини, як знаного письменника і поета української діаспори Америки, пробудить у наших сучасників значне зацікавлення його творчістю, якої ми сучасні українці по-справжньому не знаємо і не цінуємо. Адже тільки народ, що зберігає пам'ять про своє минуле, має змогу сподіватися на майбутнє.

Ми маємо добру надію, що науковці, краєзнавці, літературознавці та громадськість подільського краю, спільними зусиллями зможуть видати в Україні його праці, з гідністю вшанувати та повернути Україні його ім'я, якщо цього не може зробити держава. Ще в далекому 1952 р. він, мріючи про повернення в Україну, писав: «Бо ж Вітчизна, як мати свята, невтомно мене дожидає...».

Помер Василь Дубина 14 грудня 1998 р. і похований на Українському кладовищі в передмісті Чикаго Елмвуді [4; 5].

Джерела:

1. Трембіцька Л. Письменник з діаспори / Л. Трембіцька // Літературна громада. – 1997. – № 23. – квітень-травень. – С. 2.
2. Мацько В. Білий цвіт на калині / В. Мацько. – Хмельницький: «Промісвіт», 2001. – 174 с.
3. Іваневич Л. А. Подільський поет і письменник української діаспори / Л. А. Іваневич // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – Т. 5: Матеріали круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVII – на початку XXI ст.». – С. 187-197.
4. Лист Ніни Дубини до А. М. Трембіцького від 3 листопада 2005 р. Родинний архів А. М. Трембіцького. Оригінал. – 1 арк.
5. Лист директора Програми партнерства громад в Україні Марти Коломиєць до А. М. Трембіцького від 2005 р. Там само. Оригінал. – 1 арк.
6. Лист Василя Дубини до брата Михайла від 14 березня 1957 р. Там само. Копія. – 1 арк.
7. Лист Василя Дубини до сестри Марії від 13 березня 1957 р. Там само. Копія. – 1 арк.
8. Лист Василя Дубини до сестри Ольги від 21 листопада 1957 р. Там само. Оригінал. – 1 арк.
9. Лист Василя Дубини до сестри Ольги від 8 жовтня 1958 р. Там само. Копія. – 1 арк.
10. Лист Василя Дубини до сестри Ольги від 29 лютого 1964 р. Там само. Копія. – 1 арк.
11. Лист Василя Дубини до сестри Ольги від 7 лютого 1961 р. Там само. Копія. – 1 арк.
12. Лист Василя Дубини до сестри Ольги, лютий 1962 р. Там само. Копія. – 1 арк.
13. Лист Василя Дубини до брата Михайла від 22 вересня 1959 р. Там само. Копія. – 1 арк.
14. Лист Василя Дубини до батька від 20 березня 1957 р. Там само. Копія. – 1 арк.
15. Світлина сім'ї Василя Дубини. Там само. Оригінал. – 2 арк.

ІСТОРІЯ ГОДИННИКІВ ТА ЇХ КОЛЕКЦІЯ У МУЗЕЙНИХ ЗБІРКАХ СВІТУ, УКРАЇНИ ТА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

У останні століття все своє життя людина звіряє за годинником. Годинник вдома на стіні, годинник на руці, годинник в мобільному телефоні... Згадаємо як виник годинник та чому на сьогодні він став цікавим музейним експонатом.

Ключові слова: годинник, музей, експонат.

Історія виникнення годинників та годинникових механізмів

Сонячні годинники. Ще в стародавні часи люди вміли визначати час, дивлячись на небо і яскравим прикладом цього є створений ними сонячний годинник. Поява його зв'язана з усвідомленням зв'язку між довжиною й положенням сонячної тіні від тих чи інших предметів та положенням сонця на небі.

Хоча достеменно невідомо, проте вважається, що сонячний годинник з'явився приблизно у 3500 р. до н. е. Механізм роботи такого годинника був дуже простим — зміна довжини тіні гномона, центральної осі або колони сонячного годинника, вказувала на зміну часу доби. Вперше сонячний годинник був згаданий у Біблії, в 20-му розділі Другої Книги Царів.

В античні часи сонячний годинник був у першу чергу астрономічним інструментом, який використовували задля розрахунків географічної широти. Народом, який першим почав широко використовувати сонячні годинники, були вавилоняни. Незабаром їхній приклад наслідували давні греки, які вдосконалили принцип роботи інструменту. Всі давні народи, що використовували сонячні годинники, ділили добу на 24 години, але тривалість кожної години у них варіювала залежно від географічної широти і пори року. Виїмки в годиннику і «годинникові» лінії підбирали так, щоб кінець тіні прута вказував годину, а кут, під яким зрізана верхня частина каменю, залежить від широти місця, для якого виготовлений годинник. Іноді гномон, який відкидав тінь, розташовувався паралельно осі землі.

У подальшому були винайдені сонячні годинники різноманітних форм, які умовно можна розділити на:

- горизонтальні і вертикальні;
- ранкові та вечірні;

- конічні, кульові й циліндричні.

Популярність сонячних годинників, як інструменту для визначення часу, істотно знизилася після запровадження стандартної години тривалістю 60 хвилин. Але і за Середньовіччя і пізніше сонячні годинники влаштовували на площах міст, на будівлях ратуш. З часом, як нині, будівництво сонячних годинників, стало організацією своєрідної місцевої декоративної пам'ятки, часто садово-паркової.

В Україні у багатьох містах є сонячні годинники – як стародавні (звичай на будівлях на заході країни), так і сучасні декоративні.

У столиці держави місті Києві є відразу декілька сонячних годинників. Однак визначною пам'яткою і найстарішим сонячним годинником міста є сонячний годинник Києво-Могилянської академії – пам'ятка науки кінця XVIII ст. авторства француза П'єра Брульйона. Старий сонячний годинник того ж майстра є деталлю фонтану «Самсон» на Подолі. Аналогічні сонячні годинники, створені за проектом того ж П'єра Брульйона, розміщувалися на будівлі київської міської управи, але дотепер не збереглися. Із сучасних сонячних годинників Києва, що є радше не астрономічними приладами, а садово-парковими скульптурами — невеликі годинники у парку Слави поруч з дитячим майданчиком, парку партизанської слави в Дарниці.

Стародавні сонячні годинники є на будівлях, переважно на стінах культових спорудах, у цілому ряді міст і сіл Західної України — на костьолі Воздвиження святого хреста у Чернівцях; на стіні «Будинку пір року» у Львові (вул. Вірменська, 23) сонячний годинник у вигляді півкулі (споруджений на початку XIX століття); на стіні Преображенської церкви у Збаражі (Тернопільська область). Сучасний декоративний сонячний годинник є на території санаторію «Карпати» в Трускавці.

Зведений на своєму теперішньому місці в сучасному вигляді у травні 1820 . сонячний годинник у Херсоні є одночасно і могилою лікаря Джона Говарда, який помер у 1790 р. і заповідав: «... Я не бажаю ні пам'ятників, ні надписів: але хотів би, щоб на моїй могилі було поставлено сонячний годинник...».

У 1999 р. сонячний годинник був встановлений у Полтаві, уздовж вулиці 23-го вересня. Архітектор конструкції – В. Шевченко. 6-метровий гномон з нержавійки спирається на трикутний гранітний обеліск. Цей годинник цікавий тим, що містить інструкцію, як його використовувати для визначення часу. Один з екземплярів сонячної техніки до сьогодні знаходиться на Азовському морі, в місті Бердянськ: сонячний годинник розташований на березі моря. Він є невід'ємною частиною міста і гордістю тамтешніх мешканців.

З плином часу наші предки винайшли також місячний, водяний, масляний та свічковий годинники.

Водяні годинники. Водяні годинники або «клепсидра» (в перекладі з грецької – крадійка води) – також досить стародавній і досить цікавий механізм для вимірювання часу. Вони були відомі у Стародавньому Римі, Єгипті, Іудеї, Вавилоні, Греції та Китаї. Найпростіші водяні годинники – це чаша з отвором, з якого вода витікає за певний час. Але власне клепсидра, відомий стародавній годинник, складався, як мінімум з двох посудів. Вода перетікала з однієї ємності в іншу, а час визначали за допомогою міток, нанесених на стінках посуду. Чим більшою була ємність посудів, тим довше працював годинник – іноді й цілу ніч. Нажаль, чим більшою була клепсидра, тим більшою була похибка у визначенні часу. Адже швидкість витікання води залежить від тиску, отже, чим більшим був об'єм рідини у першій ємності, тим швидше вона витікала.

Проте водяний годинник не лише визначав час. На їх основі були створені різноманітні хитромудрі пристрої, здатні на цікаві фокуси. Є відомості, що у VIII ст. в Китаї було створено клепсидру, яка показувала не лише час доби, але й рух Сонця, Місяця, планет, місячні затемнення та розташування зірок. На початку IX ст. арабський халіф Гарун-аль-Рашид подарував королю франків Карлу Величому клепсидру з позолоченої бронзи з механізмом, який відмічав кожну годину мелодійним дзвоном й керував рухом фігурок. А його сину, багдадському халіфу Аль-Мамуну, за неперевіреними фактами, належала клепсидра, на срібних гілочках якої щебетали механічні пташечки.

Доречи, першим у світі шкільним дзвоником теж була клепсидра, яку придумав давньогрецький вчений Платон, щоб скликати на заняття своїх учнів. Цей пристрій складався з двох ємностей. Зверхнього вода поступово виливалася в нижній, а повітря, що витіснялося, проходило крізь флейту, створюючи тим самим певні звуки. Таким чином, клепсидра ніби грала на флейті. Мабуть таким самим був й механізм, що змушував щебетати механічних пташок.

Не дивлячись на неточність, водяні годинники показували час вночі й в негоду й могли працювати безперервно.

Пісочні годинники. Цей годинник побудовано на тому, що точно відкалібрований річковий пісок проходить через вузький отвір, в одну піщину, в однакові проміжки часу. При цьому люди швидко здогадалися використати дві порожнини, з'єднані вузьким перехідником з отвором для пересипання піску. Половинки скляної посудини мали форму чаші й призначалися для виміру невеликих проміжків часу, але мали недолік: після пересипання піску з верхньої порожнини в нижню їх доводилося перевертати.

Але такий вигляд годинник мав не завжди. На давньоєгипетських зображеннях прилад для вимірювання часу складався з ємності із отвором, в яку насипали певний об'єм піску. Звичайно, пісок після повного висипан-

ня з посудини доводилося насипати знову. Такий годинник більше нагадував клепсидру. Варто зауважити, що звичного для нас пісочного годинника у Стародавньому Єгипті бути не могло, адже його жителі не володіли ще технологією виготовлення прозорого скла – вона була винайдена у I ст. до н.е. у Римській імперії, в місті Александрія. А звичний для нашого ока пісочний годинник був сконструйований між XI та XIV ст. ст. н.е.

Його використовували аптекарі та лікарі, а ще годинник виявився незамінним... на флоті. На кораблях час відміряли за допомогою 30-хвилинного пісочного годинника, який називався «склянками». Коли вахтовий перевертав такий годинник, то вдаряв у дзвін, звідси й вираз «бити склянки».

Пісочний годинник, через його невеликі розміри, було зручно носити у кишені, так, що його можна вважати попередником сучасних кишенькових й наручних годинників.

У будинках заможних громадян та в різноманітних організаціях існували пісочні годинники з циферблатом. Коли пісок з однієї ємності пересипався в іншу, слуга перевертав годинник й вручну переводив стрілки на циферблаті.

Вогняні, свічкові та лампадні годинники. Ще один з видів стародавніх годинників, які навряд чи зустрінеш сьогодні, - вогняні. Вони були різноманітними за конструкцією та пристосуванням, але так чи інакше працювали під дією вогню. Батьківщиною цих годинників вважається Китай.

Вже 3 тисячі років тому китайці вимірювали час за допомогою промасленої мотузки з рівномірно зав'язаними гудками. Мотузку підпалювали і, коли вона згоряла до наступного вузла, було зрозуміло, що пройшов певний проміжок часу, наприклад година.

Основою для *гнітного годинника* слугував гніт у вигляді довгого металевого прута, вкритого сумішшю з дьогтю й тирси. Поперек гнота була натягнуті нитки з підвішеними на них металевими кульками. Коли чергова нитка згоряла, кулька падала у металеву чашу, що супроводжувалося певним звуком. Такі годинники нерідко робили у вигляді дракону, на спині якого знаходився спеціальний утримувач для гнота.

Іноді гніт виготовлювали зі спеціального за складом порошку з тирси. З такого «тіста» ліпили довгі палички або спіралі, наносили на них шкалу часу й підпалювали. Такі годинники могли працювати протягом багатьох місяців, не вимагаючи особливого догляду.

Свічкові та лампадні годинники також вперше були сконструйовані в Китаї у IX ст. Давньокитайська свічка мала не зовсім звичний для нас вигляд. Вона являла собою паперову трубу, заповнену воском, всередині знаходився паперовий гніт.

В Європі свічкові годинники з'явилися приблизно у XIII ст. Представляли собою догу тонку свічку з нанесеною на ній шкалою. Іноді з боків до

неї кріпили металеві стержні, які із дзенькотом падали у металевий піддон, коли свічка догоряла до певної поділки. Такі свічки-годинники могли бути багатокольоровими або ароматичними (кожний новий відрізок часу мав свій колір чи аромат).

Свічкові годинники працювали безвідмовно, а коштували недорого. Тому ними користувались і в королівських палацах, і в скромних домішках простого люду. Вони настільки широко ввійшли у вжиток, що стало традицією відміряти нічний час кількістю спалених свічок: на всю ніч їх було потрібно три штуки.

Якщо свічка може бути годинником, то масляна лампа (лампада) мабуть також? Звичайно! Найпримітивніший варіант лампадного годинника гірники брали із собою в забій. Це був глиняний горщик в який наливали масла рівно на 10 годин горіння. Погас вогонь – отже зміна закінчилася – час підійматись на поверхню.

Більш удосконалений лампадний годинник являв собою скляну колбу з нанесеною на стінці шкалою. Час визначався за рівнем масла, що залишився у ємності.

В наш час лампадні годинники можна побачити лише в музеях. Наприклад, у Національному технічному музеї м. Прага зберігається лампадний годинник 1875 р.

Механічні годинники. За однією з версій, перший механічний годинник було виготовлено французьким монахом Гербертом Аврिलाцьким, який згодом став Римським Папою Сильвестром II. Він першим використав в якості джерела енергії вагу вантажу (згадайте гирьки). Сталося це у 996 р. Достеменно невідомо принцип роботи й зовнішній вигляд пристрою.

На вежах європейських міст подібні годинники стали з'являтися у XIII – XIV ст. ст. Вони або зовсім не мали циферблату й могли тільки подавати звукові сигнали дзвоном, або мали циферблат з однією лише годинниковою стрілкою. Точність їх була невисокою, вони то спішили, то відставали на 15-20 хвилин на добу. Тому їх доводилося постійно звіряти із сонячним годинником.

Оскільки такі годинники були громіздкими, їх встановлювали на вежах в центрі міста. З вигляду вони були справжнім витвором мистецтва. Ударний пристрій мав вигляд постатей людей або тварин, що вдаряють у дзвін. До прикладу, в середині XIV ст. на вежі м. Страсбург був встановлений годинник, що показував річний та Пасхальний календарі. Опівдні повз поста-ті Богородиці проходила процесія з фігурок волхвів й при цьому кукурікав півень. До наших днів цей годинник не зберігся. Пізніше у XVI ст. в соборі Страсбурга з'явився інший, ще більш дивовижний годинник, над яким 27 років працювала ціла команда майстрів. Цей годинник працює й донині. Що чверть години з'являється одна з чотирьох постатей, які символізують різний вік людини: дитина, юнак, дорослий у військовому вбранні й ста-

рий. Щогодини в руці скульптурного зображення перевертається пісочний годинник, з'являється фігура Христа, який виганяє Смерть. Проте о 12:30 починається найголовніше: з'являються одразу усі приховані в механічному годиннику «артисти». Один Ангел дзвонить у дзвоник, другий перевертає пісочний годинник, одна за одною проходять фігурки, що символізують людський вік. На верхньому ярусі-сцені з'являється Ісус Христос, потім дванадцять Апостолів, які схиляють перед ним. Потім кукурікає й хлопає крильми півень. Далі Ісус благословляє Апостолів, а потім обертається з благословенням до парафіян. На довершення з'являються античні символи днів тижня: Діана – понеділок, Марс – вівторок, Меркурій – середа, Юпітер – четвер, Венера – п'ятниця, Сатурн – субота й Аполлон – неділя...

Майстри постійно працювали над вдосконаленням годинникового механізму, з метою зробити його більш точним й менш важким. Нарешті у 1470 р. була винайдена годинникова пружина й відпала необхідність у громіздких вагах. Через 10 років у Нюрнберзі вперше виготовили годинник, що мав форму яйця і з легкістю поміщався у кишені.

Протягом наступних століть механічні годинники ставали більш досконалими. Їх вставляли у каблучки, сережки й навіть у руків'я холодної зброї.

Загалом, довгий час годинники були витворами високого мистецтва й приналежністю до еліти суспільства. До XVIII ст. в Європі особам невисокого походження (до них належали й купці й заможні городяни) користуватися годинниками заборонялося. Згодом вони отримали право носити це диво техніки, але годинники не повинні були мати оздоблення золотом й дорогоцінним камінням.

А ось годинники із зозулею, що були винайдені наприкінці XVII ст. у Німеччині, навпаки стали дуже популярними серед народу. Їх продавали мандрівні годинникарі, які ходили по селах й пропонували жителям свій товар. Тепер ці годинники є символом Шварцвальду – місцини, де вони були винайдені.

Перша фабрика з виробництва комплектуючих для годинників вперше з'явилася у Франції у 1801 р. Годинникарі купували деталі й збирали моделі за смаком замовника. Серійне виробництво з'явилося лише наприкінці XIX ст.

Доречи, на руці годинники спочатку носили лише жінки. Чоловіки носили їх у спеціальній «годинниковій» кишені жилету. Першими серед чоловіків наручні годинники почали носити військові та пілоти наприкінці XIX на початку XX ст.

Сучасні годинникові механізми: кварцові, електронні та атомні.

Не зважаючи на серійне виробництво, механічні годинники залишаються достатньо дорогими. У другій половині XX ст. з'явилися нові види годинників – кварцові та електронні.

Найбільш точним є атомний годинник. Якщо він й почне помилятися, то лише на одну секунду й через кілька мільярдів років.

Електронні годинники, які відлічують час із великою точністю, використовують кристали кварцу. Такий принцип ґрунтується на природній вібрації (100 000 коливань за секунду) у кристалах кварцу, а джерелом живлення є батарейка. Сучасні годинники нагадують крихітний комп'ютер. Вони мають будильник і секундомір, а час відображають на електронному дисплеї. Електронні годинники стали складовою частиною комп'ютерів, мобільних телефонів та інших побутових приладів - таймерами оснащені мікрохвильові печі й пральні машини, тощо. Вони є більш дешевими й високоточними, а ще їх не потрібно постійно заводити, що значно полегшує їх експлуатацію.

Кварцовими називали електромеханічні годинники, тобто електронні годинники з механічними стрілками. Перший кварцовий годинник було виготовлено у 1957 році компанією Hamilton. З тих пір ці невеличкі, проте багатофункціональні пристрої вдосконалюються як у технічному сенсі, так й у дизайнерському.

Наукові експерименти потребують вимірювання часу ще з більшою точністю, завдяки чому виникли **атомні годинники**, які використовують коливання електромагнітного поля, створеного випромінюванням атомів при переходах між електронними рівнями. За дуже низьких температур цезієві атомні годинники можуть забезпечити точність вимірювання часу до 10-11 секунди.

Як бачимо, історія годинників багата своїми досягненнями. Останнім часом виробники годинників не перестають тішити нас більш сучасними моделями, не забуваючи при цьому про зручний та стильний дизайн.

Музеї годинників світу та України.

Як предмети, що яскраво характеризують різні епохи розвитку творчої та наукової думки, годинники є прекрасними музейними експонатами. Навіть за неможливості використання їх за прямим призначенням, ці плоди злету технічно-художньої думки посідають важливе місце у музейних колекціях.

На узбережжі Білого моря, у м. Клайпеда (Литва) існує відомий на увесь світ музей годинників. Перша його виставка була відкрита ще у 1977 році. З 1984 р. експозиції переїхали у маєток ХІХ ст., який згодом став музеєм. В наш час у фондах музею зібрано більше 1700 найрізноманітніших годинників, від пісочних й квіткових до сучасних механічних та електронних.

У Вені (Австрія) знаходиться музей годинників Uhrenmuseum, що є діючим з 1921 року. Експозиції розташовані на усіх трьох поверхах будівлі. Тут представлені наручні, камінні, напільні й баштові годинники різних історичних часів. В цьому музеї представлена й колекція наручних та ки-

шенькових годинників баронеси Марії Ебнер – австрійської письменниці та драматурга.

Неважко здогадатись, що найбільша кількість музеїв годинників знаходяться у Швейцарії – країні, що славиться своїми годинниковими механізмами. Кожна фабрика має свій музей годинників. Проте найпопулярнішим з них є Patek Philippe (1989 р.). Серед його експонатів знаходяться перші у світі наручні годинники, що були виготовлені у 1868 році. Крім того, музей цікавий ще й тим, що в ньому можна спостерігати, як справжні майстри–годинникарі просто на очах створюють годинникове диво. Більш того, майстри із задоволенням відповідають на питання відвідувачів.

У 2008 році в м. Гласхютте (Німеччина) було відкрито виставку, в залах якої кожна наступна експозиція знайомила з новим розділом історії розвитку годинникарства країни.

Український Державний Музей Етнографії та Художнього промислу має найбільшу в Україні (неприватну) та одну з найбагатших за різноманіттям в Європі колекцію годинників. Найстарішим серед більш, як 120 предметів є сонячний годинник 1584 року.

Однією з найбільших, серед приватних, є колекція І. Коломойського, яка налічує понад 200 предметів. З жовтня 2014 р. більша її частина експонується у залах музею «Пам'ять єврейського народу» (м. Дніпропетровськ) на виставці «Годинники, що бачили минуле». Зібрання складається з годинників, канделябрів та статуеток роботи європейських майстрів кінця XVIII початку XX ст. ст. Переважна частина експонатів – робота французьких майстрів. Усі представлені годинники поділяються на три категорії: камінні, настінні й каретні.

колекція з фондів Хмельницького обласного краєзнавчого музею

Музейна колекція годинників, що зберігається у фондах Хмельницького обласного краєзнавчого музею налічує 92 предмета (наручні годинники жіночі – 10, наручні годинники чоловічі – 20; кишенькові годинники – 16; настільні годинники – 12; годинники-будильники – 18; годинники настінні – 14; годинники-меблі – 2).

За зовнішнім виглядом та функціональним призначенням годинники поділяються на наручні (чоловічі та жіночі), кишенькові, настільні, годинники-будильники, настінні та годинники-меблі. Колекція складається, як з предметів, виготовлених у різні часи на території колишнього СРСР, так й з представників іноземних фірм-виготовлювачів. Географія вітчизняних моделей досить широка: «Луч» (Білорусь); «SLAVA», «Poljot», «Звезда», «Победа», «Янтарь», «Ракета», «ЗИМ», «Командирские», «Восток-Амфибия», «Чайка», «Маяк», «Витязь» (Росія). Імпортні годинники представлені фірмами «Drusus» (Німеччина); «SUNNY» (Китай); «ROS» (Західна Європа), «Ярана» (Японія).

Джерела:

1. Канн Г. Коротка історія годинникового мистецтва. Л., 1926
2. Завельський Ф. С. Час і його вимір. М.: Наука, 1977
3. Добіаш-Різдвяна О. А. Як люди навчилися дізнаватися час? Берлін, 1924
4. Аксельрод З. М. Годинникові механізми: теорія, розрахунок і проєктування. М.: Машгиз, 1947
5. Шішелов Л. П. Механіка годинникового механізму. Л.: Кубуч, 1933. Ч. 1; Л.: ОНТИ, 1935. Ч. 2
6. З фондів КЗК «ХОКМ»: група збереження «Метал» - «М» й «Дерево» - «Др».
7. Источник: <http://12fan.ru/112469371.html> Історія виникнення годинників та годинникових механізмів
8. https://ru.wikipedia.org/wiki/Эбнер-Эшенбах,_Мария_фон
9. <http://www.jewish.ru/news/cis/2014/10/news994326326.php>
10. <https://sites.google.com/site/casovastrilka/zinoci>
11. <http://niavlen.narod2.ru/index/0-2>
12. https://uk.wikipedia.org/wiki/Сонячний_годинник
13. <http://12fan.ru/112469371.html>

Моздір В.В.

м. Волочиськ

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРИ НА ПОДІЛЛІ В КІНЦІ ХVІІІ – У ПЕРШІЙ ПОЛОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті зроблено спробу розкрити зміни, що спіткали Подільську культуру після приєднання краю у 1793 р. до складу Російської держави. Трансформаційні особливості простежуються через призму етнічних урізноманітнень, соціально-політичних, освітніх, релігійних, виробничих ознак культури.

Ключові слова: культура, Поділля, поляки, євреї, І. Мархоцький, освіта, релігія, виробництво.

Для формування фундаменту нашої розвідки, спочатку спробуємо розшифрувати поняття «культура». Отже, «культура» – це не просто сума знань про мистецтво, це ідеали, мораль, традиції [1, с. 124], досвід людської діяльності, що передається від покоління до покоління та розвивається і збагачується [2, с. 403]. Водночас радянська історіографія визнає поняття «культури» як сфери суспільного життя, що включає в себе сукуп-

ність матеріальних і духовних цінностей, створених людиною в процесі трудової діяльності і в процесі суспільно-історичного розвитку [3, с. 8].

Понад 25 років вивченню проблемам історії і культури кінця XVIII – XIX ст. на Правобережній Україні присвятив доктор історичних наук, професор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Анатолій Філінюк. За нашими скромними підрахунками, лише станом на 2013 р. у творчому доробку А. Філінюка, по вищезгаданій тематиці нараховувалось понад 120 наукових і науково-методичних праць, в тому числі дисертація доктора історичних наук «Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття: інкорпорація до складу Російської імперії», а також підсумовуюча праця – капітальна монографія «Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття: тенденції розвитку і соціальні трансформації». Сьогодні Анатолій Григорович продовжує плідно працювати, примножуючи свої наукові доробки [4].

Чималий внесок для вивчення питань культури на Поділлі і Хмельниччині зокрема зробили Л. Баженов, П. Слободянюк, А. Трембіцький, С. Єсюнін, В. Кундельський та інші сучасні дослідники. Водночас, окремі фрагментарні дослідження у цьому напрямі було зроблено в попередні часи.

В 1793 р. в Гродно відбулась подія, яка мала прямий вплив на подальшу долю як Поділля, так і всієї Правобережної України і в цілому Речі Посполитої. Тоді зібрався загальний сейм, прямим результатом якого був другий розподіл Польщі [5, с. 48]. Зазначений розкол Польщі відбувся під час Великої французької революції. І співпадіння цих подій не було випадковістю. Молоді поляки французької школи з королем на чолі, вирішили запровадити конституцію 3 травня. Польське консервативне дворянство, не готове сприймати різкі зміни в суспільно-політичному житті, які передбачала Конституція, звернулось по допомогу до Росії [6, с. 23]. Ці внутрішні польські суперечки стали доброю нагодою для Росії та інших абсолютних монархій Європи аби розчавити Річ Посполиту. Так, за другим поділом Польщі 1793 р. до Російської імперії, після успішної воєнної кампанії, відійшов увесь масив земель Правобережжя. В тому числі колишнє Подільське воєводство [7, с. 275]. Командувачем російськими військами був генерал-аншеф М. Кречетников. [6, с. 6]. Цікаво, що польське військо, яке стояло на Поділлі, було абсолютно деморалізовано і практично без будь-якого опору здавало ключові населені пункти. Але не будемо вдаватися в подробиці. Короткий час певний супротив чинили польські війська у м. Барі [6, с. 45] та найбільше опирався польський гарнізон у Кам'янці-Подільському [8]. Незважаючи на те, 27 березня 1793 р. Михайло Микитович Кречетников оприлюднив Маніфест про приєднання польських областей, який був одночасно прочитаний в усіх церквах, записаний у міські книги і у багатолюдні місця прикріплений [9, с. 3]. Тобто, ситуація

в цілому залишалась не стабільною, втім була достатньо прогнозованою. Так, з політичної точки зору Поділля стало належати Російській імперії, а культура краю стала розвиватись під всезростаючим впливом загально-російської культури в боротьбі з полонізаторською спадщиною, яка ще залишалася від недавнього панування на цих землях Речі Посполитої [10, с. 161]. Однак повернемося до М. Кречетникова, життєва стежина якого привела його весною 1793 р. у Меджибіж. 13 квітня був виданий указ про призначення Кречетникова генерал-губернатором присланих від Польщі земель [6, с. 46]. Резиденція нового генерал-губернатора розміщувалась у Лабуні [1, с. 30]. Історія склалась так, що під час поїздки з Лабуні до Кам'янка-Подільського, 9 травня того ж 1793 р. М. Кречетников на 70-му році життя помер у Меджибожі. Так, містечко стало останнім, що побачив на своєму життєвому шляху відомий російський генерал та стало місцем його спочинку до 5 серпня 1793 р [6, с. 47].

В цей час великого значення набувають міста, які поміж всього іншого стають осередками культури. Центрами розвитку культури стає міське середовище, на жаль українці були витісненні на периферію у села [11, с. 145]. Тим не менше такі містечка, як Меджибіж в його мініатюрі, моделюють загальну культурну картину на Поділлі.

Здавна Поділля було поліетнічним краєм. Тут проживали крім, основної маси українського населення, також євреї, вірмени, молдовани та інші національні меншини. Щодо поляків, то поляки здавна були представлені на Поділлі, перші їх представники з'явилися тут ще за часів Київської Русі [12, с. 135]. Не бажаючи допустити на Поділлі опозиції з боку поляків, царський уряд, після офіційного включення Поділля до складу імперії, йде на зближення із старою польською шляхтою та місцевими магнатами, бажаючи заручитись підтримкою останніх [11, с. 146]. Проте, поляки були неоднорідними у соціально-етнічному плані [13]. Польський етнос на Поділлі розділився на представників багатії шляхти, що володіла значними земельними угіддями, яка з приходом Росії була визнана дворянством. Крім колишньої багатії шляхти, була дрібна безземельна або малоземельна шляхта, яка влилась у місцеве селянське середовище [14, с. 138]. В українському оточенні частина поляків зазнавала мовної українізації і відрізнялася від українців лише своїм римо-католицьким віруванням. Їх називали латинниками [15, с. 2140]. Частину з них становили так звані «мазури» – у минулому бідні селяни, переселенці з Мазовії [13], які переселилися на Поділля значно раніше. До прикладу, у Проскуріві вони різко контрастували з українцями по характеру, в одязі носили одяг великопольського стилю, говорили спотвореною польською мовою з мазовецькою говіркою [16, с. 20]. Частина польських мазурів українізувалась [17, с. 236]. Існують відомості, що одяг мазурі носили і український, вони не забували

власних пісень, але також співали українські [18, с. 317], особливо це було помітно в селах. Що стосувалось дрібної шляхти, то окрім різниці у віросповіданні, вона була просякнута тим же світобаченням, що і українці. У них були та ж мораль, обряди, пісні, ті ж забави, як в українських селян. Не рідко шляхтич, яких жив далеко від костелу, запрошував православного священика посповідати помираючого чи похрестити дитину [17, с. 236]. В Санкт-Петербурзі про цю шляхту навіть не знали. Ці шляхтичі не відрізнялись від українських селян ні ментально, ні способом життя, але не платили податків, не підлягали державній службі, користувались державними привілеями [19, с. 157]. Колишня шляхта і більшість поляків, сповідувала католицизм [20, с. 75]. Боротьба культур поширюється і на духовну сферу. Про це протистояння довідуємося з архівної справи. Так, у січні 1846 р., в День Богоявлення, після завершення літургії священик, разом з прихожанами пішли на річку для освячення води. Тим часом поміщик Коско їхав запряженою четвіркою коней, їдучи не знімав шапки і не виказував, навіть найменшої поваги до хреста, який ніс православний священик, не зупиняючись наближався, і проганяв народ в різні сторони. Священик був обурений і вважав цей проступок аморальним, протизаконним, зневаженням православних церковних обрядів [21, арк. 2]. Хоча, до розчленування Речі Посполитої релігійність панів-поляків була більш демократичною. Так, наприклад, на Вілію (святвечір) не рідко пан сідав за вечерю зі всією челяддю, яка співала колядки, потім цей звичай зник [17, с. 236]. Знаходячись під владою Росії, поляки прагнули укріпити католицизм і поширити свою владу в регіоні. І при слушному моменті скористались можливістю, щоб відділитися і відновити власну державу [22, с. 92]. В освітньому плані поляки стояли на ступінь вище від росіян і українців [20, с. 75]. В їх середовищі зберігалася традиція домашньої освіти, прагнення дати середню і вищу освіту дітям навіть у збіднілих сім'ях. Осередками спілкування, культурного і духовного розвитку місцевих поляків були у ХІХ ст. мастки, костели і монастирі [23, с. 109]. Після поразки польського повстання 30-х років ХІХ ст. польські школи, що брали участь в повстанні, були закриті. Боячись поширення у народі свідомості, царизм по-всякому гальмував освіту. Статистика свідчить, що понад 90% населення краю було неграмотним. Двері навчальних закладів були відкриті тільки для дітей поміщиків, дворян, духовенства і чиновників. Для забезпечення потреб населення в освіті, існуючих навчальних закладів катастрофічно не вистачало [10, с. 161].

У повсякденному житті польські шляхтичі відчували себе абсолютно безкарними. Навіть після того, як у краї встановилась влада Росії, свавілля еліти не зникло [24, с. 546]. Протягом ХІХ ст. досить значущою для культури регіону була діяльність в галузі театрального мистецтва пред-

ставників польської нації. Зокрема, саме поляки виступали ініціаторами організації перших театральних вистав. Чільне місце у театрално-музичному процесі XIX ст. посідала маєткова культура [25, с. 12].

Безкарність і вільнодумство породжувалися через велику кількість поляків на ключових адміністративних посадах. Полякам співчував і відверто або таємно допомагав граф М. Грохольський, який довгий час обіймав посаду віце-губернатора, а з 1823 по 1831 рік був губернатором Подільської губернії [26, с. 311]. Хоча у Вінниці, де знаходилось земське правління воєводства Брацлавського, під час оголошення Маніфесту Катерини II від 27 березня 1793 р., Брацлавський воєвода Грохольський був прикладом для зібраного тут дворянства у присяганні на вірність імператриці [6, с. 43].

Втім, після поразки польського повстання 1830-1831 років зменшився вплив польського елемента [15, с. 2139]. Польське дворянство втрачає своє суспільно-політичне значення. Втративши свою політичну вагу, польські поміщики з 1831 р. стали залишати міста, і зачавши злість, проживали в своїх помістях [5, с. 59].

Від зміни польського підданства на російське у 1793 р., становище простих людей не покращилось [28, с. 15]. Зведену за Польщі панщину, російський царат, цілком природно, санкціонував і зміцнив, вважаючи кріпацтво однією з підвалин державного ладу [28, с. 16]. Російське самодержавство у співпраці з польськими магнатами та шляхтою нещадно нищило селянство, соціальний стан і основну економічну силу суспільства, а відтак руйнували ключовий чинник культурного розвитку краю [29, с. 186]. Непересічним культурним явищем на Поділлі була реформаторська діяльність поляка Ігнація Мархоцького [27, с. 7]. В той час, коли поміщики, які на Поділлі були у своїй переважній більшості польського походження, намагалися якомога більше експлуатувати українське селянство, з метою отримання надприбутків, І. Мархоцький мав інші переконання. І в цьому, мабуть, якраз полягає його культурний феномен. Граф пішов іншим шляхом, не характерним для тогочасної імперської Росії, економіка якої по-суті базувалась на кріпацько-експлуататорській політиці. В умовах тотального панування Російської влади на Поділлі, він зумів організувати у своїх володіннях, на засадах конституційності, правових відносин, звільнення селян від кріпацтва, розвитку освіти, культури, так звану Миньковецьку державу, що стала практичною реалізацією сучасних ідей, які на своєму вістрі несла Велика Французька революція [27, с. 7].

З 1797 р. на Поділлі можна говорити про започаткування єврейських громад, коли після приєднання території до Російської імперії, євреї отримали право постійного проживання у міській смузі [30, с.123]. Хоча єврейський етнос з'явився на теренах краю ще у дохристиянський час [12, с. 137]. Основною діяльністю євреїв була торгівля, зосереджена переважно

у їх руках [31, с. 14]. У часи правління Миколи I, царський уряд спрямував свою політику на інтеграцію і асиміляцію єврейського населення з місцевим. 26 серпня 1827 р. імператор Микола I підписав укази, які зобов'язували до військової служби і євреїв [32, с. 239].

Також здавна на Поділлі мешкали вірмени [12, с. 138]. Вірмени тісно сплелися з населенням Кам'янця і Могилів-Подільського і по звітним спискам рахувались міщанами католицького віросповідання [20, с. 81]. Вірмени, були основними конкурентами євреїв у торгівельній справі, однак їх було набагато менше.

Молдавани складали більшу частину населення Балтського і Ольгопільського повітів, а в інших повітах їх було дуже мало. Всі вони були православними християнами і у всіх звітах нероздільно показувались малоросами. Дуже мало було греків. На кінець першої половини XIX ст. 10 сімей жило у Могилів-Подільському. Циган було всього декілька чоловік, що очевидно було пов'язано з кочовим способом життя і насправді їх було дещо більше [20, с. 78-79]. Тим часом росіяни в основній масі своїй не дуже бажали переселятись на Поділля, вони переважно займали чиновницькі посади.

Найчисельнішою на той час у краї була саме уніатська церква, яка нарахувала 9300 парафій, 122 василіанських монастирі, близько 4,5 млн. парафіян і 1258 ченців [33, с. 217]. Питання віросповідання набуло політичної ваги [32, с. 231]. Активно починає пропагуватись ідея возз'єднання унії з православ'ям. Остаточна ліквідація уніатської церкви в імперії відбулась у 1839 р [22, с. 93-94].

На межі XVIII – XIX ст. діяльність уніатів російська влада стала різко обмежувати. Очевидно, це сталося тому, що уніатське віросповідання виявилось єдиним виразником національно-релігійних особливостей українського народу [32, с. 231]. Православні храми, приходи та церковно-освітні заклади ставали основними осередками зросійщення українців. Запроваджувались російські канони, в церковну службу вводилась російська мова, система підготовки та призначення служителів, організація освіти та виховання дітей. Церква перетворилась у державну структуру, відбулось зрощення держави з православною церквою. Поряд з цим православна церква ставила своїх прихожан у певні духовно-культурні рамки. Переконавала парафіян у тому, що їх звичаї і традиції, що походять від язичництва – це породження злого духа, а отже закликала відмовитись від них [34, с. 39]. Будучи відірваними від своєї звичної уніатської конфесії, через велику культурну різницю, не розуміючи нової церковної мови, не знаючи молитов, селяни продовжували таємно сповідувати віру і берегти традиції, що залишилися їм у спадок від їх предків. Це проявлялось у своєрідних місцевих марновірствах, забобонах, віруваннях, обрядах, сплечених в єдине ціле на основі язичницьких і християнських мотивів.

Не можна сказати, що в своїх релігійних уявленнях, подоляни були вільними від старої закваски язичництва. Народ вірно зберігав ті повір'я, забобони, марновірства, з якими тісно зріднився ще у древності. Християнські істини іноді «одягалися» у вже готову заготовку, форму, що зберігалась як святиня з часів язичницької епохи [35, с. 143].

Так, на Поділлі існував дивний звичай «лубка», який виражався у грі, яка проводилась у тій хаті, де хтось помирав. В будинку де лежав покійник, вночі збиралась молодь, в іншій половині хати, всі сідали в коло на підлогу. Потім обирався хтось для «лубка», йому зав'язувались очі [36, с. 492]. Вибраний ходив по центру кола, а гравці «озброївшись» батогами били «лубка» по плечах, швидко передаючи джгут кому-небудь. «Лубка» мусів зловити або знайти батіг, і його били ним до тих пір, поки він не знайде цього батога. В кого буде знайдений батіг, той йде в центр кола. Гра ця продовжувалась до ранку, супроводжувалась криком, сміхом, непристойними жартами. Тим часом в іншій частині будинку, псаломщик читав над покійником псалтир, під дикі звуки молоді, яка ніби забула, що в хаті покійник. Офіційну церкву дуже обурював такий «дикий» звичай. За однією з версій, гра бере свій початок, як спомин бичувань Ісуса Христа, його страждань, коли Христа били під час хресної дороги [36, с. 493-494]. Але на нашу думку, звичай цей значно древніший.

У ХІХ ст. під час провідної неділі, існувала традиція, з явними язичницькими коренями, яка гостро засуджувалась християнськими священнослужителями. Не встигала закінчитись панахида, як на могилі померлого родича, рідні починали галасливе частування, що перетворювалось на повальну пиятику. Пов'язане це було з тим, що у дохристиянські часи, предки наші мали звичку проводити на гробах покійників так звані тризни, тобто поховальний обряд, який складався з пісень, танців, бенкету і проведення змагань на честь покійного [37, с. 15]. Натомість греко-російська церква навчила, що не потрібно їсти або пити на кладовищі, особливо недопустимо лити горілку на могилу, адже цим актом ображається пам'ять покійника, а звичай залишати їжу на могилі є пережитком язичництва [34, с. 6]. Окремої уваги заслуговує повір'я у можливість впливати на сили природи. Поділля було землеробським регіоном і коли була засуха, то це загрожувало голодом. У 1798 р. приходський священник с. Глубочок Гайсинського повіту доповідав, що економ села зібрав в поселені біля сотні жінок, наказав їм скупатись у воді, а потім у на двох санях, склавши на них по три напівбочки, вивозити на поле і розливати воду, з метою викликати дощ під час посухи [38, арк. 6].

З глибини віків прийшло до подолян давнє повір'я у надприродних істот. Чільне місце в демонології Подільського краю займали відьми. Вважалось, що вони мали здатність затримувати дощ, прикликати засуху, на-

кликати на людей різні біди [22, с.12]. Через забобони про відьом, 6 липня 1809 р. прикажчик с. Лисець Ушицького повіту Студзинський разом із селянами, по власному марновірстві, заради виклику дощу на землю, топили жінок у місцевому ставк, чіпляючи на їх тіло залізо, з метою виявлення відьом. Згодом економ нібито впізнавши відьом серед жінок, грізно наказав, щоб був дощ, пригрозивши розправою у разі непокори [39, арк.2].

Паралельно з українською, на Поділлі розвивалась місцева єврейська етнорелігійна культура, яка через політику уряду починає зазнавати своїх трансформацій. До 1831–1832-х рр. натуральна рекрутська повинність торкнулась єврейського етносу Поділля. З метою захиститися від рекрутчини, навесні того ж року деякі єврейські громади наклали на себе строгий піст, а після публікації маніфесту про введення рекрутської повинності влаштували молитви на кладовищах, закликаючи душі праведників заступитися за них перед Всевишнім. Намагання євреїв вжити теургічних заходів задля впливу на соціально-політичний процес не на жарт налякало владу. Краєм поширювались чутки, що іудеї склали спеціальні молитви-прокляття на імператора і читають їх у кожний понеділок і четвер [40, с. 184, 186].

У побуті населення спостерігається еволюція народних традицій, зокрема в галузі матеріальної культури, на протязі всього історичного етапу у зв'язку з включенням краю до складу Російської імперії. Проте деякі моменти з культури повсякденного життя залишилися практично у незайманому вигляді, незважаючи навіть на вперте прагнення властей розмити етнічні, культурні розбіжності корінного населення з великоросами [41, с. 443].

Зазнала істотних еволюційних змін і економіка краю. І значною мірою це було пов'язано із включенням території до складу Російської імперії. Професор А. Філінюк акцентує нашу увагу на тих фактах, що рубіж XVIII – XIX ст. став переломним для господарського сектору, оскільки його основні галузі були інтегровані в річпосполитську економічну модель. Реінтеграція в структури Російської імперії була процесом складним і надто болісним [42, с. 25]. Регіон охопили процеси, пов'язані з розвитком мануфактурного виробництва, появою у краї російських купців і промисловців. Разом з тим, приєднання до Росії створило умови для тісніших економічних зв'язків Поділля з іншими регіонами України, що було передумовою становлення загальноукраїнського ринку і формування української нації [42, с. 26]. Ще донедавна в історичній літературі побутувала точка зору про те, що з приєднанням до Росії економіка Правобережної України стала розвиватися більш інтенсивно. Проте найновіші дослідження значною мірою спростовують ці твердження [43, с. 236].

Основною ланкою виробництва сільськогосподарської продукції залишалися великі поміщицькі лагифундії [42, с. 26]. Головним багатством

Подільської губернії була земля [20, с. 88]. Землю обробляли 75 % жителів губернії [44, с. 126]. Подільська губернія була однією з найродючіших губерній південної Росії [20, с. 2]. Жителі міст і містечок свої земельні ділянки обробляли за традиційною системою трипілля [45, с. 197]. Землю вистачало раз добре удобрити, щоб вона протягом 10 років гарно родила. Землеобробні засоби, такі як плуги і борони, робили самі господарі, окрім залізних частин, які виготовляли ковалі в кузні у кожному селі. Для обробітку землі на Поділлі використовувався важкий плуг окований в залізо [20, с. 94].

Звичайно, що про культуру, яка охоплює практично все, що нас оточує можна говорити і писати безкінечно. І в рамках однієї статті всебічно розкрити означену проблему практично не можливо.

Таким чином, як бачимо, культура Подільського краю в досліджуваному періоді зазнає суттєвих змін у зв'язку з включенням Поділля у 1793 р. до складу Російської держави та змінами в суспільно-політичній, соціально-економічних сферах повсякденного життя.

Джерела:

1. Слободянюк П.Я. Культура Хмельниччини / П. Слободянюк – Хмельницький: Поділля, 1995 р. – 332 с.

2. Іваневич Л.А. Концептуально-методологічні аспекти дослідження народної ноші українців Поділля XIV – початку XXI століття / Л.А. Іваневич // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / [редкол.: А.Г. Філінюк (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – Вип. 8: До 25-річчя створення кафедри історії України. – С. 402-413.

3. Злыднев В.И. Формирование национальных культур в странах Центральной и Юго-Восточной Европы (итоги и перспективы исследования) / В.И. Злыднев // Культура и общество в эпоху становления наций (Центральная и Юго-Восточная Европа в конце XVIII – 70-х годах XIX ст.). – Москва.: Академия наук СССР. Институт Словяноведения и Балканистики. Изд. «Наука», 1974. – С. 7-19.

4. Список наукових і навчально-методичних праць професора, завідувача кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Філінюка Анатолія Григоровича // Анатолій Філінюк: на службі українській освіті і науці: науково-довідкове вид. / [Упоряд., автор вступної статті О.М. Завальнюк]. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. – 224 с.: іл. – (Серія: «Видатні випускники Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка»). – С. 35-98.

5. Эркерт Родриг Федорович фон. Взгляд на историю и этнографию западных губерний России : (с атласом) / [соч.] Полк. Р. Ф. Эркerta. - Санктпетербург : тип. Дома призрения малолет. бедных, 1864. - [2], 72 с. ; 25 см

6. Федоров И. И. Граф Михаил Никитич Кречетников, первый гене-

рал-губернатор воссоединенного с Россией Юго-Западного края (1793 г.) : [историко-биографический очерк] / сост. преп. семинарии И. Федоров. - Каменец-Подольск : печатано в типографии Подольского губернского правления, 1893. - 50 с. ; 24. - (Деятели времени воссоединения Подолии с Россией). - Из «Подол. епарх. вед.», 1893 г.

7. Литвин В.М. Історія України (Навчальне видання). Підручник / Під ред. В.А. Смолій. – Київ: «Наукова думка» НАН України, 2008. – 815 с.

8. Kamieniec // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / Pod redakcyo F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewkiego. – Warszawa, 1882. – Т. 3. – 748-763 с.

9. Матеріали для історії Подольської губернії : [Время генерал-губернатора М.Н. Кречетникова (1791-1793)]. - Б.м, 1885. - 318, X с.

10. Баженов Л.В. Нариси з історії Поділля: на допомогу вчителю / Л. В. Баженов, І. С. Винокур, С. К. Гуменюк, О. М. Завальнюк та ін. відповід. за випуск І. С. Винокур. – Хмельницький: Облполіграф видав, 1990. – 328 с.

11. Філінюк А.Г. Особливості національно-культурного життя Правобережної України наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст. / А.Г. Філінюк // Міжнародні відносини в контексті українського державотворення: історіографія та сучасність (міжнародний науковий «круглий стіл» у дні проведення в Хмельницькій області міжнародного національних культур: української, російської, польської, вірменської, єврейської, литовської, турецької – 15 вересня 2001 року, Кам'янець-Подільський): Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2001. – С. 144-148.

12. Блажевич Ю.І. З історії становлення релігійних громад національних меншин Хмельниччини / Ю.І. Блажевич // Міжнародні відносини в контексті українського державотворення: історіографія та сучасність (міжнародний науковий «круглий стіл» у дні проведення в Хмельницькій області міжнародного національних культур: української, російської, польської, вірменської, єврейської, литовської, турецької – 15 вересня 2001 року, Кам'янець-Подільський): Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2001. – С. 134-139.

13. Поляки. Історична довідка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://odb.km.ua/?dep=1&dep_up=563&dep_cur=1065 (03.10.2016). – Назва з екрану.

14. Богуцька А.Л. Соціально-станові трансформації у середовищі поміщиків Правобережжя у 1795-1858 рр. / А.Л. Богуцька // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / [редкол.: А.Г. Філінюк (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – Вип. 8: До 25-річчя створення кафедри історії України. – С. 134-143.

15. Поділля // Енциклопедія українознавства: Словникова частина. У 10 т. / Ред. В. Кубійович; Наукове товариство ім. Т. Шевченка – Париж; Нью-Йорк: Молоде Життя, 1970. – Т.6. – С. 2131-2145.

16. Историческое описание уездного города Проскурова Подольской губернии // Михайло Якимович Орловський (1807-1887). Вибраны праці./ Упорядники А.М. Трембіцький, С.М. Єсюнін. – Хмельницький–Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2007. – Ч. 1. – С. 17-23.

17. Поляки Юго-Западного края// Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским географическим обществом. Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским / Изданный под наблюдением П.А.Гильтебрандта. СПб.: 1872, т. 7. Вып.1: Евреи. Поляки. Племена немалорусского происхождения. Малоруссы (статистика, сельский быт, язык). - С. 213-270.

18. Мазуры // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским географическим обществом. Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским / Изданный под наблюдением П.А.Гильтебрандта. СПб.: 1872, т. 7. Вып.1: Евреи. Поляки. Племена немалорусского происхождения. Малоруссы (статистика, сельский быт, язык). - С. 317-318.

19. Кундельський В. До питання про польський вплив в Правобережній Україні наприкінці XVIII – першої половини XIX ст. / В. Кундельський //Матеріали I-Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України» / Ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Єсюнін С.М. (співголова відповід. ред.) та ін. – Хмельницький, 2016. – С. 155-158.

20. Тверитинов Д. В., Подольская губерния / [по рекогносцировкам и материалам, собранным на месте, составлял Ген. штаба кап. Тверитинов]. – СПб.: Тип Департамента Генерального Штаба, 1849. – [4], 1590, 96 с., [16] л. табл. – (Военно-статистическое обозрение Российской империи / издаваемое по Высочайшему повелению при 1-м отделении Департамента Генерального Штаба ; т. 10, ч. 2).

21. Дело по обвинению помещика Коско в разгоне религиозного крестного хода, путем проездачерез толпу на четверке лошадей // Державний архів Хмельницької області. – Ф. 315, оп. 1, спр. 1297. – 22 арк.

22. Тарнавский А.И., Столетие воссоединения Подольской губернии с Россией : С крат. историей Подолии, в вопр. и ответах / [А. Тарнавский]. - Каменец-Подольск : тип. Подол. губ. правл., 1892. - 116 с.

23. Баженов Л.В. Польська громада Могилівщини та її видатні представники у XIX – на початку XX ст. / Л.В. Баженов // Третя Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – С. 105-115.

24. Жалоба, поданая Летичевским магистратом в комиссию полиции речипосполитой, о том, что Летичевский староста, князь Чарториийский, приказал истребить огромные леса, принадлежащие городу, поле того как город был, в силу семовоу конституции, изъят из по его відомства 1792. Марта 3. // Архивъ Юго-Западной России, издаваемый Временною Комиссиею для разбора древнихъ актов. Ч. 5. Т. 1.: Акты о городах. – Киев: В Университетской Типографіи, 1869. – С. 546-547.

25. Антошко М.О. Мистецьке життя вінниччини 60-х років XIX – першої половини XX століття в контексті художньої культури Поділля : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. : 26.00.01 / М. О. Антошко – К., 2011. – 16 с.

26. Кундельський В. В. Окремі штрихи українсько-польських відносин на теренах меджибізького ключа наприкінці XVIII – першій половині XIX ст./ В. В. Кундельський // Науковий вісник «Межибіж»: Матеріали Другої науково-красознавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України». / Під. ред. О.Г. Погорільця, Л.В. Баженова, А.М. Трембіцького та ін. – Меджибіж-Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2009. – Ч. 1. – 423 с. С.305-314.

27. Баженов Л. Граф Ігнацій Мархоцький у зарубіжній та українській історіографії XIX – початку XXI ст. / Л. Баженов // Наукові записки Центру Мархоцькознавства / Творчий задум, упорядкув., предмет., комент. В.А. Захар'єв. – Хмельницький: ТОВ «Приватна друкарня», 2009. – Т. 1. – С. 7-11.

28. Сіцінський Є. Нариси з історії Поділля. Частина перша. / Євтим Сіцінський. – Вінниця, 1927. – 74 с.

29. Філінюк А.Г. Зміни в національно-культурній сфері Поділля на межі XVIII-XIX століть та їх особливості / А.Г. Філінюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. – Т.11: Матеріали сьомого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присвячено 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету ». – С.180-189.

30. Качковський О. Про діяльність єврейських релігійних громад в Кам'янець-Подільському у XIX – 20-х роках XX століття / О. Качковський // Міжнародні відносини в контексті українського державотворення: історіографія та сучасність (міжнародний науковий «круглий стіл» у дні проведення в Хмельницькій області міжнародного національних культур: української, російської, польської, вірменської, єврейської, литовської, турецької – 15 вересня 2001 року, Кам'янець-Подільський): Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-т, інформ.-видав. відділ, 2001. – С. 123-128.

31. Архивъ Юго-Западной России, издаваемый Временною Коммиссиею для разбора древнихъ актов. Ч.5. Т.2.: Переписи еврейскаго населения в юго-западном крае въ 1765-1791 г. – Киев: Типография Г.Т. Корчак-Новицкаго, Михайловская улица, д. №4, 1890.

32. Філінюк А.Г. Вплив церковно-релігійного чинника на особливості виконання рекрутської повинності населення Поділля / А.Г. Філінюк, С.А. Сидорчук // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. – Т. 12: Матеріали восьмого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присвячено 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка». – С. 230-244.

33. Філінюк А. Г. Етнорелігійні перетворення на Поділлі наприкінці XVIII – в перших десятиліттях XIX століття / А. Г. Філінюк // Освіта, наука і культура на

Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. – Т. 12: Матеріали восьмого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присвячено 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка”. – С. 215-229.

34. Можно ли верить снам. – Почаев: Изд. Свято-Успенской Почаевской Лавры, 2005. – 64 с.

35. Симашкевич М. Историко-географический и этнографический очерк Подолии. Вып. 2 (Из Подольских Епархиальных Ведомостей). – Каменец-Подольский: Тип. Д. Крайза, 1876 – с. 81 – 182.

36. Дикая забава “лубок” // Подольские епархиальные ведомости. – 1898. – № 19. – С. 492-496.

37. Моздір В. В. Відношення православної церкви до культурних звичаїв, традицій, прикмет подолян наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. / В. В. Моздір // Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, 2016. – Вип. 7. – С. 14-16.

38. Дело о насильственном загоне в речку ста женщин с. Глубочек, Гайсинского уезда, принуждая их вывозить на санях бочки с водой на поле, экономом помещика Ярошинского, с целью совершения суеверного “обряда вызова дождя” во время засухи 1798 г. // Державний архів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 1091. – 14 арк.

39. Дело о совершении суеверного обряда приказчиком села Лисца Ушицкого уезда Студзинским выразившегося в утоплении женщины с целью вызова дождя // Держархів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 1121. – 14 арк.

40. Сидорук С.А. До питання про вплив рекрутчини на єврейські громади Правобережної України / С.А. Сидорчук // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / [редкол.: А. Г. Філінюк (відп. ред.) та ін.], – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2015. – Вип. 8: До 25-річчя створення кафедри історії України. – С. 183-191.

41. Моздір В.В. Побутові аспекти культури подолян наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. та їх особливості: матеріальна частина / В.В. Моздір // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / [редкол.: А.Г. Філінюк (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – Вип. 8: До 25-річчя створення кафедри історії України. – С. 436-445.

42. Філінюк, А. Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття: інкорпорація до складу Російської імперії [Текст] : автореферат... д-р іст. наук, спец.: 07.00.01 - історія України / А. Г. Філінюк. – К. : НАН Укр. Ін-т історії Укр., 2013. – 40 с.

43. Філінюк А.Г. Деякі питання політики царизму щодо інкорпорації Поділля до Російської імперії наприкінці XVIII – на початку XIX ст. / А.Г.Філінюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного універ-

ситету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2002. – Т.8(10). – С. 230-237.

44. Gul'dman V. Podols'kaia guberniia. Reprinted on Demand by University Microfilm International. – Michigan, USA – London, England 1981. – 514 с. разд. паг., 9 л. табл.

45. Філінюк А.Г. Поземельні відносини у містах та містечках поділля наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. / А.Г. Філінюк, О.М. Кримська // Науковий вісник «Межибіж»: Матеріали Третьої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Межибіж в історико-культурній спадщині України». / Під. ред. О.Г. Погорільця, Л.В. Баженова, А.М. Трембіцького та ін. – Межибіж-Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2010. – Ч. 1. – С.192-199.

Роздобудько А.Г.

м. Хмельницький

ПРО ПОХОДЖЕННЯ РОДИНИ РОЗДОБУДЬКІВ ТА ЇЇ ГЕНЕАЛОГІЧНЕ ДЕРЕВО: ДОСВІД ПОБУДОВИ

У статті розповідається про родину Роздобудьків, яка походить з села Косарі Черкаської області, про процес дослідження її генеалогії, про метод побудови родинного дерева, подаються імена прямих предків автора статті, виявлені в архівах України.

Ключові слова: *Роздобудько, Черкаська область, село Косарі, генеалогія, родовід, родинне дерево, козаки, ревізійні списки, метричні книги, сповідальні відомості, дослідження.*

Коріння моєї родини ведеться з мальовничого села Косарі, що на правобережній частині Черкащини. Там і сьогодні проживають нащадки тих наших далеких попередників, які ще в давнину обрали Косарі місцем своєї осілости. Село розташоване за 7 км на схід від районного центру м. Кам'янка, на самій межі з Кіровоградською областю. Колись воно належало до Кам'янської волості Чигиринського повіту Київської губернії. Поселення витягнулося кілометрів на шість із півночі на південь двома основними вулицями вздовж річечки Косарки від села Грушківка аж до річки Тясмин, в яку впадає Косарка. На північ від Косарів, за сусідньою Грушківкою, на кількох тисячах гектарів розкинулося знамените лісове урочище Холодний Яр. З його околиць і бере початок річка Косарка. Через центр Косарів пролягає автомобільна дорога національного значення Київ–Знам'янка, а південним краєм села проходить залізниця Київ–Донецьк. Тут ще з 1872 року діє спиртовий завод [1, с. 40], відкритий на базі цукроварні, заснованої не пізніше 1844 року [2, арк. 69].

Коли саме виникло поселення, безпосередніх документальних даних не виявлено. Проте відомий дослідник історії Київщини Л. І. Похилевич у книзі «Сказания о населенных местностях Киевской губернии» вказує на стародавність Косарів, тобто на те, що люди тут проживали ще з далеких часів. Про це свідчать, на його думку, давні земляні укріплення й могили, через які зазначене місце інколи називалося Буртами [3, с. 698]. Іншим підтвердженням перебування тут людей ще за сивої давнини, слугують речі скіфського (IV – III ст. до н.е.) й сарматського (I – II ст. н.е.) періодів, знайдені в старовинних похованнях поряд із Косарами, між сусідніми селами Старою й Новою Осотою, а також римські монети, виявлені на території самих Косарів [4, с. 320]. Втім, присутність людей у цих краях була епізодичною, а поселення – не постійними. Тому в стародавніх писемних джерелах відсутні згадки про Бурти чи Косарі, як фіксований населений пункт. Час колонізації краю настав дещо пізніше.

При пануванні Польщі на Правобережній Україні ця територія відносилася до Київського воєводства. Неподалік, кілометрів за двадцять на південь та південний схід, пролягав кордон між Польщею й землями запорізьких козаків. Лінія кордону проходила, починаючи від Дніпра, по річках Тясмин (нижня течія), Ірклій, Велика Вись (від сучасного Новомиргорода до її устя) і суходільній лінії між ними [5, с. 165]. Отож, територія Косарів була на самому південному краю Київського воєводства, що мало визначальне значення на строках колонізації цих земель, на часі заснування села.

Сучасний історик М. Г. Крикун в монографії «Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV – XVIII ст.» констатує, що активна колонізація великих просторів півдня Київського воєводства почалася ще в першій половині XVII століття. Люди активно оселялися в межиріччі Дніпра й нижнього та частини середнього Тясмина, осідали в долині річок Медведівка й Жаботинка, правих приток Тясмина, створювали нові населені пункти північніше Лебединського лісового масиву, у середній течії Гнилого Тікича. Процес заселення поступово просувався на південь і дійшов до того місця, де виникла Кам'янка, теперішній районний центр у Черкаській області, не досягши лише кількох кілометрів до території майбутніх Косарів. Подальша колонізація краю, зазначає М. Г. Крикун, була перервана через відомі події другої половини XVII – початку XVIII століття й тому широка смуга території Київського воєводства, що простягалася на північ від кордону між Річчю Посполитою й землями запорізьких козаків, залишилася безлюдною й неосвоєною, в усякому разі – без постійних поселень [6, с. 160, 161]. У межах цієї смуги була й місцевість, де згодом заснувалися Косарі.

Сприятливі умови для нової колонізації південної та південно-східної частини Київщини настали лише з 1714 року, коли Польща знову опа-

увала Правобережжям. Виходячи з цих обставин, дослідники історії Кам'янського району Черкаської області вважають, що село Косарі було засноване в першій половині XVIII ст. [7], хоча дехто вказує, не посиляючись на документальні джерела, навіть на те, що «село відоме з XVII ст.» [8, с. 119]. Хвиля нової колонізації швидко докотилася до безлюдних південних та південно-східних територій Київського воєводства. Землевласники, щоб забезпечити свої володіння робочими руками, звільняли прибулих на декілька років від усяких повинностей. Багато хто з ентузіазмом відгукувався на пільги і цілі потоки мігрантів із Волині, Полісся й Галичини перебиралися на нові території, втікаючи від панщини, з надією позбутися соціального й національного гноблення. Не виключаю, що в цьому потоці шукачів волі були й мої предки.

Як вже зазначалося, дехто вважає, що Косарі були засновані в першій половині XVIII ст. Втім, у Центральному державному історичному архіві України (м. Київ) виявлено один важливий документ, який дає підстави говорити про більш вузькі часові рамки виникнення Косарів. Йдеться про копію протоколу допиту 35-літнього гайдамаки Никифора на прізвисько Кожухар від 13 серпня 1768 року [9, арк. 11, 12]. Цей документ – один із найдавніших серед відомих на даний час в Україні, де згадуються Косарі. Дещо «старшими» за нього є документи, розміщені в другому томі першої частини та другому томі п'ятої часини Архіву Південно-Західної Росії, де теж йдеться про Косарі. Це – донесення ігумена Мотронинського монастиря від 23 вересня 1762 року та перепис євреїв у Смілянській волості за 1764 рік [10, с. 146; 11, с. 43].

У протоколі допиту Никифора записано, що він ще «...малолітнім був відданий у Польщу в село Косарі, володіння князя Яблоновського». Не важко підрахувати, що хлопець потрапив туди приблизно в 1738–1740 роках, а це може означати лише одне: на той час село Косарі вже існувало й було певною мірою обжито. Якщо взяти до відома, що на формування села потрібно щонайменше декілька років, то ймовірним періодом заснування Косарів слід вважати 20-ті роки XVIII ст.

Кому ж належали косарські землі при заснуванні села? З чіим іменем пов'язане виникнення Косарів? Поки що не виявлено архівних документів, які б дали пряму й однозначну відповідь на ці питання, а тому довелося скористатися побічними відомостями, щоб обрати найбільш обґрунтовану версію.

У протоколі допиту Никифора Кожухаря мовиться про Косарі, як володіння князя Яблоновського. Дійсно, у 1768 році, коли допитували гайдамаку, село належало Антонію Барнабі Яблоновському (1732–1799), воєводі познанському. Але в 20-ті роки XVIII ст., у період заснування Косарів, Антоній не міг бути власником цих земель тому, що він народився пізніше. Швидше всього тоді ними володів Ян Кастан Яблоновський (1699 або

1700–1764), дядько Антонія. Для такого висновку є досить вагомі підстави. Річ у тім, що Ян Кастан у 1718 році отримав в управління від свого батька Яна Станіслава Яблоновського (1669–1731) Чигиринське староство [12, с. 223], поряд з його межами були землі майбутніх Косарів. Якраз тоді йшла активна колонізація краю, магнати прагнули зайняти побільше землі. Як же тут не прихопити угіддя, що лежали поруч зі староством! Імовірно, Ян Кастан так і вчинив, розширюючи власні володіння. Отож, якщо взяти до уваги такий перебіг подій, то Косарі, село моїх далеких попередників, було засноване при землевласнику Яні Кастані Яблоновському.

Цей Яблоновський не приділяв належної уваги своїм маєткам. Ще з молодих років утягнувся в політичну діяльність, чимало подорожував Європою, довгий час жив у Парижі, Мадриді, Відні. Усіма господарчими справами в його власних володіннях, у Чигиринському старостві займалися довірені особи чи орендарі. Так було й у Косарах. Після смерті першої дружини Ян Кастан оженився в 1750 році на Анні з роду Сапегів. Нова дружина виявилася здібним господарником. Вона зайнялася занедбаними й невпорядкованими маєтками чоловіка, а згодом написала кілька праць з економіки [13, с. 224].

5 листопада 1757 року король Польщі Август III видав указ (консенс) про передачу Чигиринського староства Антонію Яблоновському, племіннику Яна Кастана Яблоновського [14, с. 254]. Можливо, що саме тоді Антоній і купив Косарі у свого дядька. Косарський маєток перебував у власності Антонія до кінця XVIII століття. Наступними його хазяями були відомі російські поміщики Давидови, а 1831 року маєток купив колишній підкоморій Київського повіту поміщик польського походження Карл Францович Росцішевський. Росцішевські володарювали тут майже до 1917 року.

При ознайомленні із життєписом князя Антонія Яблоновського відкрився досить цікавий збіг обставин. Виявилось, що мій життєвий шлях, нащадка тих Роздобудьків, якими він колись володів у селі Косарі, теж пересікся з князем, але вже через 230 років поспіль. Сталося це в теперішньому Славутському районі, де я працював з 1980 до 2000 року спочатку секретарем міськкому компартії, а потім – головою районної державної адміністрації. Як з'ясувалося, Антоній Яблоновський, власник багатьох сіл і містечок, після одруження в 1755 році з Анною із Сангушків, дочкою володаря Славути, додав до своїх маєтностей ще й теперішнє село Ганнопіль Славутського району, яке тоді звалось Глинники [15, с. 157]. У селі він вибудував палац, що слугував йому за резиденцію, тут він не раз бував, періодично проживав, у Глинниках у лютому 1762 року народився його старший син Станіслав Павло, майбутній сенатор-каштелян [16, с. 239]. На честь своєї дружини Анни Антоній перейменував Глинники на Аннополь [17, с. 24].

І от у цьому палаці, який вже втратив всю свою величність, і де розташовувалися Ганнопільська сільська рада та контора місцевого колгоспу, мені довелося бувати багато разів, не відаючи тоді ні про Яблоновського, ні про те, що він колись володів Косарами, ні про те, що мої предки були підлеглими цього польського магната. Знав би, ближче приглянувся до цієї будови, її архітектури, облаштування садиби.

Хоча один добрий намір стосовно колишньої садиби магната в мене таки був. Ідеться про запущений панський парк поряд із палацом, який привернув мою увагу тим, що тут ще й досі можна було знайти ознаки майстерності його творців (за деякими даними парк заклав відомий архітектор, італієць Паоло Антоніо Фонтана (1694–1765)). У зв'язку з цим у мене виник задум доручити обслуговування парку місцевому комунгоспу (якраз тоді наша районна державна адміністрація почала їх організувати у великих селах), поступово розчистити його від заростей, диких насаджень і зберегти, таким чином, залишки паркового дизайну XVIII століття в селі Ганнопіль. Однак невдовзі країну охопила гостра економічна криза, різко скоротилися надходження до бюджетів усіх рівнів й нам довелося згорнути всі програми розвитку сільського самоврядування, у тому числі й створення комунгоспів. Тому задум стосовно парку залишився, на превеликий жаль, не реалізованим.

Роздуми про минуле родини все частіше хвилювали мене, наростало бажання більше дізнатися про коріння роду, пізнати його історію. З розповідей мами Ніни Кирилівни Роздобудько знав про свого діда Кирила Тимофійовича Роздобудька, який помер ще молодим у 1920 році від черевного тифу, про його братів Володимира, Луку та сестру Мотрону, а також про те, що в його батька, а мого прадіда, Тимофія був старший брат Дем'ян, що вони були простими селянами з Косарів. На цьому зв'язок з пройдешніми поколіннями обривався. Ні тих, хто їх народив, ні років їх життя, ні складу сімей, я не знав. А чим займалися їх попередники, чи були вони славними козаками (адже походили із Чигиринщини), чи завзятими хліборобами? А чи не потомки вони когось із тих чотирьох козаків Роздобудьків, які значаться в Зборівському реєстрі 1649 року війська Запорізького? У цьому документі Мартин Роздобудько записаний у сотні сотника Марка Черкаського полку, Процько Роздобудченко – у сотні Петра Рошенка Канівського полку, Семен Роздобудько – в Іркліївській сотні (сотник Клим Семенович) Кропивнянського полку, ще один Семен – у Бахмацькій сотні (сотник Панько (Пантелеймон) Омелянович) Чернігівського полку [18, с. 76, 112, 353, 482]. До Реєстру прагнули потрапити багато козаків. Та за Зборівською угодою він був обмежений сорока тисячами осіб, а тому туди відбирали самих досвідчених і бувалих воїнів, які вже проявили себе в боях. У такому разі можемо без великого перебільшення припустити, що зазначені Роздобудьки брали участь у бойових походах 1648 та 1649 років,

билися з ворогом під Жовтими Водами та Корсунем, Пилявцями та Замостям. А якщо взяти до уваги, що Черкаський та Канівський реєстрові полки були утворені ще в 1625 році, то є підстави говорити про перебування Роздобудьків у їх складі ще до початку Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького.

Козаки Роздобудьки фігурують ще в одних давніх документах: у списках Березанської сотні Переяславського полку, складених майже на сто років пізніше, ніж Реєстр, у XVIII ст. Лесько Роздобудько записаний у 1738 році осавулом, Леонтій – у 1743 році Березанським городовим отаманом [19, с. 164,165.]. У другій половині XVIII ст. значковими товаришами цієї сотні були Андрій Гнатович, Юхим Андрійович та Іван Роздобудьки [20, с. 313].

Природно, що наведена інформація викликала запитання, а чи не існують кровні узи між нашою родиною й цими козаками. Забігаючи наперед, скажу, що в архівах України не вдалося розшукати документи, які б підтвердили такий зв'язок. Зате, Реєстр 1649 року, як перша відома на сьогодні письмова згадка прізвища в офіційному документі, дозволяє з усією впевненістю зробити висновок, що прізвище Роздобудько має давнє походження. Імовірно, колись у давнину, поки не було потреби записувати людину в документах, воно існувало як прізвисько чи вулична кличка. Першого його носія прозвали так завдяки індивідуальним ознакам, що виділяли його з-поміж оточення в процесі повсякденної діяльності. Можливо це сталося в козацькому середовищі, або в якомусь сільському поселенні. Товариші нашого далекого попередника помітили його особисті характерні риси – вміння щось добувати, діставати, вишукувати в складних умовах тодішнього життя – і влучно прозвали Роздобудьком. У цьому прізвиську відчувається позитивна оцінка тих дій, якими виділявся його носій серед свого товариства. Видно, був людиною діяльною, кмітливою, винахідливою й наполегливою, що вмів краще за інших щось добувати. З часом прізвисько стало використовуватися як постійне родове прізвище, яке нащадки одержували незалежно від їх особистих якостей. Ось так і мені воно дісталось від моєї матері Ніни Кирилівни. Напевне, у читача виникне запитання чому досліджую родовід по материній лінії, а не по батьковій. Так вже склалося, що все моє життя було пов'язане з маминою ріднею, в її оточенні я ріс і виховувався, а тому й успадкував саме життєві принципи й звичаї Роздобудьків. Родина матері є самою близькою мені не тільки по крові, а й по духу. Від того, що перебрав прізвище цієї достойної родини, маю почуття гідності й відповідальності. Ось тому й досліджую її родовід та історію.

З чого ж почати пошуки своїх далеких попередників, як проникнути в сиву далечінь віків, де знайти інформацію про них? Такі питання поставали тому, що досвіду ведення подібних досліджень не мав ніякого. Вирішив звернутися до архівістів. Вони порадили переглянути старі метричні

книги та сповідальні відомості (розписи), які колись велися священиками косарської церкви, пропонували дослідити ревізійні списки кріпосних селян Косарів (російською мовою – ревизские сказки, поіменні списки платників податків у Російській імперії в XVIII – XIX ст.) і за цими документами шукати своє коріння.

Де ж можуть бути потрібні мені документи, в якому архіві? Та й чи збереглися вони, коли по нашій землі прокотилися страшні війни й революції? Думки роїлися навколо того, який обрати напрямок пошуків. У XIX столітті Косарі перебували в складі Чигиринського повіту Київської губернії, то, мабуть, логічно буде спочатку звернутися до державного архіву Київської області, а потім вже до архіву Черкаської області, у межах якої село знаходиться тепер, і яка утворена пізніше, ніж Київська. На мій запит до Києва чи є ревізійні списки осіб податного стану по Чигиринському повіту, прийшла приємна звістка: у державному архіві області є такі списки, приїжджайте й шукайте своє село!

З нетерпінням чекав першої-ліпшої можливості. І от якогось дня випала нагода бути в столиці й завітати до архіву. Вирішив почати пошуки з останньої, з 10-ї ревізії, що проводилася в Російській імперії в 1858 році, а потім взятися за 9-й перепис і так просуватися вглиб історії, якщо, звісно, в архіві є всі переписи по Косарах (на території Правобережної України після приєднання до Російської імперії було п'ять чи шість ревізій осіб податного стану). Чому з останнього перепису? А тому, що на той час вже міг бути на світі мій прадід Тимофій, і його ім'я було б у списках, а за ним я й знайду всю свою родину. Працівники архіву люб'язно надали кілька товстених томів з ревізійними списками по Чигиринському повіту за 1858 рік і побажали удачі.

Роботу почав у піднесеному настрої, сподіваючись відкрити нові імена своїх невідомих попередників. Обережно гортаючи пожовклі аркуші товстого паперу, уважно вдивлявся в записи, зроблені каліграфічним почерком півторасти років тому, очікуючи, що ось-ось відбудеться моя зустріч з новою, ще незнайомою мені ріднею. Том за томом переглядав товстенні зшитки ревізійних списків, але Косарів не знаходив. Та все таки не втрачав надії на позитивний результат. І от через деякий час, гортаючи черговий надзвичайно об'ємний (понад 1500 сторінок) том під заголовком «Ревизскія сказки о помещичьих крестьянахъ влад[ельцев] подъ букв. Е; Ж; З; И; Л; М; Н; О; П и Р Чигиринскаго уезда. X переписи. За 1858 годъ.», раптом побачив слово «Косары». Читаю: «Ревизская сказка тысяча восемьсотъ пятьдесятъ восьмага года апреля тридцатого дня Киевской губернии Чигиринскаго уезда селенія Косары помещика Сигизмунда Карлова Росцишевскаго о состоящихъ мужескаго и женскаго пола дворовыхъ людяхъ и крестьянахъ» [21, арк. 974]. Так це ж те, що я розшукую, десь тут мають бути мої прародичі!

З хвилюванням приступив до вивчення документу. Першою новиною для мене стало ім'я косарського поміщика. Далі виявилось, що «ревизская сказка» по селу Косарі складається з двох окремих списків. Приблизно дві третини кріпаків записані за Сигізмундом, а решта – за його сестрою Пелагесю. Можливо, і земля була поділена між ними в такій же пропорції й вони окремо вели господарство, порізно відповідали перед казначейством за сплату подушного податку своїми селянами. Кожний список, як Сигізмунда, так і Пелагеї, починається з дворових людей, далі записані селяни-хлібороби, тобто ті, які відробляли панщину. Списки селян-хліборобів складені по дворах. Якщо відкрити книгу, то на аркушах, що ліворуч, записані чоловіки (ревізські душі). Їх перелік по кожному двору починається з прізвища, імені та по батькові голови двору, нижче записані інші члени двору чоловічої статі, вказується їх вік та родинне відношення до голови. Особи жіночої статі зафіксовані на аркушах, що праворуч.

Переглядаючи списки, кілька разів натрапляв на сім'ї Роздобудьків, але Тимофія серед них не було (як потім підрахував, у 1858 році в Косарах існувало 16 дворів з таким прізвищем, в яких налічувалося 80 осіб). Раптом майнула думка: а що як Тимофії трапляється в двох, трьох дворах Роздобудьків? Як же тоді визначити, де сім'я мого роду? Та в мене був своєрідний пароль – це ім'я Дем'ян. Де будуть брати Тимофій і Дем'ян, то і є, без сумніву, моя родина. Подібні збіги з іншими сім'ями Роздобудьків були малоімовірними.

І от через декілька десятків листків у списку селян-хліборобів, що належали Сигізмунду Росцішевському, знайшов запис під № 160 про двір Роздобудьків, де були брати Тимофій і Дем'ян! Мене охопило приємне хвилювання, подібне тому, коли вперше зустрічаєш рідну людину. Так і є, це моя родина! Нарешті мені відкрився шлях до відновлення втрачених і забутих імен, до встановлення родоводу!

Запис містив багато нової інформації. Виявляється це була велика молода сім'я. У складі двору рахувалося вісім осіб. У Тимофія й Дем'яна було ще два брати та сестра, про яких я не знав. Старшим братом був Яків, 24 роки, наступним – Дем'ян, 22 роки, за ним йшов Тимофій, 19 років, потім – сестра Євдокія, 16 років, найменший Вакула мав 12 років. Яків був вже одруженим, разом із дружиною Ганною Федорівною вони ростили сина Севастьяна й проживали в цьому ж дворі. У «жіночому» списку, окрім сестри Євдокії та дружини Якова Ганни, значилася мати Тимофія й Дем'яна, а моя прапрабабуся, Єфросина Яківна Роздобудько, віком 46 років, про яку я теж нічого не знав. А от її чоловіка, батька сім'ї, мого прапрадіда, у складі двору не було: першим у списку, як голова двору, фігурував Яків. Однак, з того, що він по батькові записаний «Никифорів», стало зрозумілим, що ім'я батька родини, чоловіка Єфросини Яківни, а мого прапрадіда – Никифор [22, арк. 1006 зв., 1007]. Ця знахідка дозволяла прокласти місток до наступних

покоління Роздобудьків, зробити важливий крок у побудові родовідної лінії. «Ревизская сказка» 1858 року документально засвідчувала, що Роздобудьки були жителями Косарів, кріпосними поміщика Росцішевського, що вони мали свій двір, якусь ділянку землі, за яку відробляли панщину, і вели власне господарство. Завдяки ревізійному списку відкрив декілька нових імен своєї родини, дізнався, що батьком мого прадіда Тимофія був Никифор. Разом з тим, ревізійний список не надавав відповіді з яких причин Никифор не записаний членом двору. Залишалося сподіватися, що потрібна інформація знайдеться в інших документах.

Наступним об'єктом мого пошуку стали документи 9-го перепису по селу Косарі, який проводився в 1850 році. Мені вже було відомо, що ревізійні списки по Чигиринському повіту містяться в зшитках в алфавітному порядку за першою літерою прізвища власника маєтку. Знаючи, що прізвище косарського поміщика на Р – Росцішевський, приступив у тому ж таки державному архіві Київської області до пошуку того зшитку, де б були зібрані ревізійні списки власників маєтків на цю літеру. Потрібний том знайшовся швидко. Назва його така: «Ревизкія сказки о помещичьихъ крестьянахъ Чигиринскаго уезда по 9 переписи влад. подъ букв. М. Н. О. П. Р.» Списки косарських селян знаходяться майже в кінці книги в розділі на літеру Р і мають такий заголовок: «Ревизская сказка тысяча восемьсотъ пятьдесятого года октября двадцать третьего дня Кіевской губерніи Чигиринскаго уезда села Косары помещика Карла Францова сына Росцишевскаго о состоящихъ мужеска и женска пола дворовыхъ людяхъ и крестьянахъ» [23, арк. 602]. Як бачимо, власником Косарів у 1850 році був лише один Карл Францович Росцішевський, батько вже згаданих Сигізмунда та Пелагеї. Але й ця «ревизская сказка», дарма, що один власник, складається також з двох списків: приблизно дві третини селян записані за 1-ю економією, а решта – за 2-ю. Виходить, що маєток вже тоді був фактично поділений старим Росцішевським між Сигізмундом і Пелагеєю.

Двір моїх Роздобудьків розшукав у списку 1-ї економії під № 101, де значилися ті ж самі брати Тимофій, Дем'ян, Яків, Вакула та їхня сестра Євдокія, вже згадані за ревізією 1858 року. Саме вони та їх мати Єфросина Яківна, всього шість чоловік, рахувалися при садибі № 101. Однак список двору на цих особах не закінчувався. Як не дивно, але в складі двору значилося ще й двоє померлих членів родини, причому, померлих ще до перепису 1850 року: Омелян Григорович Роздобудько та його син Никифор. З цього запису зразу зрозумів, що Омелян, а також його батько Григорій, мої прямі предки. Таким чином, вдалося проникнути вглиб свого родоводу ще на два покоління. У графі про вибуття зроблені відмітки, що Омелян Григорович помер у 1835 році у віці 69 років, а його сина Никифора не стало в 1848 році, коли йому було 42 роки [24, арк. 631 зв., 632]. Прості підрахунки свідчать, що Омелян народився в 1766 році, а Никифор – у 1806-му.

Чому ж Омеляна та Никифора, померлих ще до перепису 1850 року, внесли до нових списків? Пояснюється цей факт чинним тоді порядком обліку ревізьких душ. Навіть після смерті ревізькі душі залишалися на обліку за поміщиком аж до наступного перепису. Увесь цей час на них нараховувався й сплачувався в державну казну подушний податок. При черговому переписі імена Омеляна та Никифора, як й інших небіжчиків, внесли в ревізійний список для того, щоб зробити відмітку про смерть, і, цим самим, виключити їх з переліку ревізьких душ поміщика Росцішевського. Ті правила обліку давно щезли разом із подушною системою оподаткування, але тодішні записи стали важливим джерелом інформації дослідникам генеалогії родів, тим пошуковцям, які вивчають історію населених пунктів. От і мені вони стали в нагоді відомостями про родину. Завдяки ревізійним спискам 1858 й 1850 років знайшов імена прямих предків у трьох поколіннях, дізнався про роки їх життя, склад сімей, пересвідчився, що вони були мешканцями села Косарі.

Після вдалих знахідок у «ревизских сказках» 1858 та 1850 років розраховував швидко опанувати матеріалами 8-го перепису за 1834 рік та інших ревізій кріпосних селян поміщика Росцішевського. Але не так сталося, як мріялося: таких документів по селу Косарі в державному архіві Київської області не виявилось. Необхідно було переходити до нових джерел інформації, таких як метричні книги та сповідальні відомості (розписи) Святомихайлівського храму села Косарі.

Велика колекція метричних книг кінця XVIII – XIX ст. з косарської церкви зберігається в державному архіві Черкаської області. Найдавніший документ датується 1782 роком. З цього архіву й розпочав дослідження метричних записів. Тут отримав відомості про народження, одруження й кончину багатьох Роздобудьків з кількох поколінь. Зокрема, про те, що 9 лютого 1806 року в Омеляна Григоровича та Євдокії Кіндратівни Роздобудьків народилися син і дочка. Хлопчика, а це був мій прапрадід, назвали Никифором, дівчинці дали ім'я Агафія [25, арк. 17]. Як виявилось, Никифор й Агафія були останні діти в Омеляна і Євдокії: 7 листопада 1807 року Євдокія Кіндратівна, моя прапрапрабабуся, померла [26, арк. 203], не доживши навіть до своїх сорока. Сиротами залишилися дочка Ганна, 17 років, сини Йосип, 10 років, Петро, 7 років, та новонароджені двійнята. В іншій метричній книзі, за 1833 рік, віднайшов запис про те, що 15 січня того року мій прапрадід Никифор Омелянович Роздобудько вінчався з косарською дівчиною Єфросиною, дочкою Якова Романовича Бойка [27, арк. 393]. А 27 квітня наступного року в молодят з'явився первісток – син Яків [28, арк. 301]. Другою дитиною в подружжя був Дем'ян, а третьою – Тимофій, мій прапрадід. Косарський ієрей записав у метричній книзі за 1839 рік, що Тимофій народився 23 лютого [29, арк. 55].

У ході дослідження метричних книг виявив подібні відомості про багатьох членів свого роду. Через те, що в селі проживали десятки людей на

прізвище Роздобудько, важливо було не заплутатися в інформаційному масиві, не помилитися й не вийти за межі родини. А тому ретельно перевіряв приналежність знайдених імен до свого роду й лише тоді включав їх до родинного кола. Так поступово почав формуватися важливий сімейний документ – список членів роду Роздобудьків у кількох поколіннях. Ось тоді й визріло рішення не обмежувати пошуки лише суто своїми прямими предками, а виявити, як можна більше імен, і з них скласти родинне дерево або поколінну схему роду. Оце й стало важливою метою мого дослідження, а для її досягнення необхідно було не зупинятися, а рухатися вперед.

Наступним місцем пошуків став Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАУ в м. Києві). У фондах архіву є також велика колекція метричних книг по селу Косарі. У деяких з них виявив нові дані про членів роду. Розраховував знайти дату народження та смерті свого діда Кирила Тимофійовича Роздобудька, але потрібної метричної книги тут немає, як і в державному архіві Черкаської області. Вже пізніше, при вивченні документів з генеалогії роду в державному архіві Миколаївської області, натрапив на запис, зроблений у метричній книзі Богородицького собору міста Миколаєва за 1903 рік, про те, що Кирило 20 липня обвінчався з Горпиною Василівною Мішуровською. Тут вказувався вік нареченого – 24 роки та нареченої – 20 років [30, арк. 61 зв., 62]. За цими записами прийшов до висновку, що рік народження мого діда Кирила – 1879, а бабусі Горпини – 1883.

Але повернемося до ЦДІАУ в м. Києві. У цьому архіві головним об'єктом моїх досліджень стали сповідальні відомості по косарській Святомихайлівській церкві за XVIII – XIX ст.. Самою давньою сповідальною книгою є документ за 1794 рік. Як зазначено в ньому, Косарі тоді належали князю Антонію Яблоновському, і проживало в селі 1073 посполитих (так називали селян-хліборобів) у 142 дворах, ще 98 душ були дворовими людьми й служителями, 27 чоловік записано в складі сімей духовних осіб, а всього по розпису значилося 1198 православних, дві третини з них – діти [31, арк. 30]. Якщо в Косарах і були мешканці інших конфесій (католики, іудеї), то не більше декількох осіб. Тому можна впевнено констатувати, що в 1794 році Косарі населяло 1200–1220 чоловік, а це немало, як по тодішнім, так і по нинішнім міркам. У селі тоді було п'ять подружніх пар Роздобудьків, у тому числі й мої прямі предки Григорій та Горпина Роздобудьки [32, арк. 26, 27, 29]. Їх приналежність до мого роду встановив по тому, що в складі сім'ї був син Омелян, мій прапрапрадід, про якого говорилося вище. Помилка в такому висновку неможлива тому, що серед всіх тодішніх Роздобудьків лише в сім'ї Григорія й Горпини був член родини на ім'я Омелян. А те, що цей Омелян і той, який записаний у ревізійному списку 1850 року, і який є моїм прапрапрадідом, одна й та ж особа, підтверджується такими ознаками: обидва Омеляни по батькові Григоровичі, в обох

значиться один і той же рік народження – 1766-й. Отож, і батьки Омеляна Григорій і Горпина, які записані в сповідальній відомості 1794 року, є моїми далекими попередниками, відповідно – пра-пра-пра-пра-дідом та пра-пра-пра-пра-бабусею. Той же документ свідчить, що Григорій народився в 1721 році, а його дружина – у 1742 році.

У ще одній сповідальній книзі, за 1802 рік, виявив запис, що вище зазначений Григорій Роздобудько був по батькові Матвійович [33, арк. 554]. А це означає, що до відомих тепер імен моїх прямих предків, додалося ще одне – Матвій. Якщо Григорій народився в 1721 році, то його батько Матвій – десь у 1690–1695 роках. Це вже було зовсім близько до 1649 року, коли складався Реєстр війська Запорізького й де значаться четверо козаків Роздобудьків. Отож, якщо знайду імена своїх пращурів ще в двох-трьох поколіннях, то тоді відкриється певна можливість встановити, а чи не перебували вони в родинних стосунках з тими запорізькими козаками.

Але моя хода по слідах прародичів зупинилася на Матвієві: у ЦДІА України в м. Києві та інших архівах не виявлено документів, які б містили відомості про більш давніх Роздобудьків. З огляду на такі обставини не залишалось нічого іншого, як вважати Матвія Роздобудька своїм попередником у першому поколінні й від нього вести родовід. У ході дослідження документально підтверджено, що Матвій походить із села Косарі, що кілька поколінь його нащадків проживали в Косарах, що головним їх заняттям було землеробство.

Таким чином, на підставі різних архівних документів – ревізійних списків, метричних книг, сповідальних відомостей – вдалося встановити свою родовідну лінію у восьми поколіннях: від **Матвія** (I покоління) пішов **Григорій** (II покоління), від Григорія – **Омелян** (III покоління), від Омеляна – **Никифор** (IV покоління), від Никифора – **Тимофій** (V покоління), від Тимофія – **Кирило** (VI покоління), від Кирила – **Ніна** (VII покоління), а сином Ніни є автор цієї статті **Анатолій Роздобудько** (VIII покоління). Мої діти **Андрій** та **Олена** – представники дев'ятого покоління, а онуки **Дарій** та **Поліна** – десятого.

У ході роботи над архівними документами були виявлені й повернуті із забуття імена багатьох членів роду, які стерлися з родинної пам'яті через бурхливі й трагічні події, що пронеслися по нашій землі, отримані відомості про склад їх сімей, роки життя. Зібраний матеріал дозволив приступити до розробки важливого генеалогічного документу – **Родоводу Роздобудьків**, які походять із села Косарі Кам'янського району Черкаської області [додаток А].

Прийнятий метод побудови Родоводу визрівав поступово. Було розглянуто кілька варіантів родовідних схем, які використовуються в генеалогії, кожна з них має свої переваги. Але остаточно зупинився на генеалогічному методі відомого англійського вченого XIX ст. Френсіса Гальтона з умовними позначками А. Юста. Цей метод має певне поширення в Україні, про нього йшлося на генеалогічній конференції у Львові ще в 1995 році

[34, с. 110, 111]. Родоводи, складені за цим методом, вирізняється хорошою наочністю, ними легко користуватися, на них можна швидко знайти потрібний суб'єкт, визначити його сімейний стан, прослідкувати родинні зв'язки. Особи чоловічої статі позначаються тут квадратами, жіночої – кружечками. Шлюбні пари з'єднані горизонтальними лініями, батьки й діти – вертикальними. Кожне покоління роду розташовується на одній горизонталі, номер покоління вказується ліворуч римською цифрою. Усі особи одного покоління пронумеровані зліва направо арабськими цифрами. Таким чином, кожен член роду має на поданій схемі свою адресу. Біля деяких з них є значок S та †. Перший вказує, що то є рік народження, другий – рік смерті. Так що все дуже просто й прозоро.

Сам процес побудови Родовідної схеми Роздобудьків виявився досить захопливою й цікавою справою, але зайняв чимало часу. На початку, коли відомих імен було мало, то її укладання йшло швидко. Але поступово список членів роду поповнювався новими іменами й тому доводилося часто змінювати компоновку схеми, переробляти її креслення з метою досягнення виразності й культури побудови. Остаточний варіант вдалося скомпонувати так, що вона вмістилася на двох аркушах формату А-4. Вже після цього креслення Родоводу Роздобудьків було викладене за допомогою комп'ютерної графіки в такому вигляді, як у додатку А. До Родоводу внесені майже всі знайдені імена, особливо, чоловічі, які є ключовими в генеалогічних дослідженнях. На Схемі розміщено 147 чоловічих та жіночих позначок, вказані імена 135 членів роду восьми поколінь, від кінця XVII й до XX ст. включно, 90 з них є кровними нащадками Матвія Роздобудька. Найбільше вказаних імен – вісімдесят – припадає на сьоме та восьме покоління. У площу схеми не вдалося вмістити імена лише декількох чоловіків та жінок.

Від значної кількості осіб Родовідна схема вийшла дещо перевантаженою. Але йшов на це свідомо, сподіваючись, що хтось із Роздобудьків виявить бажання встановити генеалогічний ряд своєї гілки роду, скласти власний родовід, можливо, навіть художньо оформлений, як достойну реліквію родини, спираючись на відомості, подані на схемі.

Створенням Родоводу завершилася перша частина дослідження. Здавалося б, головна мета досягнута: генеалогічне дерево Роздобудьків відновлено, причому, максимально по числу поколінь, виходячи з тих документів, що є в архівах України. Але разом з тим у ході пошуків у Центральному державному історичному архіві України в м. Києві, у Центральному державному архіві громадських об'єднань України, у державних архівах Вінницької, Житомирської, Київської, Кіровоградської, Миколаївської, Полтавської, Хмельницької й Черкаської областей, на сайтах «Подвиг народа» та «Мемориал» в мережі Інтернету, де розміщені електронні копії документів Червоної армії з архіву м. Подольск Московської області, було

виявлено чимало нової інформації про багатьох членів роду – звичайних українців, які чесно жили, добросовісно працювали, з любов'ю виховували своїх дітей, знайдені невідомі документи, сімейні фотографії, листи, спогади, встановлені зв'язки з родичами в Донецьку, Києві, Миколаєві, у Греції, Німеччині, Росії, Сполучених Штатах Америки, розшукані прямі нащадки Дем'яна Роздобудька в самих Косарах. Найбільше матеріалів зібралось про осіб сьомого покоління. Серед них був вчений, були службовці, керівники підприємств, робітники, колгоспники, сім членів родини, у тому числі дві жінки, боронили Вітчизну на фронтах Другої світової війни, троє чоловіків загинули в боях з ворогом. А тому Родовідне дерево та здобута інформація в державних і родинних архівах про життєвий шлях рідні знайшли своє місце в другій частині дослідження: при створенні рукопису такої важливої сімейної пам'ятки, як «Історія роду Роздобудьків від XVIII до початку XXI століття», що ледь вмістилася в п'ятсот аркушів. Зміст нарису із цікавістю й схваленням сприйняли члени родини, деякі матеріали з нього подані в кількох окремих статтях, які були розміщені в збірниках науково-історичних конференцій та в періодичній пресі. Зазначена «Історія...» суттєво розширила знання про рід Роздобудьків, навічно зафіксувала імена попередників у кількох поколіннях, у нарисі висвітлені найбільш значимі результати трудової та наукової діяльності, бойові подвиги членів родини. «Історія...» сприятиме зміцненню родинних зв'язків та родинної пам'яті, формуватиме почуття гідності за приналежність до українського роду Роздобудьків.

Джерела:

1. Людний Ф. П. Шляхами відродження. Нарис історії Косарського спиртового заводу. – Черкаси: Сіяч, 1997. – 192 с, іл.
2. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – Ф. 2. – Оп.1. – Спр. 22601.
3. Сказания о населенных местностях Киевской губернии / Собрал Л. Похилевич. – К., 1864 – 763 с.
4. Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. – 787 с.
5. Крикун М. Г. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV – XVIII ст. – К.: Вид-во АН УРСР, 1993. – 184 с.
6. Там само.
7. Косарі (Кам'янський район) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [uk.wikipedia.org/wiki/Косарі_\(Кам'янський_район\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Косарі_(Кам'янський_район)). – Дата доступу: 22.10.2014 р.
8. Місто на скелястих берегах Тясмину – Кам'янка, 1999. – 138 с.
9. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАУ в м. Києві). – Ф. 59. – Оп.1. – Спр. 5522.
10. Архив Юго-Западной России (далі – АЮЗР), Ч. 1 : Т. 2 : Материалы для истории православия в Западной Украине в XVIII ст. : Архимандрит

Мелхиседек Значко-Яворский (1759 - 1771). - Киев : Тип. Федорова, 1864. - ССХІІІ, 683 с.; портр.

11. АЮЗР, Ч. 5 : Т. 2 : Переписи єврейського населення в юго-западному краї в 1765-1791 гг. : Вып. 1, 2. - Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицького, 1890. - 1045 с.

12. Polski Słownik Biograficzny: Wrocław – Warszawa – Kraków, 1963. – Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. – Tom X/2, zeszyt 45. s.161-320 (пол.).

13. Там само.

14. АЮЗР. – Ч. 7 : Т. 3: Акты о заселении Южной России XVI-XVIII в.в. – Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицького, 1905. – 1255 с. разд. паг.

15. Роздобудько А. Г. До родинних зв'язків Яблоновських (гербу Prus III) // Житомиру – 1120 (884 – 2004): Науковий збірник «Велика Волинь». – Т.31. – Житомир: Косенко, 2004. – 512 с., іл.

16. Polski Słownik Biograficzny ...

17. Ковальчук С., Ковальчук А. Славути. Минуле і сучасне. – К.: ВАН «Видавництво «Київська правда», 2003 – с. 268, іл. 32.

18. Реєстр війська Запорізького 1649 р. / Підгот. до друку О. В. Тодійчук (голов. упоряд.) та ін. – К.: Наукова думка, 1995. – 592 с.

19. Кривошея В. Українська козацька старшина. Ч 1. Реєстр урядників гетьманської адміністрації. – Вид. 2-ге, доповнене, уточнене і виправлене. – К.: Стилос, 2005. – 260 с.

20. Кривошея В. В., Кривошея І. І., Кривошея О. В. Неурядова старшина Гетьманщини. – К.: «Стилос», 2009. – 432 с.

21. ДАКО. – Ф. 280, Київська казенна палата. – Оп. 2. – Спр. 1529.

22. Там само.

23. Там само. – Спр. 1050.

24. Там само.

25. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). – Ф. 578. – Оп. 1. – Спр. 3.

26. Там само.

27. Там само.

28. Там само.

29. Там само. – Спр. 7.

30. Державний архів Николаївської області. – Ф. 484. – Оп. 1. – Спр. 1254.

31. ЦДІАУ в м. Києві. – Ф. 127. – Оп. 1015. – Спр. 108.

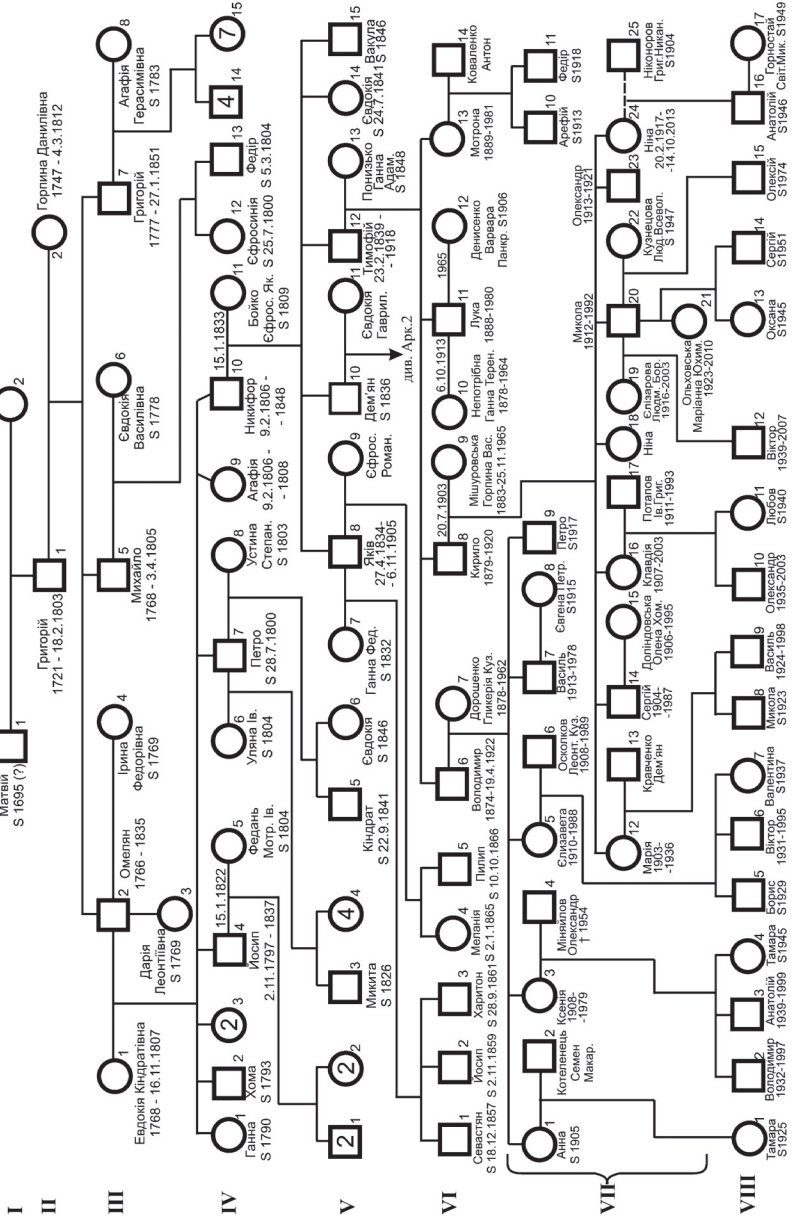
32. Там само.

33. Там само. – Спр. 161.

34. Український родовід. Матеріали генеалогічної конференції 2-4 грудня 1995 р., м. Львів. – Львів: Українські технології, 2001. – 138 с.

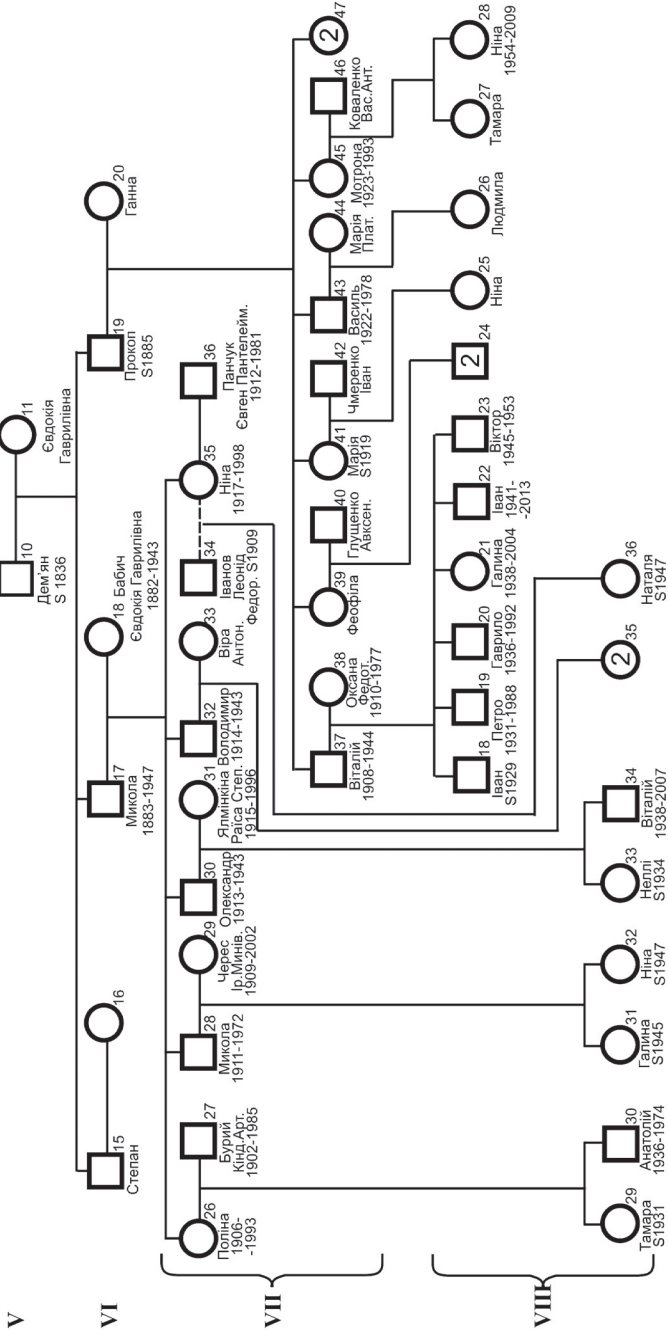
Родовід РОЗДЮБУДЬКІВ
(місце походження родини - с. Косарі Кам'яньського району Черкаської області)

Аркуш 1

Родовід РОЗДОБУДЬКІВ

Аркуш 2

Склав Роздобудько А.Г.
(поз.VIII, 16)

Додаток Б (фото 1-4)

Тимофій Никифорович Роздобудько (1839–1918) та його дружина Ганна Адамівна (1848– ?) з дочкою Мотроною (1889–1981) – селяни с. Косарі Чигиринського повіту Київської губернії. Фото не пізніше 1912 р.

Кирило Тимофійович Роздобудько (1879–1920), грудень 1912 р., м. Миколаїв, на той час – садівник-городник у маєтку Аркасів

Горпина Василівна Роздобудько (1883–1965), дружина К.Т. Роздобудька, фото 1908 р., м. Миколаїв

Ніна Кирилівна Роздобудько (1917–2013)

Семенчук С.О., Шпаковський С.М.

м. Хмельницький

ПАМ'ЯТКООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ В.І. ЯКУБОВСЬКОГО – ВЧЕНОГО-АРХЕОЛОГА, ДОСЛІДНИКА БОЛОХІВСЬКОЇ ЗЕМЛІ

У повідомленні автори описують життєвий і творчий шлях відомого вченого-археолога та пам'яткоохоронця Василя Івановича Якубовського.

Ключові слова: *В.І. Якубовський, археологія, дослідник, пам'яткоохоронна діяльність.*

Про таких особистостей як Василь Іванович Якубовський говорять: це людина з відчуттям життєвого призначення. А й справді, його природа наділила неабиякими якостями: любити сім'ю, родину, свою країну, поважати ближніх. У симбіозі із працелюбністю, наполегливістю та відданістю справі йому вдалося досягнути найвищих вершин у галузі археологічної науки. Усі ці якості він несе через усе своє подекуди не легке, однак творче, життя.

Життєпис Василя Івановича розпочався 1 лютого 1940 р. у селищі Мельниця-Подільська, що на Тернопільщині, у родині селян Ганни та Івана Якубовських. Юнак зростав у сім'ї, де шанували християнські традиції та сповідували віру. Переживши голодні 1946-1947 рр. Василь Якубовський здобуває середню освіту в Мельнице-Подільській середній школі, яку закінчив у 1958 р. У шкільні роки та опісля захоплювався музикою. Певний час грав у духовому шкільному оркестрі та Призбручанському етнографічному ансамблі Мельнице-Подільського районного будинку культури: брав участь у концертах в навколишніх селах Призбруччя, а також у міжнародному фестивалі молоді у 1957 р.

Однак, ще у шкільні роки визріла мрія стати археологом. Цьому сам Василь Іванович завдячує місцевому вчителю історії, вихованцю Коломийської української гімназії та Чернівецького університету Василю Петровичу Голику, який періодично проводив із школярами обстеження археологічних об'єктів прилеглої території. Саме за його порадою юнак

побував в археологічній експедиції Київського історичного музею (зараз Національний музей історії України) під керівництвом Оксани Давидівни Ганіної, яка проводила археологічні дослідження на поселенні скіфського часу біля с. Івано-Пусте. Побувавши учасником першої у своєму житті археологічної експедиції і відчувши радість від творчого пошуку, він твердо вирішив присвятити себе археології.

У жовтні 1959 р. Василя Івановича мобілізували до лав радянської армії. Після закінчення служби у 1962 р. він успішно складає вступні іспити і стає студентом історико-філологічного факультету Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Під час навчання студент Якубовський постійно бере участь в археологічних експедиціях під керівництвом археолога І.С. Винокура, який досліджував поселення і могили Черняхівської культури біля сіл Раковець-Чеснівський, Ружичанка, Бакота. В 1966 р., будучи студентом 4 курсу, брав участь в археологічній експедиції з досліджень решток середньовічних міст в Середній Азії поблизу міст Куляб і Пахкар (Таджикистан). З вересня 1962-го – активний член Товариства охорони пам'ятників історії і культури.

Отримавши у 1967 році диплом вчителя історії, української мови та літератури молодий спеціаліст із дружиною переїжджає до м. Хмельницького, де йому запропоновано посаду старшого наукового працівника і завідуючого відділу історії дорадянського часу обласного краєзнавчого музею, в яких був організатором археологічних експедицій з вивчення і охорони старожитностей літописної Болохівської землі. Працюючи у музеї, Василь Іванович паралельно стає керівником слов'яно-руської археологічної експедиції обласного музею та Хмельницької обласної екскурсійно-туристичної станції (1970-1975 рр.) [1, с. 2].

З 1968 р. Василь Іванович активно проводить обстеження об'єктів та пам'яток археології у Білогірському, Городоцькому, Деражнянському, Красилівському, Ізяславському, Летичівському, Полонському, Старокостянтинівському, Старосинявському, Хмельницькому районах. У період з 1968-1986 рр. він виявив та обстежив 32 пам'ятки археології (городища, поселення, кургани). За результатами пам'яткоохоронних розвідок складено 48 генпланів та 37 паспортів на об'єкти та пам'ятки археології. Зазначену документацію систематично використовують наукові співробітники відділу охорони пам'яток і нині для складання паспортів нового зразка, під час пам'яткоохоронних розвідок, інвентаризації археологічних об'єктів та перевірки їх технічного стану.

Саме завдяки ініціативі та безпосередній участі Василя Івановича активно проводилася робота по встановленню охоронних знаків на об'єктах та пам'ятках археології у північних та центральних районах Хмельницької області. У Південній частині області цю роботу виконували праців-

ники Кам'янець-Подільського музею-заповідника. Зокрема, металеві таблички замовляли на чавунно-ливарному заводі, що знаходився по колишній вулиці Гагаріна у м. Хмельницькому. Фінансування проекту здійснювало УТОПІК у Хмельницькій області при сприянні органів влади на місцях. Всього В.І. Якубовський встановив близько 200 охоронних знаків на пам'ятках археології області.

Так, у 1972 р. під його керівництвом проведено розвідку у басейні річки Хомора від с. Ліщани (Ізяславщина) Хмельницької області до м. Баранівка Житомирської області. У 1975 році під його керівництвом здійснено чергову археологічну розвідку в басейні р. Бужок (ліва притока Південного Бугу) від с. Копачівка до смт Меджибіж. У 1977 р. експедицією обстежено і досліджено басейн р. Вовк (права притока верхів'я Південного Бугу).

Починаючи з 1968 р. В. Якубовський організовує систематичні археологічні дослідження на території болохівського укріпленого центру поблизу с. Городище в Деражнянського району Хмельницької області, які проводилися протягом п'яти років, включаючи 1972-й польовий сезон [2, с. 4]. Із них знаменним виявився сезон 1970 р., коли, окрім іншого, відкрито унікальний речовий скарб у кількості 206 предметів. Він демонструє комплекс срібних, позолочених і золотих прикрас XII-XIII ст., який належав феодалній родині із династії чернігівських Ольговичів [3, с. 627-629].

На початку 1980-х рр., згідно з урядовим рішенням, скарб із Хмельницького передають у Київ, де він тривалий час прикрашав експозицію Державного музею історичних цінностей України. Відтак, окремою пересувною виставкою експонувався для вчених 5-го Міжнародного конгресу слов'янської археології, у складі виставок Міністерства культури СРСР побував у Канаді, Італії, Японії, аж поки його не повернули у фонди Хмельницького обласного краєзнавчого музею.

Знахідка такого скарбу надзвичайно рідкісне наукове відкриття. На той час це був чи не єдиний і найбільший скарб минулого художнього ремесла в колишньому радянському союзі [4, с. 3]. Про це свідчать тогочасні повідомлення, розміщені на сторінках престижного науково-популярного журналу «Україна» [4, с. 16] на шпальтах газет «Корчагінець» [4, с.3], «Радянське Поділля» [6, с. 6] та інших періодичних виданнях і наукових збірниках. Увагу знахідці приділили дві редакції академічних видавництв, оприлюднивши короткі нариси про нього на сторінках «Українського радянського енциклопедичного словника» (К., 1986) та альбому «Мистецтво Київської Русі» (К., 1989) [7, с. 89].

Аналіз археологічних матеріалів, здобутих на вказаному городищі у 1968-1972 рр., дозволили В.І. Якубовському встановити місцерозташування руїн, де колись стояло літописне Болохівське м. Божськ. Ці думки

він висвітлив у статті «Пошуки мертвого міста», яку оприлюднено в журналі «Жовтень» (Львів, 1972 р.) та в рубриках газети «Корчагінець» (1970 р.). У ній наводяться переконливі аргументи, що руїни м. Божськ, у назві якого утримується місцеве ономастичне коріння, знаходяться на р. Згар біля с. Городище, що в Деражнянському районі на Хмельниччині [8, с. 4].

У 1973-1984 та 1989 роках В. Якубовський провів стаціонарні розкопки на території Болохівського м. Городець, руїни якого знаходяться навпроти с. Теліжинці в Старосинявського району Хмельницької області [3, с. 630-631].

На хмельницький період життя В. Якубовського припадає його активна співпраця з газетами «Колос», «Корчагінець», «Радянське Поділля»: («Мисливці за легендами» [9, с. 4], «Скарб Божська» [4, с. 3], «У пасинках» (Шкільний музей Валі Котика у Шепетівці) [10, с. 3], «Шкільний інтернаціонал» [11, с. 3], «Мандрівка у глибину століть» [12, с. 3], «Краєзнавчий факультатив» [13, с. 4], «Долина одинокого ідола» [14, с. 4], «Сяйво далеких зірок» [15, с. 3], «Мовлять розкопки» [16, с. 4]. «Радянське Поділля» (Прибузька Трагедія [17, с. 2], «Сумна історія замка» [18, с. 3], «Богдановецький скарб» [19, с. 2], «Не допустити руйнування пам'яток» [20, с. 4], «Русальна символіка скарбу» [21, с. 4], «Він жив і творив для нас» [22, с. 4], «Чи згорів літопис Лаврентія» [23, с.3], «Болохівщина з погляду археології» [24, с.4], «Коли займався світанок» [25, с. 4], «Намети над Іквою» [26, с. 3], «Дорогою подвигу» [27, с. 4], «Ґрунтове дослідження» [28, с. 3], «Мирна прописка Гаківниць» [29, с. 4], «Давня образотворча символіка» [30, с. 2], «І оживає історія» [31, с. 6], «Подільська Роксолана» [32, с. 3], «Дослідження археологів» [33, с. 4], «Декабрист з Поділля» [34, с. 8], «Розвідка йде по Бужку» [35, с. 4], «Юні охоронці пам'яток» [36, с. 3].

На сторінках цих часописів молодий археолог помістив чимало публікацій, в яких висвітлив окремі цікаві наукові дослідження, творчі здобутки вчених-подолян та інші краєзнавчі матеріали. Водночас цей був період пов'язаний з аналізом і теоретичним осмисленням матеріалів, здобутих в часи досліджень болохівських поселень.

З 1979 р. розпочалася напружена праця зі складання кандидатських іспитів та написання кандидатської дисертації на тему «Давньоруські пам'ятки XII-XIII ст. верхів'їв річок Південного Бугу і Случа», яку він підготував під керівництвом академіка Національної Академії наук України Петра Петровича Толочка, успішно захистивши її 15 травня 1984 р. на засіданні спеціалізованої ради Інституту археології НАН України. Вперше в українській історіографії досліджено майже 100 пам'яток XII-XIII ст. на території регіону, відомого під назвою Болохівська земля. Вчений аргументовано довів, що Болохівщина була заселена русинами, матеріальна і духовна культура яких розвивалася у історико-культурному руслі життя

давньоруського народу, засудивши і відкинувши антинаукові версії щодо румунського походження болохівського населення.

В.І. Якубовський – вихованець та учень Київської археологічної школи, керівником якої є академік НАНУ України П.П. Толочко.

На початку серпня 1984 р. В.І. Якубовський повертається до Кам'янця-Подільського, куди його запросив ректорат місцевого педагогічного інституту запропонувавши вакансію старшого викладача кафедри. Згодом, у зв'язку з реорганізацією кафедри історії СРСР та УРСР, рішенням Вченої ради інституту від 13 жовтня 1990 р. Василя Івановича переводять старшим викладачем у складі новоствореної кафедри Історії України. А 28 лютого 1992 р. його обрано на посаду доцента цієї кафедри. Через три роки Василеві Івановичу присвоєно вчене звання доцента. З 2005 року його обрано на посаду професора кафедри Історії України.

Етапною у науковій роботі дослідника стала монографія «Скарби Болохівської землі», опублікована в 2001 р. у видавництві «Медобори» (ПП Мошак М.І.). Вдруге доповнено видання цієї монографії у 2003 р. [37]. В праці проаналізовано матеріали, які походять з болохівських поселень, зроблено історичний нарис Болохівської землі, вперше введено в науковий обіг практично всі матеріали речових скарбів (24 комплекси) означеного регіону. До речі, друге видання монографії допущено до участі у конкурсі на кращу книгу нової доби в рамках четвертої Київської міжнародної спеціалізованої виставки-ярмарки «Книжковий сад-2004» в номінації «На тлі епохи». За підсумками конференції підприємця М.І. Мошака відзначено дипломом, а монографію «Скарби Болохівської землі» впродовж 2004 р. експонували на постійно діючій виставці Державного комітету радіо і телебачення України.

У 2012-2016 рр. В. І. Якубовський – громадський організатор охорони і збереження пам'яток археології на Кам'янецьчині. З 2006 р. –керівник археологічної експедиції, яка досліджує руїни літописного м. Губин Старокостянтинівського району, що на Хмельниччині.

Науковий доробок подільського дослідника складає 9 наукових і науково-методичних книжок, 122 наукових статей і публікацій, 40 науково-популярних нарисів на шпальтах газет, серед них дві індивідуальні монографії, один посібник-практикум, в якому розглядається навчально-методичний матеріал з курсу «Музеєзнавство», опублікований у 2006 р. [38] для студентів вищих навчальних закладів. У 2010 р. світ побачив підручник з курсу «Музеєзнавство» в умовах входження України в Болонський процес [39], а також колективну монографію «Літописний Губин XII-XIII ст. Болохівська земля» [40], довідник з археології України: Хмельницька, Закарпатська, Чернівецька області [41] та довідник «Археологічна спадщина Хмельницької області» [42].

В.І. Якубовський – до нині невтомний дослідник старожитностей та пам'яткоохоронець історико-культурної археологічної спадщини Хмельницької області і України в цілому. Його багаторічний досвід науково-педагогічної діяльності, а також пам'яткоохоронної роботи у галузі археології є безцінним скарбом для теперішніх та майбутніх поколінь істориків, краєзнавців та археологів.

Щасти Вам, учителю!

Джерела:

1. Кушнір Б. Покликання / Б. Кушнір // Радянське Поділля – 1974. – № 71(12061). – 12 квітня.
2. Цьох І. Таємниця віків розгадана / І. Цьох // Радянське Поділля – 1972. – № 149 (11629). – 30 липня.
3. Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2005. – Т.2. – 928 с.
4. Якубовський В. Скарб Божська / В. Якубовський // Корчагінець – 1970. – № 106 (1594). – 5 вересня.
5. Ганченко І. Скарби Древнього Божська / І. Ганченко // Україна – № 38. – К., 1973. – С. 16-17.
6. Гришук Б. У пошуках скарбу / Б. Гришук // Радянське Поділля. – 1976. – № 37. – 10 лютого.
7. Асєєв Ю. Мистецтво Київської Русі / Ю. Асєєв. – К., 1989. – ? с.
8. Якубовський В. Пошуки мертвого міста / В. Якубовський // Корчагінець. – 1970 – № 39 (1527). – 2 квітня.
9. Якубовський В. Мисливці за легендами / В. Якубовський // Корчагінець. – 1968. – № 645. – 30 травня.
10. Якубовський В. У пасинках (Шкільний музей Валі Котика у Шепетівці) / В. Якубовський // Корчагінець. – 1969. – № 51 (1383). – 29 квітня.
11. Якубовський В. Шкільний інтернаціонал / В. Якубовський, В. Малиновський // Корчагінець. – 1973. – № 10. – 23 січня.
12. Якубовський В. Мандрівка у глибину століть / В. Якубовський // Корчагінець. – 1973. – № 57 (2013). – 17 травня.
13. Якубовський В. Краєзнавчий факультатив / В. Якубовський // Корчагінець. – 1973. – № 57(2169). – 7 травня.
14. Якубовський В. Долина самотнього ідола / В. Якубовський // Корчагінець. – 1975. – № 85(2355). – 19 липня.
15. Якубовський В. Сяйво далеких зірок / В. Якубовський // Корчагінець. – 1975 – № 144 (2412). – 4 грудня.
16. Якубовський В. Мовлять розкопки / В. Якубовський // Корчагінець. – 1977. – № 136 (2964). – 15 листопада.
17. Якубовський В. Прибузька трагедія / В. Якубовський // Радянське Поділля. – 1968. – № 103 (10556). – 28 травня.
18. Якубовський В. Сумна історія замка / В. Якубовський // Радянське Поділля. – 1968. – № 3 (10456). – 5 січня.

19. Якубовський В. Богдановецький скарб / В. Якубовський // Радянське Поділля. – 1968. – № 48 (10501). – 10 березня.
20. Якубовський В. Не допустити руйнування пам'яток / В. Якубовський // Радянське Поділля. – 1970. – № 39 (11007). – 25 лютого.
21. Якубовський В. Русальна символіка скарбу / В. Якубовський // Радянське Поділля. – 1970. – № 222 (11190). – 11 листопада.
22. Пасовський Л. Він жив і творив для нас / Л. Пасовський, В. Якубовський, // Радянське Поділля. – 1969. – № 226 (10937). – 16 листопада.
23. Якубовський В. Чи згорів літопис Лаврентія / В. Якубовський // Радянське Поділля. – 1971. – № 50 (11273). – 13 березня.
24. Якубовський В. Болохівщина з погляду археології / В. Якубовський // Радянське Поділля. – 1972 – № 9 (11489). – 14 січня.
25. Якубовський В. Коли займався світанок / В. Якубовський // Радянське Поділля. – 1975. – № 32 (12279). – 14 лютого.
26. Якубовський В. Намети над Іквою / В. Якубовський // Радянське Поділля. – 1973. – № 208 (11943). – 10 лютого.
27. Якубовський В. Дорогою подвигу / В. Якубовський // Радянське Поділля. – 1973. – № 239 (11914). – 7 грудня.
28. Якубовський В. Грунтове дослідження / В. Якубовський // Радянське Поділля. – 1977. – № 226 (12983). – 15 листопада.
29. Якубовський В. Мирна прописка Гаківниць / В. Якубовський // Радянське Поділля. – 1977. – № 49 (12806). – 11 березня.
30. Якубовський В. Давня образотворча символіка / В. Якубовський // Радянське Поділля. – 1978. – № 114 (13128). – 9 червня.
31. Якубовський В. І оживає історія / В. Якубовський // Радянське Поділля. – 1976. – № 206 (12707). – 17 жовтня.
32. Якубовський В. Подільська Роксолана / В. Якубовський // Радянське Поділля. – 1976. – № 131 (12632). – 10 лютого.
33. Якубовський В. Дослідження археологів / В. Якубовський // Радянське Поділля. – 1976. – № 71 (12572). – 7 квітня.
34. Якубовський В. Декабрист з Поділля / В. Якубовський // Радянське Поділля. – 1975. – № 244 (12491). – 14 грудня.
35. Якубовський В. Розвідка йде по Бужку / В. Якубовський // Радянське Поділля – 1975. – № 111 (12358). – 4 червня.
36. Якубовський В. Юні охоронці пам'яток / В. Якубовський // Радянське Поділля. – 1973. – № 121 (11856). – 19 червня.
37. Якубовський В. Дороги гурту «Відродження» / В. Якубовський. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2013. – 72 с.
38. Якубовський В. Скарби Болохівської землі / В. Якубовський. – Кам'янець-Подільський: «МЕДОБОРИ» (ПП Мошак М.І.), 2003. – 159 с.
39. Якубовський В. Музеєзнавство. Навчальний посібник-практикум / В. Якубовський. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2006. – 272 с.
40. Якубовський В. Музеєзнавство. Підручник / В. Якубовський. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2010. – 352 с.
41. Винокур І.С. Літописний Губин XII-XIII ст. Болохівська земля

/ І.С.Винокур, О.І. Журко, В.П. Мегей, В.І. Якубовський. – Кам'янець-Подільський – Хмельницький – Старокостянтинів, 2004. – 208 с.

42. Винокур І.С. Довідник з археології України, Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області / І.С. Винокур, А.Ф. Гуцал, С.І. Пеняк, В.І. Якубовський. – К.: Наукова думка, 1984. – 224 с.

43. Гуцал А.Ф. Археологічна спадщина Хмельницької області. Довідник / А.Ф. Гуцал, В.І. Якубовський, І.Р. Михальчишин. – Чернігів: РВК «Десянська правда» 2011. – 176 с.

*Стрижак Н.П.
м. Хмельницький*

ВЕЛИКОДНІ МОТИВИ У ФІЛАТЕЛІСТИЧНІЙ КОЛЕКЦІЇ КЗК «ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ»

В статті йдеться про історію поштових листівок, марок та конвертів присвячених Великодню та подається інформація про філателістичну збірку КЗК «ХОКМ» з цієї тематики.

Ключові слова: поштова листівка, писанки, Великдень, Хмельницький обласний краєзнавчий музей.

Колекціонування конвертів, листівок, поштових марок та інших видів поштової документації є одним з найпопулярніших та наймасовіших захоплень на планеті. Поштова продукція кожної країни, крім свого прямого функціонального, має ще й колекційне та наукове призначення. Зусиллями колекціонерів та науковців вона є предметом формування найрізноманітніших філателістичних колекцій.

Філателістична колекція Хмельницького обласного краєзнавчого музею охоплює такі види колекціонування, як філателія – марки та інші знаки поштової оплати та філокартія – ілюстровані листівки. Обидва напрями тематично різнопланові та відображають: історію, мистецтво, релігію, етнографію, природу та інші.

Однією із найцікавіших – є етнографічна тематика, яка за своєю оригінальністю оформлення, колоритністю зображень найкраще відображає традиції та побут нашого народу, звичаї та обряди календарних та релігійних свят: Різдва, Великодня, Трійці та інші.

Мотиви Великодня у філателістичній колекції Хмельницького обласного краєзнавчого музею знайшли своє відображення на поштових листів-

ках, марках та конвертах, що зберігаються у групі збереження «Філателія» – основного фонду [10]. Хронологічно колекція охоплює період з ХХ ст. до сьогоднішня та представлена предметами, які були виготовленні в СРСР та Україні.

Листівка, поштова картка, поштівка – відкритий лист на цупкому прямокутному аркуші паперу, що містить зазвичай адресу, поштову марку і текст повідомлення – з іншого. Слово «*листівка*» в перекладі на ряд європейських мов означає «*поштова картка*».

Звичай вітати близьких людей за допомогою карток схожих на листівки, виник в Європі ще задовго до загальної поштової конвенції 1878 року. Такі картки в Європі часто називали «*greeting cards*» (вітальні картки) або «*валентинки*».

В Британському Музеї в Лондоні, зберігається найдавніша вітальна картка, датована XV ст. Її створення приписують герцогу Орлеанському, присвячена вона святу Св. Валентина.

Точна дата появи поштової листівки на світ донині невідома. Але у 1856 р. була випущена листівка для українців, що проживали на території Австро-Угорської імперії, під владою якої перебували на той час Галичина і Буковина. Вона являла собою «поштовий листок» або «картку для кореспонденції», що коштувала надто дорого і мала обмеження щодо кількості слів. Це не дозволяло листівці знайти широке застосування. І лише з 1 жовтня 1869 р. в Австро-Угорщині було введено в обіг дешевий і зручний «відкритий лист»[1, с.2].

У 1870 р. з'являються перші ілюстровані поштові листівки з українським текстом, які побачили світ у Німеччині під час франко-пруської війни. У солдат французької армії, що зупинилася в маленькому містечку Конлі в Бретані, закінчилися листи й конверти, щоб писати рідним, тоді продавець книг Леон Бенардо вирішив використати для цієї мети картон, що був на складі. Він нарізав його і почав продавати. Зі зворотньої сторони картону були солдатські малюнки й карикатури. Ця ідея йому сподобалася, і кмітливий книгопродавець виготовив патріотичну віньєтку, прикрасивши нею листівки. Успіх затії виявився настільки великим, що Бенардо того ж року випустив ще одну листівку, присвячену армії і флоту. Окрім названих, він був автором і видавцем ще восьми листівок, що мали відношення до франко-пруської війни. Серед авторів перших листівок згадується гравер по міді Франц Роріх. Йому, зокрема, належить картка з видом Женевського озера, яку випустили в Цюріху 1872 р.[1, с.3].

У 1878 р. на Всесвітньому поштовому конгресі в Парижі ухвалено міжнародний стандарт листівки: 9x14 см, а з 1925 р.: 10,5x14,8 см. Спочатку зворотня сторона призначалася для адреси (спеціального місця для листа не передбачалося), а з 1904 р. її ліва половина була відведена для листа.

На цих листівках також з'являється друкований знак поштової оплати, зазначення художніх видавництв та було передбачено місце для наклеювання марки [2, с.71].

Слід зазначити, що з кінця XIX ст. поштові листівки починають друкуватися в багатьох європейських країнах. Їх кількість з часом стала обчислюватися мільйонами. Найчастіше це були вітальні листівки з зображенням новонародженого Христа в яслах або інші релігійні сюжети. В Україні вітальні картки започаткувала серія з куточками Києва, яка побачила світ 1895 р. з легкої руки Степана Кульженка [6, с.3]. Ці листівки були різновидами фотографій. Але, крім краєвидів Києва на цих листівках – фотографіях з'явилися зображення міст Харкова, Одеси, Полтави та інших. Це були видові та етнографічні серії «Украинские типы и виды», «Типы и виды Малороссии», «Виды украинских сел и городов». Саме вони є своєрідними пам'ятками культури, що мають велику історичну цінність та яскраво характеризують красу, мальовничість рідного краю, розповідають про життя та побут його населення та дають уявлення про розмаїття народної творчості.

Світле Христове Воскресіння – найдавніше та найвеличніше християнське свято. В кінці XIX ст. з нагоди цього свята, в Європі були надруковані перші великодні листівки. На території Російської імперії перші ілюстровані листівки до Великодня були випущені в 1898 року. Це були чотири акварелі на весняні сюжети відомого письменника і художника М. М. Каразіна з написом: «Христось Воскресе!». Видала ці святкові картки громада Св. Євгенії. Останні листівки громади побачили світ у березні 1917 р. На них були зображені українські писанки – розписні пасхальні яйця.

Коштували листівки недешево – по гривенику за штуку. Це при тому, що на ті ж 10 копійок можна було купити 2,5 фунти (приблизно кілограм) білого хліба. Проте купували їх охоче, тиражі в 10 тисяч розкуповувалися вмить, а потім ще й додруковувалися.

В Україні великодні листівки відомі в побутовому обігу з перших років минулого століття. Одна з найпопулярніших серій видавалась у Києві 1904 р. власником магазину книг і картин П. Плаховим. Оригіналом для листівок цієї серії послужили малюнки І. Їжакевича, нашого земляка, який на той час уже був відомим художником. Сюжетами малюнків на листівках були фрагменти розписування писанок, орнаменти писанок, великодні натюрморти [11].

Основними центрами видання великодніх листівок в Україні були Київ і Львів. Серед київських видавництв слід відзначити редакцію журналу «Рідний край», яку очолювала Олена Пчілка. В 1911-1916 рр. київське видавництво «Рассвет» у своїх каталогах пропонувало покупцям широкий

асортимент великодніх листівок. Це були серії карток, оригінали для яких, на замовлення видавництва, виконали художники В. Кадулін, О. Красовський, Б. Зварикін

У 1911 р. у Львові розпочав випуск великодніх карток Г. Гануляк. Пізніше його видавництво одержало назву «Русалка». До виготовлення оригіналів для святкових вітальних листівок Г. Гануляк залучив кращих львівських художників: О. Кульчицьку, А. Монастирського, Г. Колцуняка, Т. Гриневича та ін. Поліграфічне виконання листівок відповідало досить високим вимогам, а прийоми оформлення окремих листівок зразками народного орнаменту, відзначалися винахідливістю і розмаїтістю. Головним персонажем вітальних карток були крашанки і писанки – розписані химерними візерунками великодні яйця – художній дар суспільству від українського села.

При тоталітарному режимі на Східній Україні великодні картки не видавалися, а надруковані у попередні роки листівки планомірно знищувалися. На західній Україні випуск продовжувався до 1939 р. включно.

За часів здобуття Україною незалежності ситуація змінилася. Знову з'явилися святкові картки, а в останні роки вони видаються дуже високої поліграфічної якості і радують українців, додаючи особливої святковості Великодню.

На сучасних великодніх листівках часто зображають обрядові моменти свята, традиційний святковий стіл з паскою, квітучі гілки верби, фарбовані яйця, пухнасті курчата в кошику, освітлювані свічками православні храми або нейтральні весняні пейзажі.

Зображення писанок та крашанок, найчастіше зустрічається на поштових листівках музейної великодньої колекції (Фл-1446, Фл-2151/1-3, Фл-2152, Фл-2153/1-3, Фл-2309/1-3) [10]. Так як, саме писанки і крашанки є головними атрибутами великоднього свята українського народу.

Відмітимо, що пасхальні поштові листівки, які знаходяться у колекції Хмельницького обласного краєзнавчого музею надруковані в різних типографіях та видавництвах: «АРТ і Мрія», «Фаріон», «Марка», що працювали в Києві, Львові і в Москві, художниками і дизайнерами яких були Є. Куртенко, Л. Корень, М. Анфінгер та інші.

Аналізуючи форму та зміст листівок бачимо, що вони створювалися за певними правилами й мали свої особливості. Як правило, в листівці переважає зображення, а текст лише посилює задум автора й основну ідею твору.

Найпоширенішими колекційними предметами філателії, які несуть на собі різноманітні друковані зображення, є поштові марки та ілюстровані (художні) конверти з вдрукованими знаками поштової оплати або ж без таких (немарковані, для подальшої оплати шляхом наклеювання марок).

Поштова марка – цінний папір, що є свідоцтвом оплати поштового відправлення. Використовується шляхом наклеювання на предмет поштової пересилки і наступного погашення поштовим штемпелем.

В історії філателії перша марка відома під назвою «чорний пенні». Цим ім'ям марка завдячує тому, що надрукована була чорною фарбою з номіналом в 1 пенні. Марка мала водяний знак у вигляді малої корони. На ній було зображено портрет тодішньої королеви Великобританії Вікторії. Зубці, як і назва країни, були відсутні.

Пізніше Всесвітній поштовий союз запровадив правило, що на кожній поштовій марці має бути позначена латинським шрифтом країна-емітент. Великобританії, як державі, що перша впровадила поштові марки, було дозволено цього правила не дотримуватися – тому всі надруковані там марки не мають назви держави.

Переїнявши почин Англії, почали випускати поштові марки й інші країни. 10 грудня 1857 р. було випущено першу загальнодержавну поштову марку Росії, яка увійшла в обіг наступного 1858 р. На ній було зображено державний герб у блакитному овалі, взятому в рамку, на фоні мантії, увінчаної короною. Марка була теж без зубців.

В Україні поштові марки вперше з'явилися в часи створення незалежної Української держави в 1918 р. Творцями сюжетів цих поштових мініатюр були видатні графіки Нарбут Георгій Іванович і Серeda Антін. Після цього – більш 70 років Україна жила без власних марок, хоча ще у 1947 р. УРСР стала членом Всесвітнього поштового союзу. Лише з 1992 р. в Україні почали друкуватися власні марки незалежної держави, які вирізнялися яскравим українським колоритом. Видавалися вони різної тематики: видатні особистості, мистецтво, скарби музеїв України, історія, свята та обряди, флора та фауна, спорт, транспорт та інші.

У філателістичній колекції Хмельницького обласного краєзнавчого музею, серед розмаїття поштових марок етнографічного спрямування, особливий інтерес становлять поштові марки присвячені святу Великодня (Фл-1877/1-3) [10]. Марки виконанні у яскравих національних блакитно-жовтих кольорах із зображенням церкви та родини в українському традиційному вбранні з великодніми кошиками на фоні великодньої писанки. Автором марок «Христос Воскрес!» є талановита художниця Н. Михайличенко, а видавцем – видавництво «Марка України».

Поштовий конверт (за словниковим визначенням) – це прямокутна паперова оболонка, зазвичай стандартизованого формату, із запечатуванням для вкладання листа та його збереження. Уперше в історії поштові конверти були винайдені в 1820 р. в Англії, власником книжково-канцелярського магазину Бревером в м. Брайтоні. На конвертах писалися адреси отримувача та відправника, наклеювалися ярлики та проставлялися штемпелі.

У 1840 р., в обіг були випущені так звані «конверти Малреді» – конверти з вже вдрукованими на них зображеннями поштових марок [4, с. 70]. Саме тоді з'явилися звичні для нас конверти, які ми отримуємо до сьогоднішнього дня, з погашеними марками. Їх автором став відомий живописець і дизайнер, член Лондонської академії образотворчих мистецтв, Уїльям Малреді. Його ім'ям був названий перший конверт з погашеною маркою, а поняття – «Конверт Малреді» використовується і дотепер.

Конверти ілюстровані (художні) являють собою цільну річ, тобто конверт з вдрукованим знаком поштової оплати, на лицевій (адресній) стороні якого додруковано зображення ландшафту, пам'ятного, рекламного або іншого малюнку. Такі конверти були поширені в СРСР та й в інших країнах світу. Залишаються поширеним засобом поштових відправлень в Україні і сьогодні.

Окрім того, різними поліграфічними підприємствами, випускалися і випускаються немарковані ілюстровані конверти. З розвитком недержавного поліграфічного виробництва і вдосконаленням технологій оперативної поліграфії, ілюстровані немарковані конверти почали випускатися масово, з різних нагод і приводів

Однак саме ілюстровані конверти як цільні речі, які випускалися й випускаються в якості знаків поштової оплати, мають найвищу колекційну цінність. Адже їх випуск хоч є масовим, але доступний не кожному.

Серед усього розмаїття сюжетних груп, які представлені, на поштових конвертах, вражають своєю самотністю, неповторністю та яскравою палітрою національного колориту – зображення традицій та звичаїв Великодня. Саме такі художні конверти, які відтворюють усю мальовничість і велич найголовнішого християнського свята, становлять певну частину філателістичної колекції КЗК ХОКМ (Фл-1962, Фл-1963, Фл-1964, Фл-2000, Фл-2001) [10]. Марки на конвертах пасхальної збірки погашені спеціальними поштовими штемпелями «З Великоднем!».

Надруковані конверти на кількох підприємствах Держзнаку, вихідні дані про це із зворотньої сторони. Там же на кожному конверті вказується коротка інформація про сюжет та про художника, який підготував дизайн конверту.

Зібрані поштові листівки, марки, конверти унікальні по своїй суті, бо зберігають різноманітну інформацію і являються важливими документами епохи, неоціненним матеріалом для ґрунтовних досліджень істориків та етнографів.

Колекція Хмельницького обласного краєзнавчого музею поступово поповнюється новими поштовими картками, марками та конвертами, які використовуються при створенні різноманітних постійно діючих та тимчасових виставок різної тематики.

Джерела:

1. Белицкий Я. М., Глезер Г. Н. О чем поведала открытка. – М.: Связь, 1978. – 104 с.
2. Белицкий Я.М., Глезер Г.Н. Приглашает открытка // «Советский музей», №1, 1986. – С. 69–74.
3. Бучаста С.І., Голота С.А., Левченко А.В., Хильковский А.Є., Шевченко О.А. Чугуев и чугуевцы на старых открытках и фотографиях. – Х.: Издательство САГА, 2009. – 148 с., 210 ил.
4. Граллерт В. Филателистический словарь. [Сокр. пер. с нем. Ю. Соколова и Е. Сашенкова] / В. Граллерт, В. Грушке // М.: Связь, 1977. - 272 с.
5. Забочень М.С. Каталог открыток. – К.: Рассвет, 2004.
6. Забочень М.С. Украина в старой открытке. – К.: Криница, 2000.
7. Корвін Д. Коллекционирование открыток // «Советский филателист». – 1925. – № 5.
8. Львів А. Новые перспективы для коллекционирования открыток // «Советский филателист». – 1928. – № 5.
9. Пошивайло І. Україна й Українці. Типажі, краєвиди, побут. Книга подарунково-поштових листівок. – К.: Майстерня книги, Музей Івана Гончара, 2009.
10. Фонди КЗК «Хмельницький обласний краєзнавчий музей», група зберігання «Філателія».
11. <http://www.ckoblmuz.ck.ua>

*Телячий Ю.В.
м. Хмельницький*

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ В ПОЛІТИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (БЕРЕЗЕНЬ 1917–КВІТЕНЬ 1918 РР.)

Українська культура впродовж революційних подій 1917–1921 рр. зазнавала впливів різних військово-політичних сил. Державні ініціативи щодо підтримки культуротворчих процесів загалом та діяльності літературно-мистецької інтелігенції зокрема, розпочалися з періоду Української Центральної Ради (далі – УЦР) із березня 1917 р. За словами В. Щербаківського, «...коли прийшла революція 1917 р., то вся українська інтелігенція була захоплена працею і працювала такою мірою, як тільки міг знести людський організм, кожний у тій ділянці, в якій був спеціалістом».¹

Проголошення І Універсалу УЦР 10 червня 1917 р. активізувало державотворчий, у т.ч. й культуротворчий процес в Україні. Черговим кроком у цьому напрямку стало створення 15 червня 1917 р. її офіційного виконавчого органу – Генерального секретаріату.² Генеральним секретарем

рем освітніх справ призначили Івана Стешенка – відомого українського громадського діяча, літератора, члена УЦР.³ У структурі департаментів і відділів Генерального секретаріату освіти (далі – ГСО) діяв департамент мистецтва. У його складі перебували відділи, в т. ч. й художньої промисловості, пластичних мистецтв та ін.⁴ Засідання по організації мистецького відділу при ГСО (голова – Д. Антонович, секретар – М. Бурачек) відбулося 28 липня 1917 р. У його роботі взяли участь представники різних мистецьких інституцій. Збори постановили заснувати при ГСО для завідування справами мистецтв окремі відділи та спеціальні комітети в різних мистецьких справах.⁵

Важливі функції культурного характеру виконував відділ пластичних мистецтв, який із часом зазнав деякого реформування, що відповідало реальним потребам. Його метою було «дбати про розвиток і розповсюдження мистецтва на Україні в широко-національному напрямі...», підрозділ мав керувати справами мистецької освіти й виховання в Україні, сприяти організації мистецьких закладів, забезпечувати нагляд за архітектурними проектами та будівництвом у містах, влаштовувати мистецькі виставки, допомагати в створенні, відкритті й підтримці нових галерей та ін. Програма роботи цього підрозділу викладалася в доповідній записці до ГСО від Г. Павлуцького (4 червня 1917 р.). У ній наголошувалося на високих вимогах щодо професійності художників і літераторів, оскільки в сучасних умовах «розуміння мистецтва серед громадянства настільки умовно і необмежено, що кожен, хто пише вірші, вважає себе за поета і кожен, хто малює, вважає себе за художника».⁶ (На жаль, такі явища були типовими – Ю. Т.).

Під головуванням П. Холодного 16 листопада 1917 р. відбулося засідання керівників відділів та секцій департаменту мистецтва за участю М. Біляшівського, О. Грушевського, О'Коннор-Вілінської, О. Кошиця, А. Середи, К. Широцького, Л. Старицької-Черняхівської. Серед багатьох питань національно-культурного будівництва обговорювалися невідкладні, пріоритетні заходи, в т.ч. організація музеїв, картинних галерей.⁷ На жаль, у досить значної частини суспільства міцно вкоренилися великоімперські, навіть шовіністичні позиції щодо української культури, про що свідчать думки відомого освітнього діяча С. Постернака.⁸ Разом із тим, курс українського народу щодо національно-культурного будівництва підтримала польська національна меншина. Про це зазначалося в інформаційному повідомленні «Нової Ради» від 21 червня 1917 р. щодо недавнього з'їзду польських організацій в Україні, який відбувся в м. Києві в приміщенні клубу «Огниво».⁹

28 червня 1917 р. конференція Української партії соціалістів-федералістів обговорила проект Статуту автономії України, певна увага в якому приділялася національно-культурній політиці. Новизною стало створення

в структурі Генерального секретаріату секретарства культурних справ.¹⁰ У липні 1917 р. за ініціативою голови УЦР М. Грушевського був організований спеціальний відділ (департамент) сприяння розвитку мистецтв – музики, театру, образотворчого та художньо-промислового мистецтва.¹¹ Підрозділ приступив до розв'язання актуальних проблем розвитку українського скульптурного жанру. З цією метою створили робочу групу скульпторів, котра зайнялася розробкою проектів побудови пам'ятників і скульптурних ансамблів Б. Хмельницькому, іншим гетьманам, Т. Шевченку, відомим суспільним і громадським діячам. Це мав бути довгостроковий, об'ємний, багаторічний проект, практичній реалізації якого, на жаль, перешкодили воєнно-політичні події.¹²

На засіданні шостої сесії УЦР 6 серпня 1917 р. І. Стешенко зробив перший офіційний звіт про діяльність ГСО, котрий об'єднував дві галузі: освіту і мистецтво. Саме на цьому зібранні вперше була оприлюднена інформація про підготовчі заходи щодо відкриття Української Академії мистецтв (далі – УАМ).¹³ Голова комітету по заснуванню УАМ професор Г. Павлуцький і секретар М. Жук 8 вересня 1917 р. подали спеціальну заяву на ім'я І. Стешенка, в котрій повідомлялося про надходження на розгляд комітету для затвердження проекту статуту УАМ обрахунок кошторису на її утримання та список обраних професорів (М. Бойчук, М. Бурачек, М. Жук, брати В. і Ф. Кричевські, А. Маневич, О. Мурашко, Г. Нарбут). Професорам повідомлялося, що на час відкриття УАМ запланована виставка авторських мистецьких творів, тому кожному з них персонально наголошувалося на їх обов'язковій доставці.¹⁴

Справи організації УАМ на державному рівні в черговий раз розглянули на засіданні Генерального секретаріату 22 вересня 1917 р., коли І. Стешенко представив текст законопроекту про її заснування. Через вісім днів уряд отримав проект статуту даної установи; І. Стешенку доручили внести зміни до законопроекту про заснування академії. Вже 2 жовтня 1917 р. Генеральний секретаріат прийняв рішення такого змісту: «...визнати потрібним з'їзд художників для обговорення справи, заснувати спеціальний комітет (жюрі), що взяв би до своїх рук справу заснування Академії, і на збори Секретаріату 6 жовтня запросити для пояснень одного з ініціаторів справи Української Академії мистецтв». На урядовому засіданні 10 жовтня 1917 р. від ініціативної групи професор Г. Павлуцький сформулював завдання, напрями діяльності та структуру УАМ. Генеральний секретаріат визнав принципово необхідним відкриття УАМ і просив доповідача спочатку розширити пояснюючу записку щодо статуту, підготувати більш досконалий варіант законопроекту, а вже після того подавати документи на розгляд УЦР і затвердження Тимчасовим урядом. Паралельно з цим ГСО доручалося через засоби масової інформації ознайомити широкі кола

населення з перспективою появи в Україні першого закладу мистецького типу.¹⁵ Доручення були виконані і вже 5 грудня 1917 р. УЦР затвердила закон про заснування УАМ та її штати.¹⁶ Рішенням Генерального секретаріату від 7 грудня 1917 р., згідно з поданням ГСО, ректором УАМ був призначений Федір Кричевський, відомий авторитетний мистецький діяч, художник-практик.¹⁷

Як свідчить аналіз документів, УЦР разом із ГСО відразу приступили до підготовки та проведення реформи загальноосвітньої школи. Саме ця освітня галузь визначалася пріоритетною. Щодо розвитку культури, яка відносилася до компетенції освітнього відомства, то на урядовому рівні належної уваги їй не приділялося. Література та образотворче мистецтво стали предметом особистої ініціативи власне української інтелігенції. Засідання Малої ради 30 серпня 1917 р. затвердило загальний бюджет Генерального секретаріату в розмірі 58 тис. 255 крб. (в т.ч. на ГСО – 17 тис. 767 крб.).¹⁸ На жаль, не був встановлений розмір конкретних асигнувань на літературно-мистецькі цілі. (25 листопада 1917 р. Мала рада додатково виділила для ГСО 50 тис. крб., а 28 листопада – ще 250 тис. крб.).¹⁹

За УЦР значно активізувався літературний процес. Цьому сприяв, зокрема, виданий під тиском українських домагань акт Тимчасового уряду про те, що «офіційною мовою на Україні стає мова українська».²⁰ Однак документ наштовхнувся на шалений опір антиукраїнськи налаштованої частини суспільства. Український рух поставив за мету українізацію всіх галузей суспільно-політичного життя. Розвою культуротворчих ініціатив української інтелігенції сприяли й рішення Першого Всеукраїнського з'їзду представників «Просвіти» (20-22 вересня 1917 р., м. Київ, Педагогічний музей). У роботі форуму делегатами були й представники літературно-мистецької інтелігенції (М. Грушевський, І. Стешенко, П. Холодний, М. Бурачек та ін.).²¹

Через недостатню конкретизацію функцій Генерального секретаріату, визначену інструкцією Тимчасового уряду, 29 вересня 1917 р. з'явилася декларація Генерального секретаріату. Разом з іншими важливими перспективами роботи в напрямі державотворення, визначалися й перспективи роботи ГСО. Однак серед них жодним словом не йшлося про літературно-мистецькі орієнтири.²² На першому засіданні сьомої сесії УЦР 29 жовтня 1917 р. разом з іншими питаннями порядку денного був оприлюднений звіт генерального секретаря освіти І. Стешенка про роботу очолюваного ним відомства, в якому зовсім нічого не говорилося про справи літературно-мистецького характеру.²³

Одне з чільних місць в історії доби УЦР займає конституційний процес. Гражданськість з 10 грудня 1917 р. мала можливість ознайомитися з проектом Конституції УНР. Однак у документі нічого не згадувалося про

забезпечення культурно-освітніх гарантій громадян УНР.²⁴ Важливу роль у державотворчому процесі посів закон УЦР про національно-персональну автономію від 9 січня 1918 р. який разом з іншим гарантував культурний розвиток усіх націй, які проживали в Україні.²⁵

Однак ключову роль відіграв IV Універсал УЦР від 11 січня 1918 р.²⁶ У зв'язку з прорахунками державної політики під проводом УЦР Україна стала об'єктом збройної інтервенції радянської Росії. Після кількоденних бомбардувань із важких гармат м. Києва 26 січня 1918 р. українську столицю захопили більшовицькі війська. За інформацією київського публіцистичного збірника «Малая Русь» (1918 р.), «Перші дні перебування більшовиків у Києві оповиті кривавим туманом...». Масові вбивства відбувалися прямо на вулицях, у місті були створені спеціальні пункти, обрані злочинцями для розправ над мирними людьми. (Число 5 тис. знищених можна вважати умовним, такі дані оприлюднила спеціальна слідча комісія, організована українською владою після повернення до м. Києва весною 1918 р.).²⁷ Чимало серед жертв було й інтелігенції. З 16 січня 1918 р. м. Київ перебував на воєнному становищі. Згідно з спеціальним наказом за підписом М. Ковенка в місті заборонялися будь-які публічні збори, випуски друкованої продукції, як періодичних, так і неперіодичних видань без попередньої воєнної цензури.²⁸ Перша більшовицька агресія проти УНР мала негативні наслідки для української культури. В ході збройного протистояння разом із воїнами, селянами, робітниками гинули й діячі культури, освіти, науки; зазнавали значних втрат пам'ятки національної культури.

Прорахунки державного будівництва, окупація українських територій більшовицькою армією, залишення Києва, внутрішня міграція урядових, державних структур УНР зумовили УЦР звернутися до військової підтримки з боку Німеччини та Австро-Угорщини, війська яких на початку березня 1918 р. звільнили територію УНР від більшовицької армії. Звичайно, в таких умовах питанням культуротворчого характеру належної уваги не приділялося. Як і раніше, найважливіші рішення УЦР та РНМ УНР приймали в сфері шкільного будівництва. Законодавча база культурних перетворень залишалася слабкою, культуротворча діяльність інтелігенції була позбавлена державної підтримки. Непослідовність урядової політики, часті зміни керівників освітнього відомства не сприяли культуротворчим змінам, діяльність інтелігенції в сфері літератури та образотворчого мистецтва, а також і в інших галузях культури, все базувалася на особистій ініціативі. Голова РНМ Володимир Винниченко 16 січня 1918 р. повідомив про відставку очолюваного ним кабінету. Справу формування нового складу кабінету міністрів доручили Всеволоду Голубовичу, який 18 січня оголосив про персональний його склад (міністр народної освіти

– Никифiр Григорiїв).²⁹ Керiвництво Мiнiстерством народної освiти (далi – МНО) перебувало в його особi лише 11 днiв, коли з початком активного наступу бiльшовицьких вiйськ вiн виїхав iз м. Києва. Таким чином, стверджувати про дiєву участь мiнiстра в розбудовi культурно-освiтнього життя цього короткого часу немає пiдстав.³⁰ Через нову урядову кризу 29 сiчня 1918 р. обов’язки мiнiстра народної освiти доручили виконувати мiнiстру внутрiшнiх справ Павлу Христюку. На засiданнi РНМ 10 березня 1918 р. відбулася кадрова ротацiя в керiвництвi МНО: замiсть звiльненого вiд виконання обов’язкiв мiнiстра народної освiти П. Христюка, в.о. призначили товариша мiнiстра Петра Холодного. Таке рiшення сприяло активизацiї культурно-освiтнiх процесiв в УНР впродовж завершального перiоду її iснування в 1918 р. Члени уряду 23 березня пiдтримали внесенi П. Холодним пропозицiї щодо передачi палацу, в якому знаходилося МНО, пiд Нацiональний музей та купiвлю бiблiотеки Рахманової.³¹ Але вже 24 березня 1918 р. затвердили новий склад уряду на чолi з прем’єром В. Голубовичем (мiнiстр народної освiти – Вячеслав Прокопович).³² Того ж 24 березня УЦР прийняла один iз найважливиших законiв – «Про державну мову», котрий мав сприяти розвитку української культури в рiзних аспектах державної, культурно-освiтньої полiтики.³³

Важливим актом державотворчого процесу стало прийняття герба УНР. РНМ 12 лютого 1918 р. постановила внести на розгляд УЦР закон про встановлення герба УНР у виглядi тризуба, знака князя Володимира.³⁴ Для практичної реалiзацiї цього питання створили спецiальну комiсiю, членами якої були вiдомi художники, мистецтвознавцi, iсторики.³⁵

Майже наприкинцi iснування УЦР, 28 березня 1918 р. відбулася нарада керiвникiв вiддiлiв департаменту мистецтва МНО за участю М. Бiляшiвського, О. Кошиця, А. Середи, Л. Старицької-Черняхiвської пiд головуванням Г. Павлуцького. Нарада визнала необхідним створення окремого Мiнiстерства культури i мистецтва (у випадку неможливостi його створення на той час – виведення культурно-мистецьких справ пiд керiвництво окремого товариша мiнiстра народної освiти), органiзацiю нових мистецьких вiддiлiв у структурi iснуючого департаменту.³⁶ А це свiдчить про наявнiсть серйозних культурно-мистецьких проблем на державному рiвнi та намагання їх подолання з боку авторитетних українських культурних дiячiв.

Потребували розв’язання питання розвитку архiтектури, української преси, журналiстики та iнших складових нацiонально-культурної дiяльностi української iнтелiгенцiї. В Українському технiчному товариствi «Праця» 19 квітня 1918 р. пройшли збори Товариства архiтекторiв. На превеликий жаль, в українській столицi не iснувало професiйного об’єднання архiтекторiв, у той час, коли архiтектура взагалi, а українська архiтектура зокрема, пiсля 4-рiчної перерви, пов’язаної з подiями Першої свiтової

війни, вимагала нових архітектурних проєктів, очевидною була потреба видання спеціального архітектурного часопису, оновлених за змістом навчальних підручників, альманахів, популярної літератури, альбомів проєктів (не існуючих станом на 1917–1918 рр.). Виходячи із вищезазначених потреб і виникла необхідність проведення архітектурного з'їзду. Справами його підготовки й зайнялася спеціальна комісія в складі 25 осіб, переважно з «свідомих українців», котра під керівництвом інженера Д. Дяченка мала підготувати статут товариства й подати його на затвердження з'їзду.³⁷ У квітні 1918 р. архітектори працювали над виробленням проєктів нових приміщень для пошти і телеграфу по вул. Хрещатик, залізничного вокзалу в м. Києві, будівель народних домів у різних регіонах України.³⁸

У приміщенні Київського літературно-мистецького клубу 22 квітня 1918 р. відбулися збори місцевого Товариства діячів преси за участю журналістів, які досі не входили до складу членів названого товариства. На порядку денному стояли питання проведення 19 травня Всеукраїнського з'їзду журналістів, обговорення й ухвалення його програми та делегатів. Головні пункти програми форуму: доповіді про стан преси в регіонах, пропозиції щодо створення Всеукраїнського комітету оборони вільного слова, Всеукраїнського союзу письменників, Всеукраїнського телеграфного агентства, формування нормативно-правової бази щодо демократичного захисту свободи слова.³⁹

За УЦР спостерігалася активізація скульптурного будівництва. Найбільша увага у всьому комплексі скульптурних робіт приділялася постаті Тараса Шевченка. Впродовж 1917–1918 рр. вітчизняні скульптори підготували велику кількість ескізів пам'ятників і скульптурних композицій, які вже частково реалізовувалися в різних регіонах України.

«Нова Рада» опублікувала 25 квітня 1918 р. доповідну записку Міністерства внутрішніх справ про ліквідацію пам'ятників часів самодержавства (в м. Києві належало знести пам'ятники царям Миколі I, Олександрю II, Іскрі, Кочубею, замінити написи на пам'ятнику Богдану Хмельницькому, познімати двоголові орли з приміщень установ і організацій).⁴⁰ Демонтаж пам'ятників діячам царського режиму та відмова від імперської символіки у перші революційні місяці 1917 р. в Україні та її регіонах стали масовим явищем.

На початку квітня 1918 р. в МНО були організовані профільні мистецькі відділи, котрі, крім штатних працівників апарату, склалися з громадського органу – ради, в яку входили фахівці відповідної мистецької галузі.⁴¹ У квітні 1918 р. відділ пластичного мистецтва МНО розробив статут і план відкриття в м. Києві Інституту історії мистецтва, завданням котрого мало стати виховання фахівців з історії і теорії мистецтва для художніх шкіл, а також організаторів музейної та архівної справи (заклад мав

специфічні правила прийому).⁴² Встановлено, що з кінця грудня 1918 р. спеціальна комісія ГСО працювала над підготовкою проекту відкриття в м. Києві Українського архітектурного інституту, розробила статут цього вищого навчального закладу, підготувала спеціальну доповідну записку з даного питання, котру подала на розгляд ГСО.⁴³ Однак дані проекти, на жаль, не отримали практичної реалізації.

За УЦР інтелігенція на державному рівні порушила питання щодо створення Української національної бібліотеки, коли бібліотечно-архівний відділ МНО наполягав на перетворенні Київської міської публічної бібліотеки в Національну бібліотеку. Та в практичну площину ця проблема перейшла лише за гетьманату.⁴⁴ Наприкінці квітня 1918 р. було оприлюднене звернення до інтелігенції та широких кіл суспільства про перспективи відкриття в м. Києві Української національної бібліотеки із закликом надсилати по 5 примірників усіх друкованих книг, брошур, відозв, плакатів тощо.⁴⁵

В останній день діяльності, 29 квітня 1918 р., в час гетьманського перевороту Мала рада прийняла «Статут про Державний устрій, права і вільності УНР», першу Конституцію УНР, яка так і не набула юрисдикції.⁴⁶ Зважаючи на зауваження попередньої редакції Конституції, документ розпочинався статтею, де йшлося про гарантію дотримання державою права народу на розвиток культури. В статті 6 зазначалося: «Націям України Українська Народна Республіка дає право на впорядкування своїх культурних прав в національних союзах».⁴⁷

Слабким місцем внутрішньої політики УЦР щодо літературно-мистецької (та й взагалі інтелігенції) було питання фінансового забезпечення, матеріальної підтримки, розміру заробітної плати. Все ж уряд намагався приділяти увагу відомим громадським діячам, представникам інтелігенції, які зробили значний внесок у розвиток національної культури. Так, на урядовому засіданні 18 грудня 1918 р. призначено державну щомісячну позитивну пенсію Людмилі Драгомановій (100 крб.) та Іванові Нечуй-Левицькому (200 крб.).⁴⁸ 4 квітня 1918 р. влада влаштувала траурну панахиду та його похорон.⁴⁹

Отже, важливе місце в загальному контексті державного будівництва часів УЦР посідала політика підтримки культури українського народу та національних меншин. Встановлено, що більшу увагу влада приділяла проблемам реформи системи освіти, просвітницькому рухові, ніж складовим галузі культури, зокрема літературі та образотворчому мистецтву. Їх розвиток упродовж доби УЦР був здебільшого справою особистої ініціативи літераторів і митців. Потребувала поліпшення фінансова політика підтримки літературно-мистецького руху, творчих об'єднань письменників та художників. УЦР, уряди, мистецькі сили закладали фундамент сучасного українського образотворчого мистецтва, створювали умови для

підготовки національних мистецьких сил, розпочали роботу по заснуванню УАМ, Національної картинної галереї, бібліотеки, виставок, музеїв. Нагальна потреба народу в україномовній художній книзі вимагала державної координації видавничого руху. Більшовицька агресія, невирішеність важливих питань соціально-економічного, політичного, військового, культурно-освітнього характеру спричинили втрату позицій на шляху створення незалежної Української держави. Запрошення німецьких військ в Україну для боротьби з більшовиками прискорило поразку УЦР та прихід до влади гетьмана Павла Скоропадського.

Джерела:

1. Щербаківський В. Пам'яті Василя Григоровича Кричевського / В. Щербаківський. – Лондон : накладом Української видавничої спілки, 1954. – с.34.
2. Повідомлення Комітету Центральної ради про організацію Генерального секретаріату // Народна воля. – 1917. – 17 черв.
3. Телячий Ю.В. Іван Стешенко: трагедія українського інтелігента / Ю.В. Телячий // Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика : зб. статей. – К. : Інститут історії України НАН України, 2001. – Вип. 5. – С. 70–74.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 30.
5. Там само. – Спр. 190. – Арк. 1-2.
6. Там само. – Спр. 12. – Арк. 8; Спр. 190. – Арк. 3.
7. Там само. – Спр. 190. – Арк. 12-12 зв.
8. Телячий Ю.В. Степан Постернак: праця на благо української освіти, науки, культури / Ю.В. Телячий // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2005. – Т. 15: На пошану професора Л. В. Баженова. – С. 139-148.
9. З'їзд організацій польських на Україні // Нова Рада. – 1917. – № 69. – 21 черв. – С. 2.
10. Проект Статуту автономії України, обговорений конференцією УПСФ // Нова Рада. – 1917. – 27 черв.
11. Шмагало Р. Мистецька освіта в Україні середини ХІХ – середини ХХ ст.: структурування, методологія, художні позиції / Р. Шмагало. – Львів : Українські технології, 2005. – С. 142.
12. Розовик Д. Ф. Культурне будівництво в Україні у 1917–1920 рр. / Д. Ф. Розовик. – К. : Аквілон-Плюс, 2011. – С. 271.
13. Матеріали і документи шостої сесії Центральної Ради // Вісти з Української Центральної ради. – 1917. – № 20–21. – лист.
14. ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 191. – Арк. 1, 3-4, 10, 12.
15. Там само. – Ф. Р – 166. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 22, 27, 29-29 зв., 34.
16. Там само. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 191. – Арк. 29-32.
17. Там само. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 10-13.
18. Матеріали засідання Малої ради (30 серпня 1917 р.) // Вісти з Української Центральної ради. – 1918. – № 24/25. – січень.

19. Матеріали засідання Малої ради (25 листопада 1917 р.) // Робітнича газета. – 1917. – 28 лист.; Матеріали засідання Малої ради (28 листопада 1917 р.) // Нова Рада. – 1917. – 30 лист.
20. ЦДАВО України. – Ф. Р – 166. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 18.
21. Просвітянський з'їзд // Нова Рада. – 1917. – № 142. – 21 верес. – С. 3; Просвітянський з'їзд // Нова Рада. – 1917. – № 145. – 24 верес. – С. 2.
22. Декларація Генерального Секретаріату (29 вересня 1917 р.) // Нова Рада. – 1917. – 30 верес.
23. Матеріали і документи сьомої сесії Центральної ради (31 жовтня 1917 р.) // Нова Рада. – 1917. – 3 лист.
24. Проект Конституції Української Народної Республіки (10 грудня 1917 р.) // Народна воля. – 1917. – 16, 17 груд.; Слюсаренко А.Г. Історія української конституції / А.Г. Слюсаренко, М.В. Томенко. – К.: Т-во «Знання» України, 1993. – С. 79-85.
25. Закон Центральної Ради про національно-персональну автономію (9 січня 1918 р.) // Вістник Ради народніх міністрів Української Народної Республіки. – 1918. – 2 квіт.
26. Четвертий Універсал Української Центральної Ради (11 січня 1918 р.) // Вістник Ради народних міністрів Української Народної Республіки. – 1918. – 13 січ.
27. Малая Русь. 1918 г. Вып. второй. – К. : Тип-я Т-ва И. Н. Кушнарёв и К°, 1918. – С. 183.
28. Там само. – С. 13.
29. Матеріали і документи дев'ятої сесії Центральної ради (18 січня 1918 р.) // Нова Рада. – 1918. – 22 січ.
30. Лікарчук І. Л. Міністри освіти України : [моногр.] / І. Л. Лікарчук. – [в 2-х т.]. – К. : Видавець Ешке О. М., 2002. – Т. 1 (1917–1943 рр.). – С. 45.
31. ЦДАВО України. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 7, 24-25, 49-50 зв.; Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 225. – Арк. 12.
32. Матеріали засідання Малої ради (24 березня 1918 р.) // Народна воля. – 1918. – 26 берез.
33. Закон Центральної Ради про державну мову (24 березня 1918 р.) // Нова Рада. – 1918. – 24 берез.
34. ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 4-4 зв.
35. Телячий Ю.В. З історії створення герба УНР в період української національно-демократичної революції / Ю.В. Телячий, В.М. Ільїнський // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – Т.13. – С. 183–195.
36. ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 190. – Арк. 26.
37. Українське т-во архітекторів // Нова Рада. – 1918. – 27 квіт. – № 69. – С. 3.
38. ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 193. – Арк. 6-7.
39. З'їзд журналістів // Нова Рада. – 1918. – № 66. – 24 квіт. – С. 3.
40. Доповідна записка Міністерства внутрішніх справ урядові УНР про ліквідацію пам'ятників часів самодержавства // Нова Рада. – 1918. – 25 квіт.

41. Відділ мистецтва // Нова Рада. – 1918. – № 47. – 2 квіт. – С. 2.
42. Інститут історії мистецтва // Робітничка газета. – 1918. – 28 квіт.
43. ЦДАВО України. – Ф. 2582. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 1.
44. Українська Національна бібліотека в м. Києві // Нова Рада. – 1917. – 12 груд.
45. Українське державотворення: невитребуваний потенціал: Словник-довідник / [за ред. О. М. Мироненка]. – К. : Либідь, 1997. – С. 424, 363.
46. Матеріали засідання Малої ради (29 квітня 1918 р.) // Киевская мысль. – 1918. – 30 апр.
47. Слюсаренко А. Г. Історія української конституції / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К. : Т-во «Знання» України, 1993. – 192 с.
48. ЦДАВО України. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 24-27.
49. Інформація про засідання Малої ради (4 квітня 1918 р.) // Народна воля. – 1918. – 5 квіт.

*Трембіцький А. М.
м. Хмельницький*

**УРОДЖЕНКА МЕДЖИБОЖА ЛЮДВІКА СІВІЦЬКА
(ЗОСЬКА ВЕРАС) – ЗНАНА БІЛОРУСЬКА ПИСЬМЕННИЦЯ,
ГРОМАДСЬКА ДІЯЧКА, ВИДАВЕЦЬ І ПУБЛІЦИСТ
(до 125-річчя з дня народження)**

Чимало уродженців Поділля прославили свої імена в інших країнах. Серед них і знана білоруська письменниця, громадська діячка, видавець і публіцист, член Спілки письменників Білорусії Людвіка Антонівна Сівіцька (*псевдоніми: Зоська Верас, А. Войцікава, Шара Пташка, Мірко*). В своїй «аўтабіяграфіі» (*автобіографіі – авт.*) вона пише, що «радзілася я 30 верасьня (*вересня – авт.*) 1892 году ў мястэчку Мяджыбаж паміж двума Бугамі-рэкамі, Падольскай губэрні Лятычаўскага павету (*нині – містечко Меджибіж, Летичівський район, Хмельницька область*)», «у сям’і вайсковага». Її батько, офіцер царської армії Антон Сівіцький, уродженець м. Гродно, проходив службу в містечку, де стояв військовий гарнізон. А «маці, Мілія з Садоўскіх, з Сакольскага павету, дзе яе бацькі мелі невялікі фальварак Альхоўнікі». Сім’я Сівіцьких була сполонізована, вдома говорили на польській мові, проте з місцевими жителями розмовляли на українській або ж білоруській мовах [1].

Дитячі роки Людвіки пройшли в Меджибожі, а також, як пише вона «кожне лета я з маткай праводзіла ў Сакольшчыне, наведваючы часта і дзядоў у Гродне». Великий вплив на формування світогляду Людвіки мав її батько, що вважав себе литвином, тобто громадянином Великого князівства Литовського. Він часто ходив із своєю дочкою на прогулянки по Меджибожу, а потім просив дівчинку описати свої враження. Маючи лише 9-10 років, Людвіка вже писала

«апавяданы і вершы... наіўныя, дзяцінныя». У 10 років познайомілася з поезією А. Міцкевіча та У. Саркомляй, яку дуже любив її батько [1; 2].

Початкову, в т. ч. й музичну, освіту отримала від батьків. В 1904 р. вступила в «Частное коммерческое училище Людмилы Николаевны Володкевич» (Київ). Це була в ті часи сама прогресивна школа з багатьма різними гуртками, великою бібліотекою з книгами на різних мовах, добре обладнаними кабінетами фізики, хімії та біології, фотолaboratorією. У школі обов'язково вивчали німецьку, французьку, російську, а факультативно – «ангельську» (*єврейську – авт.*) і польську мови. Під час навчання в школі вона зацікавилася літературою і ботанікою. Вперше друкує свої твори в 1907 р., у журналі «Подснежник» (Київ) [1; 2].

Проте в листопаді 1907 р. раптово помер батько. Весною 1908 р. Людвіка закінчила четвертий клас і разом із матір'ю переїхала в м. Гродно, де вступила в приватну жіночу гімназію, яку закінчила в 1912 р. Восени 1909 р. вона «стала на тую сьцежку, па якой ішла праз ўсё дальнейшае жыцьцё». В цей час зорганізувався «Гарадзенскі Гурток Беларускай Моладзі», її обрали секретарем і бібліотекарем гуртка (1909-1913). Вона нав'язала листування з «Віленскай Беларускай Кнігарняй, рэдакцыяй «Наша Ніва», суполкай «Загляне сонца і ў наша ваконца», а пізніше і особисті знайомства з працівниками цих інституцій. Вона була активним членом драматичної секції гуртка і брала участь у постановці п'єс: «Па рэвізії» (Пантурчыха, лютий 1910), «Модным шляхцюку» (Ганка, лютий 1911). Брала участь у виданні альманаху «Колас беларускай нівы» (Гродно, 1913). Впродовж 1911-1913 рр. її невеличкі праці друкувалися під псевдонімом Мірко в «Нашай Ніве»: «Ветру», «Дайце мне памяць людзкую», «Песьня сіраты»; у «Вольнай Беларусі» (Мінськ) – «Нёману», «Толькі сон» та інші [1; 2; 4; 5].

В 1913 р. вона вступила на 10-місячні курси «Агародніцтва, садаўніцтва і пчалярства» («Городництва, садівництва і бджільництва», Варшава), адже братися за «даўжэйшую і саліднейшую» науку не дозволяло здоров'я. Впродовж 1912-1913 рр. вона почала складати «Батанічны зельнік» («Ботанічні рослини»), щодо назв рослин на білоруській мові. На жаль, у роки Першої світової війни рукопис словника пропав, хоча деякі записи залишилися. Вона також записує народні пісні, загадки, приспівки. 1 липня 1914 р. вона закінчила курси і отримала посвідчення «аб'яздовага інструктара» («повітового інструктара») і мала наміри розпочати свою практичну діяльність. Але війна перекреслила всі її плани й вона закінчує 6-ти денні курси військових санітарів у Варшаві (1914) [1; 2; 4; 5].

У жовтні 1915 р. вона з матір'ю переїхала до Мінська, де співпрацювала з «Беларускай хаткай». Впродовж 1916-1917 рр. працювала секретарем у «Камітэце Таварыства помачы ахвярам вайны», Беларuskім Нацыянальным Камітэце, Цэнтральнай Радзе Беларuskіх Арганізацый,

Вялікай Беларускай Радзе, Беларускай Сацыялістычнай Грамадзе. Весь цей час допомагала жертвам війни, лікувала хворих, читала лекції на 45-денних курсах із бджільництва і садівництва для біженців. У 1917 г. вона головує на «Усебеларускім кангрэсе» [1; 2; 4].

Наприкінці 1918 р. вона з причини хвороби матері покидає Мінськ і вертається в Гродно, де п'ять років мешкала в родинному фільварку Альхоўніках. У 1919 р. вона народжує сина Антона, батько якого Фабіян Шантир був розстріляний в 1920 р. Тут у маєтку свого дідуся вона пише вірші, найчастіше присвячені малому синові, продовжує опрацьовувати ««Беларуска-польска-расейска-лацінскі батанічны слоўнік» (виданий в 1924 р.). Це був перший білоруський словник такого типу, до якого увійшли 302 рослини, які мали 424 білоруські назви. Вона також, разом із українським агрономом – фахівцем у галузі бджільництва й садівництва Михайлом Боровським (*15.11.1891, с. Зубрівка, Кам'янець-Подільський район – †08.04.1989, Вінніпег), працювала над книжкою «Мядадайныя расьліны» («Медодайні рослини»). На жаль, М. Боровський видав у Львові (1931) свою багато ілюстровану частину книжки на українській мові; а Л. Сівіцька видрукувала лише частково свою частину на білоруській мові в «Беларускай борці» [1; 2; 4; 5].

В 1922 р. її дідусь помер, і маєток довелося продати. В 1923 році Л. Сівіцька переїхала у м. Вільно (нині – Вільнюс), де в лісному масиві на Панарських холмах під Вільнюсом разом із А. Войціком побудували простору хату. В 1926 г. вона вийшла заміж за Антона Войціка, а 1 липня 1927 р. у них народилася донька Галина. В цей період вона опікується білоруськими політичними в'язнями в'язниці «Лукішкі». Вона винесла з «Лукішак» вірші М. Машари і видала їх своїм коштом як перший збірник «Малюнкі» (1928). В 1924-1929 рр. працювала адміністратором редакції громадської газети «Беларускай сялянска-рабочай грамады». У 1927-1931 рр. – засновник і редактор журналу для дітей «Заранка» та щомісячного додатку до неї «Гаспадарчы дадатак», а в 1934-1935 рр. – часопису для дітей «Пралескі». В 1928-1939 рр. – співорганізатор і голова Білоруського кооперативного товариства «Пчала», одночасно в 1934-1938 рр. – редактор його щомісячника «Беларуская борць». В 1935 р. під егідою товариства «Пчала» організує й веде, спільно з лікарем В. Тумашом, заочні курси щодо збору медоносно-лікарських і лікарських трав. В цей період вона організувала випуск білоруського відривного календаря на 1926 рік [1; 2; 3; 4; 5].

Впродовж 20–30-х рр. її праці друкувалися в «Беларуская борць», «Заранка», «Пралескі», «Студэнцкая думцы», «Шлях моладзі», у збірнику для двомовних шкіл «Наша праца» (Львів, 1937), у «Хрэстамат'ї» І. Дварчаніна. Декілька років друкувала свої поради жінкам щодо домашнього господарства, а також із бджільництва, огородництва, садівництва в різних відривних календарях [4; 5].

Проте недовго тривали її щасливі роки. В 1931 р. гасне «Заранка», в 1938 р. перестасе виходити «Беларуская борць», закрывається товариство «Пчала». У Вільно приходять більшовікі, а за ними й Друга світова війна. В 1944 р. більшовікі закрили Віленську білоруську гімназію, у 1945 р. ліквідували Білоруський музей імені І. Луцкевіча, а в 1946 р. заарештували й засудили її сина Антона Шантира на 10 років без права листування. В 1948 р. раптово помер її чоловік – Антон Войцік. У житті письменниці, ім'я якої більшовікі намагалися викреслити з історії літератури, наступили важкі часи, про які вона пізніше пише в автобіографії: «Наступае некалькі гадоў нейкага духовага летаргічнага сну...». В 1956 р. неочікувано повернувся зі сталінських таборів важко хворий її син Антон [2; 4].

Лише в 1961 р. Зоська Верас повертається в літературу. Її «відкрив» відомий білоруський фольклорист, літературознавець, літератор, доктор філологічних наук Арсен Ліс, який збирав у вільнюських архівах матеріал для своєї дисертації, після цього її почали провідувати та визнавати письменники, науковці, журналісти, студенти. В 1982 р. вона стає членом Союзу письменників СРСР. Наприкінці 1980-х років навколо неї гуртується прогресивна білоруська інтелігенція Вільнюса. У 1988 р. вона, разом із зятем Лявоном, синам Антона Луцкевіча, заснувала спочатку клуб «Сябрына», а 4 лютого 1989 р. – Товариства білоруської культури в Литві [2; 4; 5].

На прохання та наполягання Арсена Ліса Зоська Верас пише свої спогади «Азірнўўшыся ў мінулае», які завершує в 1977 р. А також спогади про М.Багдановіча, У. Галубка, Ш. Ядвігіна та ін. У 1985 році вийшла її збірка «Каласкі». На жаль, досі не опубліковані рукописи її перекладів: «Палаючае сэрца Данка» М. Горького, «Цыганка Аза» І. Крашевського [4; 5].

Померла Людвіка Антонівна Сівіцька (Зоська Верас) 8 жовтня 1991 р. у Вільносі, про що литовська й білоруська преса писала: «Вильня побяднела для беларусаў. У ёй не стала Зоські Верас...». Похована вона поруч із могилами матері, чоловіка й сина на Панарскому цвинтарі у Вільносі [1; 2; 4; 5].

Додаток:

Зоська Верас

З АЎТАБІЯГРАФІІ*

Радзілася я 30 верасня 1892 году ў мястэчку Мяджыбаж паміж двума Бугаміррэкамі, Падольскай губэрні Лятычаўскага павету, г. зн. на Украіне, у сям'і вайсковага. Бацька мой, Антон Сівіцкі, паходзіў з Гродна, маці, Мілія з Садоўскіх, з Сакольскага павету, дзе яе бацькі мелі невялікі фальварак Альхоўнікі.

Ад наймалодшых гадоў кожнае лета я з маткай праводзіла ў Сакольшчыне, наведваючы часта і дзядоў у Гродне.

Хоць удома гаварылі па-польску, бацька мой палякам сябе не лічыў. Лічыў сабе «літвіном», у тым значэнні, як Адам Міцкевіч лічыў сваю бацькаўшчыну Літвой.

Зулюбёнымі паэтамі бацькі А. Міцкевічам і У. Саркомляй я пазнаёмілася маючы 10 гадоў. Тады, помню, седзячы на сходках ганку, чытала «Пана Тадэвуша». У гэтым самым часе бацьку на імяніны навучылася вынятак твору У. Сыракомлі «Ob miurwanie Wilna» (дванаццаць старонак друку). Агульнага назову твора не помню.

Паэзія, знаёмства з прыродай, туга па роднай Гродзеншчыне... усё гэта ўздавалі ў маёй душы бацькі. Маючы 9-10 гадоў пачала пісаць аповяданні і вершы... наіўныя, дзяцінныя. Першапачаткова бацькі вучылі мяне самі. Усяго, з музыкай уключна. Толькі ў 1904 годзе маці выехала са мной у Кіеў, дзе я паступіла ў прыватную гандлёвую школу – «Частное коммерческое училище Людмилы Николаевны Володкевич». Гэта была школа ў тых часы хіба самая прагрэсіўная ў Расеі. Багатая бібліятэка з кніжкамі ў розных мовах, кабінэты фізыкі, хіміі, біялёгіі, фатаграфічныя лябараторыі. Абавязковыя мовы – нямецкая і французкая (ясна, па-за расейскай), неабавязковыя - ангельская і польская. Пачынаючы з трэцяй клясы –клясовы часапіс. Шматлікія экскурсіі, на якіх і праводзіліся лекцыі батанікі. Гурткі – літаратурны, біялягічны і г. д.

Вось тады ўжо ў школе зарадзілася ў мяне зацікаўленне літаратурай і батанікай.

У 1906 годзе летам першы раз трапілі мне ў рукі «Наша Ніва», «Дудка беларуская» і «Смык».

Насколько яны мяне ўразілі і спадабаліся, відаць з таго, што ў клясвай працы з польскай мовы «Charakterystyka Litvy» я старалася выясьніць розніцу між літвінамі і беларусамі і праводзіла як доказ асобнай беларускай мовы «Нашу Ніву», «Дудку» і «Смык». Разумеецца, зроблена гэта было па-дзіцячаму. А ўсё ж...

На жаль, навука ў гэтай школе, якая пакінула ў маёй псыхіцы немалы сьлед, нечакана абарвалася.

У 1907 годзе ў лістападзе памёр раптоўна мой бацька. Аставацца надалей у Кіеве нам з маці не хацелася. Цягнула да сваіх. Я скончыла вясной 1908 годзе чацьвёртую клясу і мы выехалі ў Гродзеншчыну. У 1909 годзе ў восені я стала на тую сьцежку, па якой ішла праз ўсё дальнейшае жыццё. Менавіта ў восені 1909 году арганізаваўся «Гарадзенскі Гурток Беларускай Моладзі». Адразу на арганізацыйным сходзе мяне выбралі бібліятэкарам гуртка. З гэтай прычыны завязалася карэспандэнцыя з Віленскай Беларускай Кнігарняй, рэдакцыяй «Наша Ніва», суполкай «Загляне сонца і ў наша ваконца», а пазней і асабістае знаёмства з віленскімі беларусамі. Паміж іншым, Іван Уладзіміравіч Саламевіч знайшоў у архівах «Нашай Нівы» мае лісты з таго часу.

У 1912 годзе я скончыла гімназію, а ў 1913 выехала ў Варшаву на 10-месячныя курсы «Агародніцтва, садаўніцтва і пчалярства». Узятца за даўжэйшую і саліднейшую навуку не пазваляла здароўе.

Яшчэ ў 1912-13 гадах я пачала складаць «Батанічны зельнік», ставячы на першае месца назовы расьлін у беларускай мове. Падчас вайны (першай сусьветнай) зельнік прапаў, але запісаныя назовы засталіся.

Скончыўшы курсы 1-га ліпня 1914 году, я атрымала пасьведчаньне «аб'яздовага інструктара» і мела намер адбыць яшчэ хоць бы аднагадовую практыку. Але пачалася першая сусьветная вайна. Выехаць нікуды не змагла і практыку адбывала ў свайго дзеда, замілаванага садаўніка і пчаляра. Ён, паміж іншым, вучыўся пчалярства ў Варшаве ў пчаляра Лявіцкага, якога іменем названы рамовы вулей яго ж канструкцыі.

У вольны час далей запісывала назовы расьлін, да таго песьні, загадкі, прыпеўкі.

У жніўні 1915 году я разам з маткай выехала ў Менск. Там працавала ў «Камітэце Таварыства помачы ахвярам вайны» і іншых арганізацыях (у Беларускам Нацыянальным Камітэце, у Цэнтральнай Радзе Беларускіх Арганізацый, у Вялікай Беларускай Радзе, у Беларускай Сацыялістычнай Грамадзе), усюды сакратаркай. Найбольш працавала ў Таварыстве помачы ахвярам вайны (дарэчы, мая маці таксама). У якой ролі цяжкавата акрэсьліць, бо мая праца мянялася часта: была там, дзе была якраз патрэбная. Менш больш так: загадчыцай сталовак, пасьяга загадчыцай дзіцячага прытулку, загадчыцай ткацкай працоўні, скарбнікам, сакратаром і г. д. Мела таксама працу ў сваім фаху, бо Камітэт помачы ахвярам вайны правёў 6-ці тыднёвыя (45 дзён) курсы агародніцтва і пчалярства для бежанцаў. Лекцыі вяліся па-беларуску, а дазвол на курсы быў выданы Міністэрствам Земляробства.

У 1918 годзе пад восень вярнулася ў Горадзеншчыну. Пяць гадоў пражыла ў дзедаўскім фальварку (дзеда ўжо не было) Альхоўніках.

Тады далей апрацоўвала Батанічны слоўнік (быў выданы ў 1924 годзе рэдакцыяй газеты «Голас Беларуса») і супольна з украінцам аграномам Міхалам Бароўскім кніжку «Мядадайныя расьліны». Украінец пісаў па-украінску, я па-беларуску. Толькі доля нашай працы была не аднолькавая. Ён скончыў і выдаў у Львове сваю кніжку багата ілюстраваную, а мая работа друкавалася пакрысе на старонках «Беларускай борці». І то ня ўся.

У канцы 1923 году я ўжо на стала ў Вільні.

Адразу засадзілі мяне адміністратаркай грамадаўскіх газэт на Віленскай, 12. У вольны ад сваёй працы час я ў 1927 годзе пачала рэдагаваць і выдаваць дзіцячую часопісь «Заранка», а таксама «Гаспадарчы дадатак» да газэтаў (раз у месяц).

У 1928 годзе арганізуецца Беларускае Каапэратыўнае Таварыства «Пчала» – таварыства з абмежаванай адказнасьцю.

Выбіраюць мяне старшынёй. У 1934 годзе таварыства «Пчала» пачынае выдаваць свой орган «Беларуская борць» пад маёй рэдакцыяй. У 1935 годзе таварыства «Пчала» арганізуе завочныя курсы па збору медадайна-лекарскіх і лекарскіх зэлак. Гэтыя курсы апрацоўваем удваіх са студэнтам-мэдыкам В. Тумашам.

Нядоўга трывае час дзейнасці. У 1931 годзе гасне «Заранка». У 1938 годзе перастае выходзіць «Беларуская борць». Зачыняецца таварыства «Пчала». Наступае некалькі гадоў нейкага духовага летаргічнага сну...

А пасля мяне «разбудзілі», намовілі пісаць успаміны. Разбудзіў мяне Арсень Сяргеевіч Ліс.

У 1977 годзе ўспаміны скончаны.

Знаёмства з сучаснымі беларускімі пісьменьнікамі, карэспандэнцыя з імі. Час ад часу ўдаецца пераслаць нейкую патрэбную вестку...

Так канчаецца жыццё...

Трэба дадаць, што мае дробныя працы друкаваліся: У 1911-1913 гадах у «Нашай Ніве» пад псеўданімам Мірко «Песьня сіраты», «Ветру», «Дайце мне памяць людзку»; у «Вольнай Беларусі» (Менск) – «Нёману», «Толькі сон»; у дваццатыя-трыццатыя гады ў «Студэнцкай думцы», у «Шляху моладзі», у кніжцы-зборніку «Наша праца» (Дзяржаўнае выдавецтва ў Львове, зборнік запраектаваны для двухмоўных школаў, год выдання 1937), у «Хрэстаматыі» І. Дварчаніна і зразумела ў «Заранцы» і «Беларускай борці», некалькі гадоў у адрыўных календарых, дзе бывалі парады па агародніцтву, пчаларству, садаўніцтву і жаночай гаспадарцы.

Ляжаць рукапісы перакладаў: «Палаючае сэрца Данка» М. Горкага, «Цыганка Аза» І. Крашэўскага.

** збережэно мову і стиль автора*

Джэрела:

1. Зоська Верас. 3 аўтабіяграфіі. Родинний архів А. М. Трэмбіцкаго. Машинопис. Копія. – 2 арк.

2. Зоська Верас. Азірнуўшыся ў мінулае. Спогады. 1977 р. Родинний архів А. М. Трэмбіцкаго. Машинопис. Копія. – 16 арк.

3. Гостев А. П. Летопись города на Немане (1116-1990) : монография / А. П. Гостев, В. В. Швед ; Исполком Гродн. гор. совета нар. депутатов, Гродн. обл. отд-ние Белорус. фонда культуры. – Гродно : НВК «Пергамент», 1993. – 329 с., [5] л. ил., 1 отд. л. ил. : ил., портр

4. Войцкі Г. Зоська Верас / Галіна Войцкі. – Вільня : Выдавецтва Беларусаў Літвы «Рунь», 2002. – 26 с., іл. – (Сэрыя «Партрэты Віленчукоў»).

5. Пяткевіч А. М. Верас Зоська / А. М. Пяткевіч // Беларускія пісьменнікі: Біябібліяграфічны слоўнік. У 6 т. Т. 2. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 1993.

ПОДІЛЛЯ У ПОДОРОЖНІХ НОТАТКАХ Ф. ОЛЬШЕВСЬКОГО

У статті йдеться про подорожні нотатки Францішека Ольшевського – журналіста, адвоката.

Ключові слова: нотатки, Францішек Ольшевський, Проскурів, Яромлинці, Дунаєвці.

Подорожні нотатки серед інших історичних джерел мають велике значення для краєзнавчого дослідження окремих населених пунктів. Саме вони дають змогу прослідкувати стан вивчення історичного минулого певної місцевості на час подорожі, тому що, як правило, автори нотаток широко використовували не тільки особисті враження, а й послуговувалися історичною літературою, довідниками, даними урядових установ тощо. Досить часто вони користувалися документами з родинних архівів, які не дійшли до нашого часу. І, нарешті, такі нотатки практично одразу друкувалися у періодичних виданнях, що давало змогу поширювати нові знання серед великої кількості людей.

Пропонуємо Вашій увазі подорожні нотатки «З екскурсії на Поділля», надруковані у польськомовному тижневику «Крај» («Край»), що виходив у Петербурзі протягом 1882-1909 рр. Публікація підписана псевдонімом «Вандалін» («Wandalin»). Вдалося з'ясувати, що під таким псевдонімом публікував свою кореспонденцію польський журналіст та адвокат Францішек Ольшевський (Franciszek Olszewski) (1859-1918) [1, s. 86]. Народився автор нотаток у грудні 1859 року в Плоцьку. Навчався на юридичному факультеті Варшавського університету. Цікавився історією правових систем слов'янських народів та політичною економією. Вже у студентські роки друкувався у польських часописах. З 1882 р. працював у редакції авторитетного «Кур'єра Варшавського», де займався суспільно-економічною тематикою. Протягом 1886-1896 рр. – головний редактор цього видання. В грудні 1896 р. Ольшевський переїхав на постійне місце проживання до Петербурга, де працював присяжним адвокатом, займаючись переважно адміністративними справами. У 1918 р. був репатрійований, після чого мешкав у власному фільварку в Соньську (нині – Мазовецьке воєводство, Республіка Польща). Помер 15 жовтня 1918 р. [2, s. 119-120]. Був автором книг, серед яких «Історія цехів», «Процедура у справах про чари у давньому процесі карному» та інших [3, s. 181]. Свою подорож Францішек Ольшевський здійснив у 1893 р., будучи головним редактором «Кур'єра

Варшавського». Прибув до Проскурова з Одеси, а далі поштовим трактом вирушив до Кам'яця-Подільського. Мету поїздки встановити не вдалося, хоч можна припустити, що вона стосувалася його редакторської роботи. Опис маршруту, цікаві історичні подробиці роблять його подорожні нотатки цікавими для сучасних краєзнавців.

Джерела:

1. Pseudonimy Pisarzy Polskich. – Lwów, 1910. – 160 s.
2. Chodkowska Anita. Materiały Franciszka Olszewskiego (1859-1918) // Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk. – 2008. – Nr. 49. – S. 118-129.
3. Kurjer Warszawski. Książka jubileuszowa: 1821-1896. – Warszawa, 1896. – 736 s.

Додаток:

Вандалін

З ЕКСКУРСІЇ НА ПОДІЛЛЯ¹

Одеса, 25 липня

(Проскурів. Ярмолинці. Цьогорічний ярмарок. Дунаївці)

Швидкий потяг Південно-Західної залізниці протягом однієї ночі, проведеної у глибокому сні на широкій канапі напівпорожнього вагону, переніс мене з-над спекотних берегів Евксину² до Проскурова³. Власне кажучи, то є досить брудне містечко, розкидане на трясовині, що становить початки Бугу, який лише значно нижче перетворюється у швидкоплинну річку. З часу останніх відвідин Проскурова – досить давно – місто набуло суворого вигляду від безлічі військових об'єктів, серед яких переважають казарми полків, які тут перебувають: пішого дніпровського, драгунів та артилерії⁴. Будинки і магазини поблизу залізничного вокзалу, великі склади військових матеріалів і військова цегельня з одного боку, перенесений два роки тому з Чорного Острова цукровий завод єврея Маранца⁵ з другого, та земляні вали з третього, стискають залізним кільцем частину,

¹ Переклав з польської Черняк В. за виданням: Wandalin. Z wycieczki na Podole // Kraj: Pismo polityczne, społeczne, ekonomiczne i literackie (Petersburg). – 1893. – 13 (23) sierpnia. – Nr. 33. – S. 8-9. Тут і далі примітки перекладача.

² Евксин (від «Понт Евксинський») – давньогрецька назва Чорного моря. «З-над спекотних берегів Евксину» – тут: з Одеси.

³ У 1893 році кур'єрський потяг № 2 відправлявся з Одеси о 21 годині 40 хвилин, прибував до Проскурова о 8 годині 55 хвилин (Новоросійський календарь на 1893 год / Под редакцией А.С. Бориневича. – Одесса, 1892. – С. 115-116).

⁴ Очевидно, мова йде про 46-й Дніпровський піхотний полк, 35-й драгунський Белгородський полк та 12-у артилерійську бригаду (Єсюнін С.М. Міста Подільської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст.: монографія. – Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2015. – С. 93-94, 97).

⁵ Маранц (Маранць) С. – проскурівський купець та підприємець.

що становить саме місто, незручне для перебування під час грязюки, що панує тут восени та весною. Про проскурівську грязюку ходить легенда, заснована на реальному факті, про те, як одного разу євреї верхи виїхав із заїзду, аби позачиняти віконниці будинку – і разом з конем втопився перед першим же вікном. Від прикрих випадків подорожуючих з Проскурова до Кам'янця нині рятує нещодавно прокладена шосейна дорога⁶, що сполучає як поштовий тракт Кам'янець-Подільський з найближчою до нього залізничною станцією «Проскуров».

Цим шляхом попрямували ми далі, залишаючи за собою Проскурів, не в змозі у достатній мірі натішитись прекрасними краєвидами ланів дозріваючої пшениці, що тягнуться вздовж дороги, дуже гарного вівса, а також прекрасним повітрям, просякнутим ароматом полів, яке з кожним подихом вливає до висохлих грудей городянина нові сили. Щедра земля у цьому році всюди дала дуже гарний врожай. Жито зростом змагається з подолянкою-жницею, пшениця густотою та висотою мало чим поступається житу, а зеленіючий овес такий густий і високий, якого не пам'ятаєм віддавна. У полі вже скрізь розпочалися жнива, [збирати] жито вже закінчують, ячмінь косять на «грабки»⁷, збір ярої пшениці у самому розпалі.

В Антонівцях⁸ швидкий перепряг коней під наглядом поштового «писаря», який у кожному пасажирі вбачає губернського чиновника, і знову дорога в'ється далі, серед полів і ланів, повних життя від великої кількості людей, розкиданих групами то тут, то там на селянських полях, то пряму-

⁶ Шосе було введено в дію у 1892 році (Єсюнін С.М. Поділля... – С. 160). «Ілюстрований путівник Південно-Західною залізницею» так описує туристам подорож з Проскурова до Кам'янця-Подільського: «Туриста, конечно, пугает почти стоверстный переезд на лошадях, но страх в этом отношении оказывается совершенно напрасным. В Проскурове всегда имеются на лицо удобные рессорные коляски и переезд в Каменец в хорошую погоду, по шоссе, имеет свою прелесть, разнообразя путешествие. По сторонам открываются виды Подолии, мелькают селения, барские усадьбы, окруженные парками и ведущими к ним от проезжей дороги аллеями из пирамидальных тополей. При настоящем расписании движения поездов, приезжая в Проскурове утром обыкновенно этот переезд на лошадях делают в один день и прибывают в Каменец поздно вечером; по пути делается остановка для обеда и смены лошадей в м. Ярмолинцах, где, к слову сказать, кормят очень скверно и проезжему лучше всего запастись провизией в Проскурове. Желающим совершить переезд в Каменец, во избежание утомления, не так быстро, можно рекомендовать остановку для ночлега в Дунаевцах, где имеется гостиница, содержимая немцем, у которых, как известно, чистота и порядок стоят на первом плане, а клопы не пользуются попустительством...» (Ілюстрований путівник по Юго-Западним казен. железн. дорогам / Составлен П.Н. Андреевым. – К.: Тип. С.В. Кульженко, 1898. – С. 503-505.).

⁷ Косити на «грабки» – косити сосою з грабками (пристроєм до коси у вигляді невеличких граблів з довгими зубцями).

⁸ Село Проскурівського повіту Подільської губернії. Нині у складі Ярмолинського р-ну Хмельницької області.

ючих рівними, як журавлиний ключ, рядами, на полях економії. «Помагай Боже!» – кидаємо традиційне вітання придорожнім жінцям, яких звуки поштового дзвоника відірвали від важкої праці при температурі 25°C, а отримавши навзаєм покірне зняття «бриля» від женця і вдячну усмішку жниці, що витирає рукою, озброєною серпом, краплини поту з чола, мчимося далі й далі, аж до зупинки в Ярмолинцях⁹.

Протягом всього року тихе містечко надзвичайно оживляється під час ярмарку¹⁰, що розпочинається в середині червня. На ярмолинецький ярмарок з'їжджаються купці зі всього краю. Одеса, Харків, Москва, Київ, Полтава, Варшава і Лодзь шлють сюди з року в рік своїх представників, які розміщують безліч привезених товарів у величезних ярмаркових павільйонах, збудованих спеціально для цієї мети і які протягом цілого року стоять надійно замкнені. Нині Ярмолинці є власністю графа Ксавєро Орловського¹¹, сина недавно померлого графа Александра¹². Населення містечка становить близько 3600 мешканців обох статей, з них 1600 припадає на євреїв, які тримають у руках всю повсякденну торгівлю містечка і навколишніх сіл. Містечко має гарну церкву і простий парафіяльний костюл, на подвір'ї якого здіймається чудовий пам'ятник з лабрадору над могилою світлої пам'яті Томаша Баранецького¹³, відомого в минулому лікаря, автора багатьох праць у галузі медицини, виданих у Вільно (1835 р.)¹⁴. Світлої пам'яті Томаш Баранецький довгий час мешкав у Ярмолинцях і тут в 1859 році закінчив своє повне заслуг життя; був він батьком вже також померлого, але ще добре знаного сучасниками доктора Адріана Баранецького¹⁵, засновника технічно-промислового музею у Кракові. Незабаром у ярмолинецькому костюлі з'явиться розкішний саркофаг над

⁹ Містечко Проскурівського повіту Подільської губернії. Нині – районний центр Хмельницької області.

¹⁰ Петропавлівський ярмарок був перенесений у Ярмолинці з м. Тинни Ушицького повіту за сприяння Адама Орловського у 1835 року. Щорічно проходив з 29 червня по 15 липня (Хоптяр Ю.А. Родина Орловських і Ярмолинці наприкінці XVIII – на початку ХХ ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оюм, 2007. – Т.9: Матеріали п'ятого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі». – С. 404).

¹¹ Орловський Ксавєри (1862-1926) – власник Ярмолинець, після 1917 року – польський посол у Бразилії та Іспанії.

¹² Орловський Александр (1817-1893) – власник Ярмолинець. Помер 26 січня 1893 року (за ст. ст.).

¹³ Баранецький Томаш (1801-1858 (за іншими даними – 1859) – відомий подільський лікар. Практикував у Ярмолинцях з 1826 року.

¹⁴ Автор нотаток помиляється. Найважливіші свої праці (переклад на польську мову двох підручників з медицини) Т. Баранецький видав у Вільно у 1824-1825 рр. (Koźmiński S. Słownik lekarzów polskich. – Warszawa, 1883. – S. 17).

¹⁵ Баранецький Адріан (1828-1891) – лікар, громадський діяч. Один із засновників «Товариства подільських лікарів» (1859). У 1868 році створив у Кракові Технічно-промисловий музей (нині носить його ім'я).

останками світлої пам'яті графа Александра Орловського, який замовили у одного з найкращих іноземних майстрів різця.

З промислових закладів Ярмолинці мають лише миловарню. Є аптека, поштово-телеграфна станція, дільниця нотаріуса і мирового судді. Окрім великих ярмаркових павільйонів, поділених на 380 номерів, слід відзначити з більших будинків так званий ярмолинецький палац, резиденцію власника. Палац цей, що становить одне ціле з ярмарковими будівлями, був колись величезним мурованим заїжджим двором для заможних гостей та навколишніх жителів. Його перебудували на палац у зв'язку з візитом імператора Олександра II¹⁶, яким померлий монарх виявив шану графу Александру Орловському, колишньому офіцеру своєї лейб-гвардії, у переїзді до Кам'янця. Візит мав бути до Малієвце¹⁷, села, що лежить у кільканадцяти верстах від Ярмолинець, справжньої резиденції графа Александра Орловського. З наближенням часу подорожі відповідальні за прокладання маршруту, не без «*agière pensée*»¹⁸, змінили маршрут подорожі, помінявши Малієвці на Ярмолинці, де граф Орловський не мав відповідної до статусу особи гостя резиденції. Однак, попереджений у приватному порядку про задуману змову, за два місяці перетворив ярмолинецький заїзд на розкішну панську резиденцію. Тепер, окрім вишуканих меблів, розкішних гобеленів, ярмолинецький палац має чудову колекцію картин, до яких мав пристрасть істинний знавець, померлий недавно власник Ярмолинець. Окрім творів давніх майстрів пензля, є і сучасні: Ян Матейко¹⁹ (велика картина, що зображує чоловіка в малиновій оксамитовій делії²⁰), Семирадський²¹ («Грішниця», «Ніч на Капрі»), Айдукевич²², Брандт²³, Коссак²⁴. Донедавна ярмолинецький палац мав «Танець серед мечів» Семирадського (копія з власної картини) та розкішну і дуже цінну колекцію порцеляни. Однак, діставшись у спадок братам графа Ксаверого, перенесено було колекції до їхніх садиб, а саме: «Танець серед мечів» до

¹⁶ Олександр II, Олександр II Миколайович (1818-1881) – російський імператор з 19 лютого 1855 року.

¹⁷ Село Ушицького повіту Подільської губернії. Нині у складі Дунаєвського р-ну Хмельницької області.

¹⁸ *agière pensée* (фр.) – не без задньої думки.

¹⁹ Матейко Ян (1838-1893) – польський художник, майстер визначних живописних полотен на історико-патріотичні сюжети.

²⁰ Делія – зимовий верхній неприталений вид одягу.

²¹ Семирадський Генрик (1843-1902) – український і польський художник, представник пізнього академізму.

²² Айдукевич Тадеуш (1852-1916) – польський художник. Майстер портретного живопису та батальних сцен.

²³ Брандт Юзеф (1841-1915) – польський художник-реаліст.

²⁴ Коссак Юліуш (1824-1899) – відомий польський художник..

Курилівки²⁵, резиденції графа Адама²⁶, колекцію порцеляни до Малієвць, резиденції графа Мечислава²⁷.

Також мусимо згадати і про ярмолинецький ярмарок, який щойно закінчився. Вдався він відмінно, зібрання купців та мешканців ближніх і дальніх було досить чисельним. Товарів привезли майже на 5 мільйонів рублів, тоді як протягом кількох останніх років привоз не перевищував 3-3,5 мільйонів. Влаштовані на час ярмарку представництва п'яти транспортних товариств (Південно-Західна залізниця, «Наdejда», «Русские», «Россиянин», «Белкин») перевезли понад 120000 пудів, окрім того, що було доставлено приватними підприємцями як від залізничної станції, так і з Кам'янця, Бердичева та околиць. Серед товарів найважливішу роль, як правило, відігравали товари блаватні²⁸, полотно, сукно, шовкові тканини з Одеси, Лодзі, Жирардува, Варшави і Москви. Далі йшли шкіряні вироби, хутра, килими, галантерея, колоніальні товари, сільськогосподарське знаряддя, вози, худоба і коні. Окрім звичних їздових та сільськогосподарських коней було на ринку до 500 штук цінних племінних коней, що походили зі стаєнь графа Потоцького²⁹ в Антонінах³⁰, князя Сангушка³¹ та інших. Торгівельний обіг був значний, продано товарів більш як на 2,5 мільйони рублів, не враховуючи худоби і коней. Варто зазначити, що більшість оптових продаж відбувалися в кредит або з отриманням меншого чи більшого завдатку. Під час ярмарку не уклалися угоди про продаж майбутнього врожаю зерна, особливо вівса; ці угоди зводилися переважно до взяття завдатку, необхідного на видатки при збиранні і з визначенням ціни, яка буде під час торгів на бердичівському ярмарку в серпні. Однак для вівса в деяких випадках визначено максимальну ціну: якщо за наявний минулорічний платили по 80 копійок за пуд, то за майбутній заледве від 40 до 50 копійок. Племінні коні в переважній більшості повернулися до своїх стаєнь, натомість за робочі коні платили добре, і чимало їх, як і худоби, було куплено. Під час ярмарку пані Бжецька з Кам'янця утримувала ресторацію і кафе-кондитерську з льодом і холодниками, а приїж-

²⁵ Село Літинського повіту Подільської губернії. Нині у складі Літинського р-ну Вінницької області.

²⁶ Орловський Адам – син Александра Орловського.

²⁷ Орловський Мечислав – син Александра Орловського.

²⁸ Блаватний – виконаний з коштовної, шовкової тканини, переважно блакитного кольору.

²⁹ Потоцький Юзеф Миколай (1862-1922) – громадський і політичний діяч, промисловець і підприємець, колекціонер. Захоплювався мисливством та розведенням племінних коней.

³⁰ Село Заславського повіту Волинської губернії. Нині у складі Красилівського р-ну Хмельницької області.

³¹ Сангушко Роман Даміан (1832-1917) – громадський і політичний діяч, промисловець і землевласник, колекціонер. Мав один з найкращих на Правобережній Україні кінних заводів.

джи театральні трупи, єврейська і українська, давали вистави, конкуруючи стосовно цього з пересувною цирковою трупою. Під час закриття ярмарку відбулися перегони, організовані Подільським Товариством кінних перегонів. Найбільший успіх мали коні пана Рибіцького, особливо у бігу з перешкодами. Публіки на перегонах, яку складали місцеві мешканці, було досить багато; фаєтонів, карет, догкартів³², а також і простих дриндульок³³ нарахували більше сотні. Все житло винаймали за астрономічними цінами: за малу смердючу кімнатку в заїзді треба було заплатити від 5 до 8 рублів щоденно.

З Ярмолинець, в напрямку Кам'янця, шосейна дорога веде далі на Дунаївці³⁴, що розташовані у тридцяти верстах від Ярмолинець. Дунаївці – малий подільський Манчестер – мають вигляд простої німецької колонії, що прагне чистоти і порядку у наполовину єврейському містечку. Знання воно було вже в XVI столітті. В кінці XVIII століття перейшло до рук Красінських. В 1829 році генерал-ад'ютант Красінський³⁵ завіз сюди пруських колоністів, що заснували чисельні суконні фабрики, якими і до цього часу славляться Дунаївці. Ще років десять тому цих фабрик було понад 50, а загальна вартість виробленого сукна сягала 1,5 мільйони рублів сріблом. Нині фабрик налічується заледве 36, і виробництво їх значно зменшилося. Окрім суконних фабрик, Дунаївці мають безліч майстерень шкіряних виробів та ще 30 шевських майстерень, що виробляють взуття на всі навколишні ярмарки і навіть виконують військові замовлення. В Дунаївцях є винокурня, кілька миловарень, кушнірня, безліч стельмахів, кушнірів і різного роду ремісників.

З дуже пошкодженим двором, колись панською резиденцією, Дунаївці є власністю пана Броніслава Скібньовського³⁶ (австрійського підданого), і з огляду на особливе положення про земельну власність, виставлене на обов'язковий продаж. Разом з передмістями Могилівка і Заслав нараховує воно до 11 тисячі мешканців, з них добра половина євреї. Є тут костюл, церква, кірха і синагога, до трьохсот більших і менших крамниць. Так як місцева промисловість перебуває в руках колоністів, нині російських підданих, то торгівля, звісно, зосереджена в руках євреїв.

Вже лише 30 верст битого шляху відділяє Дунаївці від Кам'янця-Подільського... від краєвидів якого перо мандрівного оглядача неодмін-

³² Догкарт – легкий двоколісний одномісний екіпаж.

³³ Дриндулька (польс.) – малий візок, віз.

³⁴ Містечко Ушицького повіту Подільської губернії. Нині – районний центр Хмельницької області.

³⁵ Красінський Вінцентій (1782-1858) – граф, польський, французький та російський генерал, учасник Наполеонівських війн, батько видатного польського поета і драматурга Зигмунта Красінського.

³⁶ Скібньовський Броніслав – власник Дунаєвець.

но німіє. Постійні співробітники «Краю» з Кам'янця, як доктор Антоній Ролле³⁷ та інші, все, що про це місто повідомити потрібно чи можна було, надіслали вже у свої листах чи надішлють незабаром.

Лише з цієї причини не будемо говорити про пана Солтана Абґаровіча³⁸, який остаточно переїхав до Галичини і, ходять чутки, посів там посаду гмінного судді, присвячуючи свій *moments perdue*³⁹ написанню роману, який буде мати великий успіх.

³⁷ Ролле Юзеф (1830-1894) – відомий подільський лікар, історик, громадський діяч.

³⁸ Абґаровіч Каєтан (псевдонім – Абґар Солтан) (1856-1909) – польський письменник вірменського походження, автор романів та новел про побут і звичаї польської шляхти, що жила на Поділлі.

³⁹ «Moments perdue» (лат.) – на дозвіллі.

КРАЄЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ

*Блажевич Ю. І.
м. Хмельницький*

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧЕ ВИДАННЯ ПРО ЗНАТНИХ ЛЮДЕЙ КРАЮ

Згідно з рішенням ради Хмельницької обласної організації ветеранів і Хмельницької обласної та міської організацій Національної спілки краєзнавців України у видавництві ФОП Цюпак у 2016 році, під авторством П.М.Шкробота та Г.І.Степанець видано історико-краєзнавче дослідження «Ратна і трудова слава Хмельниччини: пам'ять і шана», присвячене 70-річчю Перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років. Провідна тема видання – вшанування пам'яті знатних людей краю – Героїв Радянського Союзу, Героїв Соціалістичної Праці, ветеранів війни і тилу, тих наших земляків, хто прославив нашу Хмельниччину на фронтах, у партизанських загонах, у підпіллі та у самовідданій праці під девізом «Все для фронту, все для перемоги!» та на відбудові народного господарства регіону в післявоєнний період.

Це справді величезний подвиг наших прославлених земляків, які героїчно билися з ворогом на фронтах війни, адже з 250 тисяч подолян, яких покликала війна, 115 тисяч назавжди залишились на полях битв. Наша земля, як відзначено в цьому збірнику, виплекала 84 Героїв Радянського Союзу, десятки тисяч воїнів удостоєні за героїзм і відвагу багатьох орденів і медалей. За архівними даними на Хмельниччині діяло 37 партизанських загонів, 5 партизанських з'єднань, 140 підпільних і диверсійних груп, у яких брало участь понад 20 тисяч підпільників та партизан. Вони здійснили 1272 бойові та диверсійні операції. Водночас, особливо у північних районах краю діяли загони УПА.

В історико-краєзнавчому виданні також відзначено, що мешканці регіону прославилися й своїми трудовими здобутками. 117 наших земляків удостоєні почесного звання Героя Соціалістичної праці, а наприклад, тільки в селі Летава Чемеровецького району їх було одинадцять. Багато трудівників були нагороджені орденами і медалями за звитяжну працю. Як наголошують автори видання, обласна ветеранська організація нині об'єднує 25 районних і міських організацій, 910 первинних і 128 цехових організацій і це громадське формування робить все для того, щоб люди не забували, якою ціною була здобута перемога і в яких умовах відроджувалось післявоєнне життя. До речі, тепер, вже в умовах незалежної

України, героїчні і трудові традиції своїх батьків і дідів продовжує слава когорти 24 Героїв України – з них 9 Героїв Небесної Сотні, 11 – Героїв України, яким за визначні трудові досягнення присвоєно це високе звання з врученням Ордена Держави і 4 Герої України, учасники АТО на Сході України, яким водночас з присвоєнням цього звання вручено орден «Золота Зірка». Варто також зазначити, що за роки незалежності тисячі мешканців Хмельниччини удостоєнні орденів і медалей за трудові досягнення і бойові подвиги в зоні АТО, а також у миротворчих операціях у різних регіонах планети.

В історико-краєзнавчому виданні авторами подано розлогу інформацію про непоправні втрати і розруху в роки жорстокого окупаційного режиму нацистів. 1011 днів і ночей тривала окупація. Загальна сума збитків господарствам області склала 18 млрд. рублів, зокрема колективним господарствам – майже 15 млрд., громадянам – понад 3 млрд. рублів. Загальна кількість знищених жителів краю і військовополонених за 33 місяці окупації склала 478 тисячі осіб, з них – цивільного населення, які загинули в гестапівських катівнях, єврейських гетто, концтаборах становить 221,8 тисяч осіб, решта – військовополонені. Так, наприклад, у Славутському «Грослазареті» було закатовано більше як 150 тисяч, у м. Кам'янець-Подільському – 86 тисяч, у Проскуріві – 81 тисяча, в Шепетівці – 30 тисяч військовополонених. Сотні мирних мешканців фашисти замурували у Сатанові і Дем'янківцях у підвалах і фосфоритних шахтах. Понад 117 тисяч молодих хлопців і дівчат були насильно вивезені до Рейху на важку непосильну каторжну працю, значна частина їх загинула, майже всі підірвали своє здоров'я, стали інвалідами.

В розділі «Герої Радянського Союзу, уродженці області» подано короткі біографії тих, хто наслідував подвиг Олександра Матросова, тих, хто став кавалерами трьох орденів Слави, чотирьох медалей «За відвагу» і всіх тих, кому було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

У розділі «Подвиг ветеранів Другої світової війни наслідують сучасники» подана інформація журналістів про наших славних земляків, які удостоєні орденів і медалей у післявоєнні роки і в часи незалежності під час Революції Гідності, на Сході України, у миротворчих операціях під егідою ООН. Тут також опубліковані твори учнів – переможців обласного конкурсу «Діти другої світової війни очима сучасних дітей» та нариси вихованців Хмельницького центру туризму і краєзнавства учнівської молоді. Зокрема, тут знайшли своє місце гіркі спогади й про тих, більше як 800 дітей, яких подільська земля прийняла у свої обійми після того, як вони підірвались на снарядах, мінах, бомбах, що залишилися на наших полях після війни.

У розділах «Обпалені війною, прославлені у праці» та «Гордість і слава нашого краю» подані матеріали про трудівників тилу в післявоєнний

період, які ліквідували наслідки окупації, (а це, в першу чергу, жінки, підлітки і люди похилого віку), а також ті, хто своєю звитязною працею розбудовували наш край, прославляли свої досягнення на весь світ. Так, наприклад, тільки за відбудову народного господарства області держава нагородила понад 150 тисяч подолян орденами і медалями.

Важливим, на наш погляд, є й розділ «Національно-патріотичне виховання, розвиток ветеранського руху, удосконалення стилю роботи», у якому детально висвітлено ту багатогранну і різнопланову роботу, яку проводять на теренах Хмельниччини ветеранські організації спільно з освітянськими закладами, установами культури, учнівськими, студентськими та молодіжними об'єднаннями, армійськими частинами, громадськими формуваннями, спілками ветеранів Афганістану і воїнів зони АТО. Їх спільні зусилля спрямовані на виховання підростаючого покоління в дусі героїчних і трудових традицій наших земляків, водночас зберігаючи пам'ять про загиблих та впорядковуючи ті 972 пам'ятники, пам'ятні знаки і меморіали Слави воїнам-односельцям, що збудовані на території Хмельниччини і 320 – воїнам-визволителям.

Необхідно також відзначити, що в цьому історико-краєзнавчому виданні опубліковано наукову розробку «Всеукраїнська естафета пам'яті «Слава визволителям України», що підготовлена автором цієї статті і журналістом П. Шкроботом.

Сподіваємось, що цей збірник історичних матеріалів, фактів, публікацій, багатий фотоілюстраціями буде корисний всім, хто хоче глибше пізнати нашу славу минувшину, насамперед, освітянам, краєзнавцям, працівникам культури, архівістам, ветеранам, молоді, журналістам, батькам, вихователям, науковцям тощо.

Мельничук О.А.

м. Хмельницький

«МУЗЕЙНИЙ УРОК «ВИГОТОВЛЕННЯ НАРОДНОЇ ЛЯЛЬКИ-МОТАНКИ З КУКУРУДЗИ»

Стаття знайомить з досвідом проведення музейного уроку та майстер-класу з виготовлення народної ляльки – мотанки з кукурудзи.

Ключові слова: музейний урок, майстер-клас, лялька-мотанка, оберіг.

Українська лялька унікальна, вона – така ж, яка була тисячі років тому! Найдавніші – глиняні – сягають доби Трипілля! Мотанку пов'язують із

уявленнями про життя й небуття, із досвідом минулих поколінь та їхнім зв'язком із поколіннями наступними. хрест у колі – це солярний знак, тож лялька із таким обличчям несе в собі сонячну енергетику. Лялька-мотанка приходиться у наш світ у якомусь образі, створюється з певною ціллю. Її виготовляли із різними побажаннями, наділяли різними символічними значеннями: на щасливу долю, сприяння потаємним бажанням, гармонії людини з природою, на успіх і здоров'я, на добро і злагоду. І обов'язково, ці обереги несуть у собі позитивну енергетику.

Лялька-мотанка – символ жіночої мудрості, родинний оберіг, яка повинна була дитину заспокоїти, нагодувати і зберегти. Мати, залишаючи дитя, замотувала фрукти чи хліб у шматочок домотканої тканини, прив'язувала паличку і давала, як іграшку, тому в основі ляльки – хрест. Ляльку-мотанку передавала мати дочці, коли віддавала до іншого роду, а дочка, у свою чергу, своїй дитині. Це ніби ниточка, яка зв'язувала увесь рід.

Вважають, що перші солом'яні ляльки з'явилися прямо в полі, куди селяни брали своїх дітей. Залишившись без нагляду діти плакали, вередували. Щоб заспокоїти дитину мати скручувала ляльку з соломи чи трави. Складений пополам жмут віддалено нагадував голову, а решта – плаття. В такі ляльки часто вплітали лікувальні трави. Граючись, дитина вдихала ці трави і не хворіла.

В Україні, ще на початку ХХ ст. дівчата, готуючи скриню з весільним посагом, разом з рушниками та сорочками, клали туди своїх ляльок. Кожна дівчина робила мотану ляльку, яку забирала із собою в нову сім'ю. Причому в родині чоловіка дозволялось молодій дружині, допоки в молодят немає діток, гратись лялькою. А коли народжувалась дитина, то молода мати клала своїх ляльок до дитячої колиски, щоб оберігали дитя від хвороб та поганих очей, а коли дитина підростала, то ляльки віддавалась їй для грання.

Кожна мотанка виготовляється вручну. Слід зауважити, що для того, аби вона мала належний вигляд та служила довговічно, необхідно приділяти особливу увагу виготовленню всіх деталей. Це заняття тренує витримку і допомагає розслабитись від впливу буденних проблем, адже роблячи мотанку ви відпочиваєте.

Мета музейного уроку: збагачувати знання дітей про різні види української народної іграшки, розширювати знання, пов'язані з культурою, ремеслом, побутом українців у минулі часи; ознайомити учнів із різними матеріалами, які використовуються для виготовлення ляльки - мотанки, виховувати любов до рідного краю, його традицій, милосердя, любов до ближнього, охайність, вміння доводити почату роботу до кінця; розвивати художнє мислення та фантазію, увагу, пам'ять, моторику рук, творчі здібності, естетичний смак.

Обладнання уроку: мультимедійна дошка, проектор, презентація «Лялька-мотанка – оберіг українського народу», зразки ляльки – мотанки, підготовлені листя кукурудзи, ножиці, нитки.

Практична частина виготовлення «Ляльки-мотанки»

1. Намотати листки кукурудзи – це будуть руки. Обмотати, зв'язати з обох боків кінці, щоб утворилися долоні.
2. Намотати листки – це буде тулуб.
3. Перев'язати, щоб утворилася голова, залишивши декілька листків на волосся.
4. Вставити руки в середину тулуба.
5. Перев'язати тулуб у вигляді хреста, обмотати талію та зав'язати.
6. Рівномірно розподілити волосся на дві половинки та перев'язати ниткою або заплести косу.
7. Підрівняти краї рук, волосся, низ ляльки.
8. Одягнути сорочку, спідницю, фартух, пояс та ін.

Сьогодні, зайшовши в магазин дитячих іграшок, можна здивуватися тому, чим зараз пропонують бавитися нашим діткам. В нових забавках можна знайти нестандартних пропорцій форми ляльки, і ігри, що відрізняються небувалою жорстокістю. А найголовніше – всі вони виготовляються зі шкідливого пластику. Наша лялька виготовлена тільки з натурального матеріалу, який не може нанести шкоди дитячому організму. Іграшки з природного матеріалу дуже гарно виглядають та прикрашають оселю, надаючи їй приємного комфорту та символічності.

Цікаво, що подібні народні іграшки позитивно впливають на психічний розвиток дитини. Мотанка несе в собі тепло людських рук, любов і турботу, з якою створена. У наш час майстри, які працюють з традиційною народною лялькою відзначають позитивний вплив, який має процес виготовлення такої ляльки на психіку людини. Виготовлення ляльки-мотанки – це свого роду психотерапія, яка бере свої витoki в глибокій давнині, яка допомагає зняти певні психологічні травми. І сьогодні серед розмаїття сучасних ляльок народні ляльки з тканини є особливим видом з неосяжною енергетикою, які цілюще впливають на психіку й здоровий розвиток дитини. Саме тому в наші дні вони стають все більш і більш популярними!

НАШІ АВТОРИ

Адамський Віктор Романович, кандидат історичних наук, викладач кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ

Байдич Вадим Олександрович, вчитель історії Кузьминської ЗОШ І-ІІІ ст., член НКСУ

Байдич Олександр Васильович, директор Кузьминської ЗОШ І-ІІІ ст., вчитель історії, школи, член НСКУ, Почесний краєзнавець України

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ, Почесний краєзнавець України

Богун Ольга Михайлівна, молодший науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею

Григоренко Любов Олегівна, студентка юридичного факультету Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, академік Міжнародної академії інформатизації, член НСКУ

Дячок Валерій Васильович, кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації та країнознавства Хмельницького національного університету, співголова Подільського осередку Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, заслужений працівник культури України, член НСКУ

Єсюніна Галина Вікторівна, завідувач відділу інформаційних технологій та електронних ресурсів Хмельницької міської централізованої бібліотечної системи

Завальнюк Олександр Михайлович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, академік Академії вищої освіти України, заслужений працівник освіти України, член НСКУ, Почесний краєзнавець України

Западенко Ігор Валентинович, заступник директора ДІКЗ “Межибіж”, член НСКУ

Іваневич Лілія Анатоліївна, кандидат історичних наук, докторант Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, член НТШ та НСКУ

Корчевна Ірина Володимирівна, ВО Головного зберігача фондів КЗК «Хмельницький обласний краєзнавчий музей»

Лавринчук Віталій Олександрович, методист Кراسилівського РБТДЮ, член НСКУ

Мельничук Оксана Анатоліївна, завідувач науково-масового відділу Хмельницького обласного краєзнавчого музею

Моздир Віталій Вікторович, аспірант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного Університету ім. І. Огієнка

Роздобудько Анатолій Григорович, відповідальний секретар правління Хмельницької обласної організації НСКУ

Семенчук Сергій Олександрович, історик, здобувач кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, ст. викладач ПВНЗ «Хмельницький економічний університет», науковий співробітник відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області, член НСКУ

Стрижак Ніна Петрівна, завідувач відділу історії Хмельницького обласного краєзнавчого музею

Телячий Юрій Васильович, доктор історичних наук, професор, начальник Управління контролю за діяльністю вищих навчальних закладів Державної інспекції навчальних закладів України (м. Київ), член НСКУ, Почесний краєзнавець України

Трембіцький Анатолій Михайлович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри комерційного та трудового права Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, член НТШ і НСКУ, Почесний краєзнавець України

Черняк Василь Васильович, вчитель Білянської ЗОШ І-ІІІ ступенів (с. Біляни Чернівецького р-ну Вінницької обл.), член НСКУ

Шаварська Олена Володимирівна, зберігач фондів КЗК «Хмельницький обласний краєзнавчий музей»

Шпаковський Сергій Михайлович, історик, пам'яткоохоронець, завідувач відділом охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області, член НСКУ та українського комітету ICOMOS

ЗМІСТ

НАШІ ЮВІЛЯРИ

<i>Григоренко О.П., Григоренко Л.О.</i> АНАТОЛІЙ ГРИГОРОВИЧ РОЗДОБУДЬКО: НАРОДЖЕНИЙ БУТИ ЛІДЕРОМ	4
<i>Завальнюк О.М.</i> ЖИТТЄВИЙ ПРОСТІР ВІКТОРА АДАМСЬКОГО: МІЖ ПОЛІТИКОЮ ТА НАУКОЮ	24

НАУКОВІ СТАТТІ

<i>Адамський В.Р.</i> ПРОСВІТНИЦЬКІ ТОВАРИСТВА ПОДІЛЛЯ НА ШПАЛЬТАХ ГАЗЕТИ „ПОДОЛЬСКАЯ МЫСЛЬ” ДОБИ ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО	38
<i>Байдич О.В.</i> МАТЕРІАЛИ ПРО СТАРОКОСТЯНТИНІВ 30-х-70-х РОКІВ ХІХ ст. У ФОНДІ КАНЦЕЛЯРІЇ КИЇВСЬКОГО, ПОДІЛЬСЬКОГО ТА ВОЛИНСЬКОГО ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРА ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ УКРАЇНИ В КИЄВІ	50
<i>Байдич В.О., Байдич О.В.</i> ПРО ДЕЯКІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ МІСТЕЧКА ТАРНОРУДИ ХІХ СТОЛІТТЯ	55
<i>Байдич О.В., Лавринчук В.О.</i> ЯРМОЛИНЦІ ХІХ СТОЛІТТЯ У ДОКУМЕНТАХ ПРОСКУРІВСЬКОГО ПОВІТОВОГО СУДУ	60
<i>Блажевич Ю.І.</i> ПЕРШІЙ ПРАВОСЛАВНИЙ МИТРОПОЛИТ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ (ДО 70-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕННІЙШОГО АНТОНІЯ, КЕРУЮЧОГО ХМЕЛЬНИЦЬКОЮ ЄПАРХІЄЮ УПЦ)	66
<i>Богун О.М.</i> ІСТОРІЯ ГУТНИЦТВА ТА ВИРОБИ З ГУТНОГО СКЛА З ФОНДІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ	91
<i>Дячок В.В.</i> ПОСЕЛЕННЯ ПРОСКУРІВСЬКОГО ПОВІТУ В КІНЦІ ХVІІІ СТОЛІТТЯ (ЗА КАМЕРАЛЬНИМ І ТОПОГРАФІЧНИМ ОПИСОМ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІІ)	97
<i>Єсюнін С.М.</i> ПРОСКУРІВ НА СТАРИХ ЛИСТІВКАХ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: СПРОБА КАТАЛОГІЗАЦІЇ	123
<i>Єсюніна Г.В.</i> АНАТОЛІЙ МОЛОТАЙ – ОРГАНІЗАТОР, ХУДОЖНІЙ КЕРІВНИК ТА ГОЛОВНИЙ ДИРИГЕНТ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРЕЗИДЕНТСЬКОГО ОРКЕСТРУ	139
<i>Западенко І.В.</i> МАТІР БОЖА КАЗАНСЬКА. ОБРАЗ, ЩО НАДБАНИЙ У ВОГНІ ВІЙНИ НА ТЕРНОПІЛІ	143
<i>Іваневич Л.А., Трембіцький А.М.</i> ПОДОЛЯНИН ВАСИЛЬ ДУБИНА – ЗНАНИЙ ПИСЬМЕННИК, ПОЕТ І ПУБЛІЦИСТ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ США	152

Корчевна І.В., Шаварська О.В. ІСТОРІЯ ГОДИННИКІВ ТА ЇХ КОЛЕКЦІЯ У МУЗЕЙНИХ ЗБІРКАХ СВІТУ, УКРАЇНИ ТА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ	160
Моздір В.В. ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРИ НА ПОДІЛЛІ В КІНЦІ ХVІІІ – У ПЕРШІЙ ПОЛОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ	168
Роздобудько А.Г. ПРО ПОХОДЖЕННЯ РОДИНИ РОЗДОБУДЬКІВ ТА ЇЇ ГЕНЕАЛОГІЧНЕ ДЕРЕВО: ДОСВІД ПОБУДОВИ	181
Семенчук С.О., Шпаковський С.М. ПАМ’ЯТКООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ В.І. ЯКУБОВСЬКОГО – ВЧЕНОГО-АРХЕОЛОГА, ДОСЛІДНИКА БОЛОХІВСЬКОЇ ЗЕМЛІ	199
Стрижак Н.П. ВЕЛИКОДНІ МОТИВИ У ФІЛАТЕЛІСТИЧНІЙ КОЛЕКЦІЇ КЗК «ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ»	206
Телячий Ю.В. ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ В ПОЛІТИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (БЕРЕЗЕНЬ 1917–КВІТЕНЬ 1918 РР.)	212
Трембіцький А.М. УРОДЖЕНКА МЕДЖИБОЖА ЛЮДВІКА СІВЦЬКА (ЗОСЬКА ВЕРАС) – ЗНАНА БІЛОРУСЬКА ПИСЬМЕННИЦЯ, ГРОМАДСЬКА ДІЯЧКА, ВИДАВЕЦЬ І ПУБЛІЦИСТ (до 125-річчя з дня народження)	222
Черняк В.В. ПОДІЛЛЯ У ПОДРОЖНІХ НОТАТКАХ Ф. ОЛЬШЕВСЬКОГО	229
КРАЄЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ	
Блажєвич Ю.І. ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧЕ ВИДАННЯ ПРО ЗНАТНИХ ЛЮДЕЙ КРАЮ	237
Мельничук О.А. «МУЗЕЙНИЙ УРОК «ВИГОТОВЛЕННЯ НАРОДНОЇ ЛЯЛЬКИ-МОТАНКИ З КУКУРУДЗИ»	239
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	242

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 9

Підписано до друку 5.11.20016. Формат 60x90/16
Обл.-вид. арк. 14.65.

Надруковано: ФОП Стрихар А.М.
м. Хмельницький, вул Чорновола, 37.
тел.: (096) 709-11-10